

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**O.Suyunov, D.Norboyeva, A.Shonazarov,
O‘.Zubaydullayev.**

“PEDAGOGIKA”

FANIDAN

O‘QUV-USLUBIY QO‘LLANMA

SAMARQAND - 2015

UDK: 37.015. 3 (075)
BBK: 74.00ya73+88ya73

**Suyunov O. J., Norboeva D. J., SHonazarov A. M., Zubaydullaev U. R.,
Pedagogika. O'quv -uslubiy qo'llanma.** Samarqand, SamISI, 2015 y 228 bet

Taqrizchilar:

E. A. Iskandarov –SamDCHTI “Pedagogika” kafedrasining dotsenti,
psixologiya fanlari nomzodi.

Q. R. Qarshiev – SamISI “Kasb ta’limi ” kafedrasining dotsenti,
iqtisod fanlari nomzodi.

Ushbu o'quv- uslubiy qo'llanma bakalavriat Davlat ta'lim standartlariga asoslangan bo'lib, “Pedagogika. Psixologiya” fanlari ixtisosligi kasbiy ta'lim bo'lmagan oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat yo'nalishlari uchun o'qitishga mo'ljallangan. O'quv uslubiy qo'llanmada Pedagogika faniga oid bilim asoslari ketma-ket va izchil bayon etilgan. Unda talabalarning o'ziga xos tarbiyaviy jixatlari bayon qilingan.

O'quv- uslubiy qo'llanma talabalarni tarbiyalash, o'z-o'zini anglashi, o'zgalarni bilishi, turli vaziyatlarda va guruhlarda muomala qilish sirlari, erkin, mustaqil fikrlash usullarini bilgan holda, ularni boshqarish to'g'risidagi ma'lumotlar bilan tanishtiradi.

O'quv - uslubiy qo'llanma “Kasb ta’limi” kafedrasining 28 fevral 2015 yilgi yig'ilishida muhokama qilingan va institute o'quv –uslubiy kengashida muhokama etish uchun tavsiya etilgan.

O'quv - uslubiy qo'llanma institute o'quv-uslubiy kengashining 2015 yil 18 mart 8-son majlisida ko'rib chiqildi va chop etishga tavsiya qilindi.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2015

KIRISH

Ta'lim samaradorligini oshirish, davlat ta'lim standartlarining bajarilish sifatini ta'minlash, hozirda pedagogikaning oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

«Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ni amalga oshirish jarayoni sifat bosqichga kirdi. Yangi o'quv dasturlari, o'quv rejalari, yangi avlod darsliklari, ta'lim standartlariga muvofiq holda ta'lim muassasalariga taqdim etildi. Ta'lim oldida turgan vazifalarni hal etish bevosita o'qituvchi faoliyatiga bog'liqdir. O'qituvchi o'quvchilarni bilim egallashda faollashtiradigan, barcha uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, ta'limning turli xil vositalarini va vaziyatlarini izlaydi. Ulardan foydalangan holda pedagogik jarayonining samaradorligini oshiradi. Talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, ijodiy izlanishga, egallayotgan kasbining sirlarini bilib olishga yo'naltiradi.

“Pedagogika.Psixologiya” fani jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etadi. Kuchli davlatdan kuchli jamiyatga o'tish yo'lida amalga oshirilayotgan ishlar milliy ong kun sayin yuksalayotganidan dalolat beradi. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o'zgarish sezilmaydi. Ushbu qo'llanmada pedagogika va psixologiya fanlaridan o'tiladigan mavzular bo'yicha mustaqil ish topshiriqlari berilgan. Talaba har bir mavzu bo'yicha yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lishi, kerakli ma'lumotlarni izlab topishning qulay usullari va vositalarini aniqlashi, axborot manbalaridan unumli foydalanishi, an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar bilan ishlashi, internet tarmog'idan maqsadli foydalanishi va berilgan topshiriqlarning yechimini belgilashi, topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondoshishlari zarur. To'plamda mavzularning nazariy asoslarini mukammal o'rganish, tahlil qilish, qiyosiy taqqoslashga mo'ljallangan vazifalar, ayrim jihatlarini chuqur egallashga qaratilgan topshiriqlar, olgan bilimlarni amalda tatbiq etish yo'l-yo'riqlari ishlangan.

Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma oliy o'quv yurtining barcha yo'nalishidagi talabalari uchun mo'ljallangan.

1-Mavzu: PEDAGOGIKANI O'RGANISH ZARURIYATI

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Talabalarga inson bilimlarining ko'pqirraligi, turlari, dunyoqarashning tarkibiy qismlari, shakllari, turlari hamda ijtimoiy-tarixiy tiplari haqida ma'lumot berish.

Ob'ektiv va sub'ektiv borliqni ilmiy bilish va pedagogik layoqat haqida ilmiy tushuncha berish.

Tayanch iboralar

Ilmiy bilim, ob'ektiv va sub'ektiv borliq, olam, dunyoqarash, bilimlarning empirik va nazariy darajalari, pedagogik layoqat, diniy e'tiqod, falsafiy konsepsiyalar, shakllar, turlar, ijtimoiy-tarixiy tiplar, dunyoning turlicha manzaralari.

Nazorat uchun savollar

1. Pedagogikani o'rganish zaruriyati nimada?
2. Inson bilimlarining ko'pqirraligiga tushuncha bering?
3. Dunyoqarashga ta'rif bering.
4. Ilmiy dunyoqarash deganda nimani tushunasiz?
4. Ob'ektiv va sub'ektiv borliqni tushuntirib bering.
5. Pedagogik qobiliyat haqida tushuncha bering?
6. Pedagogning o'z ruxiy xolatini boshkarish texnikasi deganda nimani tushunasiz?
7. Nutq madaniyati deganda nimani tushunasiz?
8. Pedagogning muomala madaniyati deganda nimani tushunasiz?
9. Pedagog diqqatni jalb qila bilishi uchun uzini qanday tutishi lozim?

Reja:

1. Inson bilimlarining ko'pqirraligi va turlari.
2. Olam va dunyoqarash. Dunyoqarashning tarkibiy qismlari
3. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish o'quv tarbiya jarayonining maqsadi sifatida.
4. Pedagogik layoqat

1. Inson bilimlarining ko'pqirraligi va turlari.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka etaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa **pedagogika** fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Chunki, insonning ma'rifatli bo'lishi va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi.

Ma'lumki, mamlakatimiz taraqqiyoti va kelajagi ta'lim-tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari qilib yuqori samaradorlikka erishishga, ularning jahon ta'limi talablari bilan mosligi va amaliy hayotdagi o'rnini qay darajada topayotganligiga bog'liq.

Insoniyat paydo bo'lgandan boshlab odamlar u yoki bu shaklda hamda mazmunda farzandlar tarbiyasi bilan shug'ullanganlar, ibtidoiy jamoa davrida bu jarayon ba'zan ongli gohida esa ongsiz ravishda kechgan bo'lishi mumkin. Qanday bo'lishligidan qat'iy nazar tarbiya usullari mustaqil davom etavergan. Ular davrlar o'tishi xayot va turmushning murakkablashishi natijasida tobora chuqurroq va keng ma'no kasb eta borgan. Ison asosan ikki yo'l bilan tarbiyalanishi mumkin: birovlarining bevosita ta'siri, ya'ni o'rgatishi shuningdek donolar fikrlari o'gitlari va asarlarini o'qish orqali; inson o'zining fikrlashishi va qilayotgan ishlaridan tegishli xulosalar chiqarib olishi eng qudratlisi tafakkuri vositasida tarbiyalanishi mumkin.

Allomalarimiz "Agar kishiga xayotning o'zi berolmasa ta'lim, unga o'rgata olmas xech bir muallim" deya nasihat qiladilar, bu inson o'zgaruvchi tafakkuri yordamida ta'lim-tarbiya olishi, odob-axloq normalarini egallashi, o'zi yashayotgan jamiyat, inson xulq-atvoriga xos ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarni o'zida mujasamlashtirilishi lozimligini taqozo etadi.

Bashariyat moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish, tabiat, jamiyat va inson tafakkurida amal qiladigan qonuniyatlarni bilish, moddiy hamda ma'naviy olam haqidagi bilimlarni yoshlarga o'rgatish yo'li bilan rivojlanadi. Bu jarayonlarga yetarli ahamiyat bermaslik, ularning birontasini e'tibordan chetda qoldirish jamiyatni inqirozga olib keladi.

Moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish umuminsoniy tajriba bo'lib, u jamiyatning iqtisodiy negizini yaratishga yo'nalgan. Ishlab chiqarish qonuniyatlari, prinsiplari, usullarini iqtisod fanlari o'rganadi. Tabiat, jamiyat va tafakkur hodisalarini falsafa, tabiiy va ijtimoiy fanlar tadqiq etadi. Bu fanlar sohasida to'plangan bilimlar insoniyatning o'zi uchun xizmat qiladi. Zero, bashariyat to'plangan bilimlardan amaliyotda foydalanish yo'li bilan o'zini tabiiy inijliklardan — ochlikdan, sovuqdan, ofatlardan, shuningdek, iqtisodiy va siyosiy tanazzuldan himoya qiladi.

Moddiy va ma'naviy olam to'g'risidagi bilimlarni yoshlarga o'rgatish masalalarini pedagogika tadqiq qiladi. Yoshlarni o'qitish va ma'lumotli qilish masalalari bilan metodika fanlari ham shug'ullanadi.

Ta'limni tashkil etish, boshqarish va nazorat etish muammolari pedagogika tadqiq etadigan asosiy masalalardir. Bu masalalarni kibernetika ham o'rganadi. Ta'limga pedagogika va kibernetika fanlari nuqtai nazaridan yondashishdagi umumiylik va xususiylik nimalardan iborat?

Ta'lim jarayonida talabalarning o'quv-biluv faoliyati tashkil etiladi, bolalarning biluv faoliyati, tafakkuri asosida ta'lim amalga oshiriladi. Bilish jarayoni va tafakkur hodisalarini falsafa, psixologiya, fiziologiya fanlari ham o'rganadi. Bolaning bilishi, tafakkurini o'rganishga pedagogika qanday yondashadi?

Pedagogika haqli ravishda tabiatning oliy mahsuli—insonning ma'naviy-amaliy shakllanishi, uning shaxs sifatida rivojlanishi, komil inson shakllanish qonuniyatlarini, mutaxassislik asoslarini o'rgatuvchi ustuvor fanlardan biriga aylandi.

Insoniyat o'zligini anglashga yangicha yondashish faqat uning o'ziga, jamiyatga, tabiatga munosabatlarida emas, balki uning faoliyatida ilmiy—amaliy,

islohiy o'zgarishlar sodir bo'lib, u yangicha fikrlash asoslarini egallashga qadam qo'ydi.

Shu tariqa insoniyat taraqqiyotida yangi sifat o'zgarishlar yuz berayotganining shohidi bo'lmoqdamiz. Pedagogikaning metodologik asoslanishidagi o'zgarishlarni talabalar yaxshi egallab, yangicha fikrlash asoslarini egallashlari, boy tarixiy-tarbiyaviy me'rosni vatanimiz va xorij pedagoglarining ilg'or tajribalarini o'rganib, zamonaviy ma'naviy-insoniy va ijodiy-mahsuliy sifatlarini o'zlarida shakllantirishlari lozim.

Pedagogika qaysi fan mutaxassisi bo'lib yetishishidan qat'iy nazar o'quv tarbiyaviy faoliyatni muvaffaqiyatli olib borishi uchun zarur bo'lgan pedagogik bilimlar va ko'nikmalarning asosiy xususiyatlarini va shaxsiy fazilatlarini egallashlari lozim.

«Pedagogika» shaxsning umumpedagogik bilim darajasini kengaytiradi, pedagogik merosimizga hurmat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatadi, ta'lim, tarbiya nazariyasi va amaliyoti, uning rivojlanish jarayoni jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va har bir tarixiy bosqichda ilmiy bilimlar darajasi bilan bog'liqligi to'g'risida aniq tasavvur xosil qiladi.

Bizningcha, oliy o'quv yurtlari uchun pedagogika kursini o'qitishni quyidagi talablar asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1. Fan asoslarini ongli egallashni va talabalarning intellektual-ma'naviy rivojlanishlari bilan qo'shib olib borishning pedagogik asoslarini ochib berish.
2. Talabalarning insoniyat erishgan boy qadriyatlariga, milliy g'oya va milliy mafkuraga suyanganda holda pedagogika fanining o'ziga xos ilmiy-amaliy asoslari bilan qurollantirish.
3. O'quvchi, talaba tushunchalarini abstrakt holda emas, balki asosiy ma'naviy-sifatlarini ta'riflaganda holda, bu sifatarni yoshga, fiziologik, psixologik, genetik va falsafiy asoslarga bog'liq holda shakllantirishning pedagogik asoslarini ishlab chiqish.
4. Kadrlar tayyorlashning milliy modelini hayotga joriy qilish uchun talabalarni fan va o'quv fanlari qurilishining umumpedagogik amaliy asoslari bilan qurollantirish. Talabalarda ta'lim, fan, ishlab chiqarishni samarali integratsiyalash mexanizmalari, mazmuni va usullarini shakllantirish maqsadida o'qitishning ilmiy tadqiqot bilan qo'shib olib borish, fanlar bo'yicha har bir tushunchani o'zlashtirishda amaliy, amaliy-nazariy mashg'ulotlar uzviyligining pedagogika negizlarini shakllantirish lozim.
5. Oliy o'quv yurtlarida har bir o'quv fanining alohida soha sifatida rivojlantirishni pedagogik ta'minlash uchun talabalarni ijodiy fikrlash metodlari, mutaxassislik pedagogikasi asoslari bilan qurollantirish.

XXI asr bo'sag'asida ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar rivojida inson aql-zakovati va ma'naviyati asosiy muvofiqlashtirishuvchi, rivojlantiruvchi omil va vosita ekanligi tobora namoyon bo'lmoqda. Shuning uchun insonparvarlik bozor

iqtisodiyoti asosidagi huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurilishining boy tamoyili sifatida qabul qilinmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida (1997 y.) ta'lim davlatimiz ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e'lon qilinishi Pedagogika fani zimmasiga juda katta ma'suliyatli ulug'vor vazifalarni yukladi. Juda boy ilmiy, ma'naviy, madaniy, diniy merosimizni qayta tiklanishi ularni zamon ruhi talabi bilan uyg'unlashrtirib faqat shaxsiy, milliy manfaat kasb etilib qolmasdan umumjahon ma'naviy, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ulkan hissa bo'lib qo'shilmoqda. Chunki jahonda hali xorijiy davlatchilik bozor iqtisodiyotiga o'tish tajribalarida ma'naviyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan uyg'un holda rivojlantirilmayapti. Prezidentimiz ma'naviyatni aql, axloq, ongli amaliy faoliyatda shakllanib rivojlanishi haqida gapirib: "Ma'naviyat-taqdirning ehsoni emas. Ma'naviyat inson qalbida kamol topishi uchun u qalban va vijdonan aql va qo'l bilan mehnat qilish kerak", degan edilar. Ma'naviyat insonda shakllanishi lozim bo'lgan aqliy, axloqiy, intellektual, amaliy, jismoniy sifatlar majmuasi bo'lishi bilan bir qatorda olamning ruhiy energetik, botiniy quvvati bilan ham uyg'unidir. Buni Prezidentimiz o'zlarining "O'zbekiston – XXI asrga intilmoqda" nomli ma'ruzalarida quyidagicha juda yaqqol asoslab berdilar: "Ma'naviyat haqida gap ketar ekan, men avvalo insonni ruhiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon-irodasini, e'tiqodini mustahkamlaydigan, vijdonini uyg'otadigan qudratli botiniy kuchni tasavvur qilaman". Xuddi ana shu yangi, keng qamrovli, chuqur ilmiy g'oya, yangicha fikr, ta'lim-tarbiyani yangicha metodologik asosini boshlab beruvchi yo'nalishdir.

Har bir mustaqil fan o'zining predmeti (mavzusi) va metodologik asoslariga egadir. Jumladan, Pedagogika ham fan sifatida shakllanib, o'zining predmetiga ega bo'ldi. Boshqa fanlar kabi Pedagogika ham fan sifatida paydo bo'lar ekan, u avvalo jamiyatning talab va ehtiyojlari asosida paydo bo'ldi.

Shu sababli tarbiya jarayonini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi, deb qarash lozim, chunki tarbiyaviy ishlarni olib bormasdan turib jamiyatni, uning rivojlanishini tasavvur qilish qiyin.

Mutafakkir A.Avloniy ta'kidlaganidek, "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot; yo najot, yo halokat; yo saodat, yo falokat masalasidir". Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, hamma davrlarda pedagogik faoliyat ham mavjud bo'lgan.

Insonni dunyoga kelishi, faqat tug'ilishidan iborat tabiiy-biologik hodisa emas, balki tug'ilgandan keyin o'z zamonasining taraqqiyoti darajasiga ko'tarilishi, mavjud ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashi, jamiyatda o'z o'rnini belgilab olishi, tarixiy jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi, ya'ni tarbiya olishi kerak. Bu jarayonda katta avlod o'zining yashash, kurash va mehnat tajribasi, bilim va malakalarini kichik avlodlarga bera boshlaydi, ya'ni yangi tug'ilgan odam bolasining rivojlanishi, shakllanishi va voyaga yetishi jarayoniga rahbarlik qilingan, boshqarilgan. Bu tarbiya deb atalmish ijtimoiy hodisa orqali amalga oshirilgan. Jamiyat rivojlangani sari yetuk, barkamol shaxslarni yetishtirish ehtiyoji ham ortib borgan hamda o'zgarib, yangilanib, jamiyatga xizmat qilgan. Insoniyat jamiyatning turli bosqichlarida ta'lim-tarbiya muassasalarini yaratish,

yosh avlodlarni o'qitish va tarbiyalash sohasidagi tajribalarni nazariy jihatdan anglash, umumlashtirish va hayotga tadbiq qilish jarayonida Pedagogika fani paydo bo'la boshladi. Pedagogika ta'lim-tarbiyaning maqsadi va vazifalari, davlat ta'lim standartlari, ta'lim va tarbiyaning usullari, tashkil etish shakllari, umuman uning qonuniyatlari haqida bilim, ma'lumot beradigan fanga aylandi.

2. Dunyoqarashning tarkibiy qismlari.

Dunyoqarash subyektiv voqe'likni baholovchi qarorlar to'plamidir. Atrof-olamni anglashga harakat qilish natijasi o'laroq kelib chiqadi. Dunyoqarash diniy, falsafiy, ilmiy bo'lishi mumkin.

Dunyoqarash — dunyoga va insonning undagi o'rniga, kishilarning o'z atrofidagi voqelikka va o'z-o'ziga munosabatiga bo'lgan umumiy qarashlar tizimi, shuningdek, bu qarashlarga asoslangan odamlarning e'tiqodlari, ideallari, bilish va faoliyat tamoyillari. Dunyoqarash kishining yoshi, hayotiy tajribasi, bilimi, mafkurasi bilan bog'liq. Dunyoqarashda jamiyatda shakllangan falsafiy, ilmiy, diniy, siyosiy, axloqiy, huquqiy, estetik bilimlar, qarashlar o'z aksini topadi. Shaxsning dunyoqarashi ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'langan. Dunyoqarash insonning o'zini va dunyoni zaruriy ravishda anglashi hamda baholashi asosida shakllanadi. Bu jihatdan dunyoqarash voqelikning inson ongidagi sub'yektiv in'ikosidir. Ayrim individning ongi bilan bog'langan individual dunyoqarash, muayyan ijtimoiy guruh qatlam, sinf, millat va jamiyat miqyosidagi ijtimoiy ong bilan bog'langan ijtimoiy dunyoqarash mavjud. Bular bir-birini to'ldiradi, bir-biriga ta'sir qiladi, bir-birini rivojlantiradi. Dastlab individ dunyoni hissiy sezadi (dunyoni his qilish). Bunda individ voqelikni bevosita hissiy in'ikos etish natijasida angelaydi. Keyin voqelik haqida to'plagan bilimlari asosida individning dunyoqarashi paydo bo'ladi. Bu dunyoni anglash deyiladi. Shaxsning dunyoni anglashi orqali uning o'zini anglashi ham shakllanib boradi. Shu tariqa dunyoqarash dunyo haqidagi barcha bilimlar yuksak darajada umumlashtiriladi va yaxlit shakllanadi. Dunyoqarash insoniyatning tarixiy taraqqiyoti mobaynida rivojlanib borgan. Uning quyidagi shakllarini ko'rsatish mumkin:

1. Mifologik yoki afsonalarga tayanuvchi dunyoqarash. U voqelik haqidagi mifologik bilimlar to'plangan va tizimga solingan bir davrda vujudga kelgan, borliqning inson ongidagi xayoliy in'ikosi sifatida davr kishilari uchun xos bo'lgan. Ular voqelikni turli rivoyatlar va afsonalar asosida tasvirlab, uni qahramonlar, yovuz va xayrli kuchlarni aks ettiruvchi obrazlar tarzida bilishgan. Tabiatdagi jonsiz jismlarni jonlantirib, olov, suv, havo, tabiat hodisalarini ham muayyan jonli obrazlarning namoyon bo'lishi deb hisoblashgan.

2. Diniy dunyoqarash. U olamdagi voqea va hodisalarning sabablarini ilohiy, g'ayritabiiy kuch bilan bog'lab tushuntiradi. Diniy e'tiqod, tuyg'u, diniy aqidalarga ishonish, ilohiy kuchlarga sig'inish diniy dunyoqarashning muhim jihatlari hisoblanadi.

3. Turmush bilan boglangan (kundalik) dunyoqarash. Unda aqlga sig'adigan tasavvurlar, olam va odam to'g'risidagi oddiy an'anaviy qarashlar aks etadi.

4. Falsafiy dunyoqarash. Unda butun borliq, tabiat, jamiyat, inson ruxiyati va tafakkurining eng umumiy jihatlari idrok etiladi, shu asosda olamning umumlashgan nazariy modeli yaratiladi. Falsafiy dunyoqarash dunyoqarashning boshqa shakllariga tayanadi, ulardagi umumiy qonuniyatlarni, jihatlarni anglashga harakat qiladi. Falsafiy dunyoqarashning shakllanishi va rivojlanishi falsafaning paydo bo'lishi bilan uzviy bog'liq. Inson voqelikka muayyan maqsad, manfaat va qiziqishlardan kelib chiqib yondashadi. Dunyoqarashning mafkura bilan bog'langanligining sababi ham shundadir. Dunyoqarashning ko'lami, mazmuni, markazi yoki tayanch nuqtasi kabi jihatlari bor. Dunyoqarash ko'lami individning butun hayoti mobaynida rivojlanib, kengayib boruvchi jihadini ifodalaydi. Dunyoqarash mazmuni individ ongida voqelikning xilma-xil jihatlari qay darajada qamrab olinganligini aks ettiradi. Dunyoqarash markazi yoki tayanch nuqtasi deganda, individning qanday shaxsiy hamda ijtimoiy manfaatlar majmuasi doirasidan turib olam haqida fikr yuritishi tushuniladi. Inson o'z hayotida o'zidan ilgari o'tgan kishilarning turmush tajribasiga, to'plagan bilimlariga tayanadi. Dunyoqarash kishilarning axloq me'yorlari, hayotdagi intilishlari, qiziqishlari, mehnat va turmushlariga ta'sir ko'rsatib, katta amaliy ma'no kasb etadi.

3. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish o'quv tarbiya jarayonining maqsadi sifatida.

Talabalar dunyoqarashini kengaytirish uchun avvalo, ular ongida ilmiy izlanish haqidagi tushunchani paydo qilish lozim.

Ilmiy izlanish - ilmiy tadqiqotning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, yangilikni topishga qaratilgan faoliyatdan iborat.

Talaba – yoshlarga ilmiy izlanish haqida tushuncha berishda ularning intellektual salohiyatli bo'lishini (aqlli, ongli, ilmiy, bilimli, ijodga intiluvchan, fikrlash doirasi kengligi, xulosalash qobiliyati yuksakligi, yangi fikrni qadrlashi, yangilikni ijodiy daraja sifatida seza olishi va h.k.) va ijodiy jasurligini hamda qat'iyat bilan yangilikka intilishi lozimligini keng miqyosda tushuntirish lozim. Bunda ijodkor talaba o'z zamonasining ilg'or g'oyalari bilan qurollangan bo'lishi ham ilmiy izlanish samaradorligini oshirishda muhim asos bo'ladi.

Ilmiy izlanish jarayoni fan oldiga, ilm ahli oldiga, bashariyat oldiga ilmning ijtimoiy maqsadlari sari rivojlantirishga oid maqsad va vazifalarni qo'yadi. Quyida ularning ba'zilarini keltiramiz:

- kishilik jamiyatida hayotni yaxshilash sari intilishdagi olovning va o'z navbatida unga mos gugurtning paydo bo'lishi;
- ish qo'rollarini takomillashtirishga bo'lgan zarurat orqali metallarga ishlov berish yo'nalishining paydo bo'lishi;
- ma'lumotlarni saqlash, to'plash va uzatish zarurati tufayli yozuvning paydo bo'lishi, qog'oz, kitob, bosmaxona va shu kabilarning vujudga kelishi;
- energiyaning bir turdan ikkinchi turga aylanishi muammosini hal qilish orqali ijtimoiy-iqtisodiy sohalardagi buyuk o'zgarishlarning yuzaga kelishi;

- atomning paydo bo'lishi, rivojlanishi va ulardan tinchlik maqsadlarida foydalanish;
- "uchar gilam"- aviatsiya orqali kishilarning uzog'ini tezkorlik bilan yaqin qilinishi;
- "oynai jahon"- televideniyeining kishilik jamiyatidagi turli jabhalarga keng kirib borishi;
- zamonaviy kompyuterlarning paydo bo'lishi orqali tezkor hisoblashlarga bo'lgan talablarning qondirilishi;
- "inson-mashina" tizimining hayotimiz turli jabhalariga keng joriy etilishi va hokazo.

Bugungi kunda kibernetika va mantiq fanlari oldiga "sun'iy tafakkur"ni shakllantirish muammolari qo'yilmoqda.

Talabalar ilmiy dunyoqarqshini kengaytirish ishlarini ta'lim – tarbiya jarayonining turli jabhalarida amalga oshirish mumkin. Buning uchun har bir fan rivojlanishidagi ilmiy asarlarni qayd qilib o'tish va ilmiy izlanish jarayoniga talabalarning e'tiborini qaratish yetarli. Bularni talabalarga mustaqil topshiriq berish orqali birinchi kursdan boshlash kerak va ushbu jarayonning uzluksiz ketma-ketligini quyidagicha amalga oshirgan ma'qul: talabalarga o'rganiladigan bilim, tushuncha, ko'nikma va malaka yuzasidan ma'lumotlar to'plashni (ma'lumotlar bankini hosil qilishni) va ularni axborotlar ko'rinishiga keltirishni o'rgatish. Bunda kutubxonadagi kartoteka va ular asosida ro'yxati tuziladi hamda o'rganilgan fanlar bo'yicha bilimlar, tushunchalar, qonunlar, qoidalar ko'nikma va malaka tizimlari yaratiladi. Talabada undan intellektual salohiyatni kengaytirish, muntazam foydalanish uchun qulay holga keltirish imkoniyati bo'ladi. O'rganilishi kerak bo'lgan adabiyotlarning annotatsiyasi yoki referati haqida ma'lumot berish, buni fan o'qituvchilari o'z fanini o'rgatishning dastlabki bosqichida, ya'ni fanning maqsad va vazifalari hamda predmetlarini bayon qilish paytida amalga oshirsa bo'ladi, yoki bu jarayon ilmiy ijodiyot to'garaklarining bevosita vazifasidir; talabalarga aniq mavzu bo'yicha referat yozishni topshirish orqali ham amalga oshiriladi; ilmiy to'garaklarga ilmiy mavzular orqali qatnashish; talabalarning kurs ish (loyiha)larini tayyorlashga qatnashishi; muayyan fanga oid ilm-fan va texnika-texnologiyalarga bog'liq ilmiy qadriyatlarni yig'ish va ularni bir tizimga keltirish; tushunchalar va fikr (g'oya)lar bilan ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy anjumanlarga qatnashish uchun ma'ruzalar tayyorlash; ilmiy seminarlarga faol qatnashish; ilmiy qadriyatlarning ijtimoiy-moddiy qadriyatlarga aylanishi monitoringini olib borish; bitiruv malakaviy ishini tayyorlashda qatnashish va hokazo.

Talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirishning qayd etilgan uzluksizligida tegishli topshiriqlar berishda o'tiladigan fanlar mazmuniga ko'proq e'tibor berishga to'g'ri keladi, chunki oila ta'lim muassasalarida talabalarning ilmiy dunyoqarashi asosan o'qitiladigan fanlar mazmunlari va ularga tegishli ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari asosida shakllanadi.

Talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirish ilm-fan, ta'lim-tarbiya va texnika-texnologiyalarning muntazam rivojlanish natijalari ta'siri ostida ro'y beradi. Bunday jarayonda texnika-texnologiyalar muntazam ravishda

takomillashib, rivojlanib bormoqda va natijada shunga mos yetuk mutaxassislar tayyorlash zarurati ham tug'ilmoqda. Bunda talabalar ilmiy dunyoqarashi va uning axborot ta'minotining tadqiqiy va texnikaviy yechimlaridan boshlab olingan natijalarni amaliyotda qo'llashgacha bo'lgan barcha bosqichlarni samarali amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy dunyoqarash dastavval bo'lajak mutaxassis tafakkurida fikr shaklida yuzaga keladi, keyin ular rivojlanib, takomillashib, qarash (konsepsiya), g'oya, ta'limot ko'rinishiga o'tadi va ularga taalluqli masalalar yuzasidan izlanishlar boshlanadi. Izlanishlar olib borishda o'rganilayotgan tadqiqot ishigacha bo'lgan ishlanmalar tahliliy o'rganib chiqiladi, ya'ni tahlil va sintez, umumlashtirish, xulosalash, tajribada sinab ko'rish, kuzatishlar o'tkazish, mantiqiy xulosalar chiqarish, ichki farazlarni ifodalab olish kabi ishlarni amalga oshiradi.

Ilmiy dunyoqarash «ma'lumot mazmuni» kategoriyasi bilan bog'liqdir.

Ma'lumot mazmunida hozirgi zamon fani, texnikasi, madaniyati, ishlab chiqarishi va fikrlashining umumiy asoslari aks etadi. Binobarin, ma'lumot mazmunida fan, texnika, madaniyat, ishlab chiqarish, tafakkurga oid yetakchi qarashlar, g'oyalar, nazariyalar, faktlar beriladi. Qarashlar, g'oyalar, nazariyalar, faktlar o'rtasidagi bog'lanishlar ma'lumot logikasi sanaladi. Ma'lumot logikasini talabalarning tayyorgarligi, yosh xususiyatlariga moslab tanlash va ularga pedagogik ishlov berish masalalari bilan ma'lumot nazariyasi shug'ullanadi. Keyingi yillarda ma'lumot mazmuniga tizimli yondashish moyilligi kuchayib bormoqda. M.N.Skatkin, V.V.Kraevskiy, I.YA.Lerner kabi qator olimlarning, ilmiy tadqiqotlarida ma'lumot mazmunining quyidagi to'rtta elementdan iborat ekanligi isbotlandi:

— **bilimlar tizimi.** Bilim — tabiatda, jamiyatda, inson ongida amal qiladigan qonuniyatlarning turli belgilar (masalan, yozuv) vositasida moddiylashtirilgan ko'rinishidir. Bilimlar qarash, g'oya, ta'rif, qoida, aniqlik, aksioma, teorema, fakt va h.k. shaklda beriladi;

— **ko'nikma va malakalar** — bilimlarni o'zlashtirish, o'zlashtirilgan bilimlarni turli o'quv sharoitlariga tatbiq etish yo'llari bilan shakllanadi. Malakaning quyi bosqichiga ko'nikma deyiladi. Mashq, trenirovka (bir xil faoliyatni o'zgartirmasdan aynan takrorlash) vositasida ko'nikma yuqori bosqichga—malakaga aylanadi. Malaka avtomatlashgan ko'nikmadir.

— **ijodiy faoliyat tajribasi** — an'anaga aylangan fikrlash va faoliyat chegarasidan tashqariga chiqish demakdir. O'quv va xayotiy muammolarni original usullar bilan hal etish, o'z oldiga vazifalar qo'ya bilish faoliyat ko'rsatishning yangicha usullarini egallash yo'llari bilan talabalar ijodiy faoliyat tajribasini egallashadi;

- **munosabatlar tizimi.** Tabiat, jamiyat, tafakkurga munosabat ma'lumot mazmunining navbatdagi tarkibiy qismidir.

4. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan pedagogik talablar.

Hozirgi zamon o'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri – o'z kasbiga sadoqatliligi, g'oyaviy e'tiqodliligi, iymonliligi, bolajonliligi, o'z fanini mukammal bilishi va sevishi kabi xislatlari orqali boshqa kasb egalaridan ajralib turadi. Chunki, ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya ishining yuqori saviyada olib borilishi faqat o'qituvchiga va uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri o'zi o'qitayotgan predmetni chuqur bilishi bilan birga, uning o'qitish metodikasini o'zlashtirib olgan bo'lishi zarur. O'qitayotgan predmetning nazariyasini chuqur bilishi, uni qiziqarli qilib o'quvchilarga yetkaza olishi o'quvchilarning shu predmetga bo'lgan qiziqishini o'stiradi va o'qituvchining obro'yini oshiradi.

Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarni sevishi, hurmat qilishi, ularning hayoti bilan qiziqishi, butun kuch va bilimini ularning kelajagi hamda ularni vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan insongina haqiqiy o'qituvchi bo'la oladi. O'qituvchi o'quvchilarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlar asosida tarbiya qila olishi lozim. Uning nutqi ravon, xalq tili boyligi, ifoda usuli, tasvir vositalarini, adabiy til uslubi va me'yorini to'la egallagan bo'lishi zarur. O'quvchiga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, o'qituvchilik kasbiga loqayd inson haqiqiy o'qituvchi bo'la olmaydi.

O'qituvchi tashkilotchilik fazilatiga ega bo'lmog'i lozim. Buning uchun o'qituvchi tashabbuskorlik va tadbirkorlik qobiliyatiga ega bo'lib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatiga ishongan bo'lmog'i lozim. Tashabbuskor, tashkilotchi, g'ayratli va o'quvchilarni chin qalbdan seva oladigan o'qituvchi o'quvchilarni o'z orqasidan ergashtira oladi, o'quvchilar unga ergashadi.

Pedagogik layoqatning fundamental asosi – kasbiy bilimlar hisoblanadi. O'qituvchining bilimlari bir tomondan o'zi o'qitayotgan fanga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan shu bilimlarni egalayotgan o'quvchilarga yo'naltirilgan.

Kasbiy bilimlar mazmunini o'zi o'qitayotgan predmet, uni o'qitish metodikasi, pedagogika va psixologiya tashkil qiladi. Pedagogik masalalarni, pedagogik vaziyatlarni yechish uchun o'qituvchi bilimlarni sintez qiladi. U shu asosda hodisalarning pedagogik, psixologik mohiyatini tahlildan o'tkazadi. Har bir pedagogik vazifani yechish o'qituvchining barcha pedagogik bilimlarni aktallashtiriladi.

Kasbiy bilimlar asosida o'qituvchida pedagogik ong, ya'ni qoidalar va prinsiplar shakllanib, ular pedagogning harakati va xulq-atvorida namoyon bo'ladi.

Kasbiy bilimlarni egallashning qiyinchilik tomoni shundaki, bu bilimlar bir necha darajalarda shakllanishi kerak. Bu metodologik (rivojlanish qonuniyatlarini umumfalsafiy bilish), nazariy (pedagogika, psixologiya qonunlari, metodlari, qoida va prinsiplarini, asosiy faoliyat turlarini bilish), metodik (o'quv-tarbiya jarayonini konstruksiyalash darajasi), texnologik (aniq sharoitlarda ta'lim va tarbiyaning amaliy masalalarni yechish) darajalarda shakllanishi lozim.

Bu o'z navbatida yetarli darajada rivojlangan kasbiy tafakkurni, ya'ni pedagogik maqsadlarni ro'yobga chiqarish uchun kerakli bilimlarni olish, tahlil qilish va egallangan bilimlarni sintez qilishni talab qiladi.

Pedagoglik yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun xalq oldida, davlat oldida javob beradigan, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish uchun maxsus tayyorlangan mutaxassislarning mehnat faoliyati. Ta'lim muassasalarida o'qituvchi-murabbiylarning faoliyati inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan.

Har bir o'quvchi o'z xulq-atvoriga, xarakteriga ega. O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda ularning ana shu o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish va o'rganish nihoyatda muhimdir. Pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchi yoshlarning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim. O'qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari uning kasbiy tavsifnomasida ifodalanadi, ular quyidagicha: o'qituvchi shaxsining xususiyatlari; o'qituvchining ruhiy-jismoniy tayyorgarligi; maxsus pedagogik tayyorgarlikning hajmi va mazmuni; ixtisoslikka oid metodik tayyorgarlik mazmuni.

O'qituvchi muvaffaqiyatli ishlashi uchun pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi. Ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli o'qituvchilardagina pedagogik mahorat bo'lishi mumkin.

Pedagogik maxoratga etishish pedagogning muayyan shaxsiy sifatlari bilan amalga oshadi. Hozirgi tadqiqotlarda pedagogik maxoratning o'ziga xosligi quyidagi kategoriyalarda jamlanadi:

- Pedagogik ijod;
- Novatorlik;
- Kasbiy bilimdonlik;
- Faoliyat uslubi;
- Innovatsion faoliyat;
- Pedagogik texnologiya;
- Maxorat.

O'quv tarbiya ishlari jarayonida eng yuksak natijalarga erishib faoliyatning yuksak darajada baholanishi va hamma tomondan tan olinishini istamaydigan pedagog topilmasa kerak. Bunga erishishni, ana shu xil orzuning ushaliishini pedagogik mahorat deymiz. Xo'sh, pedagogik mahorat nima? Uning mohiyati nimadan iborat? Unga qanday erishsa bo'ladi? Hozirgi zamon pedagogika va psixologiya sohasidagi maktablarda «Pedagogik mahorat» tushunchasi to'g'risida turlicha izohlarga duch kelamiz. Bu tushunchaning mohiyatini bir muncha to'laroq, aniqroq ta'rifini «Pedagogik ensiklopediya»da berilgan deyish mumkin. Bizningcha, boshqalarga nisbatan bu ta'rif pedagogik mahorat mazmunini va mohiyatini bir muncha to'g'ri yoritadi. «Tarbiya va o'qitish yuqori darajaga erishishi va uni doimo takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi san'at bo'lib, talabaga mehr qo'ygan va o'z kasbini sevgan har bir pedagogning qiladigan ishi.

O'z ishining mohir ustasi bo'lgan pedagog – bu yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, fanning yoki san'atning tegishli sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyotini mukammal egallagan mutaxassisdir.»

Bu ta'rifni yaxshi tushunib, uning ma'no-mohiyatini tahlil etadigan bo'lsak,

ushbu ta'rifda pedagogik mahorat tushunchasi mazmunga kiradigan quyidagi masalalarni ajratish mumkin bo'ladi:

- umumiy madaniyatning yuqori darajasi va bilimdonlik va aql-zakovatning yuksak ko'rsatgichi;

- o'zining o'qitayotgan faniga doir keng va chuqur bilim sohibi;

- pedagogika, umumiy va pedagogik psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlar bilan qurollanganlik, ularda o'qitish va tarbiyalash ishlari tajribasida erkin va ustalik bilan foydalana bilish;

- o'quv-tarbiya ishlari metodikasini mukammal egallanganlik.

Pedagogik mahoratning mazmunida quyidagi o'zaro bog'liq bo'lgan asosiy qisimlarni ajratish mumkin:

1. pedagogik insonparvarlik yo'nalishi;

2. ixtisos mutaxassislikka doir bilimlar;

3. pedagogik qobiliyat;

4. pedagogik texnika (ko'nikma-iqtidor).

Pedagoglik dunyodagi eng qadimgi kasblardan biridir. Uning ijtimoiy ahamiyati hech qachon kamaymaydi, so'nmaydi. Pedagoglik kasbi bir qator muhim talablarga javob berishi kerak.

Hozirgi davrda, biz mustaqil o'zbekistonda ko'rayotgan demokratik huquqiy davlatda faoliyat ko'rsatadigan pedagog qanday bo'lishi kerak? Hozirgi zamon pedagogining shaxsi uchun eng muhim asos – bu insonparvarlik yo'nalishidir. Pedagog juda yuksak darajada umumiy madaniyatga ega odam. U juda ko'p narsani bilishi kerak, hozirgi zamonda o'zi o'qiyotgan fan sohasidagi yutuqlardan, yangiliklardan xabardor bo'lishi kerak, o'z o'quvchilarini har kuni o'qishga o'rgatib borishi uchun o'zi muntazam o'qib o'rganib, o'z bilimini to'ldirib, chuqurlashtirib borishi kerak.

Demak, pedagog pedagogik mahoratining asosi o'z ustida ishlab borishi – mustaqil o'qishidir.

Fan va madaniyat rivojlanishi ta'lim-tarbiya ishlarining qay yo'sinda olib borilishidan kelib chiqadi. Bu falsafiy aqida davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy qonuniyat hisoblanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin ta'lim-tarbiya sohasida, milliy axloq-odobni qayta tiklash borasida, milliy urf-odatlar, turli-tuman an'analarni joyga qo'yish, milliy qadriyatlarni yanada rivojlantirish xususida juda keskin va buyuk burulishlar bo'lgani barchaga ayondir. Davlatning buyuk kelajagi, albatta yoshlarni chuqur bilimli va pokiza odob-axloqli qalb ekanini yoddan chiqarmaslik lozim. Bu katta muammoda mahoratli, bilimli pedagoglarning o'rni muhim va pedagogik mahorat fanining roli ulkan. «Pedagogik mahorat» fanining predmeti – pedagogning mahorati, «Pedagogik mahorat» maqsadi – mahoratli pedagogni tarbiyalash.

Pedagogik mahorat fanining vazifalari: tarbiyaning mohiyatini va shaxsni har tomonlama taraqqiy ettirishda tarbiyaning rolini ochib beradi, tarbiyaning maqsadi, mazmuni, usullari, uni tashkil etishdagi shakllari o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatadi: shuningdek pedagogik mahorat fani o'z taraqqiyoti davomida ta'lim-tarbiya sohasidagi tajribalarni umumlashtiradi,

tarbiyaning kelgusidagi rivojlanish istiqbollari, yo'llarini yoritib beradi, tarbiyaviy ishlarning shakllarini ko'rsatib beradi. Pedagogning pedagogik mahorati shunday bir malakalar yig'indisidirki, u pedagogga tarbiyalanuvchilar ko'rib va eshitib turgan narsalar orqali o'z fikrlarini yetkazish imkonini beradi.

Pedagogik qobiliyat faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Qobiliyat malaka va uddaburonlikdan farq qiladi. Malaka va uddaburonlik, mashq, o'qish natijasi hisoblansa, qobiliyatning rivojlanishi uchun esa, yana iste'dod, layoqat va zehn, ya'ni inson nerv tizimida anatomo-fiziologik xususiyat bo'lishi ham zarur. Ana shu tabiiy zaminda qobiliyat deb ataluvchi ruhiy xususiyat taraqqiy etadi. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchida qobiliyatning quyidagi turlari mavjud bo'lmog'i lozim:

1. Bilish qobiliyati – fanning tegishli sohalariga oid (matematika, fizika, biologiya va hokazo) bilish qobiliyati. Bunday qobiliyatga ega bo'lgan o'qituvchi fanni o'quv kursi hajmidagina emas, balki ancha keng va chuqurroq biladi, o'z fani sohasidagi kashfiyotlarni hamisha kuzatib boradi, materiallarni ipidan ignasigacha biladi, unga nihoyatda qiziqadi, oddiy tadqiqot ishlarini ham o'tkazadi.

2. Tushuntira olish qobiliyati – o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon eta olish, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otish qobiliyatidir. O'qituvchi zarur hollarda o'quv materialini o'zgartira olishi, qiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, noaniq narsani tushunarli qilib o'quvchilarga yetkaza olishi lozim.

O'quvchilarning ruhiy holati, sog'ligi, kayfiyatini hisobga olish zarur. Qobiliyatli pedagog o'quvchilarning bilim va kamolot darajasini hisobga oladi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklari, nimani unutib qo'yganliklarini tasavvur etadi. Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi o'zini o'quvchining o'rniga qo'ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo'lgan narsalarning o'quvchilarga tushunilishi qiyin va mavhum bir narsa bo'lishi ham mumkinligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishning xarakter va shaklini alohida o'ylab chiqadi hamda rejalashtiradi.

3. Kuzatuvchanlik qobiliyat – o'quvchining ichki dunyosiga kira olish qobiliyati, o'quvchi shaxsini va uning ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilish bilan bog'liq bo'lgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Bunday o'qituvchi o'quvchining ruhiyatidagi ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham tez fahmlab oladi. O'quvchilar bunday o'qituvchilar haqida: «Qaramayotganga o'xshaydi-yu, ammo hamma narsani ko'rib turadi!», «O'quvchining hafa bo'lganligini yoki dars tayyorlamaganligini uning ko'zidan biladi!», -deydilar.

4. Nutq qobiliyati – nutq yordamida, shuningdek, imo-ishora vositasida o'z fikr va tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati, bu o'qituvchilik kasbi uchun juda muhimdir.

O'qituvchining nutqi darsda hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi saboqni tushuntirayotgan, o'quvchining javobini tahlil qilayotgan yoki tanqid qilayotgan bo'lsa ham uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi, o'z gapirayotgan narsasiga qiziqqanligi bilan ajralib turadi. Fikrning ifodasi o'quvchilar uchun aniq, sodda, tushunarli bo'ladi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati – birinchidan o‘quvchilar jamoasini uyushtirish, jipslashtirish, muhim vazifalarni hal qilishga ruhlantirishni, ikkinchidan, o‘z ishini to‘g‘ri uyushtirishni nazarda tutadi.

O‘z ishini tashkil etish deganda ishni rejalashtira olish, uni nazorat qila bilish nazarda tutiladi. Tajribali o‘qituvchilarda vaqtni o‘ziga xos his etish, ishni vaqtga qarab taqsimlay olish, belgilangan muddatda ulgurish xususiyati hosil bo‘ladi. Dars davomida kutilmaganda ortiqcha vaqt sarflash hollari ba‘zan uchray turadi. Ammo, tajribali o‘qituvchi zarur hollarda darsning rejasini o‘zgartira oladi.

6. Obro‘ orttira olish qobiliyati – o‘quvchilarga bevosita emotsional-irodaviy ta’sir etish va shu asosda obro‘ qozona olish demakdir. Obro‘ faqat shu asosdagina emas, balki o‘qituvchi fanni yaxshi bilishi, mehribonligi, nazokatligi va hokazolar asosida ham qozoniladi. Bu qobiliyat o‘qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir yig‘indisiga, chunki uning irodaviy sifatleri (dadilligi, chidamliligi, qat’iyatliligi, talabchanligi va hokazolar)ga, shuningdek, o‘quvchilarga ta’lim hamda tarbiya berish mas’uliyatini his etishga, o‘zining haq ekanligiga ishonishga, bu ishonchni o‘quvchilarga yetkazib berish kabilarga ham bog‘liq.

O‘quvchilar qo‘pollik qilmaydigan, qo‘rqitmaydigan, to‘g‘ri talab qo‘ya oladigan o‘qituvchini juda hurmat qiladilar. O‘qituvchining bo‘shangligi, laqmaligi, savodsizligi va irodasizligini yoqtirmaydilar

7. To‘g‘ri muomala qilish qobiliyati – o‘quvchilarga muomalali holda yaqinlasha olish, ular bilan muomala odoiga oid pedagogik nuqtai nazardan juda samarali o‘zaro munosabatlar o‘rnatib bilish, o‘qituvchida pedagogik nazokatning mavjudligini bildiradi.

8. Kelajakni ko‘ra bilish – o‘z harakatlarining oqibatini ko‘ra bilishi, o‘quvchining kelgusida qanday mutaxassis bo‘lishini tasavvur qila olishi, o‘quvchida qanday insoniy fazilatlarni yanada taraqqiy ettirish lozimligini oldindan aytib bera olishda ifodalanadi. Bu qobiliyat pedagogik mahoratga, tajribaga hamda tarbiyaning qudratiga bog‘liqdir.

9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati – diqqatni ayni bir paytda taqsimlash qobiliyati o‘qituvchilik uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Qobiliyatli, tajribali o‘qituvchi saboqni bayon qilish mazmuni va formasini, o‘z fikrini (yoki o‘quvchining fikrini) diqqat bilan kuzatadi, ayni paytda barcha o‘quvchilarni ko‘rib turadi, toliqish, e’tiborsizlik, tushunmaslik alomatlarini xushyorlik bilan kuzatadi. Intizomsizlik hollarini e’tibordan qochirmaydi, nihoyat o‘z xatti-harakatlarini ham kuzatib boradi.

Mavzu bo‘yicha qisqacha xulosa

Ilmiy dunyoqarash va tafakkurni shakllantirish, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda aqliy tarbiyaning rolini belgilash orqali o‘quvchi-yoshlarda e’tiqod va ishonch kabi xislatlarni tarbiyalash. Yoshlar tarbiyasida ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiyaning rolini belgilash.

Test savollari

1. Mahorat bu ...

- A) Murakkab ishni tez, aniq bajarishning yengilligi, mehnatning yuqori sifati va barqaror ritmi
- B) Shaxsning o'ziga va dunyoga nisbatan munosabatlari
- C) Shaxsning o'ziga va zehnli sifatlari
- D) Shaxsning aqliy, zehnli sifatlari

2. Bilim nima?

- A) Sog'lom fikr va kundalik amaliy faoliyat shakli
- B) Borliqni bilish jarayonining amaliyotda tasdiqlangan natijasi
- C) Sog'lom fikr va yangi ma'lumotlarni berish
- D) O'quvchi talabalarga eski va yangi ma'lumotlarni berish.

3. Bilim, ko'nikma, malaka, ilm, aql, ong, fahm kabi tushunchalar qaysi tarbiya turining tarkibiga kiradi?

- A) Axloqiy tarbiya
- B) Estetik tarbiya
- C) Mehnat tarbiyasi
- D) Aqliy tarbiya

4. Dunyoqarash tushunchasi atamasi ...

- A) Dunyoni his qilish, dunyoni tushunish demakdir
- B) Narsa-hodisa bilishdir
- C) Mavjudotlarni bilish tizimdir
- D) Ilohni anglash demakdir

5. Dunyoqarash kimlarga xosdir?

- A) Faqat insonga
- B) Narsa-hodisaga
- C) Mavjudotlarga
- D) Shaxsga

6. Aqliy tarbiyaning maqsadi?

- A) Ilm-fan, texnika, texnologiyadan tushuncha berish
- B) Yangiliklardan bilim berish
- C) Ijtimoiy-tabiiy fanlardan bilimlar berish
- D) Barcha javoblar to'g'ri

7. Aql nima?

- A) Kishilarning o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglashi va ularga amal qilishidir
- B) Ma'naviy-insoniy nuqtai nazar
- C) Qalb ko'zi
- D) Dunyoni anglash

8. Aqllilik nima?

- A) Kishi o'z tafakkurini mustaqil ishlata olishi, aqli rasolik, mustaqil fikrlilik
- B) Aqli rasolik
- C) Hurfikrlilik
- D) Komillik

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibragimov X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi (darslik). –T.: Fan va texnologiya, 2008. –288 b.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. “Pedagogika” Toshkent. TDIU, 2005 yil.
3. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.
4. Psixologiya i pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
5. Podlasyy I. P. Pedagogika. Moskva ,2003.
6. Xo‘jaev N. va boshqalar. “Pedagogika asoslari”. Toshkent.,TDIU 2003.
7. www.bilimdon.uz. – O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining veb sayti.
8. www.tgeu.uz – TDIU veb sayti.
9. www.tatu.uz – TATU veb sayti.
10. www.de.uz – Masofaviy ta’lim tizimiga bag‘ishlangan veb sayt

2-Mavzu: Ma'rifiy qadriyatlar va maqsadlar

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Ma'rifiy qadriyatlar va maqsadlar yoshlarning tarbiyasida tutgan o'rni haqida tushuncha berish, inson–ma'naviy–ruhiy olam va bu olamni boshqarish, rivojlantirishda pedagoglarning o'rni haqidagi bilimlarni shakllantirish.

Tayanch iboralar

Ma'rifiy qadriyatlar, tarbiya, ta'lim, pedagogika, yoshlar tarbiyasi, mutafakkir, jadidchilar, kelajak avlod, axloq, odob, imon, an'ana, qadriyat, madrasa, kitob, doston, xalq og'zaki ijodiyoti, maktab, madaniyat, ma'rifat.

Nazorat uchun savollar

- 1.Ma'rifiy qadriyatlar deganda nima tushunasiz?
- 2.Qadriyatlar tuzilmasiga tushuncha bering.
3. Inson ma'naviy–ruhiy olami deganda nimani tushunasiz?
4. Ong osti va ong uyg'unligi haqida tushuncha bering.
5. Nurning ma'naviy-ruhiy tuzilish tarkibi.

Reja:

1. O'zbek pedagogikasida ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar
2. Qadriyatlar tuzilmasi
- 3.Inson ma'naviy–ruhiy olami va bu olamni boshqarish, rivojlantirishda pedagoglarning o'rni.

1. O'zbek pedagogikasida ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar.

O'zbekiston respublikasi o'zining mustaqilligiga erishgan kunidan boshlab, jamiyatimizning barcha sohalarida, jumladan uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimi jarayonida ma'naviy, ma'rifiy va mafkuraviy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Jumladan, Prezidentimiz I.A.Karimov, o'zining ma'ruzasida “Milliy istiqlol mafkurasi: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, demokratiya tamoyillariga asoslanadi; xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma'naviyati, an'ana va udumlari, ulug' bobokalonlarimizning o'lmas merosidan oziqlanadi ...”,-deydi¹.

Darhaqiqat, hozirgi davr pedagogikasi, tarbiyashunoslik ilmi, ta'lim-tarbiya nazariyasi va amaliyotini qayta qurish hamda taraqqiy ettirish milliy istiqlol mafkurasi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Shuningdek, xalqimizning an'ana va udumlari donishmand, mutafakkir bobolarimizning o'lmas merosidan oziqlanadi

Faylasuf olim, akademik E.Yusupov o'zining qator asarlarida qadriyatlarning ta'rifi va xususiyatlariga to'xtalib o'tadi. U, qadriyat tushunchasiga falsafiy nuqtai nazardan quyidagicha ta'rif beradi: "Qariyatlar jamiyat hayotining tarixiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadigan, kishilar ongiga singib, ijtimoiy kasb

¹ Milliy istiqlol g'oyasi :asosiy tushunchalar va tamoyillar. –T.: O'zbekiston, 2001. – 80 b. [– 43-b.]

etgan moddiy, ma'naviy hodisa, jarayon bo'lsa ham, uning ahamiyati va mohiyati kishilarning ularga munosabati asosida belgilanadi. Qadriyat degan tushunchaning o'zi ham qadr-qimmat ma'nosini bildiradi"¹.

Olim, jamiyat taraqqiyotida insoniyat tomonidan bunyod etilgan, o'tmish va kelajakda rivojlanish uchun ijobiy ta'sir etadigan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar, fikrlar, g'oyalarga qadriyat sifatida qaraydi. Shaxsning xislatlari, fazilatlari, dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladigan, o'tmishda yaratilgan, kelajakda foydalaniladigan omillar yoshlarning ta'lim-tarbiyasida foydalanish lozim bo'lgan qadriyatlar deb tushunildi. Shuningdek, barcha qadriyatlar ta'limiy, tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular, yosh avlod ongi, dunyoqarashining shakllanishiga, ichki ruhiy dunyosining, aqliy faoliyatining kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pgina qadriyatlar jarayon xususiyatiga ega bo'lib, ushbu jarayonni amalga oshirilishida bo'lg'usi shaxs – bola ishtirok etadi, uning xususiyatlarini o'zida aks ettiradi, ba'zi qoidalarini o'rganib, ongiga singdirib boradi. Bular jumlasiga an'analar, urf-odatlar, o'gitlar, nasihatlar, bayramlar yo'nalishidagi qadriyatlarni misol keltirish mumkin.

Ba'zi qadriyatlar esa, namoyon bo'lishi natijasida turli xil buyumlar, asarlar, jihozlar, qurilmalar moddiy boyliklar ko'rinishida yaratiladi hamda moddiy borliqning o'zligiga nisbatan, ushbu tasvir uzoq vaqt saqlanib qoladi. Borliq yaratilishiga sabab bo'ladigan qadriyatlar shartli ravishda moddiy qadriyatlar deb belgilandi. Ko'p yillik kuzatishlar va olib borilgan tadqiqot natijasida, o'quvchi shaxsining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etadigan tarixiy, madaniy, ma'naviy, moddiy qadriyatlar umumlashtirilib quyidagi tuzilmaga keltirishga harakat qilindi. Jarayon qadriyatlari shartli ravishda ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar deb, namoyon qadriyatlar esa, moddiy borliq ko'rinishidagi moddiy qadriyatlar deb belgilandi (1-Jadval).

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, qadriyatlar uchta guruhga ajratilgan. Ya'ni, **umuminsoniy** (mustaqillik, do'stlik, vatanparvarlik kabi), **mintaqaviy** (mehmondo'stlik, sahovatlilik, bolajonlik kabi) va **milliy** (ma'naviy-ma'rifiy, moddiy) qadriyatlarga guruhlandi. Kuzatishlardan ma'lum bo'ldiki, o'quvchi har bir qadriyatlarni o'rganish jarayonida alohida o'zi shakllana olmas ekan. Binobarin, har bir qadriyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq ekan, u holda o'quvchi ushbu bog'liqlik jarayonida bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'ladi. Uning shakllangan kichik hunarmand bo'lib yetishishiga imkoniyat yaratiladi. Ushbu imkoniyat ta'lim va tarbiyaning shakli, vositasi va metodlari hamohang holatda olib borilsagina, ijobiy natijalarni beradi.

O'quvchilar **umuminsoniy** (mustaqillik, do'stlik kabi), **mintaqaviy** (mehmondo'stlik, sahovatlilik kabi) hamda **milliy** (ma'naviy-ma'rifiy, moddiy) qadriyatlar orqali ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya olishadi. Ushbu jarayonda, ularning bir-birlariga bo'lgan hurmati, do'stligi, hamkorligi kabi insoniy fazilatlari shakllanadi. Shuningdek, ular xalq hunarmandchiligi sohalarini o'zlashtirishi hamda ta'lim va tarbiyaning shakli, vositasi, metodlaridan unumli, samarali foydalanishi natijasida shakllangan kichik hunarmand sifatida namoyon

¹ Yusupov E. Qadriyatlar va ularning jamiyat hayotidagi o'rni. /Uslubiy qo'llanma. –T.: O'zMU, 1998. – 30 b.

bo'ladi. Ushbu umuminsoniy, mintaqaviy va milliy qadriyatlarning o'zaro birlari bilan chambarchas aloqadorligi ifodalangan.

Jadvalda qadriyatlar tuzilmasi qulaylashtirilgan holatda ifodalandi. Ma'lumki, umuminsoniy, mintaqaviy, milliy, ma'naviy-ma'rifiy, moddiy kabi qadriyatlarning nomi va atamaları soni yuzdan ortiqdir.

Biz bilamizki, milliy qadriyatlar shartli ravishda ma'naviy va moddiy qadriyatlarga bo'linadi. Ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarga xalq ijodiy merosi, ya'ni xalq og'zaki va yozma ijodi (doston, lapar, rivoyat kabi) va an'analar (Qurbon hayiti, Ro'za hayiti, beshik to'yi kabi) hamda musiqa va teatr san'ati (ashula, raqs, qo'g'irchoq, dor o'yini kabi), moddiy qadriyatlarga esa, xalq hunarmandchiligi (pichoqchilik, ko'nchilik, kosibchilik, mahsido'zlik kabi), tasviriy va amaliy san'at (loyihalash, grafika, xattotlik kabi) sohalari hamda tarixiy obidalar (qal'a, machit, maqbara kabilar) misol bo'ladi.

Xalqimizning tarixiy rivojlanish taraqqiyoti xususiyatlarini ifodalaydigan ma'naviy va moddiy qadriyatlar ko'p yillar davomida yaratilgan. Xalqning hayotiy ahvolini yoritadigan manbalar hamda moddiy borliq ko'rinishida yaratilgan jihoz, buyumlar shartli ravishda milliy qadriyatlar sifatida guruhlandi. Xalq ijodiy merosi (xalq ijodi) – mehnatkash xalq ommasining badiiy-ijodiy faoliyati bo'lib, xalq yaratgan, xalq orasida keng tarqalgan va ajdoddan-avlodga o'tib, ommaning ijtimoiy mehnat tajribasi jarayonida shakllanib, tobora takomillashtirilib boradigan san'atdir. Xalq ijodida mehnat faoliyati, ijtimoiy-milliy hayoti, turmush tarzi, tabiat to'g'risidagi tushunchalari, madaniyati, e'tiqodi, orzu-istaklari, his-tuyg'ulari hamda tafakkurining boy olami, baxtli va adolatli zamon haqidagi o'ylari o'z ifodasini topadi. Olim M.Imomnazarov fikricha, "... barcha ma'naviy boylikni xalq yaratadi. Ammo, Yevropa ilmida mumtoz (klassik) san'at va xalq ijodi (folklor) ni farqlash udum bo'lgan. ... xalq ijodi namunalari odatda turli toifalar did-farosatini charxlashga, ularning ma'naviy kamolotini yuksaltirishga, ularda nazokat, nafosat tuyg'ularini tarbiyalashga xizmat qiladi, dunyoni uyg'un idrok etishga yordam beradi"¹.

Dostonlar – Sharq adabiyotiga mansub lirik, epik zamindagi ko'p qismli poetik asarlar bo'lib, xalq hayotining ma'lum tarixiy taraqqiyot davri uchun muhim hisoblangan mavzularga bag'ishlanadi. Uning matni she'riy yoki ertakka o'xshash ko'rinishlarda bo'lib, baxshilar, hofizlar, oqinlar tomonidan qayta ishlanishi va kuylanishi natijasida yildan-yilga sayqallanib boradi.

Dostonlarda voqea-hodisalar, qahramonlar xatti-harakatlari, xulq-atvorlari bo'rttirib ko'rsatiladi, mubolag'a va turli-tuman qilib (metafora va boshqalarda) tasvirlanadi.

O'zbek xalq dostonlaridan "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Avazxon", "Hasanxon", "Kuntug'mish", "Oshiq G'arib va Shohsanam", "Yunus pari", "Rustamxon" va boshqalar halqning o'lmas qadriyatlariga aylangan hamda jahon madaniyati safidan muhim o'rin egallagan.

¹ Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz nazariyasiga chizgilar //Mas'ul muharrir: N.Komilov//. –T.: Sharq, 1998. – 240 b. (107-108 b).

Xalq dostonlari Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li, Po‘lkan shoir, Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, Islom shoir, surxondaryolik Shoberdi Boltayev, qoraqalpog‘istonlik Jumaboy Bozorov, xorazmlik Abdulla Qurbonnazarov va boshqalar ijodi xalqning yirik dostonchilik maktablari ijodiy mevalari sifatida tanilgan. Dostonchilikning Surxondaryo (Denov, Termiz), Qashqadaryo, Xorazm, Qoraqalpog‘iston, Samarqand, Jizzax ijodiy maktablarining ijro uslublari o‘ziga xos maftunkorligi bilan ajralib turadi. Hozirgi davrda xalqning og‘zaki ijodi, baxshichilik san‘ati ulug‘landi va davlat miqyosida "Xalq baxshisi" unvoni ta‘sis etildi. Har yili tumanlar, viloyatlar va respublika miqyosida baxshilar o‘rtasida ko‘rik tanlovlarning o‘tkazilishi an‘ana tusiga kirib bormoqda.

Har bir xalqning tarixiy o‘tmishi, urf-odatlar, mehnat tajribalari, yig‘inlari turli an‘analar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Fikrimizcha, o‘zbek xalqining ko‘p asrlardan buyon davom etib kelayotgan umrboqiy an‘analariga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

1-Jadval

Qadriyatlar tuzilmasi

Umumiy nsoniy	Mintaqaviy	Milliy					
		Ma‘naviy-ma‘rifiy			Moddiy		
		Xalq ijodi	An‘analar	Musiq a va teatr san‘ati	Xalq hunarman d-chiligi	Tasviriy va amaliy san‘at	Tarix iy obidal ar
Mustaqillik	Mehmon- do‘stlik	Doston	Qurbon hayiti	Ashula	Pichoqchi lik	Loyihala sh	Qal‘a
Do‘stlik	Sahovatlik	Rivo- yat	Ro‘za hayiti	Raqs	Ko‘nchilik	Grafika	Machit
Vatanpa rvarlik	Bolajonlik	Ertak	Beshik to‘yi	Doirac hi	Kosibchilik	Xattotlik	Mad- rasa
Hamkor- lik	Hamjihatlili k	Askiya	Sunnat to‘yi	Karnay- chi	Mahsido‘ z-lik	Haykalta roshlik	Maq- bara
Insonpa r-varlik	Mehr- muhabbatlili k	Ruboiy	Hovli to‘yi	Masxa rabo	Anjomsoz -lik	Chizma tasvir	Minora
Erkseva r-lik	Qarindosh- urug‘chilik	G‘azal	Navro‘z	Dor o‘yini	Temirchilik	Rang tasvir	Ark
Ma‘navi y kamolot	Kattalarga hurmat	Matal	Xotira	Qo‘g‘i r-choq o‘yini	Naqqoshlik	Ganchko rlik	Arxeol ogik topilm a
Ijtimoiy kamolot	Kichiklarga izzat	Topis hmoq	Hashar	Taqlid- chi	Kulolchilik	Me‘morc hilik	Rasad -xona

"Navro‘z" – musulmon taqvimida 21 mart kuni nishonlanadigan “Yangi yil bayrami” hisoblanib, u yerga ishlov berish va urug‘ qadashning boshlanishi nishonlanadigan tantana [89].

Beshik to‘yi – oilada farzand tug‘ilgandan keyin, uni beshikka (belanchakka) yotqizishga bag‘ishlangan tantana (an‘ana). Asosan, o‘zbek xalqi ko‘p bolali oilalardan iborat, shuning uchun ham, u bolajon oila hisoblanadi. O‘zbek xalqida ushbu an‘ana nihoyatda qadrlanadi.

Hashar – turli xil mehnat mavsumlari, uy-joylarni ta‘mirlash, muammolarni hal etishda bir-birlariga mehribonlik yordamlarini ayamaslik, qarindosh-urug‘, qo‘ni-qo‘shni, do‘st-birodarlarning sahovatli (to‘lovlarsiz) yordam ko‘rsatishi. Hasharlar, asosan O‘rta Osiyo xalqlariga mansubdir. Shuningdek, u O‘zbekiston xalqiga ham xos an‘analardan hisoblanadi.

O‘zbek xalqining keng tarqalgan an‘analariga xotirlash (marhumlarni eslash, bemorlardan xabar olish), sunnat to‘yi, hovli to‘yi, ota-onaga hurmat, yoshlarga izzat, qariyalarga muruvvat, askarlik burchini ado etish kabilarni misol tariqasida keltirish mumkin. Yuqorida keltirilib o‘tilgan, ming yillik tarixga ega bo‘lgan an‘analarimiz qayta tiklanishi, taraqqiy etishi, takomillashtirilishi, yangi zamon ruhiga moslashtirilib, rivojlanishiga hamda tarbiya-tarbiya tizimida batafsil o‘rganilishiga O‘zbekiston Respublikasining mustaqilligi mustahkam zamin va sharoit yaratdi.

2. Inson ma‘naviy–ruhiy olami va bu olamni boshqarish, rivojlantirishda pedagoglarning o‘rni

Insonni hayot asosi deb biladigan bo‘lsak, shu asosga ma‘no-mazmun baxsh etib turadigan ne‘mat ma‘naviyatdir.

Hamma narsaning mohiyati avvalo 2 qismdan tashkil topadi: Birinchisi–uning tashqi ko‘rinishi bo‘lsa, ikkinchisi uning ichki tuzilishi–ma‘no, mohiyatidir. Tashqi ko‘rinish shakl har bir narsaning moddiy xususiyatlarini ifoda etsa, ichki tuzilish–ma‘no, mohiyat uning ma‘naviy xususiyatlarini namoyon qiladi. Insonning borlig‘i ham 2 qismdan iborat. Birinchisi–uning moddiy olami, ikkinchisi–ma‘naviy olami. Odamning moddiy olami qanchalik murakkab, serqirra bo‘lsa, uning ma‘naviy olami ham shunchalik murakkab va rang-barangdir. Moddiy olamdagi shahar va qishloqlar, zavod va fabrikalar, yo‘llar va ko‘priklar, bozorlar – butun hayotiy zaruriy tizimlar avvalo ehtiyojlari uchun xizmat qiladi. Xuddi shuningdek, dunyodagi g‘oya va mafkuralar, tuyg‘u va tushunchalar, qadriyat va an‘analar falsafa va qarashlar insonning ichki olami–uning ma‘naviy ehtiyojlarini ham g‘oyat murakkab, jozibali, aql bovar qilmaydigan darajadagi tez o‘zgaruvchan ekanini ko‘rsatadi. Kelajakda yetuk inson bo‘lishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan har bir yigit-qiz bu bilimlarni puxta egallashlari zarur. Chunki odamzot insoniy munosabatlar hukmron bo‘lgan jamiyatda yashaydi. Insonning mohiyati qanchalik murakkab bo‘lsa, bu munosabatlar ham shunchalik murakkab va qiziqarli bo‘ladi.

Ma‘naviyatning boy bo‘lishida “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Adabiyot”, “Tarix” kabi fanlarning o‘rni katta. Chunki shakl va ma‘no bir butun uzviy bog‘liq bo‘lgani kabi insonning moddiy hayoti bilan ma‘naviy hayoti ham, bu boradagi bilim va tasavvurlari ham o‘zaro mushtarak va bir butundir.

Milliy istiqlol g'oyasi O'zbekiston xalqining mustaqil taraqqiyot yo'lidagi maqsad-muddaolari, orzu-intilishlarini aniq ifoda etadigan fikrlar, tasavvur va qarashlar hamda ularni amalga oshirishi tizimini, odamzot hayotida ma'no baxsh etadigan, insonning ma'naviy mohiyatini tashkil etadigan bilimlar bilan qurollantirish g'oyasidir. Bu g'oyani singdirishda pedagogika fanining imkoniyatlari nihoyatda kengdir. Pedagogikaning maqsadi yoshlarga beriladigan bilimlarni zamon talablari asosida puxta o'rganib, yoshlarning hissiyot va tasavvurlariga moslab tushuntirishdan iborat. Pedagogika fani, ya'ni o'qituvchilarning pedagogik imkoniyatlari shundan iboratki, har bir fanni o'tishda uni bolalar ongiga yetkazishda, ularning tarbiyasini to'g'ri yo'naltirishda har bir pedagog bugungi dunyo, bugungi taraqqiyot, g'oya va mafkura, inson, xalq hamda jamiyatning milliy qadriyatlariga oid bilimlar asosida o'z vatanini e'tiqod bilan sevadigan, ona xalqiga sidqidildan xizmat qiladigan yuksak dunyoqarashli insonlarni tarbiyalashga, tarbiya jarayonida tarbiyaning xalqona-o'zbekona va ilmiy usullarni uyg'unlashtirgan holda ta'sir etish yo'llarini izlab topishga va uni amalda tadbiq etishda o'z hissasini qo'shishdir.

Zero, yurtboshimiz: "Er, ota-ona, bolalar, qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar, xalq, mustaqil davlatimizga sadoqat, insonlarga hurmat, ishonch, xotira, vijdon, erkinlik-ma'naviyatning ma'nosi ana shunday juda keng", – degan edilar. Inson hayot asosi deb bilsak, shu asosga ma'no-mazmun baxsh etish–bilim, ma'naviyat bilan bezak, sayqal berish, g'oyaga yo'naltirish, uni duyonaqarashini, xulqi-odobini tarkib toptirish bevosita inson tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi fan–pedagogika zimmasiga tushadi.

Nemis olimi Disterverg: "Yaxshi o'qitgan o'qituvchi yaxshi tarbiyalaydi ham", – deganda ming bor haq edi. Demak, pedagoglar o'qitish jarayonida tarbiyalab ham boradi. Davlat siyosatini, xalq xohishiga mushtarak holda yoshlar tarbiyasini zamonga mos yo'naltiradi.

Boy ma'naviy qadriyatlarimizga munosabat iqtisoddan ustuvor deb e'lon qilinishi milliy davlatchilimizning, milliy mafkuramizning asosini tashkil qiluvchi ulug'vor milliy g'oya edi. Bu milliy g'oya chuqur ilmiy asoslarga ega bo'lib, juda to'g'ri tanlaganligini dunyoviy, diniy fanlar va hayot isbotlamoqda hamda butun dunyo hamjamiyati tan olmoqda.

I.A.Karimov milliy g'oya, milliy mafkura har kungi hayot sharoitlaridan kelib chiqishi bilan birga har bir fuqaroning, davlatning, millatning istiqbolidan ham kelib chiqishini "Fidokor" gazetasining muxbiri bilan (2000, iyun) "Donishmand xalqimizning mustahkam irodasiga ishonaman" nomli muloqotlarida bayon qilgan edilar. Chunki mafkura – jamiyatda yashaydigan odamlarning hayot mazmuni, ularning intilishlarini o'zida mujassamlashtiradi. Har qanday inson, tabiiyki, murod-maqsadsiz yashay olmaydi. Binobarin, toki hayot mavjud ekan, mamlakatlar, davlatlar va ularning manfaatlari bor ekan, ular o'z taraqqiyot yo'lini, ertangi kun rejalarini o'zining milliy g'oyasi, milliy mafkurasi orqali belgilab olishga intiladi. Prezidentimizning bu fikrlarini g'oya, mafkura, milliy g'oya, milliy mafkura, ma'naviyat atamalarining etimologiyalari ham tasdiqlab beradi.

Ma'naviyat – arab tilidagi “ma’no” yoki “ma’naviyat”, “ma’noi g’oya” soʻzlaridan olingan boʻlib, “ruhiy xolat” degan ma’noni anglatadi.

G’oya–insonlarning ezgu niyatlar, fikri asosidagi amalga oshirilayotgan jarayonlar, ishlar, istiqbol rejalari, tamoyillardan iborat.

Mafkura – muayyan tuzum davrida insonlarning davlat, jamiyat oʻz-oʻziga, xalqi, olamga munosabatlari va ular rivojining ma’naviy–ilmiy tizimidan iborat.

Milliy mafkura – xalqimizning ma’naviy-ilmiy mentaliteti, g’oyalari asosidagi amalga oshirilayotgan ishlar, jarayonlardagi tutayotgan yoʻli, davlatga, jamiyatga, olamga, oʻz-oʻziga, taraqqiyotga munosabatlar tizimidan iboratdir.

Maqsadimiz aniq–mustaqil, huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati asosida xalqimizni farovon hayotga erishtirish, shu maqsadga erishish yoʻlida fikr erkinligi, faoliyat ozodligi asosida insonning asl qadri mohiyati roʻyobga chiqara borib, “inson xazinasini ochish”. Bu haqda Prezidentimiz I.A.Karimov “Fidokor” gazetasi (iyun, 2000) muxbirining savollariga javoblarida shunday degan edilar: “Oʻz mustaqil fikriga ega boʻlgan, oʻz kuchiga, oʻzi tanlagan yoʻlning toʻgʻriligiga ishongan inson doimo kelajakka ishonch bilan qaraydi”. U jamiyatdagi fikrlar xilma-xilligidan choʻchimaydi, balki zamonaviy bilim va falsafiy qarashlariga, hayot haqiqatiga suyangan holda, har qanday gʻarazli niyat, taxdid va intilishlarni fosh qilishga qodir boʻladi. Fikr va faoliyat erkinligi aslida insonning nodir va betakrorligiga asoslangan. Chunki insonning oʻzligini anglash, uning nodir va betakrorligini anglashdan boshlanadi. Insonning nodir va betakrorligini anglash birinchidan, uning oʻzida yashiringan imkoniyatlari roʻyobga chiqarish uchun asos boʻlib, istakni shakllantirsa, ikkinchidan, unda boshqalarni ham betakror, ulugʻ siymoligini anglash orqali insonlarni hurmat qilish, ulugʻlashni keltirib chiqaradi. Uchinchidan, boshqalarning ham nodir, betakrorligiga ishonish, ularni hurmatlash qalbni gʻarazdan poklaydi. Toʻrtinchidan esa, har bir kishining betakrorligini anglash asosida kishilarda boshqalar bilan muomala va munosabatning moddiy, ilmiy, ma’naviy-madaniy manfaat kasb etishini insoniyat ijtimoiyligiga tabiiy zarurat tugʻiladi. Shu yuqoridagi sifatlarning shakllana borishi komillik sifatlarining asoslaridan iboratdir.

Komillik sifatlarini toʻlaqonli shakllantirish uchun esa faqat nasihatlar, daʼvatlar yetarli emas. Insonning ma’naviy faolligini amaliy-kasbiy faolligi bilan uygʻunlashganda barkamollik sifatlarini tabiiy shakllanadi, rivojlanadi. Aynan ana shu yuqoridagi tushunchalarni toʻgʻri anglash taʼlim-tarbiyaning metodologik asoslarini toʻgʻri tanlashga yordam beradi. Chunki taʼlimning subʼektivlik, demokratik, huquqiy, insonparvarlik asoslari insonlarning nodir, betakrorliklarini roʻyobga chiqarishdir.

Yuqoridagi sifatlar inson ma’naviyatini tarkibiy qismlarini tashkil qiladi. Insonlar ma’naviyatini koʻtarish jamiyatimizni yuksaltirishning ikkinchi ustuvor yoʻnalishi ekanligini I.A.Karimov oʻzlarining Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi XIV sessiyasidagi “Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda” nomli maʼruzasida: “Ma’naviyat haqida gap ketar ekan, men avvalo insonni ruhiy poklanish va yuksalishga daʼvat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon-

irodasini, e'tiqodini mustahkamlaydigan va ijodini uyg'otadigan qudratli botiniy kuchni tasavvur qilaman", deb juda aniq ko'rsatib berdilar.

Har bir inson to'kis hayotga to'la imkonlar bilan yaratilgan. Ammo har bir kishi o'ziga xos o'quv, qobiliyat va imkoniyatlariga ega. Demak, har bir kishi o'zining shaxsiy hayot yo'lini topa olsa, shu vaqtda uning hayoti jo'shqin, faoliyati ijodkor, mehnati unumli, foydasi mo'l bo'ladi. Kishi aslida haqiqiy baxtiyorlikka mehnat jarayonida erishadi. Chunki agar u o'zining hayot yo'lini topsa, shaxsiy ijodiy ishtirokida o'ta boshlaydi. Bu vaqt unga g'oyibona ruhiy madad beriladi, moddiy-ma'naviy yaratuvchanlik uning istiqbolli, yangi g'oyaviy fikrlar amaliy-ijodiy yo'llarga chorlay boshlaydi. Shuning uchun ota-ona, oila a'zolari, bog'cha, maktab, umumiy ta'lim-tarbiya muassasalari har bolani uquvi, qiziqishi, qobiliyatiga asosan kasb egallashlariga mas'uldirlar. Insonlarning nodir va betakrorligini talabalarga, yoshlarga dunyoviy diniy ilmlarini uyg'unligida tushuntirib berish ma'naviy zarurdir. Shu vaqtda yoshlar ayrim g'ayridiniy oqimlar aslida g'ayriilmiy ekanligini ongli tushunadilar. Ha, haqiqatdan, har bir kishi azaliy yaxshi taqdir bilan yaratilgan. Har bir kishi Parvardigori olam bu dunyoga ezgu niyatlar bilan, ma'lum o'ziga xos ulug' maqsad va vazifalar bilan yaratilgan. Ammo inson asli yaratilishidan ozod va erkinidir. Insonning ozod va erkinligi shunchalikki, xatto uning imon e'tiqodi Olloh taolo tomonidan majbur qilinmaydi. Bu haqda Qur'oni Karimda Shuaro surasining 4 oyatida "...Zero iymon-e'tiqod nochor, noilojlikdan emas, balki qalb qanoati bilan ixtiyoriy bo'lishi lozimdir", deyilgan. Chunki kishilar bu ulug' xislatlar faqat insonlar foydasi uchunligini, ularga amal qilish insonlar uchun ham ma'naviy, ham moddiy manfaatlarning asosi ekanligini ongli tushunib, ularga amal qilsalar bu ishlar ular uchun huzur-halovat va baxtiyorlik bag'ishlaydi. Inson ma'naviy-ruhiy siymodir. Uning tanasi moddiy, latif va ruhiy qismlardan iborat. Moddiy, ya'ni biologik tanani latif bioenergetik maydon - tana o'rab olgan. Bioenergetik tana insonning moddiy tanasidagi hamma hayotiy jarayonlarni uyg'unlashtirib turuvchi hayotiy energiya manbaidir. Ammo hayotiy jarayonlar insonning ruhiy quvvati bioenergetik tanasi yordamida boshqariladi. U oliy nerv sistemasining funksiyasi bo'lib, olam bilan hamma vaqt uzviy aloqada bo'ladi. Ong osti har bir kishilarning taqdiri, yo'li, oliy maqsadi va ezgu niyatlar asosidagi hayot modeli. Hozirgi ilmiy axloqiy asoslarga ko'ra u homila uch oyligidayoq beriladi. Endi uning rivoji ota-onaga, oiladagi muhitga bog'liq.

Agar kishi hayoti yo'lini topa olsa, uning ongi mustaqil rivojlanib borib ong osti yo'nalishiga tusha olsa huddi to'lqinlarning mos kelishi kabi insonda ma'naviy ruhiy mutanosiblik sodir bo'lib, u mukammal kamolot yo'liga kiradi.

Ong osti va ong uyg'unligi vijdon yordamida amalga oshiriladi. Vijdon kishilarning ongi, ong osti va qalbi mutanosibligini amalga oshiruvchi ma'naviy-insoniy tuyg'u, sifat. Agar vijdonni sodda qilib tushuntirish lozim bo'lsa, vijdon - insonning qalb amri bilan bajargan ishlarining (faoliyatini) ruhiy mezonidir.

Dono xalqimiz, ota-bobolarimizning "xudo qalbingda bo'lsin, bolam", degan gaplari bejiz emas. Shuning uchun asosiy manbalarda, vijdon har bir kishining qalbidagi xudodir,- deyiladi. Kishi hayotidagi qilgan ishlari bo'yicha

vaqti-vaqti bilan o'z vijdoni oldida hisob berib turadi. Bu muloqot haq muloqot bo'lishi lozim. Ayrim vaqtda nohaq ishni haq deb isbotlash o'z vijdonini sotish bilan, bu esa xudoni aldash bilan teng kuchlidir. Bunda ong osti (haqiqat) ishga tushib kishining ongi va ong osti orasida nomutanosiblik boshlanib, kishini ruhiy xastalikka olib keladi. Ruhiy xastalik esa jismoniy xastalikka olib keladi, ayrim hollarda boshqa ko'ngilsiz voqealarga olib kelishi mumkin.

ONG OSTI - Dunyoviy va hayotiy haqiqat asosidagi inson shaxsiy faoliyatining ma'naviy ruhiy yo'li.

INSON ONGI - uning idroki, aqli orqali, hayotiy va dunyoviy haqiqatni fahmlash asosida ma'naviy istiqbolli faoliyat darajasidir.

FAHMLASH-ANGLASH - biror haqiqatni qalban, ruhan fikriy sezish.

INSON FIKRI - o'z ongi va idroki asosida hayoti hamda dunyoviy narsalar, jarayonlar haqidagi mushohadaviy faoliyat.

AQL - kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy, haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai-nazardan amal qilishdir.

INSON QALBI - shaxsiy ong, ma'naviyat uzviyligi asosida insonni hissiy va amaliy faoliyatga o'lchovchi kuch. U vijdon, ong, fikr bilan uyg'unlashib qalb nigohi, ko'zi va quvvatiga aylanadi.

INSON RUHI - insonni har qanday to'siqlardan olib o'ta oladigan, uni ulug' ezgu ishlarga boshlovchi ma'naviy quvvat.

Biz bu ma'naviy-ruhiy sifatlarni alohida ta'riflash orqali tushunish uchun harakat qilgan bo'lsak ham ular aslida uzviy bog'liqdir. Inson eng avvalo ruhiy-ma'naviy siymo. Shuning uchun kishi o'zining har bir ishidan ma'naviy-insoniy qanoat hosil qilishi kerak. Ma'naviy insoniy qanoat esa ong, qalb, ruh va faoliyat uyg'unligidan sodir bo'ladi. Bu har bir kishiga xos bo'lgan ichki uyg'unlikdir. Ichki uyg'unlik kishini o'z ishidan qanoatlanishiga olib keladi. U o'zidan mamnun bo'ladi. Ichki ma'naviy-ruhiy garmoniya insondagi biologik-fiziologik hayotiy garmoniyaning asosidir. Bu o'z navbatida tan sog'ligi va ruh tetikligidir. Insondagi ichki garmoni muvozanatga yordam beradi. Chunki inson tashqi ma'naviy-ruhiy olam bilan juda uzviy bog'liq bo'lib, aslida uning bir ajralmas bo'lakchasidir.

Inson, ma'naviy-ruhiy butun olam, koinot bilan uzviy garmonik bog'liq bo'lib, bu bog'liqlik hamma vaqt ma'naviy-ruhiy muvozanatdadir.

Nurning ma'naviy-ruhiy tuzilish tarkibi - **ILM, AQL, HIKMAT, FIKR, MA'RIFAT VA MAG'FIRAT**dir. Demak, butun olam kabi insonlar uchun ham nur faqat yorug'lik bo'lib qolmasdan, doimiy ma'naziy va mag'firatni o'zida mujassam qilgan va faoliyatda unga amal qiladigan kishilarni nuroniy kishililar deyishadi. Ha, bunday kishilar haqiqatan o'zlaridan nur taratadilar. Bu nur ko'zga ko'rinmas ma'naviy-ruhiy sifatlarga ega.

Nurning yorug'lik oq rang sifatlarning tuzilishi binafsha, havo rang, yashil, sariq, olov rang, qizil ranglardan iborat bo'lib, koinotdan kelishi yetti dunyo bilan insoniyatni, moddiy olamni uzviy bog'lab turadi.

Tabiatda kamalakning yettita rangini bir necha marta kuzatgansiz. Kamalakning har bir rangi yetti osmonning ranglari bo'lib, oq nur rangi esa

ularning majmuasi orqali butun olamning garmonik uzviyligini ta'minlaydi. Huddi shunday yetti osmonning har biriga mos musiqa mavjud. Moddiy olam, insoniyat yana bir ma'naviy-ruhiy sifat orqali uzviy garmonik bog'liqdir.

Insonning moddiy-jismoniy tanasidagi modda almashinuvi, hayotiy jarayoni uning ma'naviy-energetik tanasi bilan uzviy bog'liqdir. Moddiy-jismoniy tananing rivojlanish darajasi esa ma'naviy-energetik tananing rivojlanishi darajasiga bog'liqdir. Moddiy-jismoniy tananing o'zi ham modda va ruhiy-hissiy qismlardan iborat. Ruhiy-hissiy qism esa ma'naviy-energetik tananing tarkibiy qismi, u olam osmonlari bilan uzviy garmonik bog'liq. Tananing ruhiy-hissiy qismining tarkibiy asoslaridan biri inson qalbidir. Qalb shaxsning ong va ma'naviyat uzviyligi asosida insonni hissiy va amaliy faoliyatga undonchi kuch bo'lganligi uchun uning pokligi inson vijdoni bilan bog'liq. Vijdon ong osti ilohiy qudratga o'z faoliyati uchun javob beruvchi shaxsiy hissiyotdir.

Har bir kishi o'ziga xos o'quv, qobiliyat va xarakterga ega bo'lib, uning nodirligi va betakrorligini zamonaviy insonshunoslik fanlari ham isbotlab berishmoqda. Demak, yutuk va muvaffaqiyatlarning birinchi garovi har bir kishining o'z uquvi, qobiliyati va qiziqishlariga doir faoliyat, hayot yo'lini hunar, kasb tanlashidalir. Yutuqning ikkinchi garovi shu o'ziga mos tanlangan hayot yo'lidan donolik, aql bilan faoliyat ko'rsatish, eng ko'p moddiy va ma'naviy mahsulot olishdadir. Aql bilan faoliyat ko'rsatish esa o'zi egallayotgan soha bo'yicha istiqbolli ma'naviy fikr yuritishdadir. Ha, soha bo'yicha istiqbolli ma'naviy fikr inson yutug'ining uchinchi garovidir. Agar orzu-havasdan qalb poklik bilan ezgu niyatlarga yo'llanmagan bo'lsa, ong va fikr rivoji ular uchinchi bioenergetik tanadan nariga o'ta olmaydi. Agarda orzu-havaslar qalbi poklik bilan ezgu niyatlarga yo'llangan bo'lsa, ma'naviy-ruhiy tananing (ong osti) ishga tushib, ong va ong osti mutanosibligi hosil bo'ladi. Bunda insonning bioenergetik quvvati optimallashtirib, katta kuch va qudratga ega bo'ladi va bunday kishilarga g'oyibona sifatlar darvozasi ochiladi. Bunday kishilarga intuitiv fikrlar ALLOH TAOLO tomonidan hidoyat va vahiyalar berila boshlaydi. Haqiqiy taqdir yo'li endi ochiladi. Bunday ma'naviy-ruhiy bioenergetik quvvat uchun insoniyatga to'rtinchi dunyoga nazarlar dunyosidan o'tishga ruxsat qilinadi. Chunki insoniyatga olamga xavf soladigan niyatlar uchun to'rtinchi dunyodan nariga yo'l berkitiladi. Demak, qalbi poklik va ezgu ma'naviy insoniy niyatlar ong va fikr rivoji hamda faoliyat yutug'ining asosidir. Ong, fikr, fasliyat uygunligi esa ma'naviy-ruhiy siymo bo'lgan insonning asl mohiyati ochilsa ishga tushadi. Insonning ma'naviy-ruhiy mohiyati esa uning ma'naviy-moddiy - mahsuldorligidir.

Moddiy-ma'naviy mahsuldorlik insonning aqliy amaliy kamoloti bilan bog'liq holda bosqichma-bosqich o'sib, fikr ma'naviy-ruhiy sifatlar bilan uyg'unlashsa, birinchi, ikkinchi va uchinchi tanalarda, to'rtinchi, beshinchi tanadan ham o'tib, oltinchi va yettinchi tana beshinchi, oltinchi va yettinchi dunyolarga uyg'unlashganda soha bo'yicha kashfiyotlar, yangiliklar, yangi texnologiyalar, texnik mahsuliyat g'oyalarga yo'l ochiladi. Fasliyat qaysi sohada bo'lsa ham, dehqon, ishchi, kosib, xizmatchi umuman hamma kasb-hunarlarda ham faoliyat amaliy-ijodiy, ma'naviy mahsuliylikdan yuqori darajalarga ko'tarila bormasa,

bioenergetik tana to'la ishga tushmaydi. Bioenergetik tananing to'la ishga tushmasligi tananing ma'naviy-ruhiy rivojiga, u o'z navbatida jismoniy rivojlanishiga to'siq bo'la boshlaydi. Ma'naviy-mahsuliy rivojlanmaslik ma'naviy-ruhiy o'sishga to'siq bo'ladi, kishi o'z mohiyatini bajarmagach, ong va ong osti nomutanosibligi boshlanib insonning o'z-o'zidan norozilik kayfiyati kelib chiqadi. Keyin u kayfiyatini ko'tarish maqsadida sun'iy yo'llar qidira boshlaydi. Bu ichkilikbozlik, chekish, narkomaniya, nashavandlik, maishiy buzuvchiliklarga olib keladi. Bu ijtimoiy illatlarning oldini olishning tabiiy omili insonning asl mohiyatini ochib uni juda katta moddiy, ma'naviy imkoniyatlar va qudratini ishga solishdir. Chunki o'zining uquvi, qobiliyatini ro'yobga chiqarish asosida bunyodkorona mehnat qilib moddiy-ma'naviy mahsulotlar yaratib o'zini, oilasini pok, halol luqma bilan boqib, davlatni, xalqni moddiy-ma'naviy boyitishga xizmat qilgan kishi so'zda emas, amalda ham haqiqiy iymonli kishi bo'ladi.

3. Barkamol shaxs tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy asoslari. Shaxs kamolotining yoshlar dunyoqarashidagi ahamiyati

Ma'lumki, barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi ham milliy, ham umuminsoniy xarakterga ega bo'lib, u bashariyatni ma'naviyat va ma'rifatga, ezgulik va yuksaklikka olib boruvchi komillik sari yo'ldir. Shu sababli ham insoniyat paydo bo'libdiki, tarbiya masalasi kishilar, oilalar, jamoalar, davlatlar oldida muhim muammo bo'lib kelmoqda va ular ko'p variantli yo'llar, vositalar bilan turlicha shakllarda, uslublarda amalga oshirilmoqda.

Aslida bola tarbiyasi ona qornidaligi paytidayoq boshlanmog'i lozim. Shu sababli ham jismonan baquvvat, ma'nan yetuk insonlar doimo ulug'lanib kelingan va hattoki, jismonan baquvvat insonlarga polvon hamda jismonan, ma'naviy yetuk insonlarga pahlavon deb nom berilgan.

Insonni ezgulik sari yetaklash haqidagi ta'limotlar muqaddas kitoblarimiz (Qur'oni Karim, Hadisi sharif, Avesto va shu kabilar)da doimo ulug'lanib kelingan.

Barkamol shaxsni tarbiyalash, o'zining ma'naviy, ma'rifiy, tashkiliy-uslubiy, ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari bilan murakkab va mas'uliyatli dinamik jarayondir.

Mustaqillik xalqimizning turmush tarzini, ya'ni umr mazmunini belgilash imkoniyatini berdi va ular milliyligimizga xos turmush kechira boshladi. Bunda Prezident tomonidan olib borilayotgan milliy davlat siyosati asosiy omil bo'ldi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2008-yilning «Yoshlar yili» va 2010-yilning «Barkamol avlod yili» deb e'lon qilinishi hamda ushbu yillar bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risidagi farmoyishlarning qabul qilinishi yoshlarni har tomonlama yetuk, jismonan va ma'nan soglom, barkamol avlodni tarbiyalashni maqsad qilib, belgilab berdi. Bunda «Sog'lom hayot», «Soglom turmush tarzi», «Sog'lom avlod», «Sog'lom millat», «Sog'lom e'tiqod», «Sog'lom xalq», «Sog'lom ong», «Sog'lom muhit», «Barkamol avlod», «Komil inson» va shu kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati ifodalanib, hozirda xalqimiz turmush

faoliyatining asosiga aylana boshladi. Bular vatanimiz ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini yuksaltirishda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Xalq sog'lom turmush tarzi muhiti yaratilganligini quyidagi omillar orqali anglash mumkin:

- milliy qadriyatlarga sadoqat ruhining mavjudligi;
- jamiyatdagi tinchlik, xotirjamlikni saqlashga ongli munosabatning mavjudligi;
- tinch va farovon hayot yaratishga intilish;
- ijtimoiy ma'naviyatni yuksaltirishga intilish;
- sihat-salomatlik («Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada» va boshqa shu kabi respublika miqyosidagi musobaqalar) masalalarining doimiy ravishda davlat va jamiyat e'tiborida turishi;

-sog'lom muhitning har bir a'zosi o'z sog'ligi haqida qayg'urishni kundalik vazifasi deb bilishligi va boshqalarni ham ushbu yo'nalishga da'vat eta olish qobiliyatiga egaligi;

- sog'lom muhit a'zosi o'z qadriga yetishni bilsin, ya'ni bunda **«Kecha —> Bugun —> Ertaga»** degan tizim asosida fikr yurita olishi;

- sog'lom muhitning har bir a'zosi ortiqcha, reaksiya, mantiqsiz fikrlardan holi bo'lmog'i lozim, ya'ni ular ongida g'oyaviy bo'shliq bo'lmasligi lozim.

Bu omillar inson ongi, dunyoqarashi va munosabatlarini muntazam ravishda takomillashib borishini baholay olish imkoniyatini beradi. Bunda «Kecha -> Bugun-> Ertaga» tizimining uzluksizligi va uzviyligi bor. Bu yerda «Kecha» so'ziga o'tmishdagi boy merosimiz haqidagi ma'lumotlar to'g'ri keladi, ya'ni buyuk qomusiy olimlarimiz va hadis ilmi sohiblarining ijodi, faoliyatini ibratnamuna qilib ko'rsatish hamda tarixiy-badiiy adabiyotlardagi, jumladan, «Alpomish», «Go'ro'g'Mi», «Avazxon» va boshqa dostonlardagi botir pahlavonlarning odamiyligi, insonparvarligi, mehnatkashligi, do'stlik va muhabbatga sadoqatlari ham shu yo'nalishdagi ma'lumotlardir.

Yuqoridagi tizimning «Bugun» so'ziga barkamol avlod tarbiyasiga hukumatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar to'g'ri keladi. Jumladan, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Davlat ta'lim standartlari», «O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini tubdan isloh qilish», «O'rta umumiy ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi tadbirlarning qabul qilinishi, shuningdek, yoshlarimizga bugungi kunda rivojlangan xorijiy davlatlarda o'z intellektual salohiyatini rivojlantirib kelishiga yaratilayotgan imkoniyatlar hamda turli yoshlarimiz kamolotiga mos sport musobaqalarining tashkil etilishi yoshlarimizning har tomonlama kamol topishiga keng imkoniyatlardir.

Mavzu bo'yicha qisqacha xulosa

Hozirgi kundagi yoshlarimizda o'z ma'naviy yetukligini oshirish yo'lida keng imkoniyatlar va shart-sharoitlar mavjud. Shu sababli ham ularning zimmasida o'zlarini ma'naviy sog'lom qilish evaziga jamiyatda sog'lom turmush tarzini yanada yuksaltirishga muhim hissa qo'shishdek muqaddas burch turibdi. Ana shundagina bugungi yoshlarimizning kamoloti va unga mos dunyoqarashi

muntazam ravishda takomillashib, rivojlanib boradi. Bu o'z navbatida ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot yaratuvchilarining ongli a'zolarini tayyorlashni kafolatlaydi.

Test savollari

- 1. Qaysi qatorda axloqqa to'g'ri ta'rif berilgan?**
 - A) Axloq -jamiyatda qabul qilingan, jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan xulq-odob nonnalari majmuasidir
 - B) Axloq - oila fikri asosida tartibga solinuvchi faoliyat turidir
 - C) Axloq - ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalovchi tushunchadir
 - D) Axloq - ijtimoiy ong shakllaridan biridir
- 2. Ijtimoiy tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi eng muhim omil nima?**
 - A) Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish
 - B) Ta'lim-tarbiyaning aloqadorligi
 - C) O'qituvchi o'z oldiga qo'ya olgan maqsadga yo'llovchi tushunchadir
 - D) Axloqiy me'yorlar
- 3. Axloq, odob, xulq, yaxshilik, adolat, insof, diyonat, mardlik, vatanparvarlik qaysi tarbiya turining tarkibiy qismi hisoblanadi?**
 - A) Aqliy tarbiya
 - B) Axloqiy tarbiya
 - C) Huquqiy tarbiya
 - D) Estetik tarbiya
- 4. Axloq tushunchalarini ko'rsating.**
 - A) Vatan muhabbat
 - B) Mehnatsevarlik, erksevarlik
 - C) Maqtanchoqlik, kitob
 - D) A va B javoblar to'g'ri
- 5. O'quvchilar mehnat faoliyatining turlari xilma-xil bo'lib, ular qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan.**
 - A) Maishiy mehnat, o'quv mehnat, o'quv-ishlab chiqarish mehnati, ijtimoiy-foydali mehnat
 - B) O'quv-ishlab chiqarish mehnati, ijtimoiy-foydali mehnat
 - C) O'quv amaliyoti, o'quv-ishlab chiqarish
 - D) Maishiy mehnat, o'quv amaliyoti, ijtimoiy-foydali mehnat
- 6. Muhim ma'naviy madaniyatimizni o'rganish manbalarini va qadimiy tarbiya tizimini ko'rsating.**
 - A) Avesto
 - B) Qur'on
 - C) Qobusnoma
 - D) Axloqiy tarbiya haqidagi kitob
- 7. O'zbek xalq pedagogikasida birinchi manba tushunchasiga nima kiradi?**
 - A) Fanlar miqdori (materiallari)

- B) milliy qadriyatlar
- C) bolalarga bo'lgan muxabbat
- D) umuminsoniy qadriyatlar

8. Yoshlarni ma'naviy, axloqiy tarbiyalashning amalga oshirilish asosi quyidagicha:

- A) umuminsoniy va milliy qadriyatlar
- B) huquqiy ongning shakllanishi
- C) madaniy murojaat etish
- D) etika va estetika asoslarini bilish

9. Huquqiy davlat fuqarosini ko'rsating.

- A) Qonun va xurriyat, vatanparvarlik, fuqarolik faolligi
- B) qonunga hurmat, mehnat madaniyati
- C) vatanga muhabbat, faol faoliyat
- D) vatan himoyasiga tayyorligi, imkoniyat darajasidagi mehnat

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mavlonova R., Voxidova N., Raxmonqulova N. Pedagogika nazariyasi tarixi. Darslik. T.: Fan va texnologiya. 2010. – 464 b.
2. Xo'jaev N., Xoshimova M., Hakimova M. va boshqalar. Pedagogika. (darslik) – T.: TDIU, 2007.
3. Nishonaliev U. Tursunov I. «Pedagogika kursi» darslik. T. «O'qituvchi» 2003. – 231 b.
4. Ziyomuhammadov B. va b. Ma'naviyat asoslari. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2000.
5. Abu Nasr Forobiy. «Baxt saodatga erishuv haqida». Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Hayrullaev. Toshkent. «FAN». 2000. 77-78-betlar.
6. Ahmedov A. Beruniy va uning «Giodeziya»si haqida. Beruniy. Tanlangan asarlar. III tom. T., «FAN», 2002 yil, 21-bet.
7. Rahimov S., Abu Ali ibn Sino. Ta'lim va tarbiya haqida. T., O'qituvchi, 2007, 75 – betlar.
8. Tursunov I. Istiqloлга intilgan qalblar nidosi. Toshkent. 2003. 11-bet
9. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi: darslik. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2005. – 304 b.
10. [www.inter – pedagogika.ru](http://www.inter-pedagogika.ru).
11. www.search.re.uz – O'zbekistonning axborotlarini izlab topish tizimi.
12. <http://www.tseu.uz>. – O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining veb sayti.

3-MAVZU: MA'RIFIY FIKRLAR TARAQQIYOTI VA ULARNING TARIXIYLIGI

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Qadimgi Yunonistonda tarbiya, maktab va pedagogika sohasidagi fikrlar va sharq mutafakkirlarining pedagogika nazariyasiga qo'shgan hissalari haqida talabalarda tushuncha hosil qilish.

Tayanch iboralar

Tarbiya, ta'lim, pedagogika, yoshlar tarbiyasi, mutafakkir, jadidchilar, kelajak avlod, axloq, odob, iymon, an'ana, qadriyat, madrasa, kitob, doston, xalq og'zaki ijodiyoti, maktab, madaniyat, ma'rifat.

Nazorat uchun savollar

1. Qadimgi Yunonistonda tarbiya, maktab va pedagogika sohasidagi fikrlari haqida aytib bering.
2. Sparta davlatining ta'lim-tarbiyasi haqida ma'lumot bering.
3. Afinaning davlatining ta'lim-tarbiyasi haqida tushuncha bering.
4. O'zbekistonda pedagogik tafakkur va ta'lim-tarbiya taraqqiyoti necha davrga bo'lib o'rganiladi?
5. Zardushtiylar dinini muqaddas kitobi «Avesto»ning Markaziy Osiyoda tutgan o'rni nimada?
6. Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari deganda nimani tushunasiz?
7. Amir Temurning ta'lim-tarbiyaga oid o'g'itlari haqida nimalar bilasiz?
8. A.Navoiy asarlarida ta'lim-tarbiyaga oid bildirilgan fikr-mulohazalaridan misollar keltiring?
9. Turkistonga jadidchilik harakati qachon kirib kela boshladi?
10. Avloniy asarlarida ilm-fan va ma'rifat masalalarining ifodalanishi haqida tushuntirib bering?

Reja:

1. Qadimgi Yunonistonda tarbiya, maktab va pedagogika sohasidagi fikrlar.
2. Sharq mutafakkirlarining pedagogika nazariyasiga qo'shgan hissalari.
3. Jadidchilik harakati namoyondalarining pedagogik qarashlari.
4. Chet el mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya xususida bildirgan fikr-mulohazalari.

1. Qadimgi Yunonistonda tarbiya, maktab va pedagogika sohasidagi fikrlar.

Tarixiy taraqqiyotning keyingi davrlariga kelib, ibtidoiy jamoa tuzumi o'rnini yangi ijtimoiy formatsiya - quldorlik tuzumi egalladi. Qadimiy Sharqda birinchi sinfiy jamiyatlar paydo bo'ldi, hamda moddiy va ma'naviy madaniyatga asos solindi. Ayniqsa, qadimgi Yunoniston va Rim xalqlari bu madaniyatni rivojlantirishda o'zlarining katta hissasini qo'shdilar. Darhaqiqat, tarixiy taraqqiyot davomida turli mamlakatlar va xalqlar jahon madaniyatiga turlicha yondoshdilar va

rivojlantirdilar. Masalan, Xitoyda hisoblashning oʻnlik sistemasi kashf etildi. Mesopotamiyada yer qurrasini graduslarga, sutkani soatlarga, minutlar va daqiqalarga boʻlish oʻylab topildi.

Erramiz boshlanishidan oldin Oʻrta Osiyoning janubiy chekkasiga yaqin boʻlgan joyda Oʻrta dengiz bilan Hindistonni birlashtiruvchi karvon yoʻli qurildi. Soʻngra Oʻrta Osiyo orqali Xitoydan Oʻrta dengizga tomon «Buyuk ipak yoʻli» ochildi. Natijada Oʻrta Osiyo xalqlari savdo-sotiq markaziga aylandi. Bu esa oʻz navbatida Oʻrta Osiyo vohalarida madaniyatning rivojlanishiga taʼsir etdi, yozuvning tarqalishiga yordam berdi.

Ayniqsa qadimgi Yunonistonda madaniyat, maktab va dastlabki pedagogik fikrlar boshqa mamlakatlarga nisbatan juda erta rivojlandi.

Yunoniston unchalik katta boʻlmagan bir qancha quldorlik davlatlardan tashkil topgan. Uning moʻtabar shaharlaridan Lakoniya (Bosh shahri Sparta) va Attika (bosh shahri Afina)dir. Bularning har qaysisida tarbiyaning alohida tizimlari vujudga kelib, Sparta usulida va Afina usulidagi tarbiya deb ataladigan boʻldi. Ammo ikkala davlatda ham quldorlik tuzumi xukumron edi.

Yunonistonda qullarni «gapiradigan ish quroli» deb hisoblar edilar.

Lakoniya(Sparta)da kemalar toʻxtaydigan qulay gavanlar boʻlmaganligi tufayli qullar mehnatiga asoslangan dehqonchlik hukmron edi. 9 ming oiladan iborat boʻlgan quldorlar 250 mingdan koʻproq aholiga xukmronlik qilardi. Sparta qullari shafqatsiz taʼqib ostiga olinar edi.

Tarbiya ishlari esa davlat ixtiyorida boʻlib, uning asosiy maqsadi Spartaliklarning bolalarini baquvvat, jismoniy sogʻlom, bardoshli, chiniqqan jangchilar qilib tarbiyalash va boʻlajak quldorlar yetkazishdan iborat edi. Spartaliklarning bolalari 7 yoshgacha uyda yashar, keyin «agella» deb ataluvchi davlat muassasida 18 yoshga yetguncha tarbiyalanar edi. Ular «pedonom» rahbarligida jismoniy sogʻlom boʻlish uchun turli mashqlar bilan chiniqtirilar, sovuqqa, ochlikka va chanqoqqa chidashga, ogʻriqqa bardosh berishga oʻrgatilar edi.

Qadimgi yunon tarixchisi, faylasuf olim Plutarx Sparta maktablardagi taʼlim-tarbiya haqida gapirib shunday deydi: «Oʻqish va yozish - bolalarga faqat ularning eng zaruri oʻrgatilar edi, tarbiyaning qolgan qismi esa bitta maqsad: hech soʻzsiz itoat qildirishni, chidamli boʻlishni va yengish ilmini oʻrganishni koʻzda tutadi».

Spartada taʼlim-tarbiyaning yana bir muhim vazifasi yoshlarni qullarga nisbatan shafqatsiz, ularni mensimaydigan qilib tarbiyalashdan iborat edi. Shu maqsadda yoshlar «Kreptiyalar»da, yaʼni kechalari qullarni tutish mashqlarida qatnashar, shubhali boʻlib koʻringan har qanday illatni(qulni) oʻldirar edilar.

Yoshlarga axloqiy tarbiya berishda davlat rahbarlari maxsus suhbatlar oʻtkazib, shu yoʻl bilan ularga axloqiy va siyosiy tarbiya berar edilar. Shuningdek, bolalarni savol-javob jarayonida aniq, qisqa va loʻnda javob berishga oʻrgatib borilgan.

Spartada bola 18-20 yoshga yetganda «efeblar» guruhida harbiy xizmatni oʻtaganlar.

Afinada esa hayot, tartib, intizom, maktab tizimi va undagi ta'lim-tarbiya Spartanikidan butunlay farq qilar edi.

Afinada erramizdan ilgari V-IV asrlarda madaniyat barq urib o'sdi. Fan, ma'morchlik va haykaltaroshlik taraqqiy topdi. Afinada eng ko'rkam va barkamol inson deb ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan yetuk kishini o'zlarining «ideali» deb hisoblar edilar. Bu ideal faqatgina yuqori tabaqali quldorlarga xos edi, jismoniy mehnat esa faqat qullarning qismati deb hisoblanar edi.

Afinada bolalar 7 yoshga yetguncha uyda tarbiyalanar, o'g'il bolalar 7 yoshdan boshlab maktabga qatnar, qizlar esa oilada ona ko'magida uy-ro'zg'or ishlariga o'rgatilar edi. Afinada xotin-qizlarning hayoti uy doirasidan chiqmas, asosan ichkarida o'tar edi.

Afinada dastlab bolalar (7 yoshdan 13-14 yoshgacha) «grammatist» (grammatika mutaxassisligi demakdir, savdo o'qituvchisi ma'nosida) va «Kifarist» (grekcha muzika demak, muzika o'qituvchisi ma'nosida) maktablarda o'qitilar edi, bu kabi maktablarda «didaskal» deb atalgan o'qituvchilar mashg'ulot olib borar edilar. O'g'il bolalarni maktabga qullaridan biri boshlab borar edi, bunday qul pedagog deb atalar edi (pays-bola, agogeyn-yetaklab borish degan so'zlardan olingan).

O'g'il bolalar 13-14 yoshga yetganlaridan keyin «polestra» (kurash maktabi) deb atalgan o'quv yurtiga o'tar edilar.

Yoshlarning badavlatroq oilada bo'lgan qismi polestrani tugatgach gimnaziya (gimnaziya shu so'zdan kelib chiqqan) kirib o'qir edilar. Maktabni bitirgan yoshlar davlatni boshqarishda qatnashishlari mumkin edi, shuning uchun ularga falsafa, siyosat, adabiyot fanlari o'qitilgan.

Nihoyat, Spartada bo'lgani kabi, Afinada ham 18 yoshdan 20 yoshgacha bo'lgan yoshlar efeblar qatoriga o'tib, harbiy xizmatda tayyorlanar va o'zlarini siyosiy bilimlarini oshirishni davom ettirar edilar.

Axolining ko'pchlik qismi bolalarni maktablarda o'qita olmaganligi sababli ularga kasb-hunar o'rgatish odat tusiga kirgan edi, ayrim xat-savodi bor otalar bolalarga o'qishni o'zlari o'rgatar edilar. Bu kabi tartib davlat tomonidan qonunlashtirilib bechorahol tabaqaga mansub ota-onalar o'z bolalariga biror kasbni o'rgatishga majbur edilar. Aks holda ularning bolalari kelgusida keksayib qolgan ota-onalari to'g'risida g'amxo'rlik qilishdan ozod etilar edi. Quldor zodagonlar mehnat bilan shug'ullanuvchi erkin aholiga nafrat bilan qarardi. Qullarni esa «gapiradigan ish quroli» deb hisoblaganlar.

Qadimgi Yunonistonda pedagogika nazariyalarning tug'ilishi. Qadimgi Yunoniston olimlari va faylasuflari Sokrat, Platon, Aristotel hamda Demokrit o'zlarining ilmiy asarlarida, nutqlarida tarbiya va ta'lim haqidagi fikrlarini ilgari surdilar.

Sokrat. (Erramizdan avvalgi 469-399 yillar) o'zining demokratik ijtimoiy chiqishiga qaramay (u kambag'al hunarmand o'g'li edi), Konservativ zamindor arestokratlarning ideologi edi. Bu albatta uning falsafiy va pedagogik qarashlarida o'z aksini topdi. Sokratning fikricha tarbiyadan asosiy maqsad, dunyoning tuzilishini, buyumlarning fizik holatini o'rganish bo'lmay, balki odamlar

o'zlarining bilishi, axloqini kamol toptirishi lozim deb hisoblar edi. Sokrat jamoat to'planadigan joylarda axloqqa doir masalalar yuzasidan suhbatlar o'tkazar ekan, tinglovchilarni savol javoblar yo'li bilan «haqiqat»ni o'zlari fikr yuritib, o'ylab topishlariga undar, shu yo'l bilan odamlarni haqiqatni izlashiga o'rgatar edi, suhbatning bu metodi o'sha paytda «Sokratcha metod» deb yuritilgan. «Sokratcha metod»dan keyingi davrlar metodikasida suhbatni «fikr qo'zg'ovchi savollar metodi» yo'li bilan o'tkazish kelib chiqdi.

Umuman Sokrat yaratgan axloqiy etika maktabi umumiy fazilat va xususiy fazilatlardan tashkil topdi. U har bir fazilatni u yoki bu turdagi bilimlardan iborat ekanligini asoslab berdi va inson eng avvalo umumiy etika mezonlarini, inson uchun muqaddas bo'lgan barchaga xos umumiy fazilatlarni bilishi zarur, deydi. Uning fikricha, insonlardagi fazilat, ya'ni axloqiy fazilatlar fan tufayli, ta'lim berish bilan qo'lga kiritilganligi tufayli, axloqiy rivojlanish axloq asosini tashkil etar ekan.

Sokratning axloqiy qarashlarida tengsizlikni yaqqol sezish mumkin. Uning fikricha, axloq faqat imtiyozli «mumtoz»largagina xos, «mumtoz» kishilar haqiqiy axloqning yagona egalari bo'lganliklari uchun hokimiyat ham ularning qo'llarida bo'lmog'i kerak deydi.

Kadimgi Yunonistonning mashhur faylasufi: Platon eramizdan ilgari (427-347 yillar)- ideolist faylasuf, Sokratning shogirdi, ob'ektiv idealizm nazariyasining asoschisi. U "g'oyalar dunyosi"ni birlamchi, his qilinuvchi narsalar dunyosini ikkilamchi deb hisobladi. Platon olamni hadislar dunyosi va g'oyalar dunyosi deb ikkiga bo'ldi. Uning fikricha g'oyalar abadiy va o'zgarmasdir. Uning nazarida, narsalar g'oyalar olamining soyasidir, xolos. Afina aristokratiyasining namoyondasi bo'lgan Platon, aristokratlarning abadiy xukmronligi haqidagi nazariyasini ilgari surdi. Uning fikricha ideal aristokratik davlat uch xil ijtimoiy gurux: faylasuflar, jangchilar, hunarmandlar va dehqonlar guruhidan iborat bo'lishi lozim. Faylasuflar davlatni boshqaradilar, jangchilar himoya qiladilar, uchunchi guruh esa mehnat qilib, ikki guruhni boqadilar. Shuningdek, u qullarning ham saqlanib qolishini aytib, ularning hamda hunarmandlar va dehqonlarning huquqsizligi g'oyasini ilgari suradi.

Platonning fikricha davlatning maqsadi oliy ezgulik g'oyasiga yaqinlashishdir: bu g'oya, asosan, tarbiya yo'li bilan ro'yobga chiqishini ta'kidlaydi. Tarbiya - deydi Platon, - davlat tomonidan tashkil etilmog'i va xukmron guruxlarning - faylasuflar va jangchilarning manfaatlarini ko'zlamog'i lozim.

Platon o'zining pedagogik sistemasida Sparta va Afina sistemasining ba'zi bir belgilarini birlashtirishga intiladi. Platonning fikricha bolalar 3 yoshdan boshlab 6 yoshgacha davlat tomonidan tayinlab qo'yilgan tarbiyachilar rahbarligida maydonchalarda turli o'yinlar bilan shug'ullanishlari lozim. U o'yinlarni maktabgacha tarbiya vositasi deb hisoblab, ularga katta ahamiyat beradi. U bolalarga eng yoshlik chog'idanoq ijtimoiy tarbiya berish tarafdori edi. Bolalar 7 yoshdan 12 yoshgacha davlat maktablariga qatnab, o'qish, yozish, hisob, musiqa va ashulalar o'rganishlari, 12 yoshdan 16 yoshgacha odatdagi badan tarbiya

mashqlari o'rganiladigan palastrada, ya'ni jismoniy tarbiya maktabida, buni bitirgandan so'ng o'spirinlar 18 yoshgacha hisob geometriya va astronomiyani o'rganishi, 18 yoshdan 20 yoshgacha yigitlar "efebiya"da tarbiyalanadilar, ya'ni harbiy gimnastika bilan shug'ullanadilar. Qobilyati o'tkir yigitlar 30 yoshga qadar falsafa, shuningdek, hisob, geometriya, astronomiya va musiqa nazariyasini o'rganadilar. Bularning bir qismi mansab boshqarishga ketsalar, boshqa eng iste'dodli yigitlar falsafa ilmini o'rganishni yana 5 yil (35 yoshga kadar) davom ettiradilar. Shundan so'ng 35 yoshdan 50 yoshgacha davlatni boshqaruvchi kishilar bo'lib qoladilar.

Platon ham xotin-qizlar tarbiyasi xususida fikr yuritib Spartadagi tarbiyani maqullaydi. Platon sistemasida butun tarbiya jismoniy mehnatdan g'oyat nafratlanish ruhi bilan sug'orilgan. Bo'lajak faylasuflar va jangchilarning mehnat qilishi taqiqlangan. Qullarning bolalarini o'qitmagan ma'qul degan g'oyani ilgari surgan. Biroq, Platon maktabgacha tarbiya to'g'risida, davlat tomonidan izchillik bilan olib borilishi lozim bo'lgan tarbiya sistemasi to'g'risida fikrlari ijobiy o'rnatilgan namunasida tarbiyalash kabi fikrlar pedagogik jihatdan muhimdir.

Aristotel (Eramizdan ilgari 384-322) Platonning shogirdi bo'lgan, makedoniyalik Iskandarni tarbiyalagan, u qadimgi Yunonistonning yirik idealist faylasufi va olimi edi. Platon olimni g'oyalari dunyosi va hadislar dunyosi deb ikkiga bo'lgan bo'lsa, uning shogirdi Aristotel olamni yaxlit deb bildi va narsalarning g'oyalarini narsalarning o'zidan ajratib bo'lmaydi, deydi.

Aristotelning fikricha, g'oyani shaklga o'xshatish mumkin. Har qanday buyumda biz uning moddasini va formasini ko'rishimiz mumkin. Moddada narsalar bo'lishi uchun imkoniyat bor. Modda biron forma olgandan so'nggina narsa bo'lib qoladi. Chunonchi marmarning o'zi bir moddadir, ammo unga ma'lum forma berilsa, haykal tusini olishi mumkin. Butun hayot taraqqiyot jarayonidir. Bu jarayon Aristotelning fikricha, tashqi kuchlarning ta'siri ostida sodir bo'lmaydi, balki ichki taraqqiyotning o'zidir. Eng muhimi shundaki, Aristotel shakl bilan mazmunning birligini ko'rsatib o'tdi, taraqqiyot g'oyasini olg'a surdi.

Aristotel odamda tana va jon bor, tana bilan jon materiya bilan shakl tariqasida bir-biridan ajralmagan holda mavjuddir, deydi. Uningcha uch xil jon bor: o'simlikdan tarkib topgan jon oziqlanishida va urchib ko'payishda namoyon bo'ladi, hayvonotdan tarkib topgan jon, o'simlik xossalaridan tashqari sezgilarda va istaklarda namoyon bo'ladi, aqlning ifodasi bo'lgan jon, o'simlik va xayvonot xossalaridan tashqari, u tafakkur yoki bilish xislatlariga ham egadir. Insondagi jonning hayvoniy qismi aqlga tobe bo'lganligi sababli, uni iroda deb atash mumkin.

Aristotelning fikricha jonning mana shu uch xilga muvofiq uch xil tarbiya: jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiya bo'lishi kerak. Tarbiyaning maqsadi, uning fikricha jonning oliy tomonlarini - aql va irodani kamol toptrishdan iboratdir. Har bir moddada rivojlanish imkoniyati bor bo'lganidek, insonga ham tabiat faqat qobilyatlarning boshlang'ichinigina beradi, insonda kamol topish imkoniyati tabiatda mavjuddir va bu imkoniyat tarbiya vositasi bilan ro'yobga chiqariladi.

Tabiat jonning uch xilini bir-biri bilan chambarchas bog‘lab qo‘ygan, biz ham tarbiyada tabiat belgilab bergan yo‘ldan borib jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyani bir-biri bilan chambarchas bog‘lab olib borishimiz lozimligini uqtiradi. Arastuning fikricha, davlat hamma fuqorolarga bir hilda tarbiya berilishini ta‘minlashi lozim. Bu davlatning asosiy vazifasi bo‘lishi kerak, deb aytganda qullarni nazarda tutmagan. Arastu pedagogika tarixida birinchi bo‘lib, yoshni davrlarga bo‘lishga urinib ko‘radi. U insonning yoshlarini uch davrga bo‘lib o‘rganadi: 7 yoshgacha bo‘lgan davr; 7 yoshdan 14 yoshgacha bo‘lgan davr (jismoniy bolag‘at davrining boshlanishi) va jismoniy balog‘at davrning boshlanishdan 21 yoshgacha bo‘lgan davr. Uning fikricha, bunday davrlarga bo‘lish tabiatga mos bo‘lib tushadi. Bolalar 7 yoshgacha oilada, 7 yoshdan boshlab davlat maktablarida o‘qishlari lozim, deydi.

Jismoniy tarbiya avvalo gimnastika muallimlari tomonidan olib borilishi zarur deydi. Arestotel jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiya bir-biri bilan bog‘langan deb hisoblaydi. Arastu xotin-qizlarning tarbiyasi erkaklarning tarbiyasiga o‘xshab ketmasligini, chunki ularning tabiati mutloq erkaklardan farq qilishini aytadi. Arastu o‘z pedagogik qarashlarida aqliy tarbiya, axloqiy ko‘nikmalarga katta ahamiyat beradi. Tabiiy iste‘dod, ko‘nikma va aql - bular axloqiy tarbiyaning uch manbaidir, deydi. Arastuning qayd etishicha, har qanday istak va faoliyat kamchilik, ortiqchalik va o‘rtachilik, faqat muvozanat yaxshi va foydalidir.

Demak, hamma narsada ortiqchalik ham, kamchilikka ham yo‘l qo‘ymaydigan xatti-harakatlar yaxshilikning nishonasidir. Mana shunday xatti-harakat hosil qilmoq uchun ko‘proq mashq qilish kerak, degan fikrlarni olg‘a suradi. Arastu Platondan farq qilib, oilani tarbiyadan chetlashtirmaydi, axloqiy tarbiya berish, asosan, oilaning zimmasida bo‘lishi kerak, deydi. Arastuning qarashlari antik pedagogikaning taraqqiyotiga katta ta‘sir o‘tkazdi. Ayniqsa uning «Nikomah etikasi» va «Siyosat» asarlari axloq masalalarini nazariy ishlab chiqishga bag‘ishlandi. Arastu, axloqning jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega ekanligini ta‘kidlab: «Tabiat inson qo‘liga qurol-aqliy kuch bergan, ammo u shu qurolni teskari tomonga nisbatan ham ishlatishi mumkin, shu sababli axloqiy tayanchlari bo‘lmagan odam eng insofsiz va yovvoyi, o‘zining jinsiy va did moyillarida eng tuban mavjudot bo‘lib qoladi», deydi. Odam jamiyatda yashagani sababli uning axloqiy fazilatlarini hech qachon sof, xolis holda namoyon bo‘lmaydi, balki faqat ijtimoiy faoliyatidagina amalga oshadi. Shuning uchun barcha axloqiy fazilatlar ijtimoiydir, deydi Arastu.

Umuman antik faylasuflar Sokrat, Platon, Arastular o‘zlarining nazariyalarida odam har bir narsada o‘z huzurining quli bo‘lib qolmasligi, balki har bir narsada me‘yor bo‘lmog‘i lozimligini uqtirib o‘tgan edilar. Ular axloqiy insonning baxtga erishish vositasi deb qaraganlar.

2. Sharq mutafakkirlarining pedagogika nazariyasiga qo‘shgan xissalari.

Pedagogika tarixi qadim zamonlardan tortib, to hozirgi kungacha bo‘lgan turli tarixiy davrlarda tarbiya, maktab va pedagogika nazariyalarining taraqqiyotini davrlar talabi asosida o‘rganib keldi. Har bir ijtimoiy tuzum, uning kelajagi,

insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir.

O'rta asr ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq. Mashhur yunon faylasufi Arastudan keyin Sharqda o'z bilim, fikr doirasining kengligi bilan nom chiqargan Forobiyni yirik mutafakkir - «Muallimi soniy» - «Ikkinchi muallim» deb ataydilar.

Forobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlagan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt-saodatga erishuv to'g'risida» kabi asarlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Forobiy o'z ishlarida ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rni va xususiyati bor ekanligini alohida ta'kidlaydi.

Forobiy «Baxt-saodatga erishish to'g'risida» asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu olam asoslari haqidagi ilmlar. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklning osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng, umuman jonli tabiat o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi, deydi.

Forobiy «Inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvi yoki munosabatlariga muhtoj bo'ladi», deb hisoblaydi.

Bunga Forobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki, maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun qoidalarini to'g'ri bo'lib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib-qoidalariga rioya etadi.

Demak, Forobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Forobiy ta'lim tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim sanaladi. Ta'lim - degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya - nazariy fazilatlarini ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deydi olim.

Abu Nasr Forobiy yana aytadiki: «Ta'lim - degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasida tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir.

Ta'lim faqat so'z va o'rganish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishi, o'rganishdir, - deydi.

Forobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l - ta'lim tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat - nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta'lim

soʻz va oʻrganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi deydi. Har ikkalasi birlashsa, yetuklik bilim va amaliy koʻnikmalarni qay darajada oʻrganganligiga qarab paydo boʻladi, deb koʻrsatadi.

Demak, Forobiy taʼlim-tarbiyada ragʻbatlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan. Har ikkala usul ham pirovardida insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadini koʻzlaydi.

Sharqda «Shayx ar-Rais» nomi bilan mashhur boʻlgan allomalardan biri oʻrta asr buyuk mutafakkiri **Abu Ali ibn Sinodir**. Ibn Sino ham boshqa zamondosh qomusiy olimlar qatori matematika, astronomiya, fizika, kimyo, biologiya, tibbiyot, dorishunoslik, ruhshunoslik, fiziologiya, falsafa, filologiya, taʼlim-tarbiya sohalarida ijod etgan va dunyoga mashxur yirik asarlar meros qoldirgan olim.

Allomadan keyigi avlodlarga 250 dan ortiq ilmiy asar boy meros boʻlib qoldi.

Abu Ali ibn Sinoning «Al-qonun», «Donishnoma», «Ash-shifo», «An-Najot» kabi asarlari shular jumlasidandir.

Maʼlumki, Ibn Sino ham boshqa mutafakkirlar kabi oʻzining taʼlim-tarbiyaga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilan bogʻliq holda ifodalagan, maxsus risolalar talqin etgan. Shuningdek fanlarni tasnif etadi. Bunda u birinchi oʻringa tibbiyot fanlarini qoʻyadi. Falsafani esa ikki guruhga, yaʼni nazariy va amaliy guruhlarga boʻladi. Nazariy guruh kishilarni oʻzidan tashqaridagi borliq holati haqidagi bilimlarni egallashga yoʻllasa, amaliy qism bizga bu dunyoda nimalar qilish kerakligini oʻrgatadi, deydi.

U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinchi guruhga fizika, matematika, metafizika, dunyo qonuniyatlarini oʻrgatuvchi barcha fanlarni kiritadi.

Ibn Sino aqliy tarbiya turli bilimlarni oʻrganish natijasida amalga oshsa, axloqiy tarbiya koʻproq yaxshi axloqiy xislatlarni mashq qildirish, odatlantirish, suhbat orqali amalga oshadi deb taʼkidlaydi.

Inson hissiy va maʼnaviy talablarni ajratib olish imkoniyatiga ega ekan, bu imkoniyat asta-sekin inson feʼl-atvoriga xos xislatga aylana boradi. Ibn Sino insonni shakllantirishda uning atrofini oʻrab olgan tashqi muhit va odamlar alohida muhim rol oʻynaydi, ana shu tashqi muhit va odamlar insonning atrof dunyoni bilishigagina emas, balki uning xulqida yaxshi yoki yomon jihatlarning tarkib topishida ham taʼsir etadi. Shuning uchun ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor boʻlish kerakligini, bola yomon odatlarga oʻrganmasligi uchun, uni yomon odamlardan, yomon muhitdan uzoqroq saqlash zarurligini uqtiradi.

Ibn Sinoning tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy tarbiya masalalariga keng oʻrin berilgan. Chunki inson avvalo oilada kamolga yetadi.

Olimning buyuk xizmatlaridan biri shundaki u insonning mehnati, qobiliyati, aql-zakovotini ulugʻlaydi, undagi qudratga ishondi, inson tafakkurining tantana qilishi kerakligini tinmay targʻib qildi.

Ibn Sinoning inson kamolotida taʼlim-tarbiyaning ahamiyatiga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarkibidagina, emas, balki mustaqil risolalarida axloqiy masalalarni chuqur ilmiy-amaliy jihatdan ifodalagan, ilm-fan

sohasida tarbiyashunos olim sifatida ham tadqiq etish, o'rganish navbatdagi vazifalardan hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ushbu mavzuda Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sinolarning ijtimoiy-pedagogik qarashlari, axloq-odob haqidagi fikrlari, g'oyalari, pedagogika sohasidagi, ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari, o'zbek xalq pedagogikasining yirik namoyandalari bo'lgan buyuk allomalarning asarlari, yangi usul maktablari, jadidlar oqimi, ta'lim sohasidagi qo'shilgan xissalari haqida mulohazalar keltirilgan.

Biz tarixdan bilamizki Amir Temur va dastlabki temuriylar hukmronlik qilgan davr Movarounnahr tarixida alohida o'rin egallaydi. Chunki bu davrlarda Samarqand, Hirot shaharlarida madaniyat, ilm-fan rivojlanib bordi. Shunday markazlashgan, buyuk davlatga asos solgan Amir Temur Ko'rogon ibn amir Tarag'ay 1336 yilning 9 aprelida o'sha paytdagi Kesh (Shaxrisabz)ga qarashli Xo'ja ilg'or qishlog'ida tavallud topdi. Otasi amir Tarag'ay o'ziga to'q, badavlat kishi edi. Onasi Tegina begim buxorolik bo'lgan.

Sohibqiron (Bu unvon bo'lg'usi jahongirga u tug'ilmasdan turib din ahllari tomonidan bashorat tariqasida berilgan. «Sohibqiron» atamasining lug'oviy ma'nosi «yulduz burjlarining baxtli kelishi (Kuron) da tug'ilgan farzand demakdir. «Temurnoma» muallifining ta'kidlashicha, «kuron» ya'ni yulduz burjlarining baxtli kelishi har sakkiz yuz yilda bir marta sodir bo'ladi. Insoniyat tarixida «Avval Iskandar Zulqarnayn hazratlari, ikkinchi Muhammad Rasuli akrom sallollohu alayhi vassallom saidimiz, uchinchi Amir Temur xonimiz» shu soniyada dunyoga kelganlar) Amir Temurning yoshligi Keshda kechdi. Yetti yoshga to'lgach, otasi uni o'qishga berdi. Amir Temur yoshlik chog'idanoq maxsus murabbiylar nazorati ostida chavondozlik, ovchilik, kamondan nishonga o'q uzish kabi mashg'ulotlarni puxta egalladi.

Amir Temur odob-axloq, iymon, e'tiqod, ta'lim-tarbiya sohasida o'zi yuksaklikka, mutafakkirlikka erishgan siymolardan biridir. Bunga ishonch hosil qilish uchun bobomizning o'zi tomonidan yaratilgan odob-axloqqa oid dasturlar, o'gitlar, pand-nasihatlarini, shuningdek, Sohibqiron haqidagi tarixiy asarlarni ko'zdan kechirish kifoya. «Tuzuki Temuriy» («Temur tuzuklari»), «Marfuzaota Temuriy» («Temurning aytganlari») va «Vakioti Temuriy» («Temurning boshidan kechirganlari») nomi bilan jahonga mashhur bo'lgan asarlarida Amir Temurning ibratli, hayotiy pand-nasihatlari va purma'no o'gitlarining har biri mazmun va ma'no kengligi, kuchliligi, teranligi, ta'siri, umuminsoniy qadriyatlar asosida qurilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Bu asarlarni qadrlı xazina odob-axloqqa oid dasturlar deya olamiz.

Bu asarlar Sohibqironning juda mashaqqatli va sertashvish: goh muvaffaqiyatli, goho quvonchli, goho sertashvish umrining ijodiy mevasidir. Asarlardagi barcha o'gitlar xalqlarni bir maqsad sari birlashtirgan, jipslashtirgan, muvaffaqiyatlarga erishtirgan, sehrli tarbiyaviy kuchga ega bo'lgan durdona-pedagogikadir. Bu pedagogika buyuk Sohibqironning davlatni boshqarish va uni idora qilish, g'olibona harbiy yurishlar qilish, mamlakatda osoyishtalik o'rnatish, fan va madaniyatni rivojlantirish, xalqlar o'rtasidagi buzilmas do'stlik, mehr-

shafqat, odamiylik va axloq-odobni tarbiyalash kabi muammolarni hal qilishga bag'ishlangandir.

Amir Temur barpo etgan (Temur va temuriylar davlati) Movarounnaxr va Xurosonda hukmronlik qilgan A.Temur va uning avlodlari quyidagi tartibda yildan-yilga ilm va ma'rifatni qo'shganliklarni quyidagi sxema orqali ko'rish mumkin.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, «Amir Temur» nomi yodlashtirildi. Ko'plab shaharlar va qishloqlardagi shox ko'chalar, maydonlar, o'quv muassasalari uni nomi bilan atala boshlandi. Prezidentimiz I.A.Karimov tashabbusi va rahnomaligida Toshkent, Samarqand, Shahrisabz kabi shaharlarning markaziy maydonlarida, Amir Temur xiyobonida 1996 yilda «Temuriylar davri» muzeyi barpo etildi, 1996 yilda «Amir Temur» ordeni ta'sis etildi. («Amir Temur» ordeni-O'zbekiston Respublikasining davlat mukofotlaridan biri. Bu orden bilan davlatchilikni mustahkamlashdagi ulkan xizmatlari, me'morchilikni, ilm-fan, adabiyot va san'atni, harbiy mahoratni rivojlantirishga qo'shgan ulkan hissalar uchun O'zbekiston Respublikasi fuqarolari mukofotlanadilar. Ushbu orden bilan davlatlararo hamkorlikni, tinchlikni, hamda xalqlar o'rtasidagi do'stlikni mustahkamlashga alohida hissa qo'shganlik uchun O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmagan shaxslar ham mukofatlanishi mumkin. 1996 yil 26 aprelda ta'sis etilgan. Orden tilla qoplangan 925 darajali kumush qotishmadan tayyorlanib, 8 qirrali buyurma yulduz ko'rinishida bo'lib, Amir Temurning ulug'vor qiyofasi kumush rangda tasvirlangan. Muallifi-O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Islom Karimov.

1996 yilda Toshkent, Samarqand va xorijiy mamlakatlarda YUNESKO rahbarligida hazrat Sohibqironning tavalludining 660 yilligi keng nishonlandi.

O'zbek adabiyotining asoschisi, shoir, olim, ma'rifatparvar, faylasuf, musiqashunos davlat arbobi Nizomiddin **Alisher Navoiy** Hirotda tug'ilib, shu yerda yashab, ijod etgan. U o'zining «Hamsa», «Mahbub ul-qulub» kabi yirik ta'limiy-axloqiy asarlarida, shuningdek, «Munojot», «Vakfiya», «Majolis-un-nafois», «Muhokamat ul-lug'atayn» asarlarida hamda Abdurahmon Jomiyning «Arba'iy» nomli asari tarjimasi «Chixil hadis» («qirq hadis») kabilarda tarbiyaga oid o'z qarashlarini ifoda etadi. Alisher Navoiy badiiy asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalagan bo'lsa, ta'limiy-axloqiy asarlarida esa komil insonni shakllantirishning mazmuni, yo'llari, usullarini bayon etadi.

Alisher Navoiy inson tafakkuri, aqli, bilimini va ilmiy bilimlarini yuksak qadrlagan. U «Bilim va donishmandlik insonning bezagidir» deb yozadi. A.Navoiy farzand tarbiyasiga va uni shaxs sifatida shakllantirishiga katta ahamiyat berib, tarbiyalanuvchini «hayot chirog'i» deb ta'riflaydi. Farzand oilaga baxt va saodat keltiruvchi ziyodir. Uning fikricha, shaxsga kichik yoshligidanoq bilim, ma'lumot va tarbiya berishlikni ko'rsatib, o'g'il-qizlarni 6 yoshdan tarbiyachiga, muallimga berish lozim deb hisoblaydi.

Shuningdek, Navoiy hayotda o'z ilmiga amal qilish, o'rganganlarini hayotga tatbiq etish masalasiga alohida e'tibor beradi. Masalan, u «Mahbub ul-qulub»

asarida ilm o'qib uni ishlatmagan kishi, shudgor qilib dehqonchilik qilmagan yoki urug' sochib hosildan baxra olmaganga o'xshaydi, deydi.

Ilm o'qib qilmagan amal maqbul,

Dona sochib ko'tarmadi maxsul.

Alisher Navoiy bilim olishda barcha fanlarni o'rganishni targ'ib etadi. Bunda u olimu fozillarni yig'ib, ular orqali ilm-fanni taraqqiy ettirishga e'tibor beradi.

Alisher Navoiyning fikricha, bilimlarni tinmay uzluksiz o'rganish zarur, bunda har qanday qiyinchiliklarni yengib o'tish muhimligini, qunt bilan ishlash, tirishqoqlik bilan harakat qilish, izchillik bilan kurashish, uni oxirigacha etkazish, chidam va sabot bilan o'rganishni ta'kidlaydi. Demak, buyuk alloma ilm olish tamoyillarini o'z davrida to'g'ri ifodalab, hatto ta'lim tizimini belgilab beradi: ya'ni Alisher Navoiy ta'lim tizimini o'z davrida o'quv muassasasi, madrasalarda o'qish, olim, hunarmand, san'atkorlarga shogird tushib yoki mustaqil holda ilm olish imkoniyatlaridan foydalanishni tavsiya etadi.

Alisher Navoiy yoshlarga chuqur bilim berishda muallimning, mudarrislar, hamda ustoz murabbiylarning o'zlari ham bilimli va tarbiyali bo'lishi zarurligini uqtiradi. U nodon, mutaassib, johil domlarni tanqid qiladi va pedagog ma'lumotli, o'qitish yo'llarini biladigan muallim bo'lishi zarur deydi. Bunday muallimlar shogirdlarni yonida yuzlari yorug' bo'lib, doimo izzatda, hurmatda bo'ladilar deb ta'kidlaydi.

Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila,

Aylamak bo'lmas ado oning haqqin yuz ganj ila.

Shunday qilib, biz, Alisher Navoiyni pedagog-mudarris deb atashimiz mumkin. Chunki, ta'lim-tarbiya masalalariga a'lohida e'tibor berib, tarbiya jarayonlarini, vositalarini, talablarini ko'rsatib o'tadi. U ta'limda ilmiylik, asoslanganlik, tarixiylik kabi talablarni asos qilib olgan buyuk pedagogdir.

Mana shunday mutafakkirlarning ijodini o'rganish uchun bizga Mustaqillikka erishganimizdan keyin ancha yo'llar ochildi. Endilikda uning ijodini aslicha, mohiyatini tushunib o'rganish imkoniyatlari yuzaga keladi. 1991 yilda Alisher Navoiy tavalludining 550 yilligi tantanali nishonlandi. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti ta'sis etildi. Respublika Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi va raxbarligida Toshkentda Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'i barpo etildi va bu bog' o'rtasida shoirning haykali o'rnatildi. Shu bilan birga kitobxonlarga shoirning 20 jiltli mukammal asarlar to'plami nashr etila boshlandi. Har yili A.Navoiy tug'ilgan kun 9 fevralda ilmiy-an'anaviy konferensiya o'tkazilib, Alisher Navoiy merosini o'rganish sohasida qilingan yillik ishlarga yakun yasaladi.

3. Jadidchilik harakati namoyondalarining pedagogik qarashlari.

O'zbek millatiga xos zamonaviy usullardan foydalanib tarbiya jarayonini tashkil etish, milliy tarbiyani amalga oshirishda o'z ma'naviy qadriyatlarimizning roli ko'rsatib o'tilgan.

Muqimiy Qo'qonda, shuningdek qo'shni shaharlarga, qishloqlarga sayohat qilgan paytlarida hayotni sinchiklab kuzatgan, uning yo'llarini chuqur o'rgangan. Nohaqlikni ko'rib iztirobga tushgan va unga qarshi o'zining butun shoirlik iste'dodining kuchini ishga solgan. U she'riyatning masnaviy shaklidan keng foydalangan. Binobarin masnaviy shakli qadimdan she'riy dostonlarda, do'stona yozishmalarda qo'llanib kelingan.

Mehnatkashlar muhitida o'sib-ulg'aygan, yuksak axloqiy ideallar ruhida tarbiyalangan, sharq she'riyati mumtozlarining yo'lini tutgan. Muqimiy yolg'onchilikka, ikkiyuzlamalikka doimo murosasiz bo'lgan. O'z davrining va o'z muhitining farzandi sifatida ham, qalbida ham e'tiqodli musulmonligicha qolgan.

Muqimiy ijodining ayrim tadqiqotchilariga qo'shilib, uning ot yoki «Arava» turkumlaridagi she'rlarida qirchang'i va qaysar hayvonlar timsoli yoki almisoqdan qolgan shaldiroq arava timsoli orqali jonajon o'lkadagi bilimsizlik va mutaassiblik, nihoyat darajada ijtimoiy-madaniy qoloqlik ifodalangan, deyish mumkin.

Furqat va uning avlodi ichki kurashlar bilan, ishonchsizlik va qo'rquvni, odatlar ta'sirini bartaraf etish va h.k.lardan keyingina ruslarga tegishli munosabatda bo'la boshladilar. Inson ko'p yoki ozroq qiyinchilik bilan erishgan va puxta o'ylagan narsalargina uning ma'naviy qiyofasidagi qimmatli va mustahkam xususiyatga aylanishini isbotlab o'tirishning hojati bo'lmasa kerak. Xususan ma'naviy dunyosi xalqning fikr va hissiyotini aks ettiradigan katta shoir haqida gap borganida ana shuni unutmazlik yanada muhimdir.

Furqatning yangi Marg'ilondagi bir necha yillik hayoti uning she'riyatdan majburan uzoqlashgan davri bo'ldi. Chunki u o'sha paytda tog'asining do'konida xizmat qilgan, ilohiyotdan saboq olgan, shuningdek, uezd mahkamasida mirzalik vazifasini bajargan.

Lekin, ikkinchi tomondani Furqatning yangi Marg'ilonda yashagan davri uning hayotida benihoya muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Furqat u erda do'kondorlikni o'rganib, shu darajada moddiy mablag' to'plaganiki, keyinchalik faqat O'zbekistoning turli shaharlariga bemalol borib kelishdan tashqari, 90-yillarda Turkiston va Kavkaz orqali Turkiya, Bolgariya, Gretsiya, so'ngra Arabiston va Hindistonga uzoq safar qilgan; u yerdan G'arbiy Xitoy (Sinszyan yoki Xitoy Turkistoniga yo'l olib, Yorkent shahriga borgan).

Shunday qilib, Furqat o'zining turmush tarzi, boyligi, muhiti bo'yicha boshpanasiz qashshoq Muqimiyga nisbatan ancha yuqori ijtimoiy pog'onada turgan. Lekin shunga qaramay chinakam do'stlik va dunyoqarashlarining yaqinligi ularni birlashtirgan. Hayotiy sharoitlar Furqatga avvalo ko'proq narsalarni ko'rish va atrofdagi voqealarni anglash, shu bilan birga ularni shoirning jamiyatdyagi o'rni va mavqei u yoki bu darajada taqozo etgan nuqtai nazardan kuzatish imkonini yaratdi.

Mahmudxo'ja Behbudiy har bir muallimni iqtidoriga qarab darslarga tayinlash kerak, deb o'z davri uchun g'oyat yangi fikrni bildirgan. Ya'ni hozirgidek o'qituvchilarni matematika, adabiyot, tarix kabi har hil fanlarga ixtisoslashuvdan iborat Turkistondagi maktab va madrasalarga xos bo'lmagan taklifni o'rta tashlagan. U tobora savodsizlashib borayotgan xalq orasida ziyo nurlarini

tarqatishga harakat qilgan, vatandoshlarini xususan yoshlarni ilmu ma'rifatni egallashga chaqirgan, ayollarning ilm olish huquqini yoqlagan, odamlarni o'qish-o'rganishga qiziqtirishning oddiy usullarini izlagan.

Mahmudxo'ja Behbudiy «Turkiston viloyatining gazetasi», «Taraqqiy», «Xurshid», «Tujjor», «Samarqand» gazetalarida, «Sho'ro» va «Oyina» jurnallarida bosilgan maqolalarida yangi usul maktablari ochish, ularda bolalarga dunyoviy fanlarni o'rgatish g'oyalarini olg'a surar ekan, tabiat hodisalarini, yerning yumaloqligi, o'z o'qi atrofida aylanishi va muallaq turishini, oy va kunning tutilishi va hokazolarni ilmiy nuqtai nazardan tushuntirishga harakat qilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiyning xalqni ma'rifatli qilishdek xayrli ishga butun vujudi bilan berilganining dalili sifatida quyidagi dalil g'oyat qiziqarlidir. U 1919 yilda safarga chiqqanida uni Shahrisabzda Buxoro amirining amaldorlari qamoqqa oladilar va jadidlikda, bolsheviklarning josusi deb aylab qattiq azoblaydilar. Mahmudxo'ja Behbudiy amirning buyrug'i bilan qatl qilinadi. U o'limi oldidan yozgan vasiyatnomasida shunday degan: Biz o'z qismatimizni bilamiz, ammo bechora xalqimizga o'z xayotimizda nima qilishimiz mumkin bo'lsa shuni qilganimizni his etish bilan fahrlanganimizdan o'limni xotirjam kutmoqdamiz.

Mumkin qadar ko'proq yaxshi maktablar ochish, shuningdek maorif va xalq baxt-saodatini ta'minlash sohasida ishlash bizga eng yaxshi haykal bo'ladi.

XIX-asrning boshlarida Buxorodagi marifatparvar musulmon ruhoniylari va ziyolilari orasida va o'quv muassasalari tizimiga hamda islom diniga kirib qolgan bid'atlarini isloh kilish fikri paydo bo'la boshladi. Shunday islohot tarafdorlarini jadidlar, yani yangilik tarafdorlari deb atay boshlaydilar.

XIX asr oxiri - XX asrning boshlarida Turkistonda chor mustamlakachiligining kuchayishi natijasida Markaziy Osiyoning ko'p joylarida jadidchilik harakati kuchayib ketdi. Bu harakat mavjud jamiyatning ijtimoiy - madaniy asoslarini qayta qurishga qaratilgani sababli eski tuzum, eski turmush, eski o'quv muassasasi tarafdorlarining kuchli qarshiligiga duch keldi. Shu tarzda jadidchilik harakati yuzaga keldi va bu harakat o'zbek tuprog'ining barcha go'shalariga tarqala boshladi.

Jadidchilik jamiyatni to'ntarish yo'li bilan emas, islohotlar yo'li bilan rivojlantirishni o'zining asosiy vazifasi deb belgiladi. U o'zining bu vazifasini ado etishda, faqat bir sinfga - proletariatgagina tayanmadi. Umuman, jadidchilik insoniyatni sinflarga bo'lib tashlash tarafdori emas edi.

Jadidlar 1906 yildayoq "Taraqqiy" deb nomlangan gazeta nashr ettirib, o'z g'oyalarini tarqata boshladilar, oradan ko'p o'tmay, «Xurshid», «Shuhrat» singari yangi gazetalar dunyo yuzini ko'rdi. Markaziy Osiyoning turli shaharlarida jadid maktablari ochilib, ularda diniy ilmlar bilan birgalikda dunyoviy bilimlar ham keng targ'ib qilindi.

Agar lo'nda qilib aytsak, jadidlarning harakat dasturi quyidagi masalalarni hal qilishga qaratilgan edi:

1. Diniy taassuf va fanatizmga qarshi – kurash;

2. Diniy aqidalarga asoslangan o'rta asr o'quv muassasalari o'rniga Ovro'pocha dunyoviy ilmlarni ona tilida o'qitishga moslangan yangi usuldagi o'quv muassasalarni tashkil etish, feodal davri maorif tizimini isloh qilish;

3. Jadidchilik g'oyalarini keng xalq ommasiga yetkazish niyatida yangi o'zbek adabiy tilini ishlab chiqarish, matbuot hurligi uchun, xalq ommasiga tushunarli adabiyot va teatrni yaratish;

4. Xotin - qizlarni paranjidan chiqarish va jadid o'quv muassasalariga qatnashishlarini ta'minlash;

5. Mahalliy boylar va savdogarlarning siyosiy va iqtisodiy jihatdan rus burjuaziyasi bilan bir huquqda bo'lishi, mahalliy amaldorlarning chor hukmdorlari tomonidan siquvga olishga qarshi kurash.

Asosiy talablari ana shundan iborat bo'lgan jadidlar uchun ilm va marifat yagona qurol bo'lib, ular shu qurol yordami bilan o'lkada ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy taraqqiyot uchun kurashmoqchi bo'ldilar.

O'zlarining ko'zlagan maqsadlarini amalga oshirish uchun yoshlarni savodli qilish niyatida o'quv muassasasi, maorif sohalarida juda katta targ'ibot ishlarini olib bordilar. Tashkil etilgan yangi usul o'quv muassasalarida quyidagilarga etibor qaratilgan edi:

1. Guruhda tarbiyalanuvchilar soni o'ttiztadan oshmasligi;
2. Tarbiyalanuvchilar faqat yoz va qish boshlarida o'quv muassasasiga qabul qilinishi;
3. Har bir muallimda ko'pi bilan 3-4 guruh bo'lishi;
4. 7-9 yoshlardagi tarbiyalanuvchi 7-8 soat uzluksiz o'qiy olmasligini hisobga olib, faqat 5 soatlik o'qishni joriy etish;
5. Juma va bayram kunlari dam olinishi;
6. Yozning issiq kunlarida ta'til berilishi;
7. Har bir darsdan so'ng 10 daqiqali tanaffus berish;
8. Talabalarni har olti oyda imtihon qilish, yil oxirida sinfdan - sinfga o'tkazish, o'zlashtirmaganlarni sinfdan qoldirish;

Shu bilan birga, yangi usul o'quv muassasalarida diniy bilimlar bilan birgalikda xandasa (matematika), jug'rofiya (geografiya) tarix, tibbiyot kabi fanlarni o'qitish va fanlarni o'qitish uchun darsliklar yaratildi.

Turkistonda shu borada A. Avloniy, M.Behbudiy, A. Fitrat, Munavvar qori Abdurashidov, H.H.Niyoziy kabi o'nlab ziyolilar juda katta ishlar olib borganlar.

Jamoat va siyosat arbobi shoir va pedagog Abdulla Avloniy Toshkentda, hunarmand oilasida tug'ildi. Eski musulmon maktabida va madrasada o'qidi.

A.Avloniy mehnatkash xalqqa yordamlashish maqsadida 1908 yilda kambag'allarning bolalari uchun maktab ochadi va unda ona tilini ta'limning yangi metodlaridan foydalangan holda o'qitdi. Uning xalq maorifi sohasidagi ishlari uning yozuvchi va shoir, rejisyor-sahnalashtiruvchi hamda teatrdagi iste'dodli yoshlarning tarbiyachisi sifatidagi faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan Avloniy 1913 yilda o'z uyida tashkil etgan xalq teatri katta muvaffaqiyatlarga erishgan.

Avloniy 1917 yilda «Turon» gazetasini chiqara boshlagan, uning sahifalarida xalq maktablari ochish, o'qituvchi kadrlar tayyorlash va darsliklar nashr etish masalalariga bag'ishlangan maqolalar e'lon qilingan. Ayniqsa, o'zbek qizlarini o'qitish va tarbiyalash ular uchun maktablar ochish masalalariga alohida e'tibor berilgan. O'sha yillarda Avloniy «Adabiyot» darsligining 1-17 kitoblarini, «Turkiy guliston yohud axloq», «Maktab gulistoni», «Mardikorlar ashulasi» kabi asarlarini yozgan hamda nashr ettirgan.

Axmadjon Tabibiy Xiva xoni Sayid-Muhammad Rahimxon Soniy maslaxati bilan «Munisul-ushshoq» nomli devoniga shunday deb yozadi: «Bu faqir qo'lida jam bo'lgan kitobning soni besh devondir. Alarning uchasi turkin va ikkitasi forsiydir. Birinchisini adolatli shohga hadya etish sababidan «Tuxtafus-Sultol» deb atadim. Ikkinchi dovonga oshiqlar unsiyati sababidan «Munisul-ushshoq» nomi berildi. Uchinchisiga faqat ishq holatlaridan gapirilgan vajidan «Mir'otus-ishq» deb nom qo'ydim. To'rtinchi devonga oshiqlar o'qib hayron bo'ladilar deb «Hayratda oshiqin» deb nom berildi. Beshinchisi bedillar ishtiyoqi jilvagoi bo'lgani sababidan «Mazxarul-ishtiyoq» deb ataladi.

Tabibiy she'riyatining g'azal, ruboiy, muhammas va h.k. janrlarida ijod qilgan. Uning qahramonlari to'g'ri fikr, pok muhabbat, odob-axloqi bilan ajralib turadi. Tarbiyaning vatanparvarlik tinchlik, do'stlik, sadoqatlik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik kabi prinsiplariga shoir asosiy ahamiyat beradi.

Islom shoir Nazar o'g'li. Xalq og'zaki ijodida shu xalqning hayoti, ruhi, orzu-umidlari, insoniy fazilatlari, tarbiyalash uslublari, pedagogik talablari ifodalangan bo'ladi.

O'tmishda «dostonchi shoir» deb atalib, nomlari unchalik keng ma'lum bo'lmagan o'zbek xalq shoirlari, ustozlari obro'-e'tibor topib, xalqning izzat-hurmatiga sazovor bo'lmoqdalar.

Islom shoir Nazar o'g'li o'zbek xalq shoirlarining yirik vakillaridan biridir. U Fozil Yo'ldosh o'g'li, Muhammad Jomrot o'g'li Po'ltan, Abdulla shoir Nurali o'g'li kabi xalqimiz yaratgan eng yirik asarlarini bizgacha saqlab, kuylab keldi. Islom shoir zamon mehnatkashlar, xalq, bolalar, kelajak avlod haqida, ularning mehnati, intilishi hamda fazilatlari to'g'risida ajoyib qo'shiqlar, dostonlar, she'rlar yaratdi.

Nodira baxtli ona bo'lgan - taqdir unga ikki o'g'il ato etgan. Uning saroyda - she'riyat va san'at qadrlangan sharoit tarbiyalagan o'g'illari ixtiyorsiz ravishda adabiyotga qiziqqan.

Shoiraning katta o'g'li Muhammadlixon yoshlik yillardan boshlab she'riyat bilan shug'ullangan, saroydagi she'rxonlik anjumanlarida qatnashgan.

Kichik o'g'li Sultonm Mahmudxon ma'lumotli davlat arbobi bo'lib yetishgan.

Nodira ezgulik va yovuzlik olamini qarama-qarshi qo'ygan, xonlar va saroy a'yonlari qiyofasida yozuvlikning ifodasini ko'rsa, oddiy xalq vakillarida ezgulikning asoslarini ko'rgan. U hammani inoqlikka, tinch-osoyishtalikka chaqirgan.

1822 yilda Nodiraning (taxminan 30 yoshlarida) hayotida og'ir musibat yuz berdi. Uning hayot yo'ldoshi Amiriy (amir Umarxon) ancha yosh chog'ida ittifoqo

vafot etdi. Ana shu musibat Nodiraning shundan keyingi ijodiy faoliyatida aksini topdi. Umarxonning vafotidan so'ng shoira mamlakatni madaniy jihatdan rivojlantirish borasidagi ishlarga faol aralashgan.

Nodira o'zining aqlliligi, mulohaza yuritishi, ezgu ishlari bilan sekin-asta o'sha davrda kam uchraydigan oqila - Nodirai davron sifatida tanilgan va xalqning hurmat-ehtiromiga sazovor bo'lgan.

Fozilbekning «Mukammal tarixi Farg'ona» nomli asarida Mohlaroyim katta qabriston yoniga «Cholpoya» va temirchilik rastasi qatoriga «Mohlaroyim» madrasalarini qurdirgani yozilgan, shuningdek, yetimxona va musofirxona barpo etgani, madrasada talabalar bepul o'qitilgani, ularning kiyimlar bilan ta'minlangani, madrasa tokchalarida kitoblar va qo'lyozmalar to'plangani aytilgan.

Mutribning yozishicha, Nodiraning tashabbusi bilan eng mashhur tarixiy asarlarni hamda Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy, Abduqodir Bedil, Zahriddiy Bobur va ularning zamondoshlaridan qolgan abadiy yodgorliklarni, ya'ni devonlarni ko'chirish hamda tarjima qilish ishlari amalga oshirilgan. Nodiraning shaxsan o'zi xattotlarning ishlashini, kitoblarni aniq, savodli ko'chirilishi va tarjima qilinishi kuzatib borgan.

4. Chet el mutafakkirlarining ta'lim-tarbiya xususida bildirgan fikr-mulohazalari.

O'rta asr G'arbiy Evropa mamlakatlarida ikki guruhga bo'lingan va yetti fanni o'z ichiga olgan ta'lim dasturi mavjud bo'lgan. Birinchi guruh uchta fandan iborat bo'lib, unga lotincha «trivium» nomi berilgan. U grammatika, ritorika va dialektikani o'z ichiga olgan. Ikkinchi guruh to'rt fandan iborat bo'lgani uchun uni lotincha «kvadrum» deyilardi. Unga arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqa kirar edi.

Hamma fanlarning toji deb, teologiya hisoblanar edi. O'rta asrlarda beriladigan ta'lim dasturi cherkov maktablari orqali amalga oshirilardi. O'rta asrlardagi Yevropa xotin-qizlar, ayniqsa, mehnatkashlarning qizlari yoppasiga savodsiz edilar.

Evropada birinchi universitetlar XIII asrning ikkinchi yarmida Italiyada (Baloniya shahrida), Anglyada (Oksford shahrida), Fransiyada (Parijda) tashkil qilindi.

Universitetlarning vujudga kelishida o'sha davrdagi ko'p yevropaliklarning sharq ma'naviyati va madaniyati bilan tanishuvi katta ta'sir ko'rsatdi.

Arablar tomonidan VIII asr boshlarida istilo qilingan Ispaniyada tashkil qilingan arab oliy o'quv yurtlari Evropa universitetlari uchun ma'lum darajada namuna bo'ldi va Yevropada «O'yg'onish» davri yuzaga keldi.

«O'yg'onish» davridagi ta'lim-tarbiya. Yevropa «O'yg'onish» davri yer yuziga o'nlab maorif olimlarini yetishtirib berdi. Shularning eng mashhuri, pedagogika nazariyasiga salmoqli hissa qo'shgan alloma olim Yan Amos Komenskiy (1592-1670). 1632 yili Komenskiy «Buyuk didaktika» degan katta pedagogik asarni yozgan. Undan tashqari «Ona maktabi» degan maktabgacha tarbiya qo'llanmasi va boshqa bir qancha kitoblari dunyo yuzini ko'rdi.

Komenskiy o'zining pedagogik nazariyasida tarbiyaning tabiyatga uyg'un bo'lishi to'g'risidagi tushunchani ilgari suradi. «Buyuk didaktika»da o'qitish tabiiylikka bo'ysunishi kerak deyilgan. Bolaning aqliy va jismoniy o'sish jarayoni tabiyaatdagi o'sish jarayoniga o'xshash bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi bolani tarbiyalaganda, bog'bon daraxtning biologik o'sish qonuniyatini hisobga olgani kabi, undagi tabiiy bilish hususiyatini hisobga olishi shart. Komenskiy o'qishga hammaning tortilishini, hamma umum-ta'lim olishi kerakligini uqtiradi. U birinchi bo'lib, sinf-dars tizimini ishlab chiqdi. «Buyuk didaktika»da o'qitishning didaktik prinsiplari berilib, dars jarayonida o'qituvchi ularga suyanishi kerakligi uqtiriladi. Maktabda o'quv yili va uni choraklarga bo'lish, ta'tillar berilishini, o'quv kuninini ona tili maktabida 4 soat, lotin maktabida 6 soat qilib belgilab beradi. O'quvchilar bir vaqtda maktabga qabul qilinib, o'qish kuzda – sentyabrda boshlanishi kerak, deb hisoblaydi.

Iogann Genrix Pestolotssi (1746-1827) 1774 yilda Neygofda «Kambag'allar muassasasi»ni ochib, yetim va boqimsiz bolalardan 50 ga yaqinini shu muassasada o'zi o'qita boshlaydi. Pestalotssi hamma odamlar ta'lim olish huquqiga ega bo'lishi lozim, deb maktablar jamiyatini ijtimoiy jihatdan o'zgartirishning muhim vositalaridan biri bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Pestalotssning fikricha, mehnat odamni tarbiyalash va o'stirishning eng muhim vositasi, mehnat odamning jismoniy kuchinigina emas, aqlini ham o'stiradi, unda axloqni ham tarkib toptiradi. Elementlar ta'lim nazariyasi Pestalotssning pedagogik tizimining o'zagidir, bu nazariyaga ko'ra tarbiyalash eng oddiy elementlardan boshlanib, asta-sekin murakkabroq darajaga ko'tarilib borishi lozim. Bolalarda yozuv malakasini hosil qilish uchun Pestalotssi dastlab harf elementlarini, to'g'ri va egri chiziqlarni mashq qilishni tavsiya etgan.

Robert Ouen (1771-1858) o'zining 1813 yilda nashrdan chiqqan «Jamiyatga yangicha qarash yoki insonda xarakterni tarkib toptirish to'g'risidagi tajriba» degan asarida odamning xarakteri, uni o'rab turgan ijtimoiy muhit sharoiti bilan tarkib topadi, deb ta'kidlaydi. Uningcha, odamlarning illatlari va xatti-harakatlari ular yashab turgan ijtimoiy muhit vaziyatiga bog'liqdir. Odam, - deydi Ouen, - o'z xarakterini hech qachon o'zi yaratgan emas va uni yaratishi mumkin ham emas. Uning fikricha, agar biz muhit sharoitini va tarbiyani o'zgartirsak, har qanday xarakterni tarkib toptirishimiz mumkin. Robert Ouen bolalarga bir yoshdan boshlab ijtimoiy tarbiya berish g'oyasini olg'a surib, uni asoslab berdi va amalda sinab ko'rdi. U jahonda birinchi bo'lib ishchilar bolalari uchun maktabgacha muassasasi barpo etdi. Uning ta'lim muassasida aqliy va jismoniy tarbiya berilib, bolalar jamoa ruhida tarbiyalanar edilar.

Iogann Fridrix Gerbard (1776-1841) o'zining «Tarbiya muassasalaridan kelib chiqqan umumiy pedagogika», «Psixologiya darsligi», «Psixologiyani pedagogikaga tadbqiq qilish to'g'risidagi xatlar», «Pedagogikaga doir leksiylar ocherki» degan kitoblarida pedagogika nazariyasiga doir fikrlarni bayon qilib berdi. U pedagogika nazariyasiga tarbiyalovchi ta'lim tushunchasini kiritdi va ta'limsiz tarbiya bo'lmaydi, dedi. Gerbard ta'lim qiziqishlarning xilma-xilligiga asoslanishi lozim deb, qiziqishlarni oltita mustaqil turga bo'ladi. U ta'lim

bosqichlari nazariyasini ishlab chiqdi, bu nazariya hamma mamlakatlar pedagoglari orasida keng tarqaldi. Gerbard axloqiy tarbiyaning o'ziga xos vositalar tizimini ham ishlab chiqqan.

Yevropa va AQSHda klassik o'rta maktablar ko'p jihatdan Gerbard pedagogikasiga asoslangan. Gerbardning bolalarni boshqarish tizimi keng yoyildi. Bu tizim bolalar tashabbusini bo'g'ishga va ularning kattalarning obro'siga hech so'zsiz bo'sundirishga qaratilgan. Bu esa Forobiy, Ibn Sino va Yan Amos Komenskiylarning g'oyalariga zid edi.

Adolf Disterverg (1790-1866) takomillashib boruvchi ta'lim didaktikasini yaratdi, bu didaktikaning asosiy talablarini ta'limning 33 qonun va qoidasi tariqasida bayon qilib berdi. Disterverg taklif qilgan ko'rsatmali ta'lim «yaqindan uzoqqa», «oddiydan murakkablikka», «ma'lumlan noma'lumga» o'tish kerak degan qoidalar bilan bog'liq ta'limdir. Disterverg o'qituvchi takrorlab turishini maslahat beradi. Distervergning fikricha «yomon o'qituvchi haqiqatni aytib berib qo'ya qoladi, yaxshi o'qituvchi esa haqiqatni topishga o'rgatadi».

Rossiyaga ham XIX asr boshlarida «Uyg'onish» davri yetib kelib, bir necha ko'ringan pedagog olimlar yetishib chiqqan. Shulardan biri mashhur rus pedagog olimi Konstantin Dmitriyevich Ushinskiydir (1824-1870). Uning pedagogika sohasidagi asosiy nazariy asari «Kishi tarbiya predmeti sifatida» degan pedagogik antropologiyadan tajribasi bo'lib, u ikki jildan iborat bo'lgan. Ushinskiy rus pedagogikasining o'ziga xosligini, milliy xususiyatlarini himoya qildi, shuningdek, tarbiya xalqchil bo'lishi lozim, deb hisobladi, bolalarni mehnat orqali tarbiyalashga katta e'tibor berdi. Ta'limning mazmuni, tamoyillari, shakl va usullarini ishlab chiqishda ham ko'p ishlar qildi. U ta'limning ko'rgazmaliligi, ongli va uzviy olib borish masalalarini ishlab chiqdi, o'qitishning shakli va usullarining rang-barangligiga erishishni talab etdi.

Lef Nikolaevich Tolstoy (1858-1910). U o'z zamonasidagi maktablarni, chorizmning maktab ishlaridagi tazyiqini qattiq tanqid qildi. Bolalarni o'qitish va tarbiyalash ishlarini erkin ravishda olib borishga, bolalarning yoshligini izzat-hurmat qilishga chaqirdi. Tolstoy o'qitishdagi rasmiyatchilik, takkabburlik va bolalarni bir tomonlama hamda passiv tarbiyalashning ashaddiy dushmani edi. U o'z davri uchun ilg'or va o'ziga xos ta'lim-tarbiya tizimi – umuminsoniy xarakterda bo'lgan o'qitish va tarbiyalash uslubini joriy etdi. Tolstoy savod o'rgatish uchun grammatikani yaxshilash ustida ko'p ishladi, o'z zamonasining ko'pgina afzalliklarga ega «Alifbo», «O'qish kitobi» va «Arifmetika» darsliklarini tuzdi.

Mavzu bo'yicha qisqacha xulosa.

Ushbu mavzuda Qadimgi Yunonistonda tarbiya, maktab va pedagogika sohasidagi fikrlar va sharq uygonish davri haqida ma'lumot beriladi. Ilm —fan rivojiga, ma'naviy xayotni yaxshilanishiga olib kelish uchun xizmat qilgan olimlar ijodiyoti haqida ma'ruzada to'liq ma'lumotlar berilgan. Bundan tashkari Al-Xorazmiyning ilmiy faoliyati, Ibn Sino asarlarida ta'lim tarbiya masalalari va ularning tarbiyaviy ahamiyati aniq ko'rsatib berilgan.

Test savollari

1. Qaysi olimning asarida pedagogika alohida fan maqomiga ega bo'ldi?
A) Abu Ali Ibn Sinoning «Donishnoma» asarida
B) Abu Nasr Forobiyning «Baxt-saodatga erishuv» asarida
C) Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asarida
D) Yan Amos Komenskiyning «Buyuk didaktika» asarida
2. **Pedagogika tarixi qanday fan?**
A) Siyosiy B) Huquqiy C) Ijtimoiy D) Didaktik
3. **«Pedagogiya, ya'ni bola tarbiyasining fani, demakdir», pedagogikaga bu ta'rif kim tomonidan berilgan?**
A) Shakuriy B) Hamza C) Avloniy D) Ayniy
5. **Pedagogika olamiga «evristik» savol-javob suhbatning metodini olib kirgan favlasuf kim?**
A) Aflotun B) Suqrot C) Arastu D) Demokrit
6. **Forobiyning fikricha mavjudotning eng buyuk va eng yetuk mahsuli bu...**
A) Ong B) Odam C) Aql D) Yaratuvchanlik
7. **Qobusnoma kim tomondan va qachon yozilgan?**
A) XI asr Kaykovus B) XIV asr A.Navoiy C) X asr Beruniy D) XV asr Davoniy
8. **Ma'mun akademiyasi qaysi yillarda mavjud bo'lgan?**
A) 1010 – 1017 y B) 990 - 1017 y C) 1732 – 1805 y D) 1720 – 1800 y

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O'quv-uslubiy qo'llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.
2. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi: darslik. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2005. – 304 b.
3. Nishonaliev U. Tursunov I. «Pedagogika kursi» darslik. T. «O'qituvchi» 2003. – 231 b.
4. Ziyomuhammadov B. va b. Ma'naviyat asoslari. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2000.
5. Abu Nasr Forobiy. «Baxt saodatga erishuv haqida». Risolalar. Mas'ul muharrir O'zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a'zosi M.M.Hayrullaev. Toshkent. «FAN». 2000. 77-78-betlar.
6. Ahmedov A. Beruniy va uning «Giodeziya»si haqida. Beruniy. Tanlangan asarlar. III tom. T., «FAN», 2002 yil, 21-bet.
7. Rahimov S., Abu Ali ibn Sino. Ta'lim va tarbiya haqida. T., O'qituvchi, 2007, 75 – betlar.
8. V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.Shiyanov. .«Pedagogika» Moskva. «Shkolnaya pressa». 2004
9. Podlasiy I. P. Pedagogika. Moskva ,2003.
10. Bordavskaya N.V., Rean A.A. Pedagogika.-M.: «Piter», 2004

4 MAVZU: Zamonaviy ta'lim-tarbiya va uning mohiyati

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Talabalarga o'quv kursi haqida to'liq ma'lumot berish, pedagogika fanining kategoriyalari, ilmiy tadqiqot metodlari haqida bilim, malaka va ko'nikmalar shakllantirish.

Tayanch iboralar

Tarbiya, ta'lim, ma'lumot, umumiy pedagogika, yoshlar pedagogikasi, o'quv muassasasigacha tarbiya pedagogikasi, oila pedagogikasi, maxsus pedagogika, pedagogika tarixi, kuzatish, suhbat, eksperiment, o'quv muassasasi hujjatlarini o'rganish, testlar.

Nazorat uchun savollar

1. Pedagogika fani nimani o'rganadi?
2. Pedagogika fanining vazifalari nimalardan iborat?
3. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari haqida tushuncha bering.
4. Tarbiya nima?
7. Ta'lim nima?
8. Ma'lumot nima?
9. Ta'lim va tarbiya jarayonida muhim metodlarni qo'llashning ahamiyati nimada deb o'ylaysiz?
10. Ta'lim va tarbiyaning birligi deganda nimani tushunasiz?

Reja:

1. Pedagogikaning ob'ekti, predmeti va tuzilishi.
2. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari.
3. Pedagogika faning asosiy tarmoqlari.
4. Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqasi.
5. Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.

1. Pedagogikaning ob'ekti, predmeti va tuzilishi.

Kelajagi buyuk davlatni qurayotgan kishilarning tafakkuri, yangi iqtisodiy munosabatlarni tiklashga, moddiy ne'matlar ishlab chiqarishga astoydil kirishib doimo yonib yashash hissi bilan sug'orilgan bo'lishi lozim. Mana shunday ijobiy xislatlarga boy insonni tarbiyalash pedagogika o'quv yurtlarining, o'quv muassasasi, litsey, gimnaziya, kollej, institut va universitetlarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Buyuk alloma A.Avloniy ta'kidlaganlaridek: «Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir». Haqiqatan ham inson hayotini saodatga, sof insoniy faoliyatga erishishida tarbiyaning roli nihoyatda muhim.

Yoshlarni tarbiyalashda biz uchun qadrlı bo'lgan milliy urf-odatlarimiz, an'analarimiz, o'chmas merosimizga mehr-muhabbat ularga sodiqlik ruhini shakllanitira olsak har birimiz uchun ijobiy natija bajarayotgan ishlarimizning mahsuli ekanligi bilinadi.

Buning uchun avvalo milliy g'urur, milliy ong, milliy g'oya, ma'naviyat, yuksak madaniyat egasi kabi tushunchalarni yoshlarning ongiga singdirishimiz lozim. Chunki tarixni bilmasdan, o'rganmasdan undan ruhiy, ma'naviy ozuqa olmasdan turib, kelajakni, kelajakdagi orzu umidlarga erishib bo'lmaydi.

Demak, Pedagogika fanining predmeti, o'qitishning, ta'lim-tarbiyaning zamonaviy qonuniyatlari, mazmuni, usullari, vositalari bilan kishilarni, yoshlarni, mutaxassislarni qurollantiruvchi fan bo'lganligi uchun ham uning metodologik asoslari maqsad va vazifalari dunyoning moddiy-ma'naviy rivojida shaxs kamoloti uyg'unligi qonuniyatlari va davlatning zamonaviy siyosatidan kelib chiqadi.

Tarbiya jamiyatning vazifasi bo'lib, u faqat ishlab chiqarish munosabatlari ta'sirida emas, balki turli tarixiy davrlarda ilgari suriladigan u yoki bu tarbiya nazariyasining g'oyalari ta'sirida aniq shaklga ega bo'ladi, shuning uchun ham ko'p jihatdan ma'rifatchi va pedagoglar faoliyatining natijasini ifodalaydi. Agar tarbiya alohida mustaqil vazifa sifatida kishilik jamiyati paydo bo'lishi bilan birga tarkib topgan bo'lsa, ta'lim nazariyasi fan sifatida bir muncha keyinroq shakllangan.

Tarbiya jamiyat hayotida sezilarli rol o'ynaydi. Jamiyatda tarbiya jarayonida to'plangan tajribani umumlashtirish ehtiyoji tug'ilib, o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotga tayyorlash imkonini beradigan maxsus o'quv yurtlarini ochish zaruriyati paydo bo'lishi bilan birga, ta'lim nazariyasi ham fan sifatida rivojlana boshladi.

Ibtidoiy jamoa davrida ham ijobiy tarbiya tajribasini ommalashtirishga urinish kurtaklari bo'lgan. Masalan, kattalar va yoshlar o'rtasidagi munosabatlar bilan, keyinroq turli odat va marosimlar bilan bog'liq o'zini tutishning ba'zi bir ko'rinishlari shakllana boshlagan.

Qadimiy va O'rta Sharq adabiyoti namoyondalari orasida nazariy-pedagogik tusga ega qator ilmiy qarashlar mavjud bo'lgan. Ular orasida Al-Farobiy, Alisher Navoiy va boshqalarning asarlarini misol keltirish mumkin.

Feodalizm davrida tarbiya asosan din ta'sirida bo'lgan. Shuning uchun ham ta'lim nazariyasining asosiy g'oyalari diniy ilm orqali ifodalangan.

Tarbiya nazariyasining g'oyalari ancha oldindan ilgari surilgan bo'lishiga qaramay pedagogik ilmiy bilim-fan sifatida bir oz keyin shakllangan.

Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi buyuk chex pedagogi Yan-Amos Komenskiy (1592-1670) nomi bilan bog'liqdir. Komenskiy tomonidan taklif etilgan tamoyillar, ta'lim jarayonining shakl va uslublari «Pedagogika»ning oltin fondiga kirgan. Uning mashhur **«Buyuk didaktika»** asari pedagogika nazariyasi va amaliyoti sohasida birinchi muhim ilmiy asar hisoblanadi.

O'quv muassasasidagi o'quv jarayonida ta'lim, tarbiya va ma'lumot o'zaro bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Har qanday fan o'rgatilishi mobaynida pedagog tarbiyalanuvchilar dunyoqarashini shakllantiradi, madaniy xulq-atvorini tarbiyalaydi.

«Pedagogika» atamasi qadimiy Yunonistondan kelib chiqqan. Bu yerda quldorlar farzandlarini o'quv muassasasiga kuzatib qo'yadigan, olib boradigan odamlarni «pedagog» deb atashgan. Keyinchalik bu atamaning ma'nosi birmuncha o'zgardi. Maxsus tayyorgarlik ko'rgan va tarbiya bilan shug'ullangan shaxslar

«pedagog» deb atala boshlagan. Ko‘p vaqlar pedagogika ilmiy fan sifatida faqat o‘tib kelayotgan yosh avlodning tarbiyasini o‘rganadi, deb qaralgan. Ammo hayot amaliyoti tarbiyasiga emas, balki kattalar tarbiyasiga ham taalluqli ekanligini ko‘rsatdi. Shuning uchun ham keyingi paytlarda pedagogikani yosh avlodni va katta yoshdagi odamlarni tarbiyalash va o‘qitish, ularga ma’lumot berish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan, deb belgilash odatga aylandi.

Oldiniga tarbiya jarayoni kattalar tomonidan bevosita mehnat faoliyatida amalga oshirilgan bo‘lsa, jamiyat rivojlana borgan sari bunday yo‘l talabga javob bermay qo‘ydi. Endi tarbiya bilan bilimdon, tajribasi yetarli odamlar shug‘ullana boshladi. Mashg‘ulotlar tobora tashkiliy shakllarga, ko‘rinishlarga ega bo‘lib bordi va sekin-asta o‘quv muassasalari paydo bo‘ldi.

Pedagogika uzoq taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tib, hozirgi vaqtda ilmiy bilimlarning yaxshi shakllangan, katta nazariy va amaliy materiallarni o‘z ichiga olgan tarmog‘iga aylandi. Bularning barchasi pedagogikaning tabaqalanishi, ya’ni uning alohida tarmoqlarga ajralishiga sabab bo‘ldi.

Har bir mustaqil fan o‘zining predmeti va metodik asosiga ega bo‘lgani kabi Pedagogika fani ham fan sifatida shakllanib, o‘z predmetiga ega bo‘ldi. Barcha ijtimoiy fanlar kabi jamiyatdagi o‘zgarishlar, inqiroz, yuksalishlar Pedagogika fanining metodologiyasi, o‘qitish jarayoni, g‘oyalar rivojiga ham o‘z navbatida ta’sirini ko‘rsatadi. Lekin insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, hamma davrlarda pedagogik faoliyat, tarbiyaviy jarayon mavjud bo‘lgan. Shu sababli ham tarbiya jarayonini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi deb qarash, hamda oldin tarbiyaviy ishlarni olib bormasdan turib, insoniyat hayotidagi buyuk o‘zgarishlarni, jamiyatni rivojlanishini, farovon turmush tarzini tasavvur qilish qiyin.

Pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot ishlar, pedagogik g‘oyalar, ilmiylikka asoslangan natijalar jamlanmalari, ilmiy ishlanmalar, tajribalar, tavsiyalar asosida bir qator ilmiy pedagogik qo‘llanmalar, darsliklar chop etilgan.

Hozirgi zamon pedagogika fani jahon pedagogikasining yetakchi bir qismi bo‘lib, pedagogika fani tarixi bilan mustahkam bog‘liqdir. Pedagogika fanining tarixi esa, pedagogikaning qismlaridan biri, uning maxsus tarmog‘i hisoblanadi.

Pedagogikaning bosh masalasi tarbiyadir. Tarbiyadagi keng ma’no ta’lim, rivojlanish, ma’lumot bilan boglangan holda barkamol insonni voyaga etkazishdir.

Pedagogika fanining maqsadi:

- Respublikamizda komil insonni voyaga yetkazishning bir butun xolatdagi muammolarini hal qilish;
- Ta’lim-tarbiya samaradorligini tinmay oshirish va dunyo talablari darajasiga olib chiqish masalalariga ijodiy yondashish;
- Umuminsoniy qadriyat va milliy madaniyatning asoslarini e’tiborga olib, ta’lim-tarbiya mazmunini, milliy mafkurani shakllantirib borish imkonini yaratish;
- Pedagogik - tarbiyashunoslik qoida, qonunlarni ilg‘or tajribalar asosida boyitib borish va yangi ish shakllarini izlashga tadbirlar belgilash;
- Uzlüksiz ta’lim tizimini yanada rivojlantirish muammolarini hal qilish;
- “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ni amalga oshirish.

Pedagogika fanining vazifalari:

- Sharq va G'arbda xalq yaratgan xalq og'zaki ijodiyoti, pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar, pedagog va olimlarning tarbiyashunoslikka doir ilg'or g'oyalarni o'rganib, tahlil qilib, komil insonni tarbiyalash jarayonini o'rganish;

- Komil insonni tarkib toptirishning qonuniyat, qoida va zaruriy sifatlarini aniqlash;

- Pedagogikadagi ta'lim-tarbiya nazariyasini hozirgi darv xususiy metodikasi bilan uzviylik muammolarini ishlab chiqish va yangi pedagogik texnologiya qonunlariga amal qilish;

- Ta'lim-tarbiya nazariyasidagi qoida, qonun, tamoyil, metod va usullarini maktab amaliy xayoti bilan bog'lab, bulajak o'qituvchilarga o'rgatish;

- Xalq ta'limini boshqarish va raxbarlik masalalarini chuqur o'rganib bo'lajak o'qituvchilarni qanday tayyorlash muammolarini hal qilish.

Pedagogika fanining mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyil, usul va vositalari umuman, har bir inson uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy ta'sirlar yangicha asosga ega bo'lishi kerak.

Prezidentimiz I.A.Karimov bu borada shunday degan edilar:

“Uzbekistonning yangilanish va rivojlanish yo'li to'rtta asosiy negizga asoslanadi:

- Umumiy qadriyatlarga sodiqlik;
- Xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- Insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish;
- Vatanparvarlik.” (I.A.Karimov. “O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li”. Toshkent. «Uzbekiston” 65-bet)

Pedagogika tarixi pedagogik ta'limotning tarixi va tarbiyaning rivojlanish masalalarini ijtimoiy hodisa sifatida tadqiq etuvchi pedagogik g'oyalarning salbiy pedagogik g'oyalarga qarshi kurashi tarixini, hukmron tabaqalarning demokratiyaga qarshi siyosatini ochib tashlaydi, ilg'or pedagogik g'oyalar, hur fikrlar, ta'lim qonuniyatlarining ayrim olingan tarixiy davrdagi rivojlanish tamoyillarini tahlil qiladi, muhim umumiy xulosalar chiqaradi va bugungi kun uchun dolzarb muammolarni o'rta tashlaydi.

2. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari.

Bizga yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ldiki, pedagogika fani ta'lim-tarbiya maqsadini jamiyat talablariga va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab mazmunan o'zgarishini o'rgatadi, tarbiyaning tarkibiy qismlarini va ular o'rtasidagi boxlanishlarni ochib beradi. Shu asnoda ta'lim va tarbiya sohasidagi tajribalarni umumlashtiradi, tarbiyaning kelgusidagi rivojlanish istiqbollari, yo'llarini ko'rsatib beradi. Pedagogikaning asosiy kategoriyalariga tarbiya, ta'lim, ma'lumot, bilim, ko'nikma, malaka kiradi. Lekin, hozirgi pedagogikani taraqqiyot etib borishida, asosiy pedagogik kategoriyalar qatoriga rivojlanish va shakllanishni ham kiritish bo'ladi.

Tarbiya - o'sib kelayotgan avlodda hosil qilingan bilimlar asosida aqliy kamolot – dunyoqarashni, insoniy e'tiqod, burch va ma'suliyatni, jamiyatimiz

kishilariga xos bo'lgan axloqiy fazilatlarini yaratishdagi maqsadni ifodalaydi. Tarbiya bola tug'ilgandan boshlab umrining oxirigacha oilada, maktabda va jamoatchilik ta'sirida shakllanib boradigan jarayondir.

Pedagogikada «tarbiya» tushunchasi keng va tor ma'noda qo'llanishi mumkin.

Keng ma'noda qo'llanishi deganda – katta avlod vakillari o'zlari to'plagan xayotiy tajribalarini yosh avlodga qoldirishlarini tushunish mumkin.

Tor ma'noda qo'llanishi deganda – maxsus ta'lim muassasalari orqali shaxsda aniq bilim, dunyoqarash, ichki xislatlarini, umuman xayotga tayyorgarligini rivojlantirish tushuniladi. Shu yerda savol tug'iladi: qaysi ta'lim muassasasi boshqasiga nisbatan tarbiya taqdiriga ko'proq ta'sir ko'rsatadi? Bola tarbiyasini buzilishiga faqat tarbiya muassasalari va pedagoglar ko'proq sababchimi? -degan savollar insoniyatni doimo qiziqtirib keladi.¹

Ta'lim – maxsus tayyorlangan kishilar raxbarligida o'tkaziladigan, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradigan, bilim, qobiliyatlarini o'stiradigan, ularning dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayondir. Ta'lim jarayoni o'qituvchi bilan o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati bo'lib, ikki tamonlama xarakterga egadir. O'qituvchining faoliyati tufayli ta'lim puxta o'ylab chiqilgan maqsad, mazmun va dasturlar asosida olib boriladigan jarayonga aylanib, kutilgan natijani beradi. Ta'lim jarayonini mazmunini bilim, ko'nikma va malaka tashkil qiladi.

Bilim – bu o'quvchilar o'qish orqali bilim bilan qurollanadilar. Bilimni xayotda ko'p unum beradigan qilib qo'llay olish uchun bilim bilan birga ko'nikma va malaka hosil qilish lozim.

Ko'nikma – mashq qilish natijasida beriladigan xarakterlar yig'indisidir.

Iqtidor va ko'nikma mashq qilish va takrorlash orqali **malakaga** aylanadi.

Bilim asosida ko'nikma va malaka paydo bo'ladi. Bilim baxsda kerak bo'lsa, ko'nikma mehnatda, dunyoni o'zlashtirishda zarur.

Ma'lumot – ta'lim –tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda shakllangan dunyoqarashlar majmuidir.

3. Pedagogika faning asosiy tarmoqlari.

Tarixiylik tamoyili har qanday fan rivojlanishining zarur tamoyili hisoblanadi. Zero o'tmishni hozirgi davr bilan qiyoslash faqat hozirgi hodisalarning asosiy rivojlanish bosqichlarini yaxshi kuzatib borishga yoki o'tmishning bebaho tajribasi hamda erishilgan yutuqlardan foydalanishga yordam berib qolmay, shu bilan birga, bu sohada xatolarga yo'l qo'yishdan saqlaydi va kelajakka yo'naltirilgan amaliy takliflar, maqsadli izlanishlarni amalga oshirishga ko'p darajada asos bo'ladi. Jamiyat hayotini qayta qurish, o'sib kelayotgan yosh avlodni, shuningdek, hamma mehnatkashlar tabaqalarini tarbiyalashni kuchaytirishni talab etadi. Bunday sharoitda pedagogikaning tadqiqot sohalari

doirasi kengayadi. Hozirgi kunda pedagogikani asosiy tarmoqlari sifatida quyidagilarni keltirib o'tamiz.

Yosh davrlari pedagogikasi mazkur guruhlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy-tashkiliy ishlarning qonuniyligini tadqiq etadi hamda eng avvalo ularni tarbiyalanuvchilarning o'quv muassasalari shart-sharoitlarida amalga oshirish dasturini ishlab chiqadi.

Katta yoshdagilar pedagogikasida oliy o'quv yurti shart-sharoitlarida yoshlarni tarbiyalashning nazariy masalalari va metodikasini ishlab chiqadigan pedagogika tarmog'i sifatida oliy o'quv yurti pedagogikasining shakllanayotganligi, uning aniqlashib borayotganligi ko'zga tashlanadi.

Milliy armiyamiz uchun mutaxassislar tayyorlaydigan harbiy o'quv yurtlarida yoshlarga ta'lim berish hamda tarbiyalash muammolari bilan **harbiy pedagogika** sohasi shug'ullanadi.

Bulardan tashqari **oila pedagogikasi** bugungi kundagi dolzarb vazifalardan birini tashkil etib, oilalarda, oila markazlarida, mahallalarda, jamoat tashkilotlarida, oila-nikoh muassasalarida amalga oshirilayotgan tadbirlarda namoyon bo'ladi.

Umumiy pedagogikada tarbiyalanuvchilar orasida mafkuraviy targ'ibot va madaniy ma'rifiy ishlar ham o'ziga xos tarmoqlariga egadir. Bu mehnatkashlarni tarbiyalash ishlariga munosib hissa qo'shadi va belgilangan pedagogik g'oyalarga suyanadi. Pedagogika fanining hamma tarmoqlari o'zining turli rivojlanish, taraqqiyot bosqichlariga egadir: ularning ayrimlari aniq shakllanib bo'lgan va yetarli darajada keng ishlab chiqilgan, boshqalari o'zining shakllanish jarayonini boshdan kechirmoqda (masalan, oliy o'quv yurti muassasasi pedagogikasi, ishlab chiqarish pedagogikasi) ba'zi bir tarmoqlar pedagogikasining ajralib chiqishi endigina boshlanmoqda. Umumta'lim o'quv yurtlarida emas, balki yordamchi o'quv yurtlarida shug'ullanishlari mumkin bo'lgan shaxslar ya'ni, ko'rish, eshitish, so'zlash a'zolarida kamchiliklari bo'lgan shaxslarni mehnat faoliyatiga tayyorlash, tarbiyalash va ta'lim berishning o'ziga xos tomonlarini tadqiq etuvchi fanlar pedagogika fanining maxsus guruhini tashkil etadi. Pedagogikaning bu maxsus tarmoqlari defektologiya yoki maxsus guruhga birlashtirilgan.

Defektologiya fanlari o'z navbatida alohida mustaqil bo'lgan tarmoqlarga bo'linadi:

Surdopedagogika - kar va gung tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasi masalalari bilan;

Tiflopedagogika - ko'zi ojiz tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasi bilan;

Oligofrenopedagogika - aqli ojizlar ta'lim- tarbiyasi bilan shug'ullanadi.

Bunday ilmiy ishlar bilan shug'ullanadigan institutlar Respublikamizda turli tavsiyalar berish, metodikani ishlab chiqish bilan bir qatorda ilmiy izlanishlar, tajriba almashinish bilan ham samarali tadbirlarni olib borishadi.

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universitetida maxsus tashkil etilgan Defektologiya fakultetida munosib mutaxassislar tayyorlanayotganligi fikrimizning dalilidir.

4. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi

Pedagogika insonlar orasidagi munosabatlarni va ijtimoiy muhitning insonga ta'sirini tadqiq etuvchi fan sifatida iqtisodiyot, madaniyat rivojlanishining o'ziga xosligi hamda ularning inson shaxsi shakllanishiga ta'sirini o'rganadi. Shu bilan birga, pedagogika o'quv muassasasi tizimining tashkiliy jihatlaridagi ko'pgina masalalarni hal etishga, shaxslarni tarbiyalashda o'quv muassasasi, oila va jamoatchilikning o'zaro hamkorlikda ish olib borishiga yordam beradi.

«Pedagogika» tarbiya jarayonini ijtimoiy hodisa sifatida o'rganar ekan, tabiiy ravishda jamiyatdagi barcha fanlar bilan bog'liqdir. «Falsafa» fan sifatida insoniyat jamiyati, tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini tashkil etadigan, ya'ni pedagogikaning taraqqiy etib borishiga imkon beradigan ilmiy manbaidir. Shu bilan birga, faylasuflar va pedagogika fanlari vakillari tomonidan ishlab chiqilgan bir qator umumiy masalalar falsafada ham, pedagogikada ham barobar mavjuddir.

Bular jumlasiga tarbiya bilan boshqa ijtimoiy hodisalar orasidagi o'zaro aloqalar; dunyoqarashni, axloqiy, mehnat va estetik tarbiyani shakllantirish masalalari; shaxs va jamoa munosabatlari; ta'lim jarayoni mohiyatini tushunish hamda bilishning dialektik nazariyasini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan gneseologik masalalar va boshqa muammolar kiradi.

Pedagogikaning aniq masalalarini ishlab chiqishda falsafaning sotsiologiya, etika, estetika kabi tarmoqlari katta ahamiyatga egadir.

Etika falsafaning axloqiy va tarbiya masalalari bilan bevosita bog'liqdir. Ularni hal etishda pedagogika axloqning umuminsoniy qadriyatlariga suyanadi.

Estetika (nafosat tarbiyasi) insonning estetik ideallarini shakllantirish, madaniyatga va voqelikka estetik munosabatlari umumiy qonuniyatlarini o'rganadi va estetik tarbiyani ilmiy jihatdan asoslash uchun xizmat qiladi. Bu asoslarni pedagogika fani ishlab chiqadi, yoshlarni go'zallikni his qila olish, tushunishga o'rganish vositalari va yo'llarini belgilab beradi.

Pedagogikaning falsafa va boshqa ijtimoiy fanlar bilan bog'liqligini, hal etadigan ilmiy masalalarning umumiylikini pedagogikaning ijtimoiy xususiyati, uning mafkuraviy yo'nalishga ega ekanligini ta'kidlab turadi. Tarbiyaning hamma muammolarini boshqa siyosiy, ijtimoiy masalalar bilan bir qatorda hal etish zaruriyatini ko'rsatib beradi.

Jamiyatimiz rivojlanishining hozirgi bosqichida pedagogikaning iqtisodiyot fanlari bilan aloqasi mustahkamlanib bormoqda. Ijtimoiy fanlardagi ma'lumotlarga suyanib, pedagogika jamiyatning tarbiyaga bo'lgan ob'ektiv ehtiyojini va ularni amalga oshirish shart-sharoitlarini o'rganadi.

Insonning aqliy rivojlanishi qirralarini, jihatlarini o'rganadigan boshqa fanlardan farqli o'laroq, pedagogika inson shaxsi, uning taraqqiyot bosqichlari bilan shug'ullanadi.

Pedagogika psixologiya va fiziologiya bilan ham bevosita va bilvosita bog'liqdir. Fiziologiya pedagogika hamda psixologiya tabiiy ilmiy bazasi hisoblanadi. Pedagogika fiziologiya oliy asab (nerv) faoliyatining rivojlanishi, asab sistemasining o'ziga xosligi, birinchi va ikkinchi signal sistemalar haqidagi,

shuningdek sezgi organlarining, tayanch harakat apparatlarining, yurak, qon-tomir hamda nafas olish sistemalarining faoliyati, rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarga suyanadi.

Psixologik hodisalarning fiziologik asoslarini bilish pedagogika uchun tarbiya va ta'limning ba'zi bir omillarini yaqqol, aniq bilib olish, tushunish imkoniyatini yaratadi hamda ta'lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishning ko'pgina muammolarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradi.

Psixologiya pedagogikaning boshqa fanlar tomonidan aniqlangan bilimlar, o'sib kelayotgan insonning shaxsini shakllantirish, ichki jarayonlarini yuz berish omillari va shart-sharoitlari haqidagi bilimlar bilan qurollantiradi.

Keyingi vaqtlarda pedagogika boshqa yangi rivojlanayotgan fanlar bilan, jumladan, murakkab dinamik tizimlarni rejali boshqarish haqidagi fan bo'lgan kibernetika bilan mustahkam aloqada rivojlanmoqda. Bularning barchasi pedagogika o'zining predmeti va tadqiqot sohasiga ega bo'lib, boshqa bir qator fanlar bilan juda mustahkam bog'liqlikda ekanligini ko'rsatadi.

Hozirgi mustaqillik sharoitida o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida umuminsoniy qadriyatlarni, umuminsoniy ijobiy xislatlarni rivojlantirish O'zbekiston hukumatining qarorlarida mustaqil O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida, nutqlarida o'z aksini, tasdig'ini topgan.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tutgan o'z yo'li, tamoyillari tarbiya jarayonida hali avvalgi keksa avlod oldida turmagan yangi masala va muammolarni yechish uchun zarur bo'ladigan xislat va sifatlar shakllantirilishini taqozo etadi.

O'zbekistonda milliy istiqlool mafkurasi asta-sekin shakllanib borayapti. Pedagogika ilmidagi tushunchalar, ta'riflar milliy istiqlool mafkurasiga mos umuminsoniylik ruhida tushuntirilmog'i maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Albatta ta'lim va tarbiyada umuminsoniy qadriyatlar bilan birga milliy o'ziga xoslik nisbati, muvozanati alohida ahamiyatga ega. Yana bir tomondan ta'lim nazariyasini, ta'lim - tarbiya mazmunini, shaklini va uslublarining asosiy jihatlarini sharqda ishlab chiqilib, Ovrupo orqali o'zgarib, rivojlanib yana sharqqa qaytib kelganini va dunyo pedagogik jarayonini bir butunligini hisobga olinsa, quyida keltiriladigan tushunchalarda xususiy milliylikdan ko'ra, umuminsoniylik jihatlarining ko'pligi ko'zga tashlanib turadi.

5. Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.

Pedagogika fani o'z mazmunini boyitishda yangilashda mavjud bo'lgan pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganadi. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot usullari qanchalik to'g'ri qo'llansa, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yuksaladi. Lekin ilmiy tadqiqot metodlarining aniq chegaralangan tizimi hozirgacha fanda yaratilgan emas. Pedagog pedagogik jarayonda o'z auditoriyasi tarbiyalanuvchilari xarakter-xususiyatlaridan kelib chiqqan, ularni psixologiyasini chuqur o'rganib bir qator metodlarni qo'llashi mumkin. Chunki pedagogning asosiy

maqsadi dars jarayonini tarbiyaviy ta'sirini oshirish hisoblanadi. Buning uchun quyidagi pedagogik ilmiy tekshirish metodlarni keltirib o'tish lozim bo'ladi:

1. Pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat usuli (yakka tartibda, guruh bilan)
3. Bolalar ijodini o'rganish usuli.
4. Test usuli
5. Ma'lumotlarni tahlil qilish usuli.
6. Eksperiment-tajriba-sinov usuli.
7. Statistika ma'lumotlarini tahlil qilish usuli.
8. Matematika va kibernetika usuli.

Ta'lim usullarini tanlash bilan bir katorda o'qituvchi darsdagi talabalarni yosh va individual xarakter xususiyatlarini o'rganishi hamda tahlil qilishi shart.

Bu kabi metodlardan foydalanib ta'lim va tarbiya ishlarini olib borish faqatgina pedagog uchun emas, iqtisodiyot jabxalarida faoliyat yuritayotgan boshqaruvchi xodimlar, oilada farzand tarbiyasi bilan shug'illanuvchi ota-onalar uchun ham, jamoa bilan ishlaydigan ma'suliyatli shaxs uchun ham zaruriy shart bo'lgan usullardan biridir. Zero, inson tarbiyasidek murakkab jarayonga hech qachon e'tiborsiz bo'lmalik zarur.^{1[2]}

Mavzu bo'yicha qisqacha xulosa

Ushbu ma'ruzada pedagogika fanining predmeti, hozirgi zamon pedagogikasining maqsad va vazifalari, pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi, asosiy pedagogik kategoriyalar kabi tushunchalar yoritilgan va shu bilan birga pedagogika fanining metodlari va ularni qo'llanilishi haqidagi fikrlar ham keltirib o'tilgan.

Test savollari

1. Inson tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi fan bu ...

- A) Psixologiya B) Pedagogika C) Tarixiy pedagogika D) Filosofiya

2. Pedagogik fanining ilmiy-tadqiqot usullari ...

- A) Kuzatish usuli, suhbat usuli
B) Hikoya usuli, suhbat usuli, ma'ruza
C) Induktiv usuli, deduktiv usuli
D) Illustrativ uslubi, demonstrativ uslub

3. «Pedagogika» atamasining ma'nosi nimani anglatadi?

- A) Bolani o'qitaman
B) Bolani yetaklayman
C) Bolani tarbiyalayman
D) Bolani tarbiyalayman va o'qitaman

4. Pedagogika fanlari tizimi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) Umumiy pedagogika, ijtimoiy pedagogika, kasb ta'lim

^{1[2]} Асадов Ф. «Маъруза матнларини тайёрлаш ва уқитиш услубиётини такомиллаштириш» Битирув малакавий иши. 2007 йил 78-бет.

B) Maktabgacha ta'lim pedagogikasi metodikasi, pedagogika tarixi, ta'limni boshqarish va boshqalar

C) Umumiy pedagogika, maktabgacha ta'lim pedagogikasi, korreksion (maxsus) pedagogika, surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogikasi va logopediya

D) Pedagogik mahorat, ijtimoiy pedagogika, pedagogika tarixi

5. Pedagogika fani konsepsiyasining asosiy mazmun-mohiyati nimadan iborat?

A) Pedagogika faninig rivojlanish istiqbollarini belgilashdan

B) Pedagogika fanining yangi yo'nalishlarini belgilashdan

C) Pedagogika fani erishgan yutuqlarni targ'ib qilishdan

D) Pedagogika fani erishgan yutuqlarni amaliyotda qo'llashdan

6. Pedagogikaning bosh masalasi...

A) Tarbiya B) Barkamol inson C) Ta'lim D) Ta'lim-tarbiya

7. Pedagogik tajriba tashkil etilish sharoitiga ko'ra qanday guruhlarga bo'linadi?

A) Matematik-statistik, evristik, innavatsion tajriba

B) Tabiiy tajriba, laboratoriya tajribasi, tajribi ishi

C) Bolalar ijodini o'rganish, statistika va boshqalar

D) Laboratoriya tajribasi, amaliy tajriba, anketa-sinov tajribasi

8. Pedagogika fanining predmeti nimadan iborat?

A) Ta'lim-tarbiyaning zamonaviy qonuniyatlari va mazmunidan

B) Ta'lim-tarbiyaning usullari va vositalaridan

C) Dunyoning moddiy va ma'naviy rivojida shaxs kamoloti uyg'unligidan

D) Hamma javoblar to'g'ri

9. Pedagogika fanining asosiy ilmiy-tadqiqot metodlari nechta?

A) 10ta B) 11 ta C) 12ta D) 13ta

10. Pedagogika qanday fan?

A) Shaxs haqidagi fan

B) O'quvchilar haqidagi fan

C) O'qitish haqidagi fan

D) Tarbiya haqidagi fan

11. Pedagogika tizimining maqsadi nima?

A) Barkamol insonni tarbiyalash

B) Insonni ma'rifatli va ma'lumotli qilish

C) Bilimni oshirish

D) Pedagogik faoliyatni o'stirish

12. Pedagogik nazokatning mag'zi bu ...

A) Tarbiyalanuvchilarning muomalasi

B) Tarbiyalanuvchilarning shaxsga bo'lgan hurmati

C) Tarbiyalanuvchilarning xatti-harakati

D) Tarbiyalanuvchilarning xush fe'lligi

13. Inson bu ...

A) Tirik biologik mavjudot

- B) Ijtimoiy mavjudot
- C) A va B javob to'g'ri
- D) Muayyan jamiyatning a'zosi

14. Zamonaviy pedagogika faniga qaysi javobda to'g'ri ta'rif berilgan?

- A) Tabiatning oliy mahsuli
- B) Insonning ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yetuk bo'lib shakllanishiga, uning shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qiladigan fan
- C) Barkamol shaxs bo'lib yetishishdagi qonuniyatlarni o'rganuvchi fan
- D) Barcha javoblar to'g'ri

15. Pedagogikaning bosh masalasi nima?

- A) Tarbiya B) Bilim C) Odob-axloq D) Malaka

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Hasanboyev J. va boshq. "Pedagogika". (darslik). T.: "Nashir" 2011-456b.
2. Xo'jaev N. va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent, TDIU 2003.
3. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O'quv-uslubiy qo'llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.
4. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
5. Ibragimov X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi (darslik). –T.: Fan va texnologiya, 2008. –288 b.
6. Подласый И. П. Педагогика. Москва, 2003.
7. [www.inter – pedagogika.ru](http://www.inter-pedagogika.ru).
8. www.search.re.uz – O'zbekistonning axborotlarini izlab topish tizimi.
9. <http://www.tseu.uz>. – O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining veb sayti.
10. <http://inluenkeatvork.com>.

5-MAVZU: PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Ta'lim mazmuni, unga qo'yilgan zamonaviy talablar hamda pedagogik texnologiyalar, faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish asoslarini ta'lim oluvchilar ongiga singdirish.

Tayanch iboralar

Pedagogika, texnologiya, pedagogik texnologiya, o'quv jarayoni, metod, an'anaviy, noan'anaviy pedagogik texnologiya, hamkorlik, modellashtirish, tadqiqot, interfaol usullar.

Nazorat uchun savollar

1. Pedagogik texnologiyalar haqida tushuncha bering?
2. Pedagogik texnologiyalarining maqsadi va vazifalari nimadan iborat? tavsifiga ta'rif bering
3. Noan'anaviy ta'lim texnologiyalari an'anaviy ta'limdan qanday farq qiladi?
4. Ta'lim texnologiyalariga Klaster tuzing.
5. Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos xususiyatini qanday tushunasiz?
6. Pedagog kadrlarga qo'yiladigan zamon talablari nimalardan iborat?
7. Darsda samaradorlikka erishish ko'proq kimning faoliyatiga bog'liq deb o'ylaysiz?
8. Muammoli vaziyatlarni bartaraf etish uchun tajribali, mahoratli o'qituvchi nimalarga ko'proq e'tibor berishi lozim?
9. Aqliy xujum texnologiyasiga ta'rif bering?
10. Iqtisodiy ta'limda qo'llanadigan ta'lim texnologiyalarini ko'rsatib uting

Reja:

1. Pedagogik texnologiyalar haqida tushuncha.
2. Pedagogik texnologiyalar va ularning tavsifi.
3. Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy-psixologik shartlari.
4. Faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish.
5. Bahs turlari. Yozma bahsni o'tkazish qoidalari.

1. Pedagogik texnologiya haqida tushuncha

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda jahon ta'lim maydoniga kirishga yo'naltirilgan yangi ta'lim tizimi qaror topdi. Bu jarayon bilan bir vaqtda pedagogik o'quv-tarbiya jarayonining nazariyasi va amaliyotida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ta'limdagi yondashuvlar tarkibi o'zgarmiqda va boshqacha munosabatlar, pedagogik mentalitetlar o'rnatilmoqda.

Ta'lim tarkibi yangi protsessual mahoratlar, axborotlar bilan ishlash qobiliyatining rivojlanishi, ilmiy muammo va bozor amaliyotining ijodiy yechimining ta'lim dasturlarini individuallashtirishga qaratilishi bilan boyitilmoqda.

Axborotning an'anaviy usullari-og'zaki va yozma nutq, telefon va global

masshtabli telekommunikatsiyalarni ishlatish bilan almashtirilmoqda.

Pedagogik jarayonning muhim tarkibi bo'lib talaba bilan pedagogning shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabatlari hisoblanadi. Ijtimoiy bilimga teng bo'lgan pedagogik texnologiyalarning tashkil topishda fanning roli ortib bormoqda.

Pedagogik ta'lim texnologiyalarning psixologik-pedagogik nuqtai nazardan takomillashuvining asosiy yo'nalishlari quyidagilar bilan ifodalanadi:

1) Yodlashdan eslab qolish funksiyasiga o'tish, ya'ni o'zlashtirilganini ishlatish imkonini beruvchi aqliy rivojlanish jarayoniga o'tish.

2) Bilimning assotsiativ statistik modelidan aqliy harakatning dinamik tarkibiy tizimlariga o'tish.

3) O'rtacha talabaga yo'naltirilganlikdan o'qitishning differensiallangan va individuallashtirilgan dasturlariga o'tish.

4) Talabaning tashqi motivatsiyasidan ichki ma'naviy irodali tartibga solinishga o'tish.

Ta'limda zamonaviy didaktika va ta'lim tarkiblarining samaradorligini oshirish, yangi g'oya va texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishi ishlatilmoqda. Bunda har xil pedagogik tizim bilan o'qitish texnologiyalari o'rtasida bog'liqlik, amaliyotda davlat ta'lim tizimining yangi shakllari (qo'shimcha va alternativ)ning aprobatsiyasi, hozirgi zamon sharoitida o'tmishning pedagogik tizimlarini qo'llash muhim hisoblanadi. Bunday sharoitda pedagog, boshqaruvchi keng ko'lamli zamonaviy innovatsion texnologiyalar, g'oyalar, o'quv muassasalari, yo'nalishlarda ma'lum bo'lgan narsalarni qayta ochishga vaqtini sarflash kerak emas.

Respublikamizda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» da ta'kidlaganidek, zamonaviy ta'lim-tarbiya ishlarini davlat standarti darajasiga ko'tarish uchun pedagogik jarayonga ilg'or axborot va pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarur (3.4 modda).

Bu vazifani to'liq bajarish maqsadida, eng avvalo, olimlar maktablarda va oliygohlarda ishlayotgan o'qituvchilar hamkorligida bir necha muammolarni yechishi lozim bo'ladi. Jumladan:

- yangi pedagogik texnologiyaning mohiyatini aniqlash va uning nazariy asoslarini yaratish;
- uning prinsiplarini ishlab chiqish;
- pedagogik texnologiyani amalda qo'llash uchun samarali yo'llarini tanlash va hokazo.

Pedagogik texnologiya nima? Nega endi shuncha yillardan beri yarab kelgan ta'lim jarayonini eskicha tashkil etishdan voz kechishimiz kerak va o'quv jarayonini loyihalashtirishga yangicha yondashish zarur?

Pedagogik texnologiya - bu o'quv jarayonining loyihalashtirilishi, tashkil etilishi, o'tkazilish bo'yicha barcha tavsilotlari bilan o'ylab chiqilgan jamoa pedagogik faoliyatining modeli hisoblanadi. U talaba va pedagoglarga qulay sharoitlar yaratishi shart. (Monaxov)

Pedagogik texnologiya - pedagogik maqsadlarga erishish uchun

qo'llaniladigan shaxsiy, intellektual, uslubiy vositalarning amal qilish tartibidir. (Klarin)

Bu yo'nalishlar:

- ta'lim-tarbiya maqsadi, vazifasi, mazmuni, tizimini isloh qilish;
- ta'lim-tarbiya boshqaruvini isloh qilish;
- ta'limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmini yaratish;
- ota-ona, o'qituvchi-talabaning ta'lim jarayoniga bo'lgan yangicha qarashlarini shakllantirish;
- va nihoyat, bu tub islohotlarning bosh harakatlantiruvchi kuchi - yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Tashxislanuvchan o'quv maqsadlarini qo'llashga o'tilishi, o'qitish texnologiyasida baholashning o'ziga xos yangi mazmunga ega bo'lishiga olib keladi. Maqsad tashxislanuvchan usulda aniqlanar ekan, o'quv jarayonining borishida uning belgilariga ham etalon sifatida qarash mumkin bo'ladi. O'qitish jarayonida joriy baho qaytuvchan aloqa rolini o'ynaydi va etalon maqsadga (yoki uning qismlariga) erishishiga qaratilgan bo'ladi. Agar maqsadga erishilmagan bo'lsa, unda joriy nazorat natijalari asosida o'quv jarayoniga tuzatishlar kiritilishi lozim. Shuning uchun ham, joriy baholar bilimlarni shakllantiruvchi funksiyani bajaradi. Demak, joriy nazoratlar baholanmaydi. Joriy mulohazalar mazmuniy harakterga ega bo'lib, ular talabaga va uning faoliyatiga tegishli tuzatishlar kiritishiga yordam berishi lozim. Yakuniy baho ballarda ifodalanadi. Joriy baho kabi yakuniy baho ham tashxis usulida qo'yilgan maqsadlarning etalon mezoniy belgilari asosida aniqlanadi va shuning uchun ham mezoniy harakterga ega bo'ladi. O'quv jarayoni ham shunga muvofiq yo'nalishga ega bo'ladi. Mezoniy baholash bu usulda o'qitishning asosini tashkil qiladi.

Talaba bilimlarini shakllantiruvchi joriy baholar, ularga fan (kurs) ning har bir bo'limi bo'yicha tavsiya etilgan nazorat topshiriqlari bilan aniqlanadi. Bundan maqsad, talabalarda sodir bo'ladigan qiyinchiliklarni tezkorlik bilan bartaraf qilishdir. Bunday test variantlarining biri bo'lim materialini to'la qamrab olgan bir necha savollardan iborat bo'lishi mumkin. Har bir savol ro'parasida 4-5 ta javoblar (tanlab belgilash uchun) yoziladi. Har bir javob varianti bir qarashda to'g'riga o'xshagan bo'lishi, lekin faqat bittasi aniq to'g'ri bo'lishi zarur. Javoblar A, V, S, D, E kabi harflar bilan belgilanadi. Javoblar o'z-o'zini tekshirish blankasiga o'tkaziladi. Uni to'ldirib bo'lgandan so'ng, talaba o'z javoblarini test kaliti bilan taqqoslaydi va qaysi savollarga to'g'ri (noto'g'ri) javob berganligini o'zi aniqlaydi. Javob bera olmagan savollarni o'zi mustaqil ravishda (zarur bo'lsa o'qituvchi yordamida) o'zlashtiradi. Bunda u alternativ o'quv materiallari (o'quv qo'llanmalari, videomaterial, laboratoriya ishlarini bajarish uchun ko'rsatmalar) dan foydalanishi ham mumkin.

Pedagogik texnologiyaning eng muhim yutuqlaridan biri - testlar fondini, o'quv jarayonining borishini to'la qamrab olgan nazorat - tekshiruv topshiriqlar to'plamini yaratilishidir. Oldindan tayyorlangan, standartlashgan testlar ishda anchagina qulaylik tug'diradi. Har bir o'quv siklida test yordamida baholash tezkor

qaytuvchan aloqa o'rnatishga imkon beradi va o'quv jarayonini belgilangan maqsad tomon ketma-ket ravishda yo'naltirib turadi.

Pedagogik lug'atda pedagogik texnologiya tushunchasiga turli xil yo'llar bilan yondashilgan, shuning uchun bizning tushunchada pedagogik texnologiyalar har xil mualliflarning ta'riflarini umumlashtiruvchi sarmazmun yig'imdir. Pedagogik texnologiya ko'proq sifatli natijaga erishishga qaratilgan. Qo'llanadigan pedagogik texnologiya natijasi esa, birinchi navbatda, pedagogning mahoratiga, pedagogik klassifikatsiya turlaridan mohir foydalana olishiga, ilmiy-kasbiy tajribasiga, shaxsiy xususiyat hamda insoniy fazilatlariga bog'liq.

2. Pedagogik texnologiyalar va ularning tavsifi.

Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov ta'lim tushunchasiga milliy-didaktik nuqtai nazardan yondashib quyidagicha ta'riflaydi: «Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchilik faolligini baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo'ladi, kasb kor, mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodlarning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi».

Ta'kidlangan maqsadni amalga oshirish uchun ta'limning yangi modelini yaratishni taqozo qiladi. Modelni amaliyotga tatbiq etish o'quv jarayonini texnologiyalashtirish bilan uzviy bog'liqdir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida «o'quv-tarbiyaviy jarayonini yangi pedagogik texnologiyalari bilan ta'minlash» uning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida bajariladigan jiddiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan.

Bugungi kunda ta'lim texnologiyalarini shartli ravishda ikki turga ajratish mumkin:

1. An'anaviy.
2. Noan'anaviy.

An'anaviy ta'lim texnologiyasi - muayyan muddatga mo'ljallangan, ta'lim jarayoni ko'proq o'qituvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib, o'qitishning an'anaviy shakli, metodi va ta'lim vositalarining majmuidan foydalanib ta'lim-tarbiya maqsadiga erishishdir.

Noan'anaviy ta'lim texnologiyasi - muayyan muddatga mo'ljallangan, ta'lim jarayoni markazida talaba shaxsi bo'lib, o'qitishning zamonaviy shakli, faol o'qitish metodlari va zamonaviy didaktik vositalarning majmuini ta'lim - tarbiya ishidan ko'zlangan maqsad va kafolatlangan natijaga erishishga yo'naltirishdir.

Noan'anaviy ta'lim texnologiyasi an'anaviy ta'lim texnologiyasidan farq qilib, talabalarning bilish imkoniyatlarini rivojlanishiga sharoit yaratadi, mustaqil ishlashlariga alohida e'tibor beriladi, bilish faoliyatlari izlanuvchan va ijodiy harakterga ega bo'ladi. Dars tuzilmasi o'zgaruvchan bo'ladi.

Noan'anaviy ta'lim texnologiyasi o'z navbatida uchga bo'linadi:

- Hamkorlikda o'rganish
- Modellashtirish
- Tadqiqot (loyiha)

Hamkorlikda o'rganish - talabalarning bilimlarni o'zlashtirish, singdirish, mustahkamlash bo'yicha reproduktiv faoliyatini ta'minlovchi, mahorat va malakani ketma-ketlik bo'yicha talabaning bevosita boshchiligida ishga solishni tashkil etishga asoslangan o'qitish va bilim olishdir. U talabalarning mustaqil guruhlarda ishlashi evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadigan metodlardan iborat. Bularga «Kitob bilan ishlash», «O'quv suhbatlari», «Davra suhbatlari», «Aqliy hujum», «Kichik guruhlarda ishlash», «Bahs-munozara» kabi metodlarni kiritish mumkin.

Modellashtirish - real hayotda va jamiyatda yuz beradigan hodisa va jarayonlarning ixchamlashtirilgan va soddalashtirilgan ko'rinishini auditoriyada yaratish va ularda talabalarning shaxsan qatnashishi va faoliyat evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadi. Uning asosiy maqsadi talabalarning faqat tinglashi emas, balki bilimlarni o'zlashtirishda bevosita ishtirokini ta'minlash orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Bularga ishbop o'yinlar va rolli o'yinlar kabi metodlarni kiritish mumkin.

Tadqiqot - talabalar tomonidan muammoni tushunish va yechish, mustaqil bilim olishni kuchaytiradigan va shunga undaydigan usullar yig'indisidan iboratdir. Tadqiqotning maqsadi dars jarayonida talabalarda savol qo'yish va ularga javob izlashida qiziqishini uyg'otishga qaratilgandir. Unda o'qitish talabalarni amaliy izlanish jarayonida bevosita qatnashishini ta'minlaydi. Bularga muammoli vaziyat, loyihalash metodi, mustaqil izlanish, yo'naltiruvchi matn kabi metodlar kiradi.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruxiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni xosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baxolash o'qituvchidan yuksak pedagogik maxorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondoshuvni talab etadi.

“Aqliy hujum” («Mozgovaya ataka») texnologiyasi

Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo'llaniladigan metod sanalib, u mashg'ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, o'z tasavvurlari va g'oyalari bilan samarali foydalanish borasida ma'lum ko'nikma hamda malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashqulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. “Aqliy hujum” metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan qoyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi. Mashg'ulotlar jarayonida “Aqliy hujum” metodidan foydalanishda bir necha qoidalarga amal qilish talab etiladi. (1- jadval). Ushbu qoidalar quyidagilardir:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.

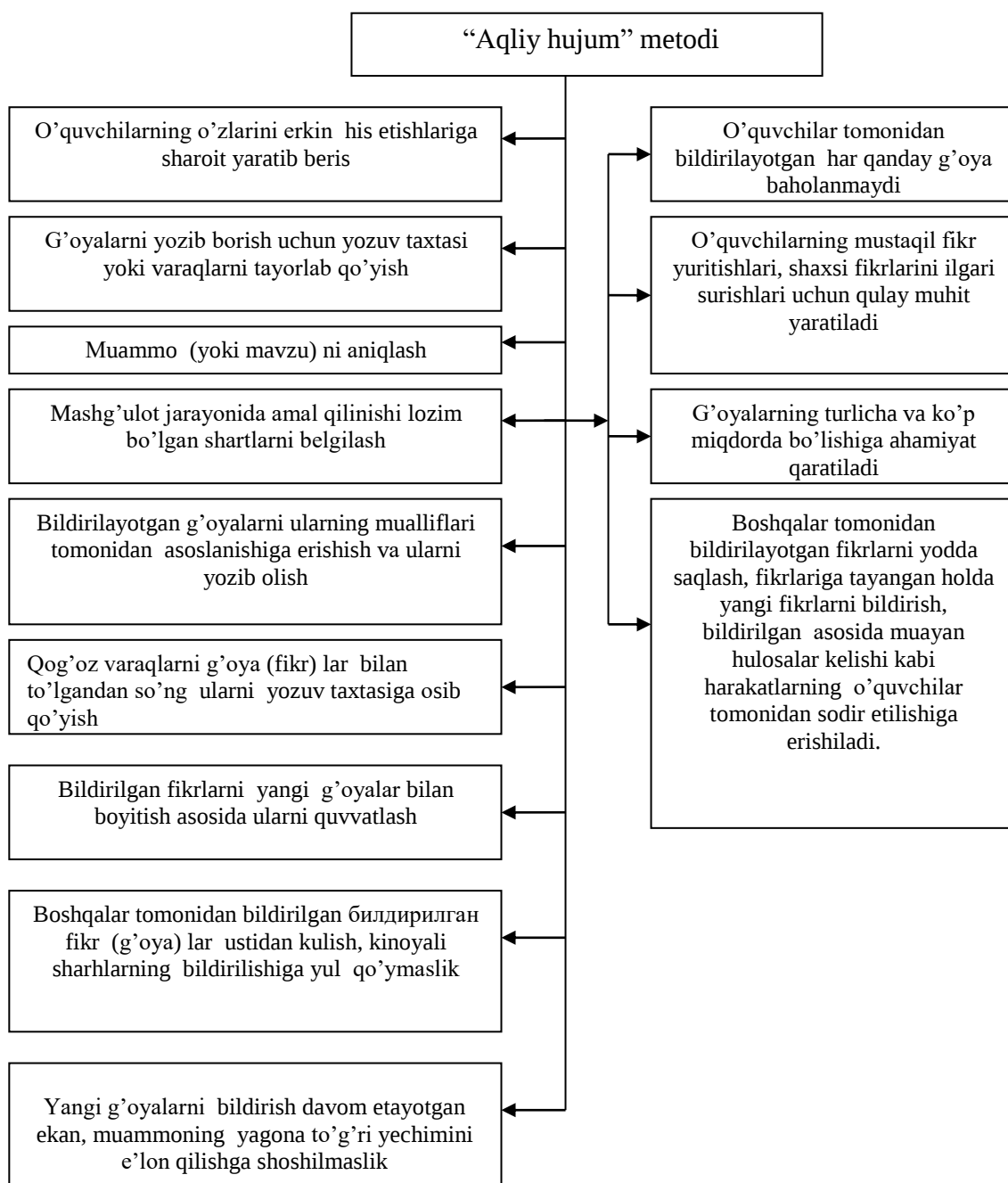
2. Har bir o'quvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g'oyalar miqdori rag'batlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng muqbullarini aniqlab

olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi – yangi fikr yoki g'oyalarning tug'ilishiga sabab bo'ladi.

3. Mashg'ulot jarayonida o'quvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomondan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l quyilmaydi. Agarda ularning fikr (g'oya) lari baholanib boriladigan bo'lsa, o'quvchilar o'z diqqatlarini, shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qo'llashda ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirish ekanligini e'tibordan chetda qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini baholab borishning har qanday usulidan voz kechish maqsadga muvofiqdir.

1- jadval

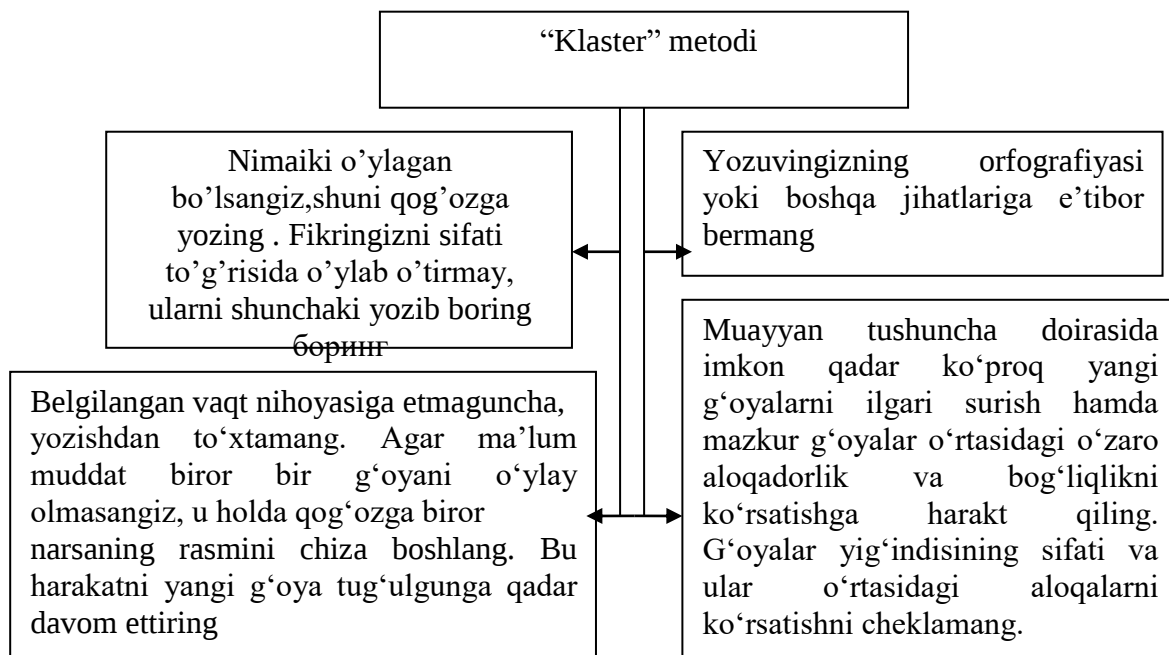
“Aqliy hujum” metodining asosiy qoidalari.

“Klaster” metodi

Klaster metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u o'quvchilarga ixtiyoriy muammolar xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xl g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. “Klaster” metodi aniq ob'ektiv yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Ushbu metod muayyan mavzuning o'quvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. Stil va stil g'oyasiga muvofiq ishlab chiqilgan “Klaster” metodi puxta o'ylangan strategiya bo'lib, undan o'quvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashqulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Guruh asosida tashkil etilayotgan mashqulotlarda ushbu metod guruh a'zolari tomonidan bildirilayotgan g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi. Bu esa guruhning har bir a'zosi tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi. (2-jadval)

2-jadval

«6x6x6» metodi

Ushbu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruxlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. «6x6x6» metodi asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta gurux o'qituvchi tomonidan o'rtaga tashlangan muammo (masala)ni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach

o'qituvchi 6 ta guruxni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruxlarning har birida avvalgi 6 ta guruxdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan gurux a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruxi tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

«6x6x6» metodining afzallik jihatlari quyidagilardir:

- 1) guruxlarning har bir a'zosini faol bo'lishga undaydi;
- 2) ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;
- 3) guruxning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini xosil qiladi;
- 4) ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga o'rgatadi.

Eng muhimi mashg'ulot ishtirokchilarining har biri qisqa vaqt (20 dakika) mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

Ushbu metodni 5, 6, 7 va hatto 8 nafar o'quvchidan iborat bo'lgan bir necha guruxlarda ham qo'llash mumkin. Biroq yirik guruxlar o'rtasida «6x6x6» metodi qo'llanilganda vaqtni ko'paytirishga to'g'ri keladi. Chunki bunday mashg'ulotlarda munozara uchun ham, axborot berish uchun ham bir muncha ko'p vaqt talab etiladi. Suz yuritilayotgan metod qo'llanilayotgan mashg'ulotlarda guruxlar tomonidan bir yoki bir necha mavzu (muammo)ni muxokama qilish imkoniyati mavjud.^{1[40]}

«6x6x6» metodidan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, shuningdek, guruxlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo'lishni talab etadi. Guruxlarning to'g'ri shakllantirilmasligi topshiriq yoki vazifalarning to'g'ri hal etilmasligiga sabab bo'lishi mumkin. «6x6x6» metodi yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stol qo'yib chiqadi.

2. O'quvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruxga bo'linadilar. O'quvchilarni guruxlarga bo'lishda o'qituvchi quyidagicha yo'l tutishi mumkin: 6 ta stolning har biriga muayyan ob'ekt (masalan, kema, to'lqin, baliq, delfin, kit, akula) surati chizilgan lavxani qo'yib chiqadi. Mashg'ulot ishtirokchilariga kema, to'lqin, balik, delfin, kit hamda akula surati tasvirlangan (jami 36 ta) varakchalardan birini olish taklif etiladi. Har bir o'quvchi o'zi tanlagan varakchada tasvirlangan surat bilan nomlanuvchi stol atrofiga qo'yilgan stuldan joy egallaydi.

3. O'quvchilar joylashib olganlaridan sung o'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi hamda guruxlarga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.

4. O'qituvchi guruxlarning faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda gurux a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riklar ko'rsatadi hamda guruxlar tomonidan berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch xosil qilganidan so'ng guruxlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

¹ Tolipov U. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot" Toshkent, "Fan" 2005 yil, 125 b.

5. Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruxlarni qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruxda avvalgi 6 ta guruxning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z o'rinlarini almashtiri olganlaridan keyin belgilangan vaqt ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlariga topshirilgan vazifa va uning yechimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosalar (topshiriq echimlari) ni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

«Bumerang» texnologiyasi

Bu texnologiya bir mashg'ulot davomida o'quv materialini chuqur va yaxlit holatda o'rganish, ijodiy tushunib yetish, erkin egallashga yo'naltirilgan. U turli mazmun va xarakterga (muammoli, munozarali, turli mazmunli) ega bo'lgan mavzularni o'rganishga yaroqli bo'lib, o'z ichiga og'zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi. Har bir mashg'ulot davomida talabalarning turli topshiriqlarni bajarishi, navbat bilan o'qituvchi yoki talaba, iqtisodchi yoki tadbirkor roliga bo'lishi, kerakli ballni to'plashiga imkoniyat yaratadi.

«Bumerang» texnologiyasi tanqidiy fikrlash, mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi hamda g'oya va fikrlarni yozma va og'zaki shakllarda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi, ya'ni; bo'lajak iqtisodchilarda jamoa bilan ishlash mahorati, muomalalik, xushfe'llik, o'zgalar fikriga hurmat, rahbarlik sifatlarini shakllantirish, ishga ijodiy yondashish, o'z faoliyatini samarali bo'lishiga qiziqish, o'zini xolis baholash kabilar.

«Veer» texnologiyasi

Bu texnologiya murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar muammo xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha axborot beriladi va ularning har biri alohida muhokama etiladi. «Veer» texnologiyasi tanqidiy, tahliliy, aniq va mantiqiy fikrlarni rivojlantirishga hamda o'z g'oyalari va fikrlarini yozma va og'zaki shaklda bayon etish hamda himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

«Iqtisodchi-rahbar» texnologiyasi

Bu usul talabalarni ijodiy, mustaqil, obrazli fikrlashga o'rgatadi. Ish rejasini tuzish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, «O'zini-o'zi boshqarish», «Rahbarning tashkiliy qobiliyatlari», «Zamonaviy tadbirkor shaxsi», «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» deb nomlanuvchi mavzularning yakunida «Iqtisodchi-rahbar» degan yangi usuldan foydalaniladi. Har bir talabaga varaqlar tarqatiladi, ularda «Men firma direktori», «Men fermer», «Men bankir», «Men tadbirkor», «Men oddiy ishchi» kabi savollar yozilgan. Har bir guruh talabasi o'ziga tushgan faoliyatni ta'riflab, mazmunini ochib beradi.

«Skarabey» texnologiyasi

«Skarabey» interaktiv texnologiya bo'lib, u talabalarda fikriy bog'liqlik, mantiq va xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Talabalarda muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarini aniqlash imkonini beradi hamda turli g'oyalarni ifodalash va ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi.

3. Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy-psixologik shartlari

Ma'lumki, har qanday pedagogik jarayonning asosiy maqsadi - ta'lim oluvchida bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qilishdir. Bu narsa ma'lumotlar almashinuvi orqali ro'y beradi. Pedagogik muloqot jarayonidagi ma'lumotlar almashinuvi asosan uch shaklda amalga oshiriladi:

1. Monolog; 2.Dialog; 3.Polilog.

Monolog - ma'ruzachi yoki o'qituvchining tinglovchilar yoki o'quvchi - talabalar qarshisiga chiqib nutq so'zlashi, darsni bayon etishidir. Ayni shu usul ta'lim-tarbiya jarayonidagi asosiy vosita ekanligi to'g'risida ongimizga o'rnashib qolgan tasavvur mavjud. Bu holatda gapiruvchi ma'lumotlarning asosiy tayanch manbai hisoblanadi va faqat undagina faollik talab qilinadi. Monolog egasi o'zi mustaqil tarzda ma'lumot mazmunini tinglovchilarga etkazish va o'z mavqeini ta'kidlash imkoniga ega bo'ladi. Lekin auditoriya, ya'ni tinglovchilar unga nisbatan ancha passiv mavqeda bo'ladilar va bu narsa ma'lumotning faqat kichik bir qisminigina idrok qilish va eslab qolishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham o'qituvchi bu kamchilikning oldini olish uchun auditoriyani faollashtirishning boshqa yo'llarini qidirishga majbur bo'ladi.

Dialog - o'quv mavzusi yoki muammoni guruh sharoitida o'qituvchi bilan birgalikda va hamkorlikda muhokama qilish yo'lidir. Shuning uchun bu usul tinglovchilarni nafaqat faollashtiradi, balki auditoriyada ijodiy muhitning bo'lishi va fikrlar almashinuvidan har bir ishtirokchining manfaatdorligini ta'minlaydi. Ya'ni, tinglovchilar o'quv jarayonining ob'ektidan **uning sub'ektiga** aylanadilar.

Dialog jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashinuvi, bilimlarni o'zaro muhokama qila olish uchun real sharoit yaratiladi. Lekin dialogni tashkil etishdan avval o'qituvchi auditoriyaning u yoki bu xususda bilimlar va tasavvurlarga ega bo'lishini inobatda olishi zarur, aks xolda o'zaro muloqot samarasiz va mazmunsiz tortishuvga aylanib ketishi mumkin. Dialog jarayonida uni tashkil etgan shaxs auditoriyaning u yoki bu muammo yuzasidan bilimlarini diagnostika qilish va shunga mos tarzda o'zishini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aynan shu holat dialogning eng muhim psixologik ahamiyatidir.

Polilog - guruh ichidagi munozaradir. U tinglovchilar yoki o'quvchilarning faolligini yanada oshirish, ulardagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida ishlatiladi. Polilog jarayonida guruh a'zolarining har biri muhokama qilinayotgan masala yuzasidan o'z fikrini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi, o'qituvchi esa ushbu jarayonning tashkilotchi sifatida o'quvchilar yoki talabalar faoliyatiga

bevosita aralashmaydi. Bu usul dars mavzusi ko'proq nazariy xarakterli bo'lib, yangi g'oyalardan ularning amaliy jihatlari keltirib chiqarilishi zarurati bo'lganda qo'l keladi. Lekin bu usul mashg'ulotlar yoki muloqot darslari endi boshlangan paytda o'tkazilishi maqsadga muvofiq emas, Chunki polilog uchun o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlash tajribasidan tashqari yoshlarga o'sha soha yuzasidan ma'lum bilimlar majmui hamda hamkorlikda ishlash tajribasi zarur. Dialog va polilog texnikasini yaxshi egallagan muallim munozara yoki bahsni samarali tashkil etishga layoqatli bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, munozarani samarali tashkil etish qobiliyati o'z-o'zidan shakllanmaydi, buning uchun o'qituvchi umuman munozara metodikalarining mohiyati va uni tashkil etish yo'llarini ilmiy-amaliy jihatdan bilishi kerak.

4. Faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish

Bahsning samarali bo'lishi eng avvalo bahslashuvchilarning bir-birlariga nisbatan fazoviy joylashuvlariga bog'liq. Tinglovchi va muzokarada qatnashuvchilarning fazoviy joylashuvlari va ularning psixologik mavqelarining mohiyati muhim bo'lganligi bois biz ushbu xolatlarni keltiramiz:

- Sinf sharoiti. Bu - an'anaviy dars o'tkazish shakli bo'lib, tinglovchilar bir-birlarining yuzlarini ko'rish imkoniyati cheklangan va doska oldidagi o'qituvchiga va u bayon etayotgan mazmunga nisbatan tinglovchilarning mavqelari, mas'uliyati turlicha. Bu sharoitda bahs o'tkazish mumkin emas. Chunki sinfda oxirgi qatorda o'tirgan bola bilan birinchi qatorda o'tirganning darsga munosabati keskin farq qiladi. Tinglovchining psixologik mavqei - **«Men» - o'yindan tashqarida»**.

- **«Men» - o'yinda»** deb ataluvchi holat: tinglovchilar doira shaklidagi stol atrofida joylashadilar va o'rta tashlangan mavzu yuzasidan erkin fikr almashish, hattoki, ayrim ijtimoiy rollarga ham kirish imkoniyatiga ega bo'ladi, hatto boshlovchi ham «qatorda» o'tiradi. «Ishchanlik o'yinlar» va boshqa rolli o'yinlar ana Shunday sharoitda o'tkazilishi mumkin.

- **«Men»- munozarada»** deb ataluvchi bu holat ayni bahs - munozaralar o'tkazish uchun qulay, Chunki unda shaxs o'z fikrini dadil aytish uchun imkoniyatni his qiladi. Odatda bunday bahslar to'rtburchak stol atrofida uyushtiriladi.

- **«Men» - hamkorlikdaman»** degan bu holat kattaroq guruhlar tarkibida tashkil etiladi. Munozara a'zolari to'rt-besh kishidan bo'lib alohida stollar atrofida o'tirib, har bir guruh o'z qarorini chiqaradi. «Munozara» klublari» faoliyati shu tarzda tashkil etiladi.

Bu keltirilgan har bir xolat baxs qatnashuvchilarida o'ziga xos ruhiy tayyorgarlik va mas'uliyat xissini keltirib chiqaradi.

Demak, dars mobaynida o'qituvchi mavzuning xarakteri va u shakllantirish lozim bo'lgan bilim, malaka va fazilatlariga mos tarzda munozara sharoitini tanlashi va Shunday keyingina mashg'ulotni boshlashi kerak. Ko'rinib turibdiki, an'anaviy sinfda tashkil etiladigan mashg'ulotlarning samaradorligi deyarli yo'q, Chunki ular oldingi qatorlarda utirgan tinglovchilarning faolligigagina

yo'naltirilgan, qolganlar «o'yindan tashqari» holatda, bu narsa ularning dars mazmuniga munosabatlarida bevosita aks etadi.

Kichik, tor doiralardagi kompakt guruhlarda uyushtirilgan munozaralarning **erkin mavzuli, yo'naltirilgan va aniq ssenariyli disput** turlari mavjud bo'lib, bu tanlangan mavzuga va munozara guruhlarining muloqot tajribasiga bog'liqdir («disput» so'zining lug'aviy ma'nosi - «fikrlayapman», «tortishayapman», degan ma'noni bildiradi). Kichik guruhlardagi munozaralardagi asosiy narsa - guruh a'zolarining tanlangan mavzu xususiyatiga qarab, har biriing o'z fikr mulohazalarini oxirigacha bayon etish imkoniyatlarining borligidir. Bunday guruhda boshlovchi ham qatorda o'tirib, mavzuning echimini batamom hal bo'lmaguncha faol muloqotlarning ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Lekin asosiy rol guruhning a'zolariga yuklanganligini va bevosita ajralib chiqqan norasmiy lider asosiy bahs yurituvchi bo'lishi mumkinligini unutmazligi zarur. Bunday gurunglar turli sharoitda ko'pincha bahs ishtirokchilari uchun tabiiy sharoitlarda (masalan, sinfda, talabalar auditoriyalarida, ish xonalarida va b.k.) o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Agar baxlashuvchilar guruhi odatdagidan kattaroq hajmda (masalan, 30 kishigacha) bo'lsa, unda munozarani uyushtirishning o'ziga xos tomoni bor. Bu xolda bahs guruhi shartli ravishda uchga bo'linadi. Birinchi guruh - «**fikrlarni jamlovchilar**» - **generatorlar** guruhi deyiladi; ikkinchisi - «**tanqidchilar**» va uchinchi guruh - «**fikrlarni tezlatuvchilar**» - **katalizatorlar**» deb ataladi. Har bir ajralgan guruhning o'ziga xos funksiyalari bor: «generatorlar» o'rtaga tashlagan muammo yoki bahs mavzusi bo'yicha o'zlaridagi barcha fikrlarni o'rtaga xolis tashlaydilar. Guruh a'zolaridan biri - lider - ularni jamlab, fikrlar ikkiga bo'lingan taqdirda ham ularni umumlashtirib bayon etadi. So'ngra o'yinga «tanqidchilar» kirishadi. Ularning vazifasi - eshitgan fikrlariga tanqidiy munosabat bildirish, ya'ni tanqidiy nuqtai nazardan ular ichidagi «mag'zini» va «puchak» fikrlarni saralash. SHundan keyin vaziyatga qarab, yana so'z «generatorlar» ga yoki «katalizatorlar» ga berilishi mumkin. Bildirilgan fikr va takliflarda mabodo hisobga olinmay qolgan jihatlar yoki noo'rin fikr bo'lsa, yoki mohiyatan shu mavzuga aloqador bo'lgan, lekin ikkala tomon hisobga olmagan biror jihat aniqlansa, tomonlar diqqatini aynan shunga qaratishi kerak. So'ngra «tezlatuvchilar» bahsni davom ettirishga ruhsat berib, agar uni yakun qilish taqozo qilinsa, ikkala guruhning o'yiniga xolis baho bergan xolda munozarani to'xtatishi mumkin. Ular ko'pincha ikkala guruh uchun xolis orbitolar - «hakamlar» rolini o'ynaydilar.

Talabalar guruhida axloqiy ma'naviy mavzuda bahs uyushtirganda, yuqoridagi usulni qo'llash imkoniyati bo'lsa, suhbatdoshlarning *uchburchak shakldagi berk stol* atrofiga o'tirishlari mumkin. Demak, bahslashuvchilarning joylashishlari ham bu o'rinda ma'lum ahamiyat kasb etadi.

Katta guruhlarda bahs yoki munozara uyushtirilganda, boshlovchining roli ayniqsa kattadir. Chunki u har bir guruhdagi tortishuvlar va fikr almashinuvlarning boshida turmog'i kerak bo'lsa, ular faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda yo'naltirib turmog'i lozim. Kichik guruhdagidan farqli ularoq, katta guruhlarda boshlovchi u yoki bu ichki guruhga yon bosmasligi yoki ularni o'zining shaxsiy

fikriga majburan ergashtirmasligi kerak. Aks xolda, u o'zining faoliyati bilan boshqalar tashabbusiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va bahsning yo'nalishini buzib qo'yishi mumkin.

5. Bahs turlari. Yozma bahs o'tkazish usullari

Agar mashg'ulotlar bir-birlarini yaxshi tanimaydigan boshlangich guruhlarda boshlangan bo'lsa, «tanishish» mashqlarini o'tkazish, albatta ishni kichik guruhlardan boshlash lozim. Bunda **erkin yunaltirilmagan bahs** shaklini qo'llash o'rinliroq. Bunda o'qituvchi ishtirokchilarga bir-birlarini yaxshi tanib olsalar, birgalikda harakat qilsalar, umumiy ish uchun manfaatli bo'lgan natijalarga erishish mumkinligini tushuntirishi lozim.

Agar ishtirokchilar biror *yangi ma'lumotlarga ega bo'lish*, murakkabroq masala yuzasidan umumiy nuqtai nazarga ega bo'lish va mantiqiy xulosalarga erishishni maqsad qilgan bo'lsalar, unda dars avvalida o'qituvchi yoki oldindan tayyorgarlik ko'rgan guruh a'zosi ma'ruza qilishi, ma'ruza yuzasidan keyin bahs uyushtirilishi, dars oxirida imkon bo'lsa, o'qituvchi o'zi tayyorlagan tarqatma materiallarini har bir a'zoga berishi kerak. Faollashtiruvchi usullar materiallar kulga berilgach, ishga solinadi.

Agar darsning yoki amaliy mashg'ulotning maqsadi tinglovchilardagi *aniq qobiliyatlarni rivojlantirish*, malakalarni oshirish va yangi tajribadan foydalanish bo'lsa, unda bahsning predmeti avvalo tajriba almashinuvga qaratilishi, bunda ayrim mashqlar ham bajarilishi, ularning natijalari tahlil qilinishi, rolli o'yinlarni bajarishgacha olib borilishi kerak. Bunda o'qituvchining roli ancha mas'uliyatli bo'lib, u mashg'ulotgacha konkret yo'riqnomalarni o'quvchilarga berishi va guruh ishini muntazam kuzatib, nazorat qilib turadi.

Agar munozara darslarining maqsadi - ishtirokchilarning *yangi, mustaqil fikrlarga kelishi*, ularni shaxsiy tajriba va vaziyatlarga bog'lab aytib berishlariga olib kelish bo'lsa, unda o'qituvchi «Men» - munozaradaman» holatida guruhli bahsni kichik guruhlarda tashkil etishi, ularda alohida holatlar va vaziyatlarning tahliliga barchaning diqqatini qaratishi, ishtirokchilarni turli rollarni tasavvur qilishga majbur qila olishi va oldindan tayyorlab qo'yilgan savolnomalarni dars oxirida tarqatib, shakllangan yangi g'oyani ajratib olishi kerak. Demak, bu shakldagi ish har bir ishtirokchidan puxta tayyorgarlikni va aniq ko'nikmalarni talab qiladi.

Bahs shaklida mashg'ulot o'tkazganda, qabul qilinadigan qarorlarning ahamiyati katta. Qarorlarning samarali bo'lishi uchun quyidagilarni yodda tutish kerak:

- mashg'ulot boshlanishidan oldin o'qituvchi tahlil qilinishi lozim bo'lgan muammoni belgilaydi va unga qay tarzda munosabat bildirilishi lozimligini tushuntiradi;
- qisqa bo'lsa-da, bu muammoning oldingi darslarga bog'liqligi, uyga berilgan vazifa, muhokama qilinadigan masalaga oid muhim faktlar esga tushiriladi;
- bahs katnashchilari kichik guruhchalarga (4-5 kishi) bo'linib, mashg'ulot

oxirida fikrlar umumlashtirilishi uchun kog'ozlar taxt qilib qo'yiladi;

- guruhda ishlash mobaynida bildirilgan fikrlarning afzal va kamchilik tomonlari haqidagi o'z mulohazalarini og'zaki yoki yozma tarzda qarorlar shaklida bayon etadilar;

- ish yakunida guruhning vakillari o'z guruhining ishi to'g'risida gapirib, ularni boshqalarniki bilan qiyoslaydi. Zarurat bo'lsa, o'qituvchi har bir guruhning qarorlarini o'zaro qiyoslab, savollarga javob beradi, noaniqroq qarorlarga o'z munosabatini bildiradi.

Pedagogik amaliyotda bahsning mohiyati ko'pincha faqat og'zaki dialoglar va tortishuvlar tarzida tasavvur qilinadi. Lekin og'zaki bahslarning yanada samarali va ta'sirchan bo'lishi uchun yozma bahs shakli ham qo'llaniladi. Bu usul o'quvchilarning berilgan mavzu sohasidagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish, munozara madaniyatini oshirish va har bir fikrni asoslash qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchi esa o'quvchi yoki talabalarning bilimlarini asosli baholash va bilimdonlikni to'la ma'noda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu usul ayniksa, milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantiruvchi fanlar - ijtimoiy-gumanitar fanlar yuzasidan o'tkazilsa yanada samarali bo'ladi.

O'quvchilar oldindan mavzu bilan tanishtiriladilar, uyga berilgan topshiriqlar orasida qay biri yozma tarzda o'tkazilishi ma'lum qilinadi. YOzma bahs o'tkaziladigan kuni o'qituvchi uni quyidagi tarzda amalga oshiradi:

1. O'qituvchi guruhni ikkiga bo'ladi va ularni alohida qatorlarga o'tkazadi. Har bir guruh mavzu bo'yicha qaysi nuqtai nazarni himoya qilishini ma'lum qiladi. Masalan, birinchi guruh bolalarning aqliy darajalarini muntazam o'lchab turish va shu orqali ta'lim muassasalariga jalb etishni himoya qilsa, ikkinchi guruh - bu fikrni asosli tarzda inkor qiladi.

2. Shundan so'ng o'qituvchi qarama-qarshi guruh a'zolarini juftlaydi va ularga nomeri yozilgan varoqlarni tarqatadi. Har bir ishtirokchiga biror fikrni yozma asoslashga 5 daqiqadan beriladi. Yozma dalillar ravon tushunarli tilda, asosli tarzda yozilishi kerak.

3. Yozilgan varakchalar qarama-qarshi sheriklarga beriladi. Ular o'z «raqiblari» fikriga qarshi fikrni 8-10 daqiqa mobaynida o'ylab, yozishlari kerak bo'ladi va narigi tomondagi sherigiga beradi.

4. Yozma dalillar almashinuvining bunday tartibi 2-3 marta takrorlanadi, har safar har bir o'quvchi sherigining dalil-isbotini diqqat bilan o'rganib chiqib, javob qaytaradi. Oxirgi raundda o'quvchilarning o'zlariga yakunlash imkoni beriladi va yozma ishlar yig'ib olinadi.

5. O'qituvchi yozma baxlarni yakunlashda tomonlarga «Qarshi tomonning eng yaxshi dalil-isboti qaysilar bo'ldi?» deb so'raydi va o'quvchilar bilan oldindan kelishgan xolda ular bilimlarini yakka-yakka yoki guruhliy baholaydi.

Yuqorida keltirilgan yozma bahslarni o'tkazish tamoyillari Fred Nyumen materiallari asosida tayyorlandi. O'ylaymizki, bizning sharoitimizda ham bu usullar ancha samara beradi.

Qisqacha xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda ta'limda zamonaviy didaktika va ta'lim tarkiblarining samaradorligini oshirish imkoniyatlari, yangi g'oya va texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishi qo'llanilmoqda. Zamonaviy texnologik mutaxassis bo'lish uchun ta'lim texnologiyalarining barchasini, shu jumladan pedagogik komponentlarini chuqur o'rganib, tahlil qilish lozim.

Pedagogik lug'atda pedagogik texnologiya tushunchasiga turli xil yo'llar bilan yondashilgan, shuning uchun bizning tushunchada pedagogik texnologiyalar har xil mualliflarning ta'riflarini umumlashtiruvchi sarmazmun yig'imdir. Pedagogik texnologiya ko'proq sifatli natijaga erishishga qaratilgan. qo'llanadigan pedagogik texnologiya natijasi esa, birinchi navbatda, pedagogning mahoratiga, pedagogik klassifikatsiya turlaridan mohir foydalana olishiga, ilmiy-kasbiy tajribasiga, shaxsiy xususiyat hamda insoniy fazilatlariga bog'liq.

Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy psixologik shartlari, o'quv faoliyatini samarali bo'lishi uchun faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish usullarini bilish muhim bo'lib, yangi pedagogik va didaktik texnologiyalarni joriy etishning o'z psixologik qonuniyatlari mavjud. Dars mobaynida munozara, breynshtorming va treninglarni o'tkazish, dars samarasini oshiradi. Har qanday muammoni echish uchun qo'llash mumkin bo'lgan bahs turlari va asosan yozma bahsni o'tkazish qoidalari bor. "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi" va "Ta'lim to'g'risidagi Qonun" da o'qitishning yangi texnologiyalari va o'qituvchi-pedagoglarga qo'yilgan yangi talablar ham ta'lim sifatini oshirishga, ham o'qituvchining kasb mahoratini yuksak bo'lishiga xizmat qiladi.

Test savollari:

1. Yangi pedagogik texnologiyaning faoliyati nimaga qaratilgan?

A) ta'lim tizimi, mazmuni, o'quv reja, darsliklar asosida o'quv jarayonini loyihalashtirishga yangicha yondashuv.

B) «ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ni hayotga joriy qilish.

C) davlat ta'lim standartlarini amalga oshirish.

D) ta'lim jarayonini oldindan loyihalash.

2. Texnologik xarita nima?

A) pedagogik bilimlarni amaliyotda qo'llash

B) o'tiladigan mavzularning rejalari

C) noan'anaviy darslarning rejalari

D) jarayonni bosqichma-bosqich usulda ifodalash, bunda maqbul vositalar ko'rsatiladi

3. Pedagogik jarayon modelini tashkil qiluvchi elementlarga qaysilar kiradi?

A) pedagoglar, ota-onalar, talabalar, maqsad va vazifalar, mazmun, vositalar, shakllar, uslublar va usullar, topshiriqlar

B) pedagoglar, ota-onalar

- v) ehtiyojlar, yo‘l-yo‘riqlar, motivlar, maqsad va vazifalar
- C) o‘quv-tarbiya jarayoni, o‘qituvchi, talabalar, maktab jamoasi, oila
- D) o‘qitish, tarbiya, muassasa, pedagog-talaba

4. «Fikrlar hujumi» - bu qanday usul

- A) fikrlarni to‘g‘ri ifodalash
- B) katta miqdordagi g‘oyalarni yig‘ish, talabalarni bir xil fikrlash inersiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarini echish jarayonida dastlab paydo bo‘lgan fikrlarni echish o‘tiladigan mavzularning rejalari

C) yangi pedagogik texnologiyalarni o‘qitish jarayonida fikrlar majmuasida etkazib berish noan‘anaviy darslarning rejalari

- D) barcha javoblar to‘g‘ri

5. Pedagogik texnologiya usulining ilmiy uslubiy asoslari

- A) ta‘lim-tarbiya qonuniyatlari
- B) bixevioristik ta‘limot
- C) ishlab chiqarish texnologiyasi
- D) pedagogik tizim nazariyasi, tizimli, texnologik yondashuv

6. «Texnologiya» tushunchasi fanga qaysi yilda kirib kelgan.

- A) 1999 yilda. B). 1872 yilda. C). 2001 yilda. D). 1890 yilda.

7. Noan‘anaviy darslarning ahamiyati

- A) o‘qituvchining bilish faoliyatini o‘stiradi
- B) darslarni qiziqarli, samarali bo‘lishini ta‘minlaydi
- C) talabalarni shu fanga bo‘lgan qiziqishini orttiradi
- D) barcha javoblar to‘g‘ri

8. Virtual stend nima?

A) virtual stend – maktablar, kollejlarda, litseylarda joriy etilgan ko‘rgazma qurollari

B) virtual stend – o‘quv amaliy stendi yoki o‘quv malaka ustaxonasi bo‘lib, talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga kompyuter dastur va texnologiyalari orqali ma‘lum yo‘nalishda ko‘nikmalarni hosil qilishga yordam beradi

- C) virtual stend – talabaning shaxsiy o‘quv anjomi

- D) barcha javoblar to‘g‘ri

9. Ta‘lim texnologiyasi tushunchasi nimalarni o‘z ichiga oladi?

- A) ta‘lim-tarbiyaning maqsadi va mazmuni
- B) o‘quv jarayoni, loyiha, ta‘lim texnologiyalari, vosita va shakllar
- C) ta‘lim – tarbiyaning usul va shakllari
- D) a va b javoblar to‘g‘ri

10. Pedagogik texnologiyaning muhim belgilari (xususiyatlari)

- A) ta‘lim jarayonini oldindan loyihalash
- B) o‘quv faoliyatini tasvirlaydigan loyihali tizim
- C) oydinlashtirilgan maqsadli, qaytarila oladigan samarali jarayon
- D) o‘zlashtirish jarayonini uzluksiz kuzatib, to‘g‘rilab borish

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. Tolipov O'.Q. Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.: "Fan" 2006 yil 76 bet.
2. Farberman B. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. -T.: Fan. 2000. -125 b.
3. Yo'ldoshev J. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish"-T., 2008, 130b.
4. Sayidahmedov N. S. "Yangi pedagogik texnologiyalar" T.: "Moliya", 2001. 63b.
5. Sayidahmedov N.S. Pedagogika amaliyotida yangi texnologiyalarni qo'llash namunalari. T.: Yangi asr avlodi. 2003. – 40 b.
6. Xodiev B.Yu., Golish L.V. Sposobi sredstva organizatsii samostoyatelnoy uchebnoy deyatel'nosti: Uchebno-metodicheskoe posobie v pomoshch' pervokursniku. -T.: TGEU, 2006. 48 bet
7. Xo'jaev N., Hasanboev J. Iqtisodiy pedagogika. T.: TDIU, 2002. -127 b.
8. Shodmonov Sh.Sh., Baubekova G.D. Pedagogicheskoe masterstvo i innovatsii v prepodavanii ekonomicheskoy teorii. - T.: Yangi asr avlodi. 2004. 89b.
9. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. Ma'ruzalar matni. – T.: «Fan va texnologiya» nashr, 2008. – 314 b.
10. Shakurova M.V. Metodika i texnologiya raboti sotsialnogo pedagoga. Ucheb. posobie dlya stud. vish. ped. ucheb. zavedeniy. –M.: Izd. sentr. Akademiya. 2002. - 272 s.
11. Hasanboev J. "Pedagogika" o'quv qo'llanma. Toshkent "Fan" 2006yil 96bet
12. [http \ ped.piter.com/](http://ped.piter.com/) - novosti pedagogiki, pedagogicheskie testy, professionalnaya pomoshch' pedagogov spetsialistov.
13. [http \ ped.piter.com/](http://ped.piter.com/) - elektronnye knigi i stati po pedagogike.
14. <http://influencetvork.com>.

6-MAVZU: PEDAGOGIK MULOQOT

O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Pedagogik muloqot va shaxslararo insonparvar-axloqiy muloqotning mazmun-mohiyati haqida to‘liq ma’lumot berish hamda o‘qituvchi pedagoglarning tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik muomala madaniyati haqida tushuncha berish.

Tayanch iboralar:

Muloqot, muomala, ta’lim, tarbiya, madaniyat, muomala madaniyati, insonparvar, axloq, shaxs, pedagogik muloqot, muomala testi, kommunikativ, interaktiv, perseptiv, fikr, erkin fikr, mutaxassis

Nazorat uchun savollar

1. Muloqot deganda nimani tushunasiz?
2. Shaxslararo insonparvar-axloqiy muloqotning mazmun-mohiyatini tushuntirib bering.
3. “Muloqot va faoliyat” tushunchasini izohlang.
4. Muomala nima?
5. Muomala madaniyati nima?
6. Pedagogik muomala nima?
7. Pedagogik muloqot yuksak malakali mutaxassis shaxsini shakllantirishda qanday ahamiyatga ega?

Reja:

1. Muloqot – pedagogik tarbiya vositasi sifatida.
2. Muloqot yohud muomala madaniyati haqida tushuncha.
3. Tarbiyalanuvchilarda shaxslararo insonparvar-axloqiy muloqotni tarbiyalash.
4. O‘qituvchi-pedagoglarning tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik muomala madaniyati.
5. Pedagogik muomala testi.
6. Pedagogik muloqot – bo‘lajak yuksak malakali mutaxassis shaxsini shakllantirish sharti sifatida.

1. Muloqot – pedagogik tajrbiya vositasi sifatida.

Muloqot (arabcha so‘z bo‘lib- “uchrashish, ko‘rishish, qabul qilish ma’nosini anglatadi”) insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar va fikr almashuv shaklining bir turi¹.

Shunday ekan, inson muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, ta’lim-tarbiya, turli munosabatlar, axloqiy me’yorlar, g‘oya va mafkura omillari ta’sirida yashab ijtimoiylashadi va barkamol shaxs sifatida shakllanadi va rivojlanadi. Tarixiy tajriba va amaliy faoliyat shundan dalolat beradiki, insonni jamiyatdan va shaxslararo bo‘ladigan o‘zaro muloqotidan ajratib qo‘yish uning shaxs sifatida

shakllanishiga imkon beradigan ijtimoiy sifat, xususiyat hamda fazilatlaridan mahrum bo'lishiga olib keladi.

Izlanishlarning ko'rsatishicha pedagogning o'quvchilarga nisbatan bo'lgan ijobiy munosabati, ularga tiniq, bosiq holatda murojaat qilishi o'quvchilarda erkinlikni his qilishda yordam beradi. O'quvchilarga noto'g'ri munosabatda bo'lish ularda ishonchsizlik kam gap bo'lishiga, o'quvchilarda laganbardolik kabi yomon fazilatlar shakllanishiga olib keladi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot bo'lishi uchun o'qituvchi yetarli darajada qobiliyatga ega bo'lishi kerak, hamda o'z-o'ziga doimo quyidagi savollarni berishi va unga javob berishga harakat qilishi kerak:

Nimaga o'rgatish, kimni o'rgatish, qanday o'rgatish kerak. Nimaga o'rgatish; a) ilm-fandagi yangiliklarni anglash, ya'ni fan terminlar tushunish, o'quv predmetini to'liq o'zlashtirish; b) malaka, ko'nikma va qobiliyatni shakllantirish; v) o'quv predmetlari o'rtasidagi bog'liqlikni amalga oshirish; g) o'quv mazmunini tushunarli tizim asosida qurish.

Kimni o'rgatish: a) o'quvchilarni ba'zi psixik xususiyatlarini (eslab qolish, nutqi, fikrlash ...) hamda ularni qay darajada o'qimishli, tarbiyali ekanliklarini aniqlash; b) o'quvchilarning bir darajadan ikkinchisiga o'tishdagi qiyinchiliklarini oldindan aniqlash; v) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda bolalarning dalillari, fikrlarini hisobga olish; g) o'quvchilardagi turli psixik o'zgarishlar va rivojlanishini hisobga olib o'z pedagogik mehnatini tashkil etish; d) iqtidorli o'quvchilar bilan ham ishlash, yakka holdagi ishni tashkil etish.

Qanday o'rgatish; a) ish jarayonida ishlatiladigan kuch va ketadigan vaqtni hisobga olgan holda o'qitish va tarbiyalashning turli usullarini ishlatish.

Pedagog o'quv tarbiya ishi jarayonida o'quvchilar bilan aloqa bog'larkan, ulardan o'qituvchi rolining o'zi taqozo etadigan darajada izzat-ikrom kutadi. Pedagoglar bilan o'quvchilarning o'zaro munosabatlari havosiz bo'shliqda ro'y bermaydi. O'quvchiga nisbatan talabchanlikni ular bilan uyg'un tarzda yo'lga qo'ya biladigan pedagog tarbiyaning maqsadlarini ro'yobga chiqarish uchun eng qulay pedagogik muhitni yarata oladi. Muloqat jarayonlarini har doim ham barcha vaziyatlarda ham sip-silliqqina va ichki qarama-qarshiliklarsiz yuz beradi deb tasavvur qilish yaramaydi. Agar pedagog o'quvchilar psixologiyasini bilsa va uni e'tiborga ola borsa, o'quvchining qiziqishlarini va e'tiqodini, yoshiga xos xususiyatlarini, ilgari egallangan tajribasini inobatga olsa, uning istiqboli va qiyinchiliklari bilan hisoblashgan holda ish tutadigan bo'lsa, ma'naviy anglashmovchilarni bartaraf etishi mumkindir.

Pedagogning o'quvchiga tarbiyaviy ta'sir etishining turli yo'llari va o'qituvchining tarbiyalanuvchilar idroki, hissiyoti, faoliyati va tarbiyasiga ta'sir etishning qanday imkoniyatlari bor?

Har bir o'z ishini boshlovchi pedagog ta'sir etish yo'llari, o'quvchilar bilan muloqotda bo'lish va ularga ta'sir etish yo'llarini bilish zarur.

Ijtimoiy-psixologik tekshiruvlar va pedagogik muloqot malakasiga asosan ikkita asosiy kommunikativ ta'sir etish turlarini ajratish mumkin: ishonch hosil qilish va ishontirish.

Pedagogning har bir xarakati o'quvchilarning munosabatlari, fikrlari, hissiyotlari, faoliyatlarini shakllantirishga, ya'ni ularning psixikasi va xulqiga har taraflama ta'sir etishga qaratilgan. Lekin ishonch hosil qilish va ishontirishning psixologik jarayoni turlichadir. Ta'sir etishning har bir yo'li o'z spisfik xarakterga ega.

Pedagogik adabiyotda «pedagogik ta'sir qilish» termini qabul qilingan. Bu tarbiyalanuvchining tarbiyasi bilan munosabatida uning passivligini anglatadi. Lekin biz o'quvchi kelajakda har tomonlama kamol topgan inson bo'lib yetishishini istasak, biz pedagogik ta'sir etishi yuqori pag'onaga - pedagogik o'zaro ta'sir etishga aylantirishi va buni qaysi yo'llar bilan amalga oshirishimizni o'ylashimiz kerak.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari, bu talab, istiqbol, rag'batlantirish, jazolash va jamoatchilik.

Talab – tajribada juda ko'p tarqalgan usul bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogning tarbiyalanuvchiga shaxsiy munosabatining namoyon bo'lishi yo'li bilan xatti-harakatlarining rag'batlantirilishi yoki to'xtatilishini ta'minlaydi.

Talab – pedagogik ta'sir ko'rsatishning boshlangich usuli bo'lib, tarbiyalanuvchilarda o'ziga nisbatan mas'uliyat va talabchanlikni rivojlantirishda aloxida vazifani bajaradi.

Istiqbol - ta'sir ko'rsatishning juda ta'sirchan usuli bo'lib, u bolalarning xatti-harakatlarini, ular oldiga qo'yilgan maqsadlar, ularning shaxsiy intilishlari, qiziqishlariga aylanadi.

Rag'batlantirish va jazolash – o'quvchilarni xulq-atvoriga kuzatish kiritish, ya'ni foydali xatti-harakatlarini qo'shimcha rag'batlashtirishni va tarbiyalanuvchilarning noma'lum xatti-harakatlarini to'xtatishni ta'minlaydi.

Jamoatchilik fikri-tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini g'oyat har tomonlama va muntazam rag'batlantirib borishni ta'minlaydi.

O'zaro fikr almashish bilan ta'sir ko'rsatish vositalari: ishontirish, ta'sir qilish, o'zaro fikr almashish bilan ta'sir ko'rsatish.

Ishontirish pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli sifatida darslarda o'quv axboroti, ijodiy suhbatlar, munozaralar shaklida qo'llaniladi, guruh va yakka suhbatlar, munozaralar, siyosiy axborotlar shaklida qo'llaniladi.

Ta'sir qildirish kishi psixikasiga nazoratsiz kirib, uning faoliyatida xatti-harakatlar, sabablar, intilishlar bilan amalga oshiriladi. Ta'sir qilish shunday bir psixik ta'sir ko'rsatishni, kishi uni ongining yetarli nazoratsiz idrok etadi.

- a) pedagogik vaziyatlarni taqqoslash va umumlashtirish usullarini qo'yish;
- b) o'quvchilarga yakka individual holda munosabatda bo'lish, ularning mustaqil ishlarini tashkil etish.

Pedagog tarbiya vazifalarini amalga oshirarkan, o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'sir tarbiyalanuvchilar ko'rib, eshitib va bajarib borayotgan mazmunlarning muayyan darajada o'zgarishni taqozo qiladi. Har xil o'qituvchi o'quvchilarga turlicha darajada juda ham xilma-xil tusda ta'sir ko'rsatadi. Muomalaning o'zaro birlikdagi harakati va kommunikativ jihatidan tashqarida uning perseptiv jhati – muloqot ishtirokchilarning uning jarayonida amalga oshiriladigan o'zaro idrok

etishi yuzaga chiqadi. Muomala ishtirokchilari o'z ongida bir-birlarining ichki dunyosini qayta tiklashga, xis-tuyg'ularini, xulq atvorining sababini, ahamiyatga molik obyektlarga nisbatan munosabatini faxmlab yetishga harakat qiladi. «Muomala chog'ida siz eng avvalo kishidagi qalbni, uning ichki dunyosidan izlang», -deb yozgan edi K.S.Stanislavskiy.

O'qituvchi o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotida quyidagi malakalarni egallagan bo'lishi lozim: tashqi qiyofani nazorat qilish, nutqini egallash, pedagogik munosabat madaniyatini egallash, tashkilotchilik mahorati, o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish uslublarini egallash, tashkilotchilik mahorati, o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish uslublarini egallash.

Munosabatlarni boshqarish uslublari:

1.) Avtoritar uslub.

2.) Demokratik uslub.

3.) Liberal uslub.

1. Avtoritar uslub:

- o'zi yakka holda guruh faoliyatini yo'nalishini belgilaydi;
- o'zi ko'rsatma – buyruq beradi;
- javobgarlikni o'z bo'yniga oladi;
- so'zsiz bo'ysunishni da'vo etadi;
- qattiq intizomni talab etadi;
- aytilgan narsani to'liq bajarilishini talab etadi;
- gap qaytarganni, gap o'rgatganni yoqtirmaydi. Aytgan tashakkuri ham buyruqqa chiqadi. So'zlari qattiq va qo'pol. Biron bir masalani tushuntirmaydi, lekin talab etadi;

- muloqotga kirishishning asosiy shakllari, buyruq ko'rsatma berish, qo'llanma bilan ishlash, xayfsan e'lon qilish;

- muomalada qo'pol, dag'al. Do'q-po'pisali, majbur etish, qo'rqitish, cho'chish orqali kirishadi;

- avtoritar uslubning ijodiy tomoni favqulodda vaziyatlar ishlatilishi;
- Munosabatni bu uslubda boshqarishi atrofdegilar uchun qiyin yoki og'ir ohvol.

2. Demokratik uslub.

- kollektiv fikriga tayanib ish olib boradi;
- kollektiv fikrini, tashabbusini ma'qullaydi, rivojlatiradi. Boshqalar fikriga hurmat bilan qaraydi;

- boshqalar fikrini o'ziniki qilib oladi;
- muloqotga kirishishning asosiy shakllari: iltimos, maslahat berish, samimiy muomala.

3. Liberal uslub.

- tashabbusiz jamoa ishiga aralashmaydi. Hamma masalalarni yuzaki qarab chiqadi, o'zining fikri yo'q, javobgarlikdan o'zini chetlatadi. Ish natijasi bilan qiziqmaydi;

- bolalarga e'tiborsizlik, beg'am qaraydi;
- o'z ishiga sovuqqon bo'lib qaraydi.

2. Muloqot yohud muomala madaniyati haqida tushuncha. Muomala madaniyati.

Kundalik faoliyatimizda kishilar bilan bo'lgan muloqot, suhbat hamda muzokaralarda haqiqatni anglatadiga yagona tushuncha bu mantiqiylik deb hisoblanib, barcha xatti-harakatlarimizni mantiqiylik va mantiqsizlik degan tushuncha bilan baholashga o'rganib qolgan edik.

Shu o'rinda ibratli bir rivoyatni eslash o'rinli: «Iskandardan so'rabdilar: «Ozgina sarmoya va oz sonli askar bilan bunday ko'p mamlakatni qanday hislat bilan qo'lga kiritding?» Iskandar: «Lutf va yumshoq muomala bilan dushmanlarni qo'lga kiritdim. Ahd-paymon yo'li bilan do'stlarni yo'lga soldim, shu jihatdan ko'p mamlakatni egalladim», deb javob berdi.

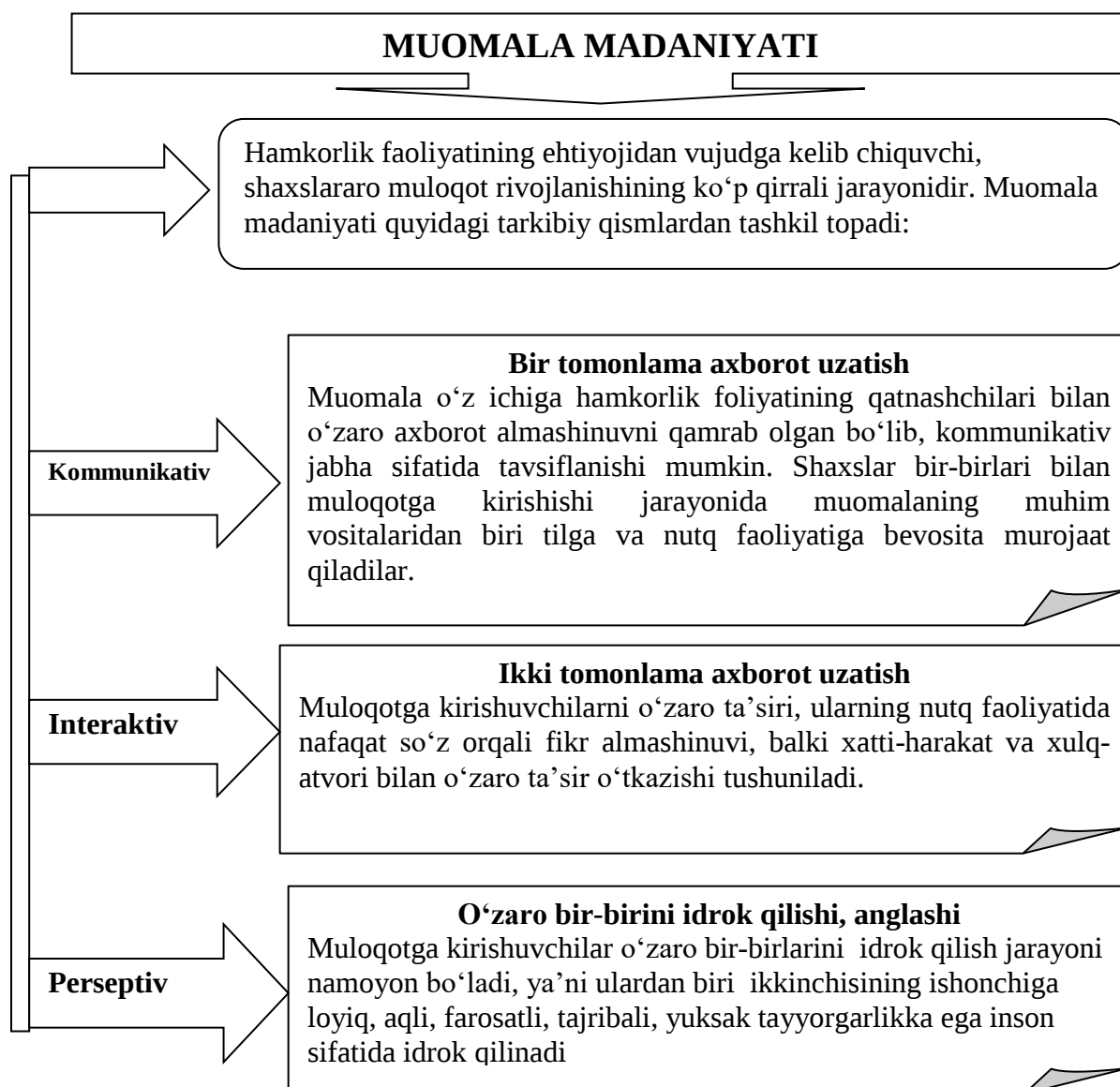
Mustaqillik davriga kelib esa pedagoglar va psixologlarning konsepsiyasi asosida muloqot madaniyaining o'ziga xos tomoniga daxldor bu tasavvurlar o'zgarib ketdi. Ularning ko'rsatishicha, insonning xulq madaniyati ikki kuch-tafakkur va hissiyot, aql va qalb o'rtasidagi musobaqa natijasi emas, balki, bu ikki kuchning qo'shilishi hamda unga ta'sir qiluvchi tajriba (jismoniy va madaniy) muhit kabi ko'plab omillar asosida shakllanadi.

Zero, kishilarning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarida shirinsuxanlik, go'zallik, so'zlashuv ohangidagi muloyimlik “Muosharat odobi” deyiladi. Muosharat odobi, ya'ni ilk muomala madaniyati bolaning go'dakligida ota-ona bag'rida, oilada shakllanadi. Shu bois ham xalqimiz “Qush uyasida ko'rganini qiladi” deb bejiz aytmagan. Bola ta'lim muassasasida, ulg'aygach esa, ijtimoiy muhitda va jamoada ko'nikma hosil qilish jarayonida oilasida o'rgangan muosharat odobining kuch-qudratida yosh avlodda muosharat odobini, ya'ni muomala madaniyatini shakllantirishda o'qituvchi-pedagogning o'zi xushmuomalaligini namoyish etib, o'quvchi-talabalar qalbiga yo'l topa olishi, mehribonligi, ular bilan hamdard, hamfikir bo'lib, o'rnak bo'lishi muhim ahamiyatga egadir.

Muomala va munosabatda o'quvchi-talabalar qalbiga yo'l topaolgan, xushfe'l, shirinsuxan, adolatparvar, muomalasi yaxshi, tili shirin o'qituvchi-pedagog va tarbiyachilarni dildan yoqtirishadi va hurmat-e'tibor qilishadi, ulardan ibrat ham olishadi.

Shunday ekan, insonning tili shirin, muomala madaniyati yuksak bo'lsa u qisqa vaqt ichida xalq orasida katta obro'-e'tibor topadi.

Pedagogning talabalar bilan muomalasi muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan unda pedagogik qobiliyatni mavjudligiga, mahoratiga bog'liq bo'ladi. Psixologiyada pedagogik qobiliyatlar deganda insonning muayyan psixologik xususiyatlarini tushunish qabul qilingan. Ma'lumki, shaxsining u yoki bu qobiliyatlarini hosil qiluvchi xislatlar va xususiyatlar orasida bir xillari yetakchi rol o'ynasa, boshqalari yordamchi rol o'ynaydi.

Birinchi navbatda persentiv ya'ni idrok qilish sohasiga taalluqli bo'lgan xususiyatlar (ulardan eng muhimrog'i kuzatuvchanlikdir) yetakchi rol o'ynaydi, pedagogga talaba psixologiyasini, uning psixik xolatini o'xshash tarzda idrok etish, muayyan holda umuman sinif jamoasining ahvoriga to'g'ri baho berish imkonini beradi. Pedagog shaxsining o'zaro fikr almashuv bilan bog'liq xususiyatlari tarkibiy qismi sifatida empatiya, ya'ni talabalarning psixik holatini tushunishga va ularga achinishga tayyorgarlikni hisoblash mumkin. Buning zarur sharti talabalarga bo'lgan muhabbatdur. Nihoyat, pedagog shaxsining o'zaro fikr almashuv bilan bog'liq xususiyatlarining uchinchi tarkibiy qismi deb ichtimoiy o'zaro xarakatda bo'lgan yuksak rivojlangan ehtiyojni hisoblash mumkin, u bilimlarni boshqalarga berishda, talabalar bilan muomala jamoasini tashkil etish istagida namoyon bo'ladi. Tashkil etish qobiliyati ham pedogagik qobiliyatlarning tarkibiy qismidir. U barcha talabalarning har xil faoliyat turlariga jalb qilinishida, jamoaning har bir talabaga ta'sir ko'rsatish quroliga aylanishida, har bir talabaga

faoliyat, vaziyatni ta'minlab berishda namoyon bo'ladi. Pedagogda ijtimoiy o'zaro xarakterda bo'lgan, unda mavjud bo'lgan pedagogik nazokat maydonga chiqadi. Endi pedagogik qobiliyatlar strukturasiga kiradigan yordamchi hislatlar va hususiyatlardan ayrimlarini ko'rib chiqamiz.

Bu, avvalo, aql-idrokning muayyan xislatlari: hozirjavoblik, tanqid ko'zi bilan qarash, sobitqadamlik va boshqa bir qator hislatlardir. Pedagogning nutqi: notiqlik qobiliyatlarini mavjudligi, so'z boyligi va hokazolar ham muhim rol o'ynaydi. Tabiatda bir qadar artistlik hususiyatiga ega bo'lish (hayol, fantaziya ishlata bilish) ham talabalar bilan muomalada muvaffaqiyatga erishishda muayyan rol o'ynaydi. Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyat samarali bo'lishining shartigina emas, balki ko'p jihatdan pedagogning muvaffaqiyatli ishlashining natijasi hamdir. Shu munosabat bilan pedagogning o'zida pedagogik qobiliyatlarning aniq maqsadini ko'zlab tarkib topish va rivojlanishi katta rol o'ynaydi. Tajriba va maxsus tadqiqotlar buning batamom haqiqiy narsa ekanligini ko'rsatmoqda.

Masalan, shaxs perseptiv hususiyatlarining eng muhim elementi bo'lgan kuzatuvchanlik pedagogning pedagogik tajriba hosil qilish jarayonida ham, uning maxsus kuch-g'ayrati natijasida ham rivojlanadi, takomillashadi. Pedagog o'zining ijtimoiy-psixologik kuzatuvchanligini, ya'ni talabalarda turli xarakter xususiyatlari, mayllarini payqab olish qobiliyatigina emas, shu bilan birga ularning paydo bo'lish vaziyatiga muvofiq baho berish mahoratini rivojlantirishga qodirdir. Pedagog o'z talabalarini, ular muhitidagi o'zaro munosabatlarini, o'zining ular bilan o'zaro munosabatlarini hozirgi daqiqada qanday bulmasin, xudi shunday idrok etish va ko'rish mahoratini doimo takomillashtirib borishi lozim.

Bu esa osongina qo'lga kiritilmaydi. Gap shundaki, pedagogning idrok etishi har qanday kuzatuvchining idrok etishiga o'xshaydi, chunki pedagog hamisha talabalarga nisbatan tashqi vaziyatda turadi, ma'lum darajada ulardan, ular faoliyatidan (uning tashkilotchisi bo'lsa ham) uzoqlashgan bo'ladi. Shu sababli, pedagog o'zi ko'rayotgan narsalarga o'zining ijtimoiy rivojlanish jarayonida idrok qilgan normativ mulohazalariga ongli va ongsiz ravishda qolishi mumkinki, pedagog uchun yangi bo'lgan hodisalar uning o'zida mavjud bo'lgan normalar va tasavvurlar asosida an'anaviy tarzda talqin etilishi mumkin. Bundan tashqari, pedagogning muayyan masalaga javob izlashga intilishi unda ahamiyatli biror faktni o'tkazib yubormaslik uchun qulay yo'nalish hosil qiladi. Agar pedagog talabaning xatti-harakatlarini faqat to'g'ri idrok etib, baho bersa, ularni vujudga keltirgan sabablarni chuqur ko'ra olsagina, shu bilan birga o'zida sabot, o'zini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik kabi fe'l-atvor hususiyatlarini rivojlantira olsagina yuqoridagi vazifaga erishish mumkin. Pedagogning o'z talabalarini: ularning fe'l-atvori, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarini turli voqealarga, muammolarga va hokazolarga munosabatlarini doimo o'rganib va bilib borishga intilishi muhimdir. Pedagog talabalarni qanchalik bilib olsa, unda talabalar bilan munosabatda xushmuomala bo'lish imkoniyatlari shu qadar ko'proq bo'ladi. Lekin pedagog o'z talabalarini bilan yaqinroq bo'lishga harakat qilgan ekan, ba'zan tegishli daqiqalarda o'zi eshitmasligi lozim bo'lgan narsalarni eshitmasdan o'tib ketishi

lozim. Bunga sabab eshitish odobsizlik bo'lishi mumkinligi yoki vaziyat noaniq bo'lib turganda, eshitish darxol aniqlik kiritish zarurligini taqozo qilishidir. Talabalar bilan o'z muomalasini baqiriq va mayda-chuyda narsalarga aralashishga aylantirib yubormaslik uchun kundalik ishlarda nimanidir sezmay qolishni o'rgatish muhimdir.

Nihoyat ba'zan biror narsani tushunmay qolish ham foydali bo'ladi. Bularning hammasi pedagoglarning talabalar bilan bo'ladigan kichik ixtiloflariga barham beradi, unga talabalar bilan bo'ladigan kelishmovchiliklarga tegishli darajada odob bilan aralashuvga yordam beradi. V.A.Suxamlinskiy ta'kidlab o'tganidek, pedagog talabalar, ayniqsa, katta yoshdagi talabalar o'rtasidagi ziddiyatlarga juda ehtiyotkorlik bilan aralashuvi lozim. U shuningdek, ziddiyatlarning shunday sohasi borki, unda pedagogning aralashuvi nihoyatda cheklangan bo'lishi, hamma kelishmovchiliklar va ziddiyatlar ham kollektivda muhokama qilish ob'ekti bulmasligi mumkin va lozim deb hisoblangan edi.

Pedagogning talabalar bilan muomalasi jarayonida ikki xil xissiy (ematsional) holat vujudga kelishi mumkin. Pedagogning ijobiy xissiyotlari asosida o'zaro hamkorlikni tashkil etish qobiliyati hakikiy samara beradi.

Pedagog talabalarga biror bir narsani o'rgata olishi uchun ular bilan munosabatga kirishishi shart. Munosabat - odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat extiyojlardan kelib chiqadi. Munosabat kishilar o'rtasida faoliyat davomida axborot ayriboshlashni o'z ichiga oladi.

Munosabatning ikkinchi jihati muloqatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi xarakati nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki hatti-xarakatlar bilan ham ayriboshlanadi. Uchinchi jihati munosabatga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlarini taqazo kilishdir. Shunday qilib, yagona munosabat jarayonida shartli ravishda kommunikativ (axborot o'tkazish), interfaol (uzaro birgalikda idrok etish) jihatlarini alohida ko'rsatish mumkin.

Kishi birgalikda faoliyat ko'rsatayotganda zaruriyatga ko'ra, boshqa odamlar bilan birlashishi, ular bilan muomalaga kirishishi, ya'ni aloqa o'rnatishi o'zaro hamjihatlikka erishishi, kerakli axborot olishi va javob tariqasida axborot berishi lozim. Munosabat talabalarning o'zaro birgalikda xarakat qilishi va faoliyat ko'rsatishi jarayonida ularni birlashtiradigan vosita - tildan iborat ekanligini bildiradi.

Turli xil tillarda so'zlashadigan kishilar bir-birlari bilan murosqa qila olmaydilar. Bu esa birgalikdagi xarakatning amalga oshirilishini amri mahol qilib qo'yadi. Qo'llaniladigan belgilar (so'zlar, imo-ishoralar va h.k) zamirida munosabatda ishtirok etayotgan shaxslarga tanish bo'lgan taqdirdagina axborot ayriboshlash mumkin bo'ladi.

So'z belgilari tizimi hayot kechirish ijtimoiy - tarixiy tajribani o'zlashtirish va o'tkazish vositasi sifatidagi tilni toptiradi. Qo'llarida biror bir mehnat qurolini ushlab, ko'zlari esa ushbu narsalarga qarab turgan vaqtda, bir-birlari bilan munosabatga kirishish uchun aniq tovushlardan foydalanish kishilarga ayniqsa moyillik turdiradi. Til yordamida munosabatga kirishish tufayli borliqning alohida bir kishining miyasidagi in'ikosi boshqa odamlarning miyasida aks etayotgani

bilan doimiy ravishda to'ldirilib turadi – o'y-fikrlarni ayriboshlab axborot berish ro'y beradi. So'zlar muayyan bir mohiyatga ega, ya'ni ashyoviy olamga allaqanday tarzda tegishli bo'ladi. Pedagog u yoki- bu so'zni ishlatganda anglashilmovchilikka yo'l qo'ymasligi kerak. Mohiyatlar tizimi kishining butun hayoti davomida rivojlanib va boyib boradi. Uni shakllantirish o'rta ta'limning ham, oliy ta'limning ham markaziy bo'g'ini hisoblanadi. Nutq bu og'zaki kommunikatsiya, ya'ni til yordamida munosabat qilish jarayoni demakdir. Ijtimoiy tajriba biror bir mohiyatni anglatadigan so'zlar og'zaki kommunikatsiya vositasi hisoblanadi. So'zlar eshittirib, yo ovoz chiqarmasdan aytilishi, yozib qo'yilishi yoki kar, soqov kishilarda biror bir mohiyatga ega bo'lgan imo - ishoralar bilan almashtirilishi mumkin. Odamlar o'rtasidagi munosabatni telegraf orqali axborot berishga o'xshatish mumkin emas. Odamlar munosabatiga aloqa bog'lovchilarning xis-xayajoni ham qonuniy ravishda jalb etilgan bo'ladi. Kommunikatsiyaning mazmuni munosabatga kirishganlarga taalluqli bo'lib, nutqiy fikr muloxazalar bilan ko'shilgan holda tarkib topadi. Nutqsiz kommunikatsiya vositalariga ko'l bermoq va yuz xarakatlari imo - ishora, ohang, pauza, turk-tarovat, kulgu, ko'z yoshi qilish va shu kabilar kiradi. Bular og'zaki kommunikatsiya vositalari so'zlarni to'ldiruvchi va kuchaytiruvchi, ba'zan esa o'rnini bosuvchi belgilar tizimini hosil qiladi.

O'rtogining boshiga tushgan kulfatdan xabar topib unga hamdardlik bildirayotgan suxbatdoshi nutqsiz kommunikatsiya belgilarini ishlatadi: yuzlarini g'amgin tutadi, past ohangda qo'llarini yuziga yo peshonasiga qo'ygan va boshini changallangan xolda chuqur xo'rsinib gapiradi va h.k. Nutqsiz kommunikatsiyani amalga oshirish uchun turli xil yosh davrlarda turlicha vositalar tanlanadi. Masalan: yoshlar yig'idan ko'pincha katta yoshdagilarga ta'sir qilish va ularga o'z istaklarini hamda kayfiyatini yetkazish vositasi sifatida foydalanadilar. Nutqsiz kommunikatsiyada qollaniladigan vositalarning axborotni so'z bilan yetkazish maqsadlarida va mazmuniga muvofiqligi munosabat madaniyatning tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Pedagog bitta so'zning o'zini talabaga goho buyruq, goho iltimos, goho nasihat va h.k ma'no baxsh etgan xolda turli ohangda talaffuz eta bilishi kerak. Nutqsiz kommunikatsiya imo-ishora, pantomimika, nutqning ohangdagi rang-baranglik ham rivojlana boradi. Kommunikatsiya jarayonida teskari aloqalar shakllanadi, ya'ni talaba ham suxbatining yuzlaridagi ifodani o'qishga (nutqning), uning ohangida ma'qullash yoki ma'qullamaslik alomatini payqashga, katta yoshdagi kishining so'zlariga ilova bo'ladigan va kuchaytiradigan qo'l - barmoqlar va yuz xarakatining ma'nosi tushunishni o'rganadi.

3. Tarbiyalanuvchilarda shaxslararo insonparvar-axloqiy muloqotni tarbiyalash

Muloqot — bu bir vaqtda boshqa insonlar bilan harakatlar, fikrlar, sezgilar, hayajonlar almashish hamda insonning o'z qalbiga, xotiralariga, vijdoniga, orzulariga murojaat etishidir¹.

Muloqot – ijtimoiy-faol, individual-ijodiy, amaliy-predmetli faoliyatdir. Muloqotda asosiysi-birdamlik, do'stonalik, bag'rikenglik, fidokorlik hisoblanadi.

Muloqot – bu «Shaxsning eng yaxshi tomonlarini aniqlash va ochib berishga yordam beruvchi ijodkorlik shaklidir. U boshqa insonning qadr-qimmatini hurmat qilish, insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan axloq, odatlarning oddiy qoidalariga amal qilishga asoslanishi»² ni esda saqlash zarur. Muloqotning nazariy asoslarini L.S.Vigotskiy, V.N.Leontev, M.G.Davletshin, E.G'oziev, Sh.K.Mardonovlar o'rganganlar, ushbu tushunchaning faoliyatdagi mantiqiy-metodologik izohlarini ishlab chiqqanlar.

Amerikalik olimlar madaniyatlararo muloqotlar imkoniyatlarini o'rganishgan. Bu tadqiqotlar biz uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, turli yoshdagi, ijtimoiy va etnik guruh vakillarining birgalikdagi faoliyatlari, o'zaro aloqalari hamda muloqotlarini ko'zda tutuvchi kommunikativ vaziyatlarda idrok etish tuzilmalarining shakllanishi hamda rivojlanishi muammosi qiziqarlidir.

Shuningdek, L.A.Radzixovskiy, A.V.Brushlinskiy, A.N.Xaritonov va boshqa olimlar muloqotda (so'zlashuv)ning o'rni muhimligini alohida ko'rsatib berganlar. Ular fikrlashning rivojlanishini o'qitishning faol dialogik metodlari, idrok etish va ijtimoiy rivojlanishini boshqarish orqali o'rganganlar.

Shaxslararo muloqot funksiyalarini amalga oshirish-muloqot sub'ektining ma'naviy axloqiy ko'rsatmalari, shuningdek, insonparvarlik, emotsional-ijobiy, shaxsiy yondashuv, individuallik va o'ziga xoslik kabi yo'nalishlari bilan belgilanadi.

Muloqot funksiyasi faqat muloqot sub'ektlarining ma'naviy-axloqiy yo'nalishigina emas, balki ko'p jihatdan, uning insonparvar-axloqiy mazmuniga bog'liq bo'ladi. Muloqotning shakli, lahzali, tasodifiy, tematik rejalashtirilgan – bayon etish, axborot, xabar, suhbat, suhbatlashish, gaplashish, munozara kabilardan iborat. E'tibor berish, qiziqish, ma'qullash, hamdardlik, istiqbolni ko'ra bilish yordamida ta'sir ko'rsatish, tushunilgan va anglab yetilgan motivatsiya asosidagi faoliyat kabilar muloqot turiga kirib, masalani hal etishga yo'naltirish, emotsional muhit yaratish, rag'batlantirish, yo'naltirish bilan hamkorlikdagi harakatlar yakunini yasashga yo'naltirish, shuningdek, muloqotning samaraliligi, uning mavzusiga ijobiy motivatsiyasi, e'tibori, qiziqishiga bog'liq bo'ladi. Motivatsiya muloqot jarayonining boshqaruvchisi sifatida ma'no, onglilik, ishonch va qat'iylikni talab qiladi.

Muloqotning ma'noli jihatlariga uning maqsad hamda umumiylikka erishishda o'z individualligini ko'rsatishi, shuningdek, muloqotning turli funksiyalaridan foydalanish – qo'zg'atuvchi, ekspressiv, tashkiliy, informativ,

1. S .Rajabov. Muomala sa'nati. Pedagogik izlanish. T., O'qituvchi. 2010 y.

emotsiyali, dalilga asoslanganligi va boshqalarni kiritish mumkin. Shaxslararo yuzma-yuz muloqotlarda individning potensial-shaxsiy, kasbiy-ehtiyojli hamda amaliy-idrok etish jarayoni sodir bo'ladi.

"Muloqot va faoliyat" tushunchasiga ijtimoiy faollikning o'ziga xos shakli va ayni bir vaqtda individual mustaqillik sifatida qaraladi. Bu yerda muammoni qo'yish, uning maqsadi, vazifasi, masalalari, muloqot vaziyat-sharoit, muhit omillari, elementlari, muloqot sub'ektiga talab (bir so'z bilan aytganda, bu faoliyat sub'ekti bilan shaxslararo muloqotni modellashtirish) muhim hisoblanadi. Bu jarayonda boshqa insonning qadr-qimmatini hurmat qilish, insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan odob, axloq, etiket bo'yicha oddiy qoidalarga amal qilish zarur. Shu bilan birga, emotsional-ijobiy omil, simpatiya, empatiya muhim o'rin tutadi. So'z, nutq, hikoya qilib berish, xabardor qilish, gapirish, suhbatni olib borishni bilish (shorigiga e'tibor, diqqat, tushunish va hurmat bilan qarash, so'zsiz-emotsional tipdan mohirona foydalanish) muhim ahamiyatga ega. Muloqot, albatta, ma'naviy, insonparvarlik hamda yuksak odoblilik darajasida bo'lishi kerak, asosiysi-shaxslararo muloqotda o'zini suhbatdoshi o'rniga qo'yishni bilishi zarur.

Shaxslararo muloqot-o'zaro aloqali, o'zaro bir-birini tushunish, idrok etish, axborot almashish, o'rgatish, rivojlantirish, tarbiyalash, o'zini namoyon etish, o'zini dolzarblashtirish, o'zini tasdiqlash, ijtimoiy o'zaro aloqalar orqali ta'sir ko'rsatish xususiyatlariga ega.

Insonparvarlik (lotincha humfnis-insoniylik) –inson o'z huquqlari va qadr-qimmatini, shaxs sifatidagi qimmatini hurmat qilishni ifoda etuvchi qarashlar to'plami, uning farovonligi, har tomonlama rivojlanishi, hayoti uchun qulay sharoitlar yaratish to'g'risidagi g'amxo'rlikdir.

Insonparvarlik-insonning oliy qadriyat sifatida e'tirof etilishiga asoslangan qarashlar to'plamidir.

Shaxslararo muloqotni insonparvarlashtirish jihatida suhbatdoshlarning intellektual ma'naviy imkoniyatlarini faollashtirish va shaxsiy-ijtimoiy o'zligini amalga oshirishni ko'zda tutadi. Mana shunday muloqotda o'quvchi-talabalar shaxsi shakllantiriladi, chunki bu jarayonda ularning ichki imkoniyatlari, shaxsiy insonparvarligi to'la namoyon etiladi. Bu yerda bo'lajak mutaxassislarni shaxs, inson va insoniylik sifatлари to'g'risidagi bilimlari va muloqot madaniyati namoyon bo'ladi.

Insonparvarlik asosidagi muloqot – bo'lajak mutaxassislar uchun shaxsiy, ijtimoiy, hayotiy va kasbiy faoliyatlarining turli sohalarida insonparvarlik g'oyalari va qadriyatlarini amalga oshirishning muhim shart-sharoitlari hisoblanadi. Bu davlat ta'lim siyosati hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning asosiy qoidalariga mos keladi.

Muloqotning insonparvarlik jihatlari ma'naviy-amaliy asosga –axloqiylikka asoslanadi. Inson ijtimoiy hayoti jarayonida ishlab chiqilgan (avlodlar hayotiy tajribalari asosida) va axloqiy kategoriyalarda aks ettirilgan g'oyalar, ideallar, qoidalar – me'yoriy axloqiylikka asoslanadi.

Shaxslararo muloqotni insonparvarlashtirish quyidagi qoidalarga asoslanadi:

- muloqotda asosiysi-insondir;
- muloqotda asosiysi-insonparvarlarcha muloqotda bo'lish – do'stonalilik, samimiylilik, inoqlik, totuvlikdir.

Ushbu muloqotda suhbatdosh o'zini ob'ekt sifatida emas, balki muloqotda teng ishtirokchi sifatida his etadigan yo'l, vosita, metod hamda shakllarini topishi zarur.

Shunday qilib, muloqot jarayoni erkin, tabiiy, qiziqarli, bir-birini boyituvchi, bir-biriga ta'sir ko'rsatuvchi, o'zini namoyon etuvchi bo'lishi kerak. Quyidagilar insonparvarlik asosiga quriladi: suhbatdoshi (sherigi) shaxsiga e'tibor, do'stona suhbat, muloqot sharoitlariga mos, suhbatning ritorik jihati ko'zda tutiladi. Suhbatlashuvchi odob, axloq, ma'naviy sifatlarini namoyon etadi, suhbatdoshida kerakli sezgilarni uyg'otib, istalgan fikr va mulohazalarni yuzaga keltiradi. Sherigiga maqsadli ta'sir ko'rsatish uchun muloqot sub'ekt-ob'ekt xususiyatida, insonparvarlashtirilgan mazmunda mahsuldor-ijodiy asosda amalga oshiriladi. Muloqotda insonparvarlik – bu suhbatdoshiga o'zaro aloqa ob'ekti sifati emas, balki o'zini namoyon etuvchi ob'ekt sifatida qarashdir.

4. O'qituvchi-pedagoglarning tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik muomala madaniyati.

Hozirgi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodning aql-idrokini o'stirish, ilmu ma'rifat ziyosidan bahramand qilish uchun o'qituvchi-pedagogning bilim saviyasi, kasbiy mahorati va muomala madaniyat yuksak bo'lishi hayotiy ehtiyojdir.

Ayniqsa, pedagog-ustoz bo'lish uchun pedagogik faoliyatda tarbiyalanuvchilarga pedagogik tashxis qo'ya bilish qobiliyati muhim rol o'ynaydi. Ta'lim-tarbiyani aniq maqsadlar asosida amalga oshirish o'quvchi-talabalarning holati, aqliy va jismoniy rivojlanish darajasini aniqlash hamda ularga amaliy jihatdan ko'mak berish kabi bir qator pedagogik talablarga rioya qilishni taqozo etadi. Tashxis har bir o'quvchi-talabaning ichki va tashqi qiyofasini aniqlash, ta'lim-tarbiyaning zamon talablariga mosligini e'tiborga olish o'quvchi-talabalarning har tomonlama rivojlanishiga ta'lim-tarbiya metodlari samarasini belgilab olish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish va o'quvchi-talaba shaxsi qobiliyatining rivojlanish darajasini, me'yorlarini aniqlash imkonini beradi. O'qituvchi-pedagog jamoa bilan o'quvchi-talabalar guruhlari, ayrim ayrim gaplasha olishi kerak. U darsni samarali olib borish uchun gapirishni bilishi, suhbat, ma'ruza, hikoya qilish kabi usullardan foydalanishi, umuman, butun ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi-talabalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ya olishi lozim. O'quvchi –talabalar jamoasi bilan muomala ko'pincha suhbat, ma'ruza, axborot va hokazolar shaklida bo'ladi. Birinchi navbatda, suhbatni qanday boshlash, qanday qilib o'qituvchining gaplariga o'quvchi-talabalarning diqqatini tortish, ularni qiziqtirish mumkinligi haqida quyidagi fikrlarni bildiramiz.

Mavzuga o'quvchi-talabalar diqqatini tortishga urinib ko'rish lozim. Bunda mavzuni bayon etishni erkin, qiziqarli faktni ma'lum qilishdan boshlash

maqsadga muvofiq bo'ladi. Keyin uni tushuntirish va tahlil qilish esa muomalaning mazmunini tashkil etadi. Suhbat o'quvchi-talabalarda doimiy qiziqish uyg'otishi uchun bir qator murakkab bo'lmagan usullardan foydalanish zarur. Eng muhim so'zlar va iboralarni intonatsiya bilan ajratib ko'rsatish va aksincha, intonatsiyani o'zgartirish, unchalik muhim bo'lmagan materialni bayon qilish kerak, ovoz va nutq ohangini o'zgartirish foydalidir.

Hamkorlik muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'qituvchi-pedagog ma'lum yo'l-yo'riqlarga ega bo'lishi, o'quvchi-talabalar bilan hamkorlikni muayyan natijaga erishishning zarur sharti deb bilishi, hamkorlikka barcha o'quvchi-talabalarning jalb etilishi, hamkorlik jarayoniga o'zining hissiy jalb qilinganligi zarur ekanligini anglab yetishi lozim.

Agar o'quvchi-talabalarning faoliyati jamoa faoliyati sifatida tashkil etilsagina o'qituvchi-pedagogning o'quvchi-talabalar bilan hamkorligi paydo bo'ladi, ya'ni hamkorlik qilishni talab etadi va buning uchun shart-sharoit yaratadi.

Hamkorlik vujudga kelishi uchun jamoada tashkil etilishi lozim bo'lgan ishlar uchun dolzarb bo'lishi yoki o'quvchi-talabalarning xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. O'quvchi-talabalarni biror faoliyat sohasiga, biror aniq ishga jalb etar ekan, o'qituvchi-pedagog ularga psixologik va pedagogik jihatdan to'g'ri vazifa qo'yishi, ya'ni to'g'ri yo'l-yo'riq berishi kerak.

O'quvchi-talabalar belgilangan narsani amalga oshirishga kirishganlarida o'qituvchi-pedagog ayni bir vaqtning o'zida ham ishtirokchi, ham kuzatuvchi, ham maslahatchi vazifasini bajaradi.

Muomala bilish jarayonidir. Bilish o'quvchi-talabalarning miqdorlar tizimini o'zlashtirish va hosil qilish tarzida namoyon bo'ladi. U o'quvchi-talabalarga olamni va unda o'zini tushunish imkonini beradi. Bilish faoliyati va uning jarayonidagi muomala o'quvchi-talabalarga o'zlarining bilishga doir qiziqishlari va mayllariga to'garak mashg'ulotlarida, ilmiy jamiyatlarda, olimpiada va tanlovlarda ro'yobga chiqarish imkonini beradi. Muomala har qanday axborotni idrok etishga va ularning o'quvchi-talabalar tomonidan talqin qilinishiga ham ta'sir o'tkazadi. O'quvchi-talabalarning muomalasini tashkil etish pedagogik ta'sir ko'rsatishning shunday guruhiga kiradiki, u faqat alohida bir o'quvchi-talabaga qaratilib qolmasdan, balki o'quvchi-talabalarning muayyan birligiga - ta'lim muassasasi jamoasidan tortib o'rtoqlari guruhiga ham mo'ljallangan. Shu munosabat jarayonining mazmuni o'quvchi-talabalar jamoasining mazmuni asosiga aylanadi. Jamoada muomalani tashkil etish butun ta'lim-tarbiya jarayonidan va jamoaning butun faoliyatini tashkil etishdan ajralib qolgan qandaydir bir narsa emas.

Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligining eng muhim sharoitlaridan biri - bu jarayonning o'quvchi-talabalar muomalasi uchun ma'lum darajada imkon yaratib berishdir.

Ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya ishining butun mazmuni amalda o'quvchi-talabalar muomalasi mazmunining asosi hisoblanadi. Biroq o'qituvchi-pedagoglarning har bir o'quvchi-talabani o'z sub'ektiv vaziyatiga qo'yish uchun ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etganlaridagina bu imkoniyatni faollashtirish

sodir bo‘ladi. Bir qator shart-sharoitlar mavjud bo‘lganda, o‘quvchi-talaba jamoa faoliyatining sub’ektiga aylanadi. Bu shart-sharoitlarning eng muhimligiga to‘xtalib o‘tamiz.

Birinchidan, jamoaning faoliyati o‘z mazmuniga ko‘ra xilma-xil bo‘lsa, ikkinchidan, bu faoliyatni o‘qituvchi-pedagoglar boshqarib borishi lozim. Uchinchidan, o‘quvchi-talabalar jamoasida tashkil etiladigan faoliyat, ularning ijodkorligiga katta imkoniyatlar yaratib bersa, to‘rtinchidan, bu faoliyat o‘quvchi-talabalar jamoasini uyushtirishining xilma-xil shakllarini birga qo‘shib olib borishi lozim.

O‘quvchi-talabalarning jamoa topshiriqlarini bajarishlarining boshqa shaxslar – yuqori sinf o‘quvchilari yoki yuqori kursdagi talabalar o‘z jinsidagi va boshqa jinsdagi tengdoshlari bilan aniq maqsadga qaratilgan muomalasini taqozo etadi. Katta yoshdagi o‘smir jamoat topshirig‘ini bajarar ekan, ko‘pincha faoliyatning tashkilotchisi mavqaida bo‘ladi. Uning oldida birgalikda bajariladigan ishga o‘rtoqlarini jalb etish zarurati bo‘ladi. Xilma-xil pedagogik vazifalar doimo vujudga kelib turadigan pedagogik faoliyatda hal qilishning mazkur tarkibiy qismi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki u biror faktga pedagogik faoliyatning umumiy materiallariga baho berish imkonini beradi. Tasavvur qiling: siz darsda savol berdingiz va o‘quvchi –talabalar qo‘l ko‘tardilar. Endi kimdandir so‘rash kerak. Vazifami? Ha, ancha oddiy bo‘lib tuyuladi. Ko‘pdan beri hech kimdan so‘ramagan bo‘lsa, shuni turg‘azaman deb o‘ylaysiz yoki vaqt oz, Maxmuddan yoki Anvardan so‘rayman, ularning ikkalasi ham har gal to‘g‘ri javob beradi deysiz.

Tarbiyaviy jarayonni yoki alohida tarbiyalovchi ta’sirni rejalashtirish faqat pedagogik ta’sir ko‘rsatishning shakllari, usullari va yo‘llarini aniqlashdangina iborat bo‘lmay, balki pedagogik muomala tizimini, albatta, aniqlashni ham bildiradi.

Aniq maqsadli vazifa va tarbiya usulini tanlash vazifasi bo‘lgan umumiy pedagogik vazifani hal qilib bo‘lgandan keyin ulardan bevosita o‘zaro aloqani tashkil etish uchun vosita bo‘lgan fikr almashishga doir vazifani vujudga keltirish zarur. O‘zaro fikr almashishga doir vazifa muammoli aloqa vaziyatidan iborat bo‘lib, uni hal qilish tarbiya usullarini pedagogik muomala tizimi orqali amalga oshirish uchun zarurdir.

Muomala-axborot jarayonidir. Pedagog bevosita shaxslarga muomalada o‘z tarbiyalanuvchilari, umuman, jamoa haqida, undagi ichki jarayonlar haqida g‘oyat xilma-xil axborotga ega bo‘ladi va hokazo. Pedagog ham o‘z navbatida muomala jarayonida o‘z tarbiyalanuvchilariga maqsadga qaratilgan axborotni ma’lum qiladi.

O'qituvchining o'quvchi-talabalarga ta'sir o'tkazish usullarining muayyan tizimlari

PEDAGOGIK MUOMALA MADANIYATI

- Hamkorlik ishtirokchilarining o'zaro axborot almashinuvi;
- Turlicha kommunikativ vositalar yordamida o'qituvchi-pedagog tomonidan o'quvchi-talabalar bilan o'zaro ta'sir va o'zaro munosabatni tashkil etish;
- Muayyan maqsadni dasturiy asosda amalga oshirishni rejalashtirish va o'tkazish funksiyasini bajaradi;
- O'quv faoliyatini yakkahol bajarishning vositasi;
- Tarbiya jarayonini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik tizimi;
- Ta'lim-tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi o'qituvchi-pedagog bilan o'quvchi-talabalar o'zaro munosabatining muayyan tizimini tashkil qilishning usuli;
- O'quvchi-talaba individualligini takomillashtirish, iste'dodini qaror toptirish imkonini beruvchi jarayon ekanligi;
- Yakkahol faoliyatning sub'ekti sifatida ro'yobga chiqarish asoslidir;
- O'qituvchi va o'quvchi-talabalar jamoasining o'zaro ta'sir malakasi, usuli, tizimi anglashinib uning mohiyati, o'zaro axborot almashishi, ta'limiy va tarbiyaviy ta'sir o'tkazish o'zaro tushunishga erishish va uni tashkil etish

Pedagog muomala vositasi orqali qanday axborot olishini qarab chiqar ekanmiz, talabaning shaxsi haqidagi axborotning muhimligini alohida ta'kidlab o'tish kerak. Muomala shaxsni g'oyat xilma-xil sharoit va ko'rinishlarda o'rgatishga imkon beradi. Pedagog talabalar bilan muomala qilar ekan juda mayda qismlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi. Bular sirtidan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmasada, shaxsda sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlari bo'lishi ham mumkin, bunda pedagog shaxsi katta rol o'ynaydi. Ayni xil hodisaning turli kishilar tomonidan talqini uning shaxsning o'tmishdagi tajribasiga bog'liqligi bilan izoxlanadi, bu tajribaning uch jixati bor: umuman, hayotiy tajriba, pedagogik faoliyat tajribasi va muayyan jamoa bilan, talabalar bilan muomalada bo'lish tajribasi.

Nixoyat, pedagogning talabalar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u talabalarining xatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sababni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida u o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va talabalarining xulq-atvor usullaridan foydalanadi. Pedagogning talabalar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasida sifatida qaralib, birlashtiruvchi o'rnini tuldiruvchi vazifasini ham bajaradi. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala faoliyatidan oldin sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala talabalarining faoliyatiga hamroxlik qiladi. Nixoyat, boshqarish vositasi bo'lgan muomala faoliyatidan keyin boradi.

Muomala axloq kurki sanaladi. Har bir kishining qanday dunyoqarashga

egaligi, bilimliligi uning muomalasidan ma'lum bo'ladi. Muomala insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositalaridir. Muomalada asosiy vosita til hisoblanadi. Shuning uchun ham til aloqa quroli deyiladi. Insonning tili shirin, muomalasi madaniyatli bo'lsa, qisqa vaqt ichida xalk orasida obro'-e'tibor topadi. So'zga chechanlik hech qachon insonga obro' keltirmaydi. Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarimiz tilga, so'zga xurmat bilan yondashishlarini uqtirib o'tganlar. Ulug' bobomiz Alisher Navoiy muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to'g'risida, shirinso'zlik haqida nurxikmat fikrlar bayon qilganki, bugungi kunimiz uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. «Til shirinligi ko'ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa foydali. Shirin so'z sof kungillar uchun asal kabi totlidir» deydi A.Navoiy. Pedagog talabalarga bilim berish uchun bir katorda ular nutqining rivojlanishiga ham alohida ahamiyat beradi va bunda u turli pedagogik usullardan foydalanadi.

Talabalar nutqini o'stirishda pedagog (so'zi) muhim ahamiyatga ega: bir tomondan, uning nutqi talabani o'qitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, pedagogning nutqi obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo'lmogi, talaba diqqatini o'ziga tortmog'i lozim. Zotan nutq pedagogning o'z mutaxassisligi qay darajaga loyiq ekanligini ifodalaydigan o'lchov, ko'rsatkich hisoblanadi. Shuning uchun nutq ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir pedagogning eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati hisoblanadi. Ta'lim – tarbiya ishida nutqning ta'sir kuchi nixoyatda kattadir. Pedagogning nutqi talabalarining o'zlarini tuta bilishlariga, xulq-atvori va fikr yuritishlariga ham ta'sir etuvchi kuchli vositadir. Pedagogning nutqida uning xissi, intilishlari iroda va e'tiqodi aks etadi. U nutq yordami bilan talabalarda xursandchilik, ruxlanish, muhabbat, sadoqat, gazablanish, nafratlanish xislarini tug'diradi. Xalq bilan birga turish, birga yashash muosharat deb ataladi. Odamlarning bir-birlari bilan bo'lgan munosabatlarining go'zalligi, muloyimligiga «Muosharat odobi» deyiladi. Insonning eng ulug', lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda o'z o'rnini topib yashashida. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko'pchilikka ko'shilish, ular bilan (alohida) ahil bo'lib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bo'lishi kerak. Muomala va munosabat ko'pchilikning diliga to'g'ri kelmaydigan ko'pol va dilozor odamni ko'pchilik yoqtirmaydi. Insonlar xushfe'l, shirinsuhan, mard, muomalasi shirin kishilarni dildan yoqtirishadi va xurmat-e'tibor qilishadi. Insonlar orasida munosib o'rin topish, inoq, ittifoq yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson hech qachon o'zining yutug'i bilan, boy-davlatliligi bilan, ilm-hunari bilan maqtanmaydi, qamma vaqt kamgap, sodda bo'ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo'lmogi zarur.

So'z inson qalbini ilitadi, so'z inson qalbini jarohatlaydi. «Tig' yarasi ketar, so'z yarasi ketmas» degan xalq maqoli bekorga aytilgan emas. Chunki so'zning qudrati benixoya katta. Inson o'z so'ziga, tiliga nixoyatda extiyotkor bo'lmog'i lozim. Ayrim yoshlarimizda so'zga, tilga e'tibor ancha sust. Eng avvalo, yoshlarga muomala madaniyatini, kattalar oldida maxmadonalik qilmaslikni, kattalar gapini

bo'lmaslikni, yoshi ulug'larga gap qaytarmaslikni o'rgatishimiz zarur.

Muomala madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda shuning uchun ham biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz kerak. Insonning qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi muomala orqali namoyon bo'ladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga so'z yordamida yetkazadi, amalga oshiradi. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlarini nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. So'zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo'ladi. Bundaylarni odamlar yoqtiradi, hurmat qiladi. So'zlashuv ham o'ziga xos san'atdir. Bu san'atni mukammal o'rganish har bir insonga zarur. Shu bilan birga, ona tilini mukammal o'rganmoq har bir insonning muqaddas burchidir. Tilni bilgach: uni ishlata bilish san'atini egallamoq inson uchun zarurdir.

Shirin so'zlik va go'zal nutq hech qachon, hech qayerda sotilmaydi. Bunga erishmoqlikning birgina yo'li bor. Bu ham bo'lsa, tinimsiz shirin so'zlashni mashq qilmoqlikdir. Bu esa, asosan, ko'p kitob o'kish yo'li bilan amalga oshiriladi. Muomala insonning kimligini ko'rsatuvchi yuzidir.

Muomala kategoriyasi umumiy psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanib, u o'z ichiga shaxslararo munosabatning eng muhim mexanizmlarini qamrab olgan. Psixologiya fanida muomala kategoriyasi keng aloqani mujassamlashtirib, odamlar o'rtasida o'zaro munosabatni aks ettiradi. Muomalaning eng muhim tarkifi muloqot sanalib, motivatsiyada motiv qanday ahamiyat kasb etsa, u ham xuddi shunday muhim rol o'ynaydi. Muomala hamkorlik faoliyatining extiyojidan vujudga kelib ko'p kirralari jarayonidir. Muomala quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topgan.

1. Kommunikativ (bir tomonlama axborot uzatish).
2. Muomala uz ichiga xamkorlik faoliyatining katnashchilari bilan uzaro axborot almashinuvini kamrab olgan bo'lib, kommunikativ jabxa sifatida tavsiflanishi mumkin. Odamlar bir-birlari bilan mulokotga kirishishi jarayonida muomalaning muxim vositalaridan biri tilga va nutq faoliyatiga bevosita murojat qiladilar.
3. Interfaol (ikki tomonlama ta'sir) -muloqotga kirishuvchilarni o'zaro ta'siri, ularning nutq faoliyatida nafaqat so'z orqali fikr almashinuvi, balki xatti-harakati va xulq- atvori o'zaro ta'sir o'tkazish tushuniladi.
4. O'zaro bir-birini idrok qilishi, anglashi. Bunda muloqotga kirishuvchilar o'zaro bir-birini idrok qilishi jarayoni namoyon bo'ladi. Ya'ni, ulardan biri ikkinchisining ishonchiga loyiq aqlli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega inson sifatida idrok kilinadi.

Pedagogik muomala- bu pedagogning talabaga ta'sir o'tkazish ularning bir-birlari bilan xamkorliklarining faoliyatidir.

Hamkorlik o'zaro axborot almashinuvi -turlicha kommunikativ vositalar yordamida pedagog tomonidan talabalar bilan o'zaro munosabatni tashkil qiladi. Pedagogik faoliyatda muomala muayyan dastur asosida maqsadni amalga oshirish, rejalashtirish va o'tkazish funksiyasini bajaradi. Ya'ni muomala:

- O'quv faoliyatini yakka xolda bajarishning vositasi;
- Tarbiya jarayonini ta'minlashning ijtimoi-psixologik tizimi;
- Ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi pedagog bilan talabalar o'zaro munosabatining muayyan tizimini tashkil qilishning usuli;
- Talaba individualligini takomillashtirish, iste'dodini qaror topshirish imkonini beruvchi jarayon sifatida xizmat qiladi.

Muallim pedagogik jarayonda yetakchi kishidir. Unga yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. Shuning uchun ham pedagogga, uning axloqiy sifatlariga talabalar bilan muomalasiga nisbatan alohida yuksak talablar qo'yiladi. Muallim hayotga endigina kirib kelayotgan, barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar - yosh talabalar bilan muloqotda bo'ladi. Talabalar ta'lim-tarbiya jarayonida umuminsoiniy va milliy axloq normalarini o'zlashtiradi. Talaba muomala odobini asosan pedagog timsolida anglab oladi. Pedagoglar jamoasida pedagoglar o'rtasidagi muomala-munosabatlar insonparvarlik, ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanadi. Ular odatda, ikki xil bo'lib, biri-rasmiy, ikkinchisi-norasmiy muomala deyiladi. Rasmiy muomala-munosabatlar O'zbekistan Respublikasining qonunlari, direktiv xujjatlariga asoslanadi. Norasmiy muomala pedagogik etikaning qonuniyatlariga asoslanadi va jamoaning har bir a'zosi tomonidan ixtiyoriy ravishda bajariladi. Muomala odobi psixologik qonuniyatlar, odob normalari, qoidalari talablari pedagoglar jamoasining fikri asosida bajariladi. Yoshlarga ta'lim-tarbiya berish bir kishining ishi emas. Uni pedagoglar jamoasi bajaradi. Ta'lim-tarbiyada ko'zda tutilgan maqsadga erishish uchun o'quv yurti butun jamoasi, «hamma pedagoglari birlashib xarakat qilishlari lozim. Har bir muallimning xatti-harakati, xulqi, muomalasi pedagoglar jamoasining maqsadi talablariga mos bo'lmog'i kerak.

Pedagogning talabalarga ta'sir o'tkazish samarasi uning prinsipialligi va talabchanligida o'z aksini topadi. Bundan tashqari u o'ziga ham o'ta talabchan bo'lmog'i, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda obro'-e'tibor qozonmog'i lozim. Muomala jarayonida va hamkorlik faoliyatida pedagogning talabalarga ta'sir o'tkazish natijasida ularda:

- o'z-o'zini va o'zgalarni hurmat qilish;
- o'z-o'zini va boshqalarning faoliyati, xulqini baxolash;
- o'z-o'zini boshqarish;
- o'z-o'zini nazorat va o'zgalarni nazorat qilish;
- o'z-o'zini takomillashtirish va yangi fazilatlarni egallash shakllanadi.

Do'stona muomalada talaba bilan pedagog o'rtasidagi bilimlarni puxta o'zlashtirishni ta'minlaydi va mukammal shaxsiy fazilatlarni tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, bizning kelajagimiz bo'lgan yoshlarning butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. Shu bois o'quvchi-talabalar fe'l-atvorini o'zgartirish, ularni bir-biriga, qolaversa insonlarga mehru-muruvvatli bo'lishga o'rgatish diniy aqidaparastlik, jaholat tomir otayotgan hozirgi davr uchun jamiyatni insonparvarlashtirish eng muhim dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Aslida bu vazifa inson va jamiyat paydo bo'lgandan buyon kun tartibida turgan bo'lib, hali-hanuz muloqot va muomala madaniyatini takomillashtirish umuminsoniy ehtiyoj sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Atoqli adib Bernard Shou so'zlari bilan aytganda: "Biz hozir havoda qush kabi uchishni, suvda baliq kabi suzishni o'rganib olgan bo'lsak-da, bizga bir narsa, yerda insondek yashashni o'rganib olish etishmaydi".

Shunga ko'ra, muloqot va muomala madaniyatiga bo'lgan ehtiyojni oqilona anglab olish muhim ahamiyatga ega. Zero, pedagogik muloqot va muomala madaniyati asosida erishiladigan yutuqlar o'qituvchi-pedagogning ijodiy mehnati mahsulidir. Xullas, o'qituvchi-pedagog har bir vaziyatni oqilona baholashi, uni to'g'ri rejalashtirishi, ta'lim va tarbiya jarayonlarida aql-idrok bilan muloqot va muomala madaniyatini tashkil etishi lozim.

Pedagogik muomalaning samarali jarayoni uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi. O'quvchi-talabalar bilan o'zaro munosabatning boshlanishi, o'zaro fikr almashishiga doir yana bir muhim vazifani hal qilish bilan muomala ob'ektlarining diqqatini o'ziga jalb qilish bilan bog'liqdir.

Yuqoridagi o'qituvchi-pedagoglar va o'quvchi-talabalar o'rtasida teng huquqli hamkorlikni vujudga kelishini, ular o'rtasida ruhan muloqot paydo bo'lishiga yetaklovchi pedagogik faoliyat shaklini muomala deb atash mumkin. Quyidagi pedagogik muomalaga kirishimlilik testida buning mazmun-mohiyatini ko'rishimiz mumkin: (5-reja)

5. Pedagogik muomala testi.

Pedagogik muomala – o'quvchi-talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqa o'rnatilishi va hamkorlik rivojlanishidan iborat jarayon bo'lib, bu jarayon ularning o'zaro hamkorlik qilishga nisbatan ehtiyojlari asosida vujudga keluvchi quyidagilarni o'z ichiga oluvchi faoliyatdir:

- o'zaro tushunish va anglash;
- o'zaro bir-birini idrok qilish;
- o'zaro axborot almashish;
- o'zaro harakat qilishning yagona uslubini ishlab chiqish.

Muomalaviy boshqaruv – xodimlar ustidan rahbarlik qilish maqsadida amalga oshiriladigan muomala jarayonidir.

Muomalaviy boshqaruvning maqsadi:

- buyruq va ko'rsatmalar, tavsiyanomalar, maslahatlar berish;
- topshiriq bajarilganligi to'g'risida qatnashchilardan axborot olish va ularni taqqoslash;
- ijrochilar tomonidan bajarilgan topshiriqqa baho berish.

Muomalaviy boshqaruvning asosiy bosqichlari:

- a) ishtirokchilarga ko'rsatmalar beruvchi ma'lumotlarni kuzatish;
- b) qayta (ikkinchi marta, takroran) ma'lumot olish;
- v) qatnashchilar tomonidan to'plangan ma'lumotga baho berish.

Ko'rsatmalar beruvchi ma'lumotlar uzatishning shakllari:

- a) direktiv-buyruq ko'rsatma, talabnoma;
- b) demokrativ –tavsiya, maslahat, iltimos.

Pedagogik muomala – o'quvchi-talabalarga ta'lim va tarbiya berish maqsadida maxsus ravishda amalga oshiriluvchi, pedagogik-psixologik odob (takt)ga asoslanuvchi hamkorlik negizidan iborat muomala jarayonidan biridir.

Pedagogik muomalaning maqsadi – o'quvchi-talabalar bilan o'zaro samarali ijtimoiy va pedagogik-psixologik hamkorlik qilishga erishish;

- o'quvchi-talabalar bilan o'zaro shaxsiy munosabatlarni shakllantirish;
- o'qituvchi o'quvchi-talabalarning bir-birlarini yanada chuqurroq tushunishlariga hamda anglashlariga yordam berish.

Agar biz ta'limning mohiyati o'quvchi-talabalarda bilish faoliyatini bevosita boshqarish ekanligini hisobga olsak, u holda pedagogik muomala bilan muomalaviy boshqarishning ko'pgina vazifalari o'rtasida o'xshashlik mavjudligiga ishonch hosil qilamiz. Huddi shu boisdan ham muomalaviy boshqarish jarayoniga berilgan tavsiyanomalar pedagogik muomala faoliyatiga bevosita xosdir. Muomalaning eng muhim xususiyatlari o'zaro bir-birini anglash va o'zaro bir-birini idrok qilishda o'z ifodasini topadi.

O'zaro bir-birini anglash quyidagi omillarga bevosita bog'liqdir:

- adabiy tilning milliy birligi;
- kasbiy atamalar bilan milliy tilning o'zaro uyg'unligi;
- ma'lumotning to'raligi, uning mantiqiy jihatdan izchil ravishda bayon qilinishi;
- suhbatdoshlarning aqliy darajasi, madaniy saviyasi va kasbiy tayyorgarligini hisobga olish;
- shaxslararo munosabat qatnashchisi diqqatini ob'ektga to'play olish imkoniyat uquvi;
- muhokama qilinayotgan masalani hal qilishda suhbatdoshlar shaxsiy qiziqishlarining mutanosibligi;
- o'zaro idrok qilish esa ushbu holatlar bilan uzviy bog'liqligi;
- suhbatdoshning nufuzi, obro'si, uning mutaxassisligiga oid bilimi, malaka va ko'nikmalari;
- o'zaro shaxsiy munosabatning holati, uning his-hayajonga seroblighi;
- rahbar o'z suhbatdoshlarida qanchalik ko'p ijobiy hissiy holatlar, chuqur kechinmalar uyg'ota olsa, u taqdirda ularning o'zaro idrok qilishi tez sur'atda (lahzada) amalga oshishi mumkinligi;
- o'zaro shaxsiy munosabatda hissiy holatning namoyon bo'lishi;
- darajasiga ko'ra ishtirokchilarda: simpatiya, empatiya, do'stlik yoqtirib qolish, befarqlik, nafrat, yoqtirmaslik singari salbiy hissiy kechinmalar, tuyg'ular yuzaga keladi. SHuning uchun ham muomalaviy boshqaruv jarayonidagi eng muhim qoida har qanday yo'l va usul yordami bilan bo'lsa ham, eng avvalo, suhbat jarayonida ijobiy hissiy holatlarni vujudga keltirishdan iboratligi.

Mazkur holat qanchalik kuchli, yuksak ko'tarinki sur'atda namoyon bo'lsa, demak, muomalaviy boshqaruv shunchalik engil kechishi mumkin.

PEDAGOGIK MUOMALA TESTI

Eslatma: Sizning e'tiboringizga testda bir nechta oddiy savollar havola qilinadi. Siz tez javob berishga harakat qiling "ha", "yo'q", "ba'zan".

№	Savollar	Ha	Yo'q	Ba'zan
1	Siz ish yuzasidan uchrashuvga borishga shaylanib turibsiz, kutish sizning asabingizni buzadimi?	2	1	0
2	Sizni biron yig'ilish, kengashga yoki shu singari yig'ilishlarda nutq so'zlashga taklif qilishsa sizda norozilik paydo bo'ladimi?	2	1	0
3	Oxirgi daqiqalargacha shifokorni chaqirishga urinmaysizmi?	2	1	0
4	Sizni hech bo'lmagan shaharga xizmat safariga borishni taklif qilishsa, siz bundan o'zingizni olib qochasizmi?	2	1	0
5	Siz kechinmalaringizni biror kishi bilan baham ko'rishni xohlaysizmi?	2	1	0
6	Ko'chada notanish kishi sizga iltimos bilan murojaat qilsa (biror ko'chani, uyni ko'rsatib yuborish uchun vaqt so'rab) asabiylashasizmi?	2	1	0
7	"Ota bilan bola" muammosi har xil avlodlarning bir-birlarini tushunmasligi bois yuz beradi, deb hisoblaysizmi?	2	1	0
8	Siz tanishingizga bir necha oy oldin olgan pulni qaytarishni unutganligini aytishga uyalmaysizmi?	2	1	0
9	Sizga oshxonada mazasiz taom berishdi. Tarelkani jahl bilan surib, jimgina o'tirasizmi?	2	1	0
10	Siz notanish kishi bilan yolg'iz qoldingiz, siz uning birinchi bo'lib gapirishini kutasizmi?	2	1	0
11	Siz kutilmagan navbatga turib qoldingiz, siz o'z niyatingizdan voz kechmasdan, navbatni oxirigacha kutasizmi?	2	1	0
12	Nizoli vaziyatni ko'rib chiquvchi komissiya tarkibiga kiritishdi, siz bu holatdan qochishga urinasizmi?	2	1	0
13	Sizda badiiy adabiyot, san'at, madaniyat, boshqalar fikrining	2	1	0

	noma'qulligini belgilovchi shaxsiy individual mezonigiz bor? Shundaymi?			
14	Sizga oshkor bo'lgan masala bo'yicha kimdir noto'g'ri nuqtai nazar bildirdi. Siz bahslashmasdan jim o'ltirasizmi?	2	1	0
15	Sizga bo'sh vaqtingizda u yoki bu o'quv mavzu va xizmat vazifalari bo'yicha murojaat qilib turishadimi?	2	1	0
16	Sizga o'z fikringizni og'zaki bayon etishdan ko'ra yozma ifodalash qulaymi?	2	1	0

Natijalarga ko'ra, muomalaga kirishimlilik qobiliyatini belgilovchi darajalar quyidagilarga ajratiladi:

30-32 ball. Sizni mutlaqo muomalaga kirishishingiz qiyin. Siz ko'proq o'zingizni ichki tuyg'ularingizga berilib, atrofdagilar bilan chiqishishga ancha qiynalasiz.

25-29 ball. Berk, tund odamsiz.

19-24 ball. Siz ma'lum darajada muomalaga kirishish imkoniyatiga egasiz.

14-18 ball. Normal.

9-13 ball. Muomalaga juda yaxshi kirisha olasiz.

4-8 ball. Muomalada etakchilik qilaolasiz, har xil vaziyatlarda ham muomalada mavzu tanlay olasiz.

3 va undan kichik ball. Sizda muomalaga kirishimlilik yuqorii, ammo odamlar sizdan qochishga harakat qilishadi.

6. Pedagogik muloqot – bo'lajak yuksak malakali mutaxassis shaxsini shakllantirish sharti sifatida.

Ma'lumki "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da oliy ta'lim tizimida bilimdon, milliy va umumbashariy qadriyatlarni egallagan, yuksak madaniyatli, yuqori intellekt egasi bo'lgan yetuk mutaxassislarni tayyorlash dolzarb vazifalardan biri ekanligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Albatta, bu o'rinda bo'lajak mutaxassislarda mukammal kasbiy tayyorgarlik, ijodkorlik, siyosiy va iqtisodiy bilimdonlik, hayotiy faollik kabi sifatlar bilan bir qatorda muloqot qobiliyatini ham shakllantirish zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, yurtboshimizning nutqlari va fundamental asarlarida ham ana shunday keng tafakkurli, ongli, mustaqil va tanqidiy fikrlaydigan, hayotda o'z o'rnini yo'qotmaydigan barkamol shaxslar yetishib chiqishi bir necha marta qayd etilgan.

Pedagogik muloqotga asosan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, bo'lajak mutaxassislarni o'quv-bilish faoliyatini boshqarishda muhim omil sifatida qaraladi. Pedagogik-psixologik muloqotni bir necha guruhlariga bo'lib tasniflashga harakat qilinadi. Pedagogika va ilmiy-uslubiy jihatdan o'qituvchi-pedagoglar va talabalar o'rtasida kechadigan pedagogik muloqotni uchta asosiy guruhga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir:

1) **barqaror ijobiy**, ya'ni ushbu guruhga mansub o'qituvchi-pedagoglar chuqur bilimdonligi, pedagogik mahoratining yuksakligi, tafakkurining kengligi, samimiyligi bilan talabalarning hurmatini qozonadilar. Ular talabalar bilan do'stona va hamfikrlilik nuqtai nazaridan munosabatga kirishadilar, zarur hollarda o'z yordamlarini ayamaydilar. Talabalar bunday o'qituvchi-pedagoglarni xush ko'radilar va ular bilan muloqot qilishga oshiqadilar;

2) **sust-ijobiy** bunday o'qituvchi-pedagoglar doimo talabalar davrasida, ular qalbini tushunishga harakat qiladilar. Lekin ularning bu munosabatlari turg'un emas va ayrim paytlarda bunday o'qituvchi-pedagoglar kayfiyatga beriluvchan bo'ladilar;

3) **salbiy** – bunday o'qituvchi-pedagoglar talabalar bilan rasmiy munosabatda bo'ladilar va ko'pincha ularga pand-nasihatlar qilib turishni o'zlarining burchi deb hisoblaydilar. Talabalar bunday o'qituvchi-pedagoglardan yiroq bo'lishga harakat qiladilar, muloqot qiyinchilik bilan amalga oshadi va bu esa ular o'rtasida keskin vaziyatni keltirib chiqarishi mumkin.

Tarbiyalanuvchilar o'z ustozlaridagi kasbiy va nazariy bilimdonlik bilan bir qatorda kamtarlikni, samimiylilikni, bag'rikenglikni, vazminlikni, haqqoniylikni, adolatparvarlikni qadrlaydilar. Bunday o'qituvchi-pedagoglar bilan til topishish oson, chunki ular talabalar shaxsiga hurmat bilan qaraydilar, rasmiyatchilikdan yiroq bo'ladilar. O'quv-tarbiyaviy jarayonning samarali kechishi ko'p jihatdan pedagogik muloqotning maqsadga muvofiq tarzda amalga oshirilishiga bog'liq. Shuni unutmaslik lozimki, o'qituvchi-pedagoglar shogirdlari nazarida o'zlarining shaxsiy fazilatlari, xis-tuyg'ulari, xatti-harakatlarini boshqara olishlari, pedagogik muloqot madaniyati kabi sifatleri bilan hayotiy namuna bo'la olishlari lozim deb hisoblaymiz. Pedagogik muloqotda o'qituvchi-pedagoglar nutq texnikasiga rioya qilishi, ohangning muloyimligi, badiiy til ifoda usullarining boyligi, kabi qator omillarga ham e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiqdir.

Ba'zan o'qituvchi-pedagoglarda ayrim talabalar haqida noto'g'ri taassurotlar paydo bo'lib qolishi mumkinki, bu esa o'z navbatida pedagogik muloqotda noxush holatlarga olib keladi. Bu tasavvurlar kasbdoshlarning talaba haqidagi sub'ektiv fikrlari, birlamchi noto'g'ri taassurotlari, shogirdlarining individual xususiyatlarini e'tiborga olmaslik oqibatida yuzaga kelishi mumkin.

Albatta ta'lim-tarbiyaning har qanday shakllarini amalga oshirishda pedagogik muloqotni to'g'ri yo'lga qo'ya bilish juda ahamiyatlidir. Dars jarayonida pedagogik muloqot muayyan o'quv materiallari asosida olib boriladi va talaba shaxsini kompleks rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning innovatsion metodlariga asoslangan hamkorlik, o'zaro xayrixohlik, tolerantlik ruhida olib borilgan muloqotgina shubhasiz ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Muloqot jarayonida o'qituvchi-pedagog talabalarning qiziqishlari va ular o'zlarini namoyon qilishga bo'lgan intilishlarini inobatga olishi lozim. U ta'limni insonparvarlashtirish, individuallashtirish prinsiplariga amal qilgan holda talaba shaxsining rivojlanishi uchun ma'lum shart-sharoitlarni yaratadi.

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida va amaliyotda samarali foydalanilmoqda. Endilikda talabalar

o'qituvchi-pedagoglardan tayyor bilimlarni qabul qilib oluvchi shaxs emas, balki ta'limning faol ishtirokchisi sifatida qaralmoqda. Binobarin, talabalar o'rganilayotgan muammoni mustaqil tadqiq qiladi, chuqur mushohada yuritadi, masalaning yechimini topishga harakat qiladi. Bu o'rinda muloqot bahs-munozaralar, mini-konferensiyalar, davra suhbatlari, talabalar minbari kabi ko'rinishlarda olib borilishi mumkin. Do'stona o'zaro hurmat ruhida tashkil qilingan muloqot natijasida talabalarda o'z imkoniyatlariga ishonch paydo bo'ladi va o'zlarini shaxs sifatida kengroq namoyon qilishga intiladilar. Ular muayyan ilmiy, madaniy va tarixiy jarayonlarning faol ishtirokchilariga aylanadilar. Nazariy gipotezalarni tahlil qiladilar va ularga davr nuqtai nazaridan tanqidiy baho beradilar. Bunda o'quv fanlarining mantiqiy tuzilishi, bilimlarni o'zlashtirishda qo'llaniladigan metodlarning tanlanishi, o'quv materialini o'rganish uchun ajratilgan vaqt kabi omillarni ham hisobga olish zarur deb o'ylaymiz. O'qituvchi-pedagog o'zi o'qitayotgan fanning talabalarni kelgusi kasbiy faoliyatiga tayyorlashdagi o'rnini doim his qilib turishi kerak.

Shuningdek, o'qituvchi-pedagog pedagogik muloqotni tashkil qilar ekan, talabalarda noxush kechinmalar, salbiy tuyg'ularning kelib chiqishiga yo'l qo'ymasligi va guruhda ishchanlik, ko'tarinkilik, hamkorlik va ijodkorlik vaziyatini yarata bilishi juda ahamiyatlidir.

Xullas, oliy o'quv yurtlarida pedagogik muloqot turli vaziyatlarda, ya'ni darsda va kurs ishlari, referatlar tayyorlashda hamda pedagogik amaliyot jarayonida ro'y beradi va talabaning bo'lajak mutaxassis sifatida shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari talabalar bilan o'tkaziladigan turli ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy mavzularga bag'ishlangan munozaralar ham ularning ma'naviy yuksalishiga xizmat qiladi.

Talabaning erkin mulohaza yuritishi, xulosalarini aniq bayon qilishi, o'zgalar fikriga e'tiborli, sabr-toqatli bo'lishi muloqotni tashkil qilishning muhim shartlaridandir.

Buguni talaba – ertangi yetuk mutaxassis sifatida shakllanar ekan, uning ko'z o'ngida unga sabr-toqat va mehr-shafqat bilan saboq bergan ustozlari gavdalanadi. O'zgalar bilan insoniylik nuqtai nazaridan muomalada, munosabatda, muloqotda bo'ladigan o'qituvchi-pedagoglarning o'z shogirdlari qalbida mangu saqlanib qoladilar va yo'lchi yulduzdek ularning hayot yo'lini yoritib, yuksaklikka chorlaydilar.

Test savollari:

1. Muloqotning tomonlari qaysilar?

- A. faol, sust, xolis
- B. obro'lilik, liberal, jamoaviy
- C. qattiqqo'llik, talabchanlik, mehribonlik
- D. talab qilish, maslahatli, buyurish

2. Muloqotning shaxslararo munosabatlarda xulq-atvorga ta'sir etuvchi tomoni:

- A. interaktiv B. kommunikativ C. perseptiv D. refleksiv

3. Muloqotning shaxslararo munosabatlarda axborot, ma'lumot, fikr almashinuvi tomoni:

A. interaktiv B. kommunikativ C. perseptiv D. reflektiv

4. Muloqotning shaxslararo munosabatlarda bir-birlarini idrok etishlari va tushunishlari :

A. interaktiv B. kommunikativ C. perseptiv D. reflektiv.

5. Odam o'z his-kechinmalarini nutqsiz izhor qilmoqchi bo'lsa, qanday namoyon etadi:

A. mimika, pantomimika B. nutq C. dialog D. monolog

6. Boshqalarning his-kechinmalarini tushunishga moyillik va tayyorlik holati:

A. egoism B. altruism C. empatiya D. simpatiya

7. Muloqot jarayonining ko'p qirrali ekanligini qaysi jihatlar ifodalaydi:

A. shaxslarning o'zaro ta'siri

B. shaxslar o'rtasida axborot almashinuvi

C. bir kishining boshqasiga ta'sir ko'rsatishi

D. barcha javoblar to'g'ri

8. Pedagogik faoliyatda uchta muloqot uslubini ajratish mumkin. Bular:

A. radikal, ijtimoiy, dinamik

B. demokratik, avtorial, liberal

C. Ish, o'yin, ruhiy

D. primitiv, manikulyativ, standartli

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. G'oziev E. Muomala psixologiyasi. (darslik). T. "O'qituvchi" nashriyoti. 2010.

2. Ataeva N. va boshqalar. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2011 yil.

3. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O'quv-uslubiy qo'llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.

4. Mavlonova R., To'raeva O., Holiqberdiev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.

5. Kan-Kalik. Uchitelyu o pedagogicheskom obshenii. M. "Prosveshenie". 1987.

(o'quv qo'llanma).

6. Maxsudova M. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo'llanma) N.2003.

7. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. (muammoli ma'ruzalar matni). N. 2004.

8. [http \ ped.piter.com/](http://ped.piter.com/) - novosti pedagogiki, pedagogicheskie testi, professionalnaya pomosh pedagogov spetsialistov.

9. [http \ ped.piter.com/](http://ped.piter.com/) - elektronnie knigi i stati po pedagogike.

10. <http://inluenkeatvork.com>.

7 Mavzu: O'quv-tarbiyaviy vaziyatlarni loyihalashtirish

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Tarbiyaviy vaziyatlarning mazmun mohiyati haqida to'liq ma'lumot berish. Tarbiya jarayonining murakkabligi, usullari, tamoyillari va oilada ota-ona va farzand munosabatlari haqida tushuncha berish.

Tayanch iboralar

Tarbiya, tarbiya jarayoni, tarbiya tamoyillari, tarbiya usullari, shaxs, muhit, oila, tarbiya, ota-onalar, farzandlik burchi, jamiyat, kattalarga xurmat, xatoliklar, milliy an'analar, «Oila markazi» vazifalari.

Nazorat uchun savollar

1. Tarbiya jarayoni nima?
2. Tarbiya jarayonining murakkabligi nimada?
3. Tarbiya tamoyillari?
4. Tarbiya usullari, turlarini sanab bering.
5. Shaxs tushunchasiga ta'rif bering.
6. Muhit nima?
7. Tashqi muhitning shaxsga ta'siri nimalarda namoyon bo'ladi?
8. Tarbiya orqali insonni to'liq o'zgartirish mumkinmi?
9. Oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish omillari nimalardan iborat?
10. Oilada ota-ona va farzand munosabatlari haqida gapiring.
11. Oila tarbiyasidagi ob'ektiv va sub'ektiv sabablar deganda nimani tushunasiz?

Reja:

1. Tarbiyaning mazmuni va asosiy yo'nalishlari.
2. O'quv-tarbiyaviy vaziyatlarning vujudga kelishi, namoyon bo'lishi va ularning tahlili.
3. O'quv-tarbiyaviy vaziyatlarning usullari va tamoyillari
4. Oila shaxs tarbiyasi va kamolotining muhiti va sub'ekti sifatida.
5. O'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini kamol toptirishning psixologik-pedagogik asoslari.

1. Tarbiyaning mazmuni va asosiy yo'nalishlari.

Tarbiya jarayonining mohiyati nimadan iborat? Bu oddiy savol bo'libgina qolmay, pedagogika rivojlanishi shu vaqtga qadar ushbu muammoni yechish yuzasidan ko'pgina qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi. Avvalo shu narsani bilib olish lozimki, tarbiya tushunchasi har xil mavzuda qo'llanishi lozim. Masalan, tarbiya deganda, yosh avlodning kelajak hayotga tayyorlash deb tushuniladi. Lekin, bu tayyorlash maxsus tashkil qilingan tarbiya faoliyatlari bilan amalga oshirilishi mumkin.

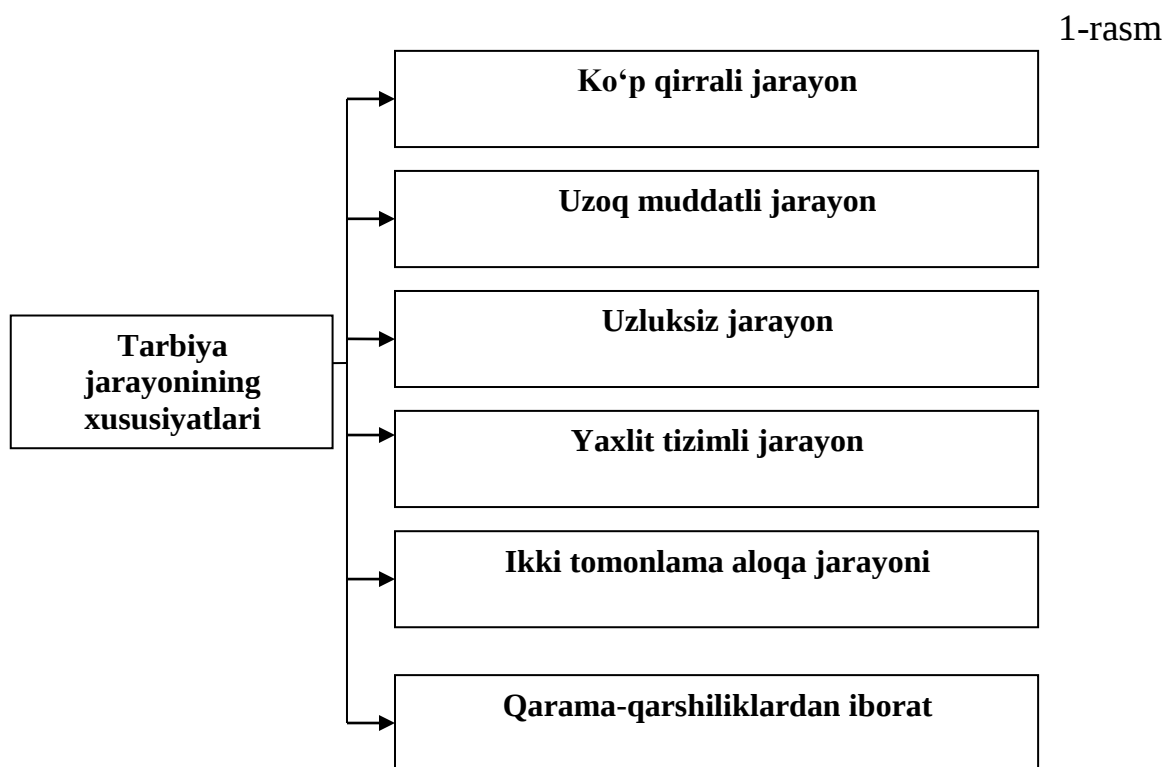
Tarbiya shaxsni maqsadga muvofiq shakllashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va sistemali ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki

yoqlama faoliyatni pedagog va talaba faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan va ijtimoiy aloqalarga xizmat qiladigan xulqiy odatlarni hosil qilinadi.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir.

Psixologik va pedagogik tadqiqotlarga qaraganda shaxsga tashqi omillar ta'siri u xoh ijobiy, xoh salbiy ta'sir ko'rsatsin, tarbiyalanuvchi tarbiyasida ular ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchining shaxsiy tajribasi va ehtiyojlari tashqi ta'sirga munosabatni belgilab beradi va uning xulqiga ta'sir etadi. Shuning uchun tarbiyalanuvchi faoliyatini uyushtirishning o'zigina kifoya qilmaydi. To'g'ri tarbiyalash uchun tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qalbidan paydo bo'ladigan munosabatni, turli xil kechinmalarni qanday anglashni, his qilishni hamda ulardan o'zi uchun nimalarni maqsad qilish olganligini bilish zarur.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongigina emas, balki, his tuyg'ularini ham o'stira borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun talabaning ongiga (ta'lim jarayoni asosida) hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, hulqini idora qilish jarayonida) sistemali va muntazam ta'sir etib boriladi. Talabani tarbiyalashda bularning birontasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetda qolsa maqsadga erishish qiyinlashadi. Shuning uchun tarbiya jarayoni ko'p qirrali va murakkab jarayon deb yuritiladi. Uning xususiyatlari quyidagicha aks ettiriladi.

2. O'quv-tarbiyaviy vaziyatlarning vujudga kelishi, namoyon bo'lishi va ularning tahlili.

Har qanday jarayon o'z natijasiga erishishga qaratilgan qonuniy va izchil harakatlar jamidan iborat bo'ladi. Tarbiya jarayonining eng asosiy natijasi har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib uyushtirishni va rahbarlikni ham, tarbiyalanuvchi shaxsning o'zi aktivlik ko'rsatishni ham talab etadi. Chunki u tarbiyaning umumiy maqsadlarini amalga oshirish dasturini ishlab chiqadi, tarbiya formalari, metodlari va usullarini asosli tarzda tanlab oladi va tadbqiq etadi.

Sharqda ham azaldan farzand tarbiyasiga katta e'tibor bilan qarab kelingan. Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy yozganidek «Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot -yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir».

Yurtga, vatanga muhabbat, insonparvarlik tuyg'ulari xalqimizning qon-qoniga singib ketgan azaliy xususiyatdir. Ana shu noyob insoniy fazilatlarni asrab, avaylash va yanada takomillashtirish, farzandlarimizni ozod va demokratik O'zbekistonning munosib o'g'il - qizlari qilib tarbiyalash masalasi ma'naviyat sohasidagi ishlarimizning asosiy yo'nalishini tashkil etmog'i kerak. Ma'naviyat tarbiyaning eng ta'sirchan quroli ekan, undan oqilona foydalanish, tarbiyalanuvchilarni vatanparvarlik, rostgo'ylik, xalqsevarlikka o'rgatish kerak bo'ladi. Aslida olganda axloq ma'naviyatning o'zagi. Inson axloqi shunchaki salom-alik xush muomaladangina iborat emas. Axloq bu insof va adolat tuyg'usi, imon, halollik deganidir.

Qadimda ajdodlarimiz komil inson haqida butun bir axloqiy talablar majmuasini zamonaviy tilda aytsak, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar.

Sharq tarbiyasida islom dinining roli muhimdir. «Islom dini-bu otabobolarimiz dini, u biz uchun ham iymon, ham axloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanligini unutmaylik. Ana shu ma'rifatli kishilarimiz jon-jon deb qabul qiladigan va yaxshi o'gitlarga amal qiladilar. Mehr-oqibatli, nomusli, oriyatli bo'lishiga izzat-ehtirom tushunchalariga rioya etishga harakat qiladilar». Islom dini har qanday davrda ham insonlarni poklikka undagan, yaxshi xislatlarni ko'paytirib yomon xislatlardan xalos etishga chorlagan.

Pedagogika tarbiyalanuvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun zarur bo'lgan eng samarali shart-sharoitlarini o'rganadi va aniqlaydi. Bu masalani hal qilish uchun avvalo «shaxs» degan umumiy tushunchaning ma'nosini va shaxsning rivojlanish qonuniyatlari, rivojlanishning ko'rsatkichlarini shaxsning shakllanishida ayrim muhim omillar rolini bilish, individning rivojlanish jarayoni bosqichlarini aniqlash, shaxsni shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning shaxs aktivligi rolini o'rganish kerak bo'ladi.

Birinchi galda rivojlanish tushunchasining ma'nosini ochib berish lozim. Bu masalaga filosofik jihatdan baho berish bilan asoslanadi. Filosofiya rivojlanishini tabiat, jamiyat va tafakkurning xususiyati deb quyidan yuqoriga tomon bo'lgan harakat deb, yangining tug'ilishi va eskining yo'q bo'lishi yoki tubdan o'zgarishi deb hisoblaydi.

Shuning uchun pedagogikada shaxsning rivojlanish jarayoniga inson

shaxsini takomillashtirishning murakkab va ziddiyatli yo'li deb qaraladi.

Murakkab bo'lgan tushunchani tahlil qilinganda turli olimlar turli xususiyatlarni asosiy tomonlar deb ko'rsatib kelganlar. Aql, hissiyot va irodani shaxsning uch asosiy tomoni deb ajratib ko'rsatish eng dastlabki urinishlardan edi. Keyinchalik pedagog olimlar shaxsni o'rganishga boshqacha yondasha boshladilar. Shaxs doim bir butun, murakkab hodisa bo'lib unda insonning biologik xususiyatlari ham, ijtimoiy xususiyatlari ham gavdalanadi. Bir shaxsda uning hamma tomonlari, xususiyatlari ham sifatlari bir-biri bilan bog'langan bo'ladi. Bu bog'lanishlar nihoyatda xilma-xil bo'lib, turli kishilarda turlicha sodir bo'ladi. Ba'zan ular bir-biriga zid va o'zgaruvchidir. Shuning uchun ham kishining har bir sifati, masalan irodasi, xotirasi yoki xarakter xususiyati uning qanday tilak va orzular bilan yoki boshqa sabablar bilan kirishganiga qarab mutlaqo har xil ahamiyat va qimmat kasb etadi. Xayol boyligi kishining ijodiy faoliyati uchun zarur bo'lgan qimmatli xususiyatdir, ammo, odam xayolida o'ylab turgan narsalarini amaliy faoliyatida ro'yobga chiqarmasa, bu xayol boyligi salbiy xususiyat bo'lib qoladi. Musiqaga qobiliyati bo'lgan kishi uni yaxshiroq o'rganish uchun intilmasa va mehnat qilmasa, uning qobiliyati o'smaydi.^{1[28]}

Turmushda kishi o'zidagi ba'zi zaif tomonlarni, odatlarni kuchliroq sifatlari bilan qoplashga harakat qiladi. Biror narsani uncha tez tushunib ololmaydigan odam astoydil harakat qilib va zo'r berib uni tushunib oladi va mehnatini to'g'ri tashkil etadi. Har bir kishi juda ko'p odamlar bilan xilma-xil munosabatlarga kirishganda o'zining turli xususiyatlarini namoyon qiladi.

Shaxsning eng barqaror va ahamiyatli xislatlari uning boshqa odamlarga, mehnatga, Vatanga bo'lgan turli munosabatlarida ifodalanadi. Bu xislatlar kishidagi ayrim psixik jarayonlarning kechish xarakterini ham ko'p jihatdan belgilab beradi.

Pedagogika fani shaxsni biologik va ijtimoiy xususiyatlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan bir butun narsa deb hisoblaydi. Kishining yoshi, sog'ligi, kasalligi, uning faoliyatidagina emas, balki turmush tarziga ham ta'sir qiladi. Lekin shaxsning butun qiyofasini belgilab beradigan unga o'z jismoniy kamchiliklarini xarakteridagi salbiy xususiyatlarni yo'qotish kuch bag'ishlaydigan sabablar, qiziqishlar, maqsadlar, ya'ni ijodiy hayot natijalari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shaxs tushunchasi ijtimoiy foydali faoliyatda qatnashishga ehtiyoj sezishini va aktiv ishtirok etishini har bir kishining boshqa odamlar bilan munosabatda bo'lishi ehtiyojini, bu munosabatning mazmuni va formalarini, shaxs bilan uning atrofidagi kishilar o'rtasidagi munosabatlar tizimini, uning tabiatga tevarak atrofdagi dunyoga munosabatini shaxsning asosiy xususiyatlari deb ajratish mumkin. Shaxsning ko'p sohali va har tomonlama faoliyatida turli xil odamlar bilan aloqada shaxsning hamma qiziqishlari namoyon bo'ladi, uning odamlarga, umumiy ishga, o'z malakasiga. o'ziga bo'lgan munosabatlari shakllanadi. Biroq shaxs ijtimoiy turmush mahsuli bo'lish bilan birga tirik organizm hamdir.

¹ Ochilova G.O., Musaxanova G.M. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.36-bet

Organizmning hayoti biologik qonunlarga bo'ysunadi. Birinchi galda nerv sistemasining xossalari mavjudga keltiradigan temperament xususiyatlari tufayli insonning butun xulq-atvori alohida xarakterga ega bo'ladi. Shaxsning tarkib topishi va xulq-atvorida ijtimoiy va biologik jihatlar munosabati nihoyatda murakkab bo'lib, kishi taraqqiyotining turli davrlarida uning boshqa odamlar bilan bo'lgan aloqalarining turli vaziyat va ko'rnishlarida har xil keskinlikda namoyon bo'ladi.

Shaxsga avvalo uning ijtimoiy qiyofasiga, kishining o'z atrofidagi odamlar hayoti bilan bog'liq holda ifodalanadigan qiyofasiga qarab baho beriladi, kishi tevarak atrofidagi odamlar bilan xilma-xil munosabatlarga ba'zan o'ziga bog'liq bo'lmagan munosabatlarga kirishib o'zining mohiyatini namoyon qiladi. Shaxsning barcha xislatlari atrofidagi kishilar bilan munosabatida shakllanadi. Shaxs odamlar orasidan tashqarida yashay olmaydi va shakllanmaydi.

Hozirgi davrda shaxsni ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash davlat siyosatining bosh mezoni hisoblanadi. Shaxs rivojlanishiga to'g'ri yondashish uchun shaxsning tabiatini, tuzilishini uning xulq-atvorini va unga ta'sir ko'rsatish vositalarini bilish zarur.

Tug'ilgan inson shaxs bo'lib shakllanishi lozim. Bu jarayon bir qancha omillar ta'sirida sodir bo'ladi va muayyan qonunlarga bo'ysunadi. Odatda shaxs shakllanishi uchun uchta asosiy omillar tan olinadi. Bular **irsiyat, atrof-muhit va tarbiyadir**. Ushbu omillarning hech biri vaziyat va sharoitlarga bog'liq bo'lmagan holatda mustaqil ravishda shaxs shakllanishiga ta'sir eta olmaydi. Bundan tashqari ba'zi omillar faolroq, muntazamroq ta'sir ko'rsatadi va kishilarning ongli irodasiga bo'ysunadi boshqalari esa boshqarilishi qiyin bo'lgan omillardir. Ba'zi omillarning ta'siri stixiyali ravishda sodir bo'ladi va shaxs tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi ayrim kishilarning irodasiga, tashkilotsizlik qobiliyatlarida va boshqalarda bog'liq bo'lmaydi.

Tarbiyaga shaxsni uning his-tuyg'ularini, xarakterini, jismoniy rivojini, xulq-atvorini muayyan yo'nalishda shakllantirish maqsadida kishilar bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy hodisa deb qarash lozim. Pedagogika sohasining yetuk olimlari ijtimoiy omilning hal qiluvchi ahamiyatiga ega ekanligini himoya qiladilar, shaxs yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi. Balki, tarbiyaning ta'siri ostida yaxshi yoki yomon bo'lib o'sadi deb isbotlaydilar. Xo'sh, shaxs tarbiyasi uchun ta'sir etuvchi omillar qaysilaridan iborat? Bu asosan uchta omilni tashkil etadi. Biologik omil, atrof - muhit va tarbiyadagi omillardan iboratdir.

Biologik omil. Bu omilning ta'sirini avvalo shuning uchun e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydiki, shaxs tirik organizmdir, uning hayoti biologiyaning umumiy qonunlariga ham, yoshlar anatomiyasi va fiziologiyasining maxsus qonunlariga ham bo'ysunadi. Hayotning muayyan davrlarida shaxsning ayrim organlari va butun bir organlar sistemasining tuzilishida va funksiyalarida o'zgarishlar yuz beradi. Shaxsning sog'lik holati va bu holat ko'p yoki oz muddat buzilib turishi biologik omilga taalluqli. Shaxs hayotida nerv faoliyatining individual va tipologik xususiyatlari, yosh va jinsiy jihatdan bo'lgan tafovutlar katta rol o'ynaydi, ular oldida irsiy emas, balki tug'ma xususiyat va tafovutlardir. Organizmning biologik

etilishi qonunlarga asoslanadi. Bu qonun muhitning ba'zi bir tarbiyaviy ta'sirlariga turli darajada bo'ysungan holda amal qilishi kerak. Lekin shaxs organizmining biologik hayoti uning psixik rivojlanishini bevosita belgilab bermaydi va shu bilan birga, unga nisbatan mutlaqo betaraf va befarq hodisa bo'lib ham qolmaydi. Biologiyaning asosiy tushunchasi bo'lgan irsiyatning roli olimlar tomonidan jiddiy muhokama qilinib kelinmoqda. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-ona organizmining uzoq muddat bir xil sharoitda yashash natijasida mustahkam o'rnashib qolgan xossalari irsiyat yo'li bilan o'tadi.

Muhit. Biologiya fani muhitni organizm yashaydigan joy deb, muhitning ta'siri esa organizm bilan bog'liq muhit o'rtasidagi assimiliyatsiya va dissimiliyatsiya yoki moddalar almashish qonuni asosida amalga oshadi, deb tushuntiradi. Bu qonunga binoan organizm yashab turgan muhit bir butun narsadir. Tabiiy muhit yorug'lik, issiqlik, ovqat, havo kabi komponentlari shaxsning organizm sifatida rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Ammo shaxsning shaxs sifatida shakllanishi uchun bu mutlaqo yetarli emas. Shaxsning yashab turgan muhitida odamlar, birinchi navbatda tarbiyalanuvchiga yaqin kishilar, ya'ni oz sonli oila a'zolarigina emas, balki unga uzoqroq bo'lgan kishilar uning qo'ni-qo'shnilari, mahallasi, tarbiyalanuvchilar bog'chasidagi o'rtoqlari, so'ngra esa u birga o'qiydigan, o'ynaydigan, birga ishlaydigan, turli aloqada bo'ladigan o'rtoqlari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Hozirda tarbiyalanuvchilar ommaviy axborot vositalari orqali o'zlariga notanish avlod-ajdodlarning jonli obrazlariga duch keladilar. Bu obrazlar yosh avlodning fikr va hislariga uning voqea-hodisalariga beradigan baholariga va intilishlariga ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'sir ijobiy yoki salbiy o'tadigan birdan-bir yo'l shaxsning tevarak - atrofidagi odamlar bilan munosabatda bo'lishidir, shaxs munosabatda bo'lgan kishilar uning muhitidir. Shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi o'ziga xos modda almashish tipi bo'lgan aloqa orqaligina shaxs o'tmish - avlodlarining qimmatli tajribasini o'zlashtira olishi, katta kishilardan namuna ola bilishi mumkin.

Faqat munosabatda tarbiyalanuvchilarning tarbiyachilari - kattalarga emas, balki tarbiyalanuvchilarning o'zlari ham faol qatnashadigan mana shu aloqadagina, faqat ana shu ikki yoqlama jarayondagina shaxs xilma-xil bilim oladi, juda ko'p malakalarni va ish usullarini egallaydi, o'zining sezgi organlari orqali idrok qilgan narsalarini anglab olishga, tashqi dunyodagi voqea va hodisalarga turli xil his-tuyg'ular, fikr va tasavvurlar bilan javob berishga o'rganadi.

Odamlar bilan munosabatda u nima yaxshiyu nima yomonligini, nimani qilish va qilmaslikni bilib oladi, u muayyan maqsadni ko'zlab aqlga muvofiq ish tutishni hamda insonlarga va ularning fe'l-atvorlariga tanqidiy baho berishni o'rganadi. Odamlar bilan bo'lgan munosabatlarida shaxs yaxshi fazilatlar bilan boshqa shaxslar o'rtasida ajralib tura boshlaydi, o'zi yashab turgan jamiyatda qabul etilgan axloq me'yorlarini boshqalarga va o'ziga nisbatan qo'llab, ularni o'z ishida mezon qilib ola boshlaydi. Demak, **birinchi**dan, **muhit shaxsni rivojlantiruvchi omil** sifatida tarixan o'zgaruvchi ijtimoiy hodisadir, Chunki muhit, hatto shaxs dunyoga kelgan dastlabki kunlardan o'zining hayoti o'tadigan eng tor muhit ham,

ya'ni shaxsning oilasi ham jamiyatning bir uyasi, hujayrasidir. Tarixiy taraqqiyotning har bir davrda yangi kishini tarbiyalashning maqsadlari va vositalari o'zgaradi, axloq me'yorlari, madaniyat boyliklari, katta yoshdagi odamlarning did va qiziqishlari, fikr yuritish usullari o'zgaradi.

Ikkinchidan, tarbiyalanuvchi o'z aktivligi tufayli, moddiy, tabiiy va ayniqsa ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqaga kiradi. Faqat ana shu sharoitdagina muhit o'sib kelayotgan shaxsni rivojlantiruvchi omil bo'lib qoladi. Inson tarbiyasida muhit muhimmi yoki tarbiya degan savolni qo'yish mantiqan to'g'ri bo'lmaydi. Bu narsa g'ayriqonuniydir. Ammo muhit shaxsga ma'lum darajada tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatgan taqdirdagina rivojlantiruvchi omil bo'la oladi. Bu ta'sir stixiyali, tartibsiz ko'rinishda bo'lishi mumkin, bunday holda shaxsning rivojlanishi ham ma'yan maqsadga qaratilmagan bo'ladi, natijada shaxsda jamiyat uchun ham, shaxsning o'zi uchun ham zararli bo'lgan shaxsiy fazilatlar vujudga keladi.

Tarbiyalanuvchining o'z atrofidagi moddiy va ijtimoiy muhit bilan aloqada bo'lishi, uni rivojlantiruvchi asosiy sabab ekanini tushunish munozarali bir masalani, shaxsning psixik taraqqiyotida eng muhim narsa biologik omilmi yoki ijtimoiy omilmi degan masalani hal qilish imkoniyatini beradi. Shaxs hayotda va kattalar bilan munosabatda o'z individualligini tashkil etgan jismoniy va psixik sifatlarining butun majmui bilan harakat qiladi. Shunday qilib biologik va ijtimoiy omilni biri-biriga qarama-qarshi qo'ymaydi.

Pedagogikada tarbiyalanuvchining rivojlanishini uning faoliyati va shu faoliyat tufayli yuz beradigan, shaxsning tevarak-atrofdagi voqelikka bo'lgan munosabatlarida, bilish jarayonlari va xarakter xususiyatlari rivojida hosil bo'ladigan sifat o'zgarishlardan iborat murakkab jarayon deb hisoblaydi. Faoliyatsiz rivojlanish bo'lmaydi. Shaxsdagi rivojlanish mohiyati avvalo shundan iboratki, uning faoliyati o'zgarib va takomillashib boradi, faoliyat turlari (o'yin, o'qish, mehnat va boshqalar) ko'payadi, har xil faoliyat turlarining o'zaro nisbati, ularning natijalari o'zgaradi va shu o'zgarishlar jarayonida shaxsning rivojlanishi yuqoriroq darajaga ko'tariladi. Shunday qilib, bilish protsesslarida ham tarbiyalanuvchining dunyoga bo'lgan munosabatida ham, uning turli faoliyatida ham murakkab sifat o'zgarishlari sodir bo'ladiki, bu shaxs rivojlanishining mohiyatini tashkil etadi.

Faoliyatning har xil turlarida shaxsning individual xususiyatlari shakllanadi. Bu xususiyatlar faoliyatning maqsadlarida, faoliyatga undagan sabablarda kishi o'z oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshirish uchun foydalanadigan yo'l, usul va vositalarni va uning o'z ishiga, o'z faoliyatiga, o'zi va boshqalarning yutuq va muvaffaqiyatsizliklariga qanday qarashida namoyon bo'ladi.

Kishi o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishishda foydalanadigan vositalarga qarab ham shaxsga baho berishi mumkin. Bunda odam o'zidagi bilimni, o'zi yaxshi bilib olgan ish usullari, malaka va ko'nikmalarni qo'llaydi, qobiliyatlar ham shaxsning imkoniyatlaridandir. Kishining imkoniyatlari aksariyat hollarda o'zi o'ylaganidan ko'ra, ancha ko'p yoki oz bo'ladi. Talabchanlik darajasi ochiq ifodalangan sabab vaziyatning murakkabligi va masalani hal qilish yo'lini topish zarurligi unda bo'lgan yashirin imkoniyatlarini oshirib ko'rsatadi.

Shaxsning o'zi yutuq va kamchiliklariga munosabati, beradigan bahosi bu boradagi ruhiy kechinmalari ham uning onglilik darajasini ko'rsatadi. O'z yutuqlariga takabburlik yoki kamtarlik bilan baho berish, muvaffaqiyatsizlikka uchraganda umidsizlanish yoki masalani hal etish yo'lini topishi uchun yana ham ko'proq sabr, matonat bilan harakat qilish bu turli xil ruhiy kechinmalarning hammasi kishining o'ziga va boshqalarga bo'lgan talabchanligini, o'ziga-o'zi baho berishini va bu bahoning qanchalik asosli ekanini har xil tarzda yaqqol namoyon etadi.

Shunday qilib, shaxsning eng muhim xususiyati uning tevarak-atrofidagi dunyoga bo'lgan munosabatlari tizimidir. Kishi qancha ko'p bilsa har xil odamlar bilan aloqada bo'lib, turli xil ishlarda bo'lsa, shaxs sifatida unda o'z mamlakatining fuqarosi, yangi jamiyatning faol quruvchisiga xos eng yaxshi xislatlar shuncha yorqinroq ifodalangan bo'ladi.

Shaxs shakllanishi uchun zarur bo'lgan omillardan yana biri bu **tarbiya**dir. Tarbiya bu aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan vazifalar belgilangan, shuningdek, shaxsga ta'sir o'tkazishning aniq yo'l, vositalari ko'rsatilgan va maqsadga muvofiq tashkil etilgan jarayondir.

Tarbiyaning asosiy vazifasi yosh avlodni xalqning hayotini yaxshilashga, Vatanining gullab-yashnashiga sarflashni biladigan, istaydigan a'zolari qilib tayyorlashdir.

Tarbiya shaxsning rivojlanishini ta'minlashi uchun shaxsdagi rivojlanish mohiyatini tushunish, uning bilish va aloqa boshlash faoliyatining o'zgarish sabablarini aniqlashi zarur. Tarbiyachi shaxsni rivojlantiruvchi eng muhim omilni ham bilishi, stixiyali ta'sir ko'rsatayotgan faktorlarni bartaraf etishi, shaxsda dunyoqarashni shakllantirish, uning o'sishi va rivojlanishining muayyan yosh bosqichlariga oid tarbiya qonunlarini aniqlashi kerak. Tarbiyaning shaxsni rivojlantirishdagi roli to'g'risida turli xil nuqtai nazarlar bo'lganligi pedagogika fanining taraqqiyoti tarixidan ma'lumdir. Pedagogika tarbiya omiliga aktiv rol ajratadi va shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishiga to'g'ri tashkil etilgan tarbiyagina yordam beradi. Shu bilan birga tarbiyaga ikki yoqlama jarayon deb qaraladi, unda faqat katta yoshdagilar emas, balki kattalar tajribasini o'zlashtiruvchi shaxslar ham aktiv rol o'ynaydilar.

Tarbiyaviy ishda talabaning kuchi va qobiliyatlarini hisobga olmaslik kabi jiddiy kamchilik ham uchrab turadi. Har bir shaxsning o'z ehtiyoji va qiziqishlari bor. U aqlli tarbiyachining izidan borishi yoki belgilangan yo'nalishda aktiv harakat qilishi, ba'zan esa tarbiyachiga e'tiroz bildirishi, kattalar bilan turli xil aloqada bo'lishi yoki boshqalarga qo'shilmay, passiv holda yurishi mumkin. Tarbiyalanuvchi o'z rivojlanishining ob'ekti va sub'ekti sifatida harakat qilganda bu jarayon eng muvaffaqiyatli boradi. Shu bilan birga shaxsning aktivligi, tashabbuskorligi, mustaqilligi ancha oshadi va uning o'zini-o'zi tarbiyalashida namoyon bo'ladi.

Pedagogika fanining asoschisi Ya.A.Komenskiy: «Har bir hunarmand buyumni yasashga yaroqli materialning xossalarini o'rgangani singari, o'z oldida insonni barkamol qilib tarbiyalash vazifasi turgan pedagog ham shogirdining

qanday xislatlarga ega ekanligini bilishi kerak» - degan edi. Albatta pedagog qaysi fandan dars bersa o'sha fanni talabalarning shu fanni to'g'ri o'zlashtirishlariga yordam beradigan uslublarni yaxshi bilishlari lozim. Ammo talabaning ehtiyojlari, qobiliyatlari qiziqishlari va ularning chin ko'ngildan xohlab chidam va matonat bilan o'qishga tayyormi-yo'qmi ekanligini hisobga olinmasa, o'qish qoniqarli natija bermaydi, pedagogning mehnati og'ir kechadi. Shaxsning fikrlash qobiliyati va xarakter xususiyatlarini nazarda tutgan holda olib borilgan ta'lim talabalarni bilim olishga rag'batlantiradi, o'qishning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, pedagog va talabalar faoliyatini zavqli ijodiy ishga aylantiradi.

Tarbiyalanuvchilar kattalarga ko'ra o'zgacharoq fikr yuritishlari, his qilishlari va yurish-turishlari hammaga ma'lum. Tarbiyalanuvchidagi o'sish va rivojlanishning yosh bosqichlari masalasi yuzaki qarashda oddiy masala bo'lib ko'rinadi. Ma'lum bo'lishicha, bu jarayon bir tekisda bormay, sakrashlar bilan notekis holda borar ekan, har qaysi yosh davrining o'ziga xos rivojlanish xususiyatlari bor. Anatomiya, fiziologiya va psixologiya fanlari sohasida tananing ayrim organlarining rivojlanish qonuniyatlarini ham bu organlar butun sistemasining faoliyatini ham ochib beruvchi g'oyat ko'p faktik material to'playdi. Tadqiqotchilar tananing ayrim organlari va qismlari ko'pincha bir-biridan o'zib ketib, o'zaro kelisha olmay o'sishi va rivojlanishini ko'rsatdi. Bu hol shaxsning yoshini davrlarga bo'lishda alohida qiyinchiliklar tug'diradi.

Tarbiyachi albatta tarbiyalanuvchini aqlli va odobli qilib tarbiyalashi uchun bor kuch va imkoniyatni ishga soladi. Tarbiya jarayoni haqidagi tasavvurda tarbiyaning inson shaxsini shakllantirishda katta imkoniyatlar va buyuk roli borligini tasdiqlovchi to'g'ri fikr bayon etilgan. Ammo bu tasavvur aniq emas. U tarbiyaviy ta'sir ko'rsatiladigan ob'ektning o'ziga xos xususiyatini, ya'ni uning rivojlanayotgan, jonli mavjudot ekanligi e'tiborga olinmaydi. Shaxs doimo tarbiya jarayonining faol ishtirokchisidir. U pedagogik ta'sirlarni yaxshi qabul qilishi mumkin, biroq ularga qarshilik ko'rsatishi, ularni qabul qilmasligi ham mumkin. Shaxs tarbiyachining maslahati, iltimosi va topshirig'ini bajarishni xohlaydi. Tarbiyalanuvchi pedagogning uyga bergan darsini tayyorlashga moyil bo'lishi kerak. Ularning faoliyati asosan beixtiyor faoliyatdir yoki tabiiy yoki ijtimoiy muhit ta'siriga berilgan javobdir.

Insonning o'smirlik davridagi faoliyati ko'p darajada ichki sabablar tufayli sodir bo'ladi.

Shunday qilib shaxs rivojlanishidagi uning intellektual qobiliyatlari va ijtimoiy ongi o'sishidagi muayyan bosqichda shaxs o'zi uchun tashqi bo'lgan maqsadlarnigina emas, balki o'z shaxsiy tarbiyasining maqsadini ham anglay boshlaydi. U o'ziga ob'ekt deb qarashga o'tadi. Shaxsning ichki sabablari shaxsning o'z nuqsonlarini yo'qotish va eng yaxshi insoniy fazilatlarini hosil qilish vazifasini o'z oldiga qo'yishining asosidir. Shaxsning o'z bilim va malakasini oshirishi, o'zini-o'zi tarbiyalashi uning ob'ektiv maqsadni o'z faoliyatining sub'ektiv zarur motivi deb anglashi va qabul qilishidan boshlanadi. Shaxs o'z xulq-atvori yoki faoliyatini sub'ektiv ravishda muayyan maqsadga qaratishi ifodasini ongli suratda ishga soladi, ertangi kunning rejasini tuzish masalasini qo'yadi. Bu

maqsadning amalga oshirilishida ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar yuz berishi muqarrardir.

Tarbiya san'ati shaxsda o'zini-o'zi takomillashtirishga intilishini mumkin qadar ertaroq uyg'otish va unga o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni amalga oshirish yo'lini ko'rsatib, yordam berishdan iboratdir. Bu ishda pedagoglar, ota-onalar hamma vaqt va hamma joyda kuchli va yaxshi bo'lishni istaydigan shaxsning o'ziga tayanishlari kerak.

Tarbiyalanuvchilarning o'sish bosqichlari asosan uch bosqichda rivojlanib boradi.

O'quv muassasasida tizimli ravishda o'qishga borganidan keyin hayot tarzi butunlay o'zgarib boradi. Endilikda u qiziqarli bo'lmagan ammo kerakli narsalarni bilib oladi. O'qish o'quv muassasasigacha davrda egallashgan hali ilmiy bo'lmagan hayotiy tushunchalarga qator o'zgartirishlar kiritadi.

O'spirinlik yoshining eng xarakterli belgisi - tarbiyalanuvchining katta odamga aylanishi ya'ni balog'atga etishidir. O'spirin huddi shaxsga o'xshab barcha taassurotlarni jon-jahdi bilan o'zlashtiradi, jismoniy va ma'naviy jihatdan voyaga yetadi, bo'ysinishini idrok qiladi, undan o'zi uchun kuch va jasorat oladi, lekin o'z kuch-qudratining chegarasini o'zi hali bilmaydi. O'spirin nisbatan ko'proq darajada kattalar hayotining ishtirokchisi hisoblanadi, oiladagi ancha ma'suliyatli vazifalar uning zimmasida bo'ladi. Tevarak-atrofidagilar ham o'spiringa nisbatan boshqacha munosabatda bo'la boshlaydilar. Lekin uning ma'naviy va jismoniy kuchlari kattalarga tenglashishi uchun, o'zining porloq rejalarini amalga oshirishi uchun xali yetarli darajada aniq emas. O'spirinlik yoshining ichki ziddiyatlari ana shulardan iborat. O'zining jismoniy taraqqiyotini anglash o'spirinda xususiy qadr-qimmatini ta'kid etish istagini, mustaqillik sari intilishni keltirib chiqaradi. O'spirin biron bir darajada o'zini ko'rsatishini xohlaydi. Bularning hammasi uning faolligini kuchaytiradi, ijodiy tashabbuskorligini rivojlantiradi, uni ijtimoiy hayotga olib kiradi, ma'suliyat va burch tuyg'usini oshiradi. Aytib o'tilgan xususiyatlar o'quv muassasasi talabasining ijtimoiy pozitsiyasini shakllantirish uchun o'spirinlik yoshini ayniqsa maqbul qilib qo'yadi. Ushbu davrda ayrim yomon illatlar ham shaxsda borligi yaqqol ko'zga tashlanishi mumkin.

Yoshlik davri - bu shaxs balog'atga yetishi va shakllanishining yakunlovchi bosqichidir. Bu eng avvalo mustaqillikning rivojlanishida namoyon bo'ladi. Hali o'spirinlik yoshidayoq shaxsda o'zini qaror toptirishga munosabati bilan o'zining va uning xususiyatlariga katta qiziqish uyg'onadi. Yosh yigit va qiz xuddi o'spirin kabi o'zining nimaga qodirligi bilishini istaydi. Lekin endilikda u erishgan natijada hayotiy timsol haqidagi umumlashgan tasavvur bilan taqqoslangan holda o'z faoliyatini boshlaydi. Yigit va qizlar tafakkurining falsafiy yo'nalishi ularni o'zicha tahlil qilishga, o'zicha kuzatishga va o'zicha belgilashga olib keladi.

3. O'quv- tarbiyaviy vaziyatlarning usullari va tamoyillari.

Tarbiya jarayoni to'xtovsiz va sistemali davom etadigan jarayon bo'lib, unga pedagog, tarbiyachi rahnomalik qiladi va tarbiyaning ayni vaqt uchun zarur bo'lgan maqsadini, shu maqsadni hal etishga xizmat etadigan faoliyatni belgilaydi. Tarbiyalanuvchilarning ushbu faoliyatga aktiv ishtirok etishini ta'minlab, ular o'rtasida ijtimoiy, jamoa, o'rtoqlik aloqalari va munosabatlari uchun sharoit yaratadi.

Tarbiyani yaxshi yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, tarbiya jarayoni manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iboratdir. Masalan, tarbiyalanuvchining odobliligi, yetukligi bilan unga qo'yiladigan talab o'rtasidagi farq tarbiyachi va jamoa ta'siriga shaxsning o'z pozitsiyasi, ya'ni munosabati tarbiya jarayonining ichki qarama-qarshiligi bo'lsa, tarbiyachining talablari bilan shaxs mikro muhit ta'siri o'rtasidagi uzilish tashqi qarama-qarshilikdir. Ya'ni shuni e'tiborga olish kerakki, tarbiyada tarbiyalanuvchining tarbiyalanganlik darajasini ham e'tirof etishi lozim. Bordi-yu, bu masala unutilib qo'yilsa, tarbiya jarayonida yana qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Masalan, tarbiyalanuvchilarning faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash uchun shu faoliyat nima uchun, qaysi maqsadda, qancha muddatda bajarilishini ularning ongiga yetkazish, bajarish usuli va natijasini hisobga olishda esa o'zlariga havola qilish ma'qulroqdir. Bordi-yu, yaxshi faoliyat turi tavsiya qilinganda ularning onglilik va ishni bajarishga tayyorgarlik darajasi hisobga olinmasa, uni bajarish istagi uyg'otilmasa, tarbiyachining o'rinishlari befoyda bo'ladi, talabalar passiv, behafsala bo'lib qolaveradilar.

Tarbiya usullarida har tomonlama shaxsni shakllantirish maqsadida shaxs ongi, his tuyg'ulari, irodasi va munosabatlar sistemasiga ta'sir ko'rsatish usulini tushunish kerak

Tarbiya usullari ham ma'lum bir elementlarga bo'linib tarbiya usullari deb yuritiladi. Masalan, pedagog tarbiyalanuvchiga biror bir vazifani topshirdi. O'z navbatida bu vazifani bajarishi uchun ko'rsatmalar beradi. Bu ko'rsatmalar va tushuntirish maxsus holda metodik usul sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiya usullari va vositalari o'zaro mustahkam bog'liqdir. Tarbiya usullari shaxsga ta'sir ko'rsatishdan iborat emas. Tarbiya ikki tomonlama jarayon bo'lib, pedagog tarbiyachi faoliyati bilan talaba faoliyatini birlashtiradi.

Talabalarning tarbiyaviy ta'sirga faol tayyor bo'lishiga erishish uchun buni muayyan sharoitga qo'yish, uning faol faoliyatini tashkil etish lozim. U yoki bu tarbiyaviy vazifalarni hal etishning muvofiq tashkil etilgan metodik yo'llari tarbiya vositalari deb yuritiladi. Talabalar bilan tarbiyaviy ishda foydalaniladigan vositalar bunda televidenie, radio, kitoblar shaxslar jalb qilinadigan faoliyat turlari tarbiya vositalari bo'la oladi.

Pedagogning jonli nutqi, shaxslarning o'yinlari, jamoatchilik, havaskorlik to'garaklari tarbiya vositasi vazifasini bajaradi. Ammo tegishli tarbiyaviy vazifalarni hal etish uchun ularni albatta murabbiy pedagog ishining muayyan sistemasiga kiritish kerak. Tarbiya natijasining samarali bo'lishi tarbiyaviy

jarayonni tashkil etish usullari, vositalari va shakllaridan mohirona foydalanishga va ularni qo‘shib olib borishga bog‘liq.

Tarbiya usulini tadbqiq etish muayyan yoshdagi shaxs faoliyatiga mos kelsa muvaffaqiyatli bo‘ladi. Tarbiyaning umumiy usullari asosan 4 gruppaga bo‘linadi.

1. *Ijtimoiy ongni shakllantirish usuli.*
2. *Ijtimoiy axloqni shakllantirish usuli.*
3. *Rag‘batlantirish usuli.*
4. *O‘z-o‘zini tarbiyalash.*

Ijtimoiy ongni shakllantirish usullari - talabalarning ongli, his tuyg‘usi va irodasiga har tomonlama ta’sir ko‘rsatish usullarini umuman shaxs ongiga ta’sir ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy ongni shakllantirish usullari **tushuntirish, suhbat va o‘rnak ko‘rsatish** qismlardan iboratdir.

Tushuntirish - talabalarda e’tiqod hosil qilishning eng keng yoyilgan usulidir. Tushuntirish usulidan ko‘zlangan maqsad shaxsga xatti-harakatlar, voqealar va hodisalarga u yoki bu talablarning ma’naviy, estetik, mazmunini ochib berish, unga hulq atvorga va insoniy munosabatlarga to‘g‘ri baho berishni shakllantirishda ko‘maklashishdan iboratdir.

Hikoya va suhbat pedagogning jonli so‘zi asosida shaxsni g‘oyaviy va ma’naviy shakllantirishning ta’sirchan usuli hisoblanadi. Hikoya qilinadigan mavzu talabalar uchun dolzarb, shaxslarni ma’naviy ishonch, ijobiy his-tuyg‘ular vujudga keltirishga olib kelishi kerak. Masalan, pedagog boshqa gurux jamoasi metallom yig‘ishda yordam berganligini maroq bilan gapirib bersa, buning samaradorligi talabalarning qanday quloq solishiga qarab tekshirish mumkin. Agar talabalar “Biz ham metallom terishda yordam beramiz”-degan umumiy istak bildirsa, demak, pedagogning hikoyasi shaxslar ongiga yetib borgan va bunga javoban biron maqsad yo‘lida faoliyat ko‘rsatishga tayyorgarlik tuyg‘usini keltirib chiqaradi.

Suhbat xilma-xil mavzularda olib boriladi, masalan etika-estetika mavzusida ya’ni insonni yurish-turishi, atrofdagi voqealar, hulq atvor, go‘zalligi, davlatning ichki va tashqi siyosati, bilim olishi, talabalarni bilim doirasini kengaytirish va boshqa mavzularda olib boriladi. Suhbat vaqtida talabalar passiv tinglovchilar emas, balki muhokama qilayotgan faol ishtirokchilarga aylanadi. Suhbat vaqtida pedagog, tarbiyachilar tarbiyalanuvlarning tajribasiga, ularning bilimiga tayanishi lozim. O‘tkazilayotgan suhbat talaba uchun ahamiyatliligini hisobga olish zarurdir. Yangi materiallarni tanlash, tarbiyalanuvchini o‘ylashga, mazkur masala bo‘yicha o‘z bilimlarini orttirishga yordam beradi. Pedagogning o‘zi qanchalik kam gapirsa, talabalar dunyosiga shunchalik yaxshiroq kirib borishi, ular bilan ajablanishi, quvonishi lozim, shunda suhbat muvaffaqiyatli olib boriladi.

Suhbat natijasida qabul qilingan axloqiy me’yor keyinchalik talabalar hulq atvori va faoliyatida amalga oshirilishi lozim va bu keyingi davrga mo‘ljallangan o‘z hulq atvorini kuzatishlar bilan bog‘liq bo‘lgan topshiriqlar berish imkoniyati tug‘iladi.

Tarbiyalanuvchi xayotiy faoliyatga intilar ekan, kattalar hurmat qiladigan

kishilarni o'ziga namuna qilib oladi, ularga taqlid qiladi. Taqlid qilishga moyillik ko'p sabablar bilan izohlanadi. Chunonchi, tarbiyalanuvchilarning hayotiy tajribasi hali kam, barqaror hulq atvor ko'nikmasi yo'qligidir. Tarbiyalanuvchilarning aktivligi taqlid xarakteriga ega. Talaba kattalar tarjibasini o'zlashtira borar ekan, ko'pincha o'zi hurmat qiladigan, o'ziga yoqtiradigan kishilarning hulq atvori obrazlarida foydalanadi, ulardan nusxa ko'chiradi. Taqlid ularda bir muncha tanlash xarakteriga ega. Ularni boshqa kishilarning xarakteridagi ma'lum xislatlar jalb qiladi.

Yoshlikdagi taqlid va ishtiyoq doirasi namunalar yordamida kengayib boradi. Taqlid qilish uchun ijobiy namunalar tanlashda axloqiy, g'oyaviy, siyosiy omillarning ahamiyati kattadir. Tarbiyalanuvchilar va o'smirlarning taqlid qilishga moyilligi ko'pincha salbiy odatlarni ham o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Ba'zan tarbiyalanuvchilarni o'quv muassasasi tartibini buzuvchilar, ularning qo'polli, soxta jasurligi jalb qiladi. Ota-onalar va pedagoglar farzandiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan o'rtoqlari bilan aloqa qilishini ta'qiqlasa bu aksincha tarbiyalanuvchining haligi tarbiyalanuvchi bilan birga bo'lish istagini yanada kuchaytiradi. Eng muhimi yomon ta'sirga ijobiy namunani qarama-qarshi qo'yish, oilada va o'quv muassasasida faoliyatni shunday tashkil etish kerakki, toki bu faoliyat unga zerikarli, mazmunsiz, majburiy bir narsa bo'lib tuyulmasin.

Tarbiyalanuvchi bo'ladigan muhitga ham imkoni boricha ijobiy ta'sir ko'rsatmog'i zarur. Tarbiyada taqlid qilish va nusxa ko'chirish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Har bir shaxsning o'ziga xos tarzda alohida takrorlanmaydigan shaxs bo'lib uyg'onishiga erishmoq kerak. Namuna onglilikni, ijobiy faollik va mustaqillikni rag'batlantirib turgandagina bunga erishsa bo'ladi. Kichik yoshdagi tarbiyalanuvchilar uchun oilada ota-ona, aka-uka, sevimli pedagog namuna bo'la olishi mumkin.

Rag'batlantirish uslubi biron-bir omilning tarbiyalanuvchiga ta'sirini kuchaytirish hamda tarbiyalanuvchining shaxsini, xatti-harakatlarini aktivlashtirish maqsadida qo'llaniladi.

Rag'batlantirish harakat qilishga ilhomlantirishdan iboratdir. Tarbiyaviy ishlarning formasi har qaysi tarbiyalanuvchining xususiyatiga qarab o'zgaradi. Istiqbolga doir talablar tarbiyalanuvchi faoliyatini aktivlashtiradi. Istiqbolni qo'yish har xil insonning ulg'ayishi uchun ham, jamoa uchun ham muhimdir. Rag'batlantirish usullari orasida musobaqa katta o'rin tutadi. O'quv muassasasi hayotida musobaqa ishlarini ommaviylashtirish muhimdir. Musobaqaning mohiyati qoloqlarni ilg'orlar darajasida yetkazish ishining umumiy yuksalishiga erishishidir. Musobaqa har bir talabaning imkoniyatlarini ko'ra olish va baholashda olg'a harakat qilishda, kuch yetadigan istiqbolni belgilashda iroda va xarakterni tarbiyalashda yordam beradi.

Rag'batlantirish talabaga shunday ta'sir ko'rsatsinki, bunda tarbiyachi alohida bir talabaning xatti-harakatiga, xulq-atvoriga ijobiy baho bera olsun. Jamoa talabalarining bajarilishini rag'batlantirishi uchun asos deb hisoblash kerak. Rag'batlantirish insonga yashayotgan va ishlayotgan jamoaning undan mamnunligini ko'rsatadi.

Jamoa to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalarini mustahkamlash va salbiy ko'nikmalariga barham berishi mumkin. Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining takomillashuviga, xulq atvor va xatti-harakat bobida qanday yo'l tutish kerakligini anglab olishga imkon beradi. Talabani qanday va nima bilan rag'batlantirishni pedagog bilmog'i lozim.

Masalan, o'quv yili oxirida yakun yasaladi va baholash nimaga asoslanishi kerak, o'qish natijasigami, yoki talabaning o'quv mehnatigami yoki munosabatigami?

Istiqbolni tasvirlash talaba faoliyatini rag'batlantiradi, bu narsa quvonch bilan kutish kayfiyatini oshirib, qo'ygan maqsadga erishish uchun butun kuchini sarflashga beradi.

Istiqbolni tasvirlash har bir tarbiyalanuvchining rivojlanishi uchun ham, jamoa uchun ham zarur.

Maqto'v rag'batlantirish usullaridan biridir. Maqto'v tarbiyachining alohida olingan shaxs xususiyatlariga ijobiy baho berishidir. Talaba tarbiyalanishida maqto'vning o'rni muhimdir. Maqto'v shaxsni ijobiy xislatlarini tarkib topishga yordam beradi. Lekin maqto'v ko'p xollarda talaba xissiyotlari rivojlanishini tezlashtirib yuboradi, buning oqibatida unda manmanlik, xotirjamlik tuyg'ularini keltirib chiqaradi.

Jazolash usuli

Jamoa talabaning axloqidan, uning ishga munosabatidan, muomalasidan mamnun bo'lmasa, shaxsning o'z hulqini tuzatib olishda yordam ko'rsatish uchun jazo usullaridan foydalanadi. Maqto'v singari jazo ham talabaning o'zini noqulay sezishga, uyalishga majbur qiladi.

Tarbiyalanuvchilarni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda jazolash ham me'yor darajasida bo'lishi shart. Chunki buning natijasida tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning bir qator usullarini ishlab chiqilishi lozim.^{1[29]}

O'z-o'zini tarbiyalash usullari

Tarbiya jarayonida talaba o'z-o'zini tarbiyalashi, ya'ni o'z ustida ishlab, aktiv ish olib borsagina tarbiyani samarali deb aytish mumkin.

Talaba o'z-o'zini tarbiyalash borasida istiqbolini yaratishga intilishi, hayotda ma'lum mustaqillikka intilishda namoyon bo'ladi. O'z-o'zini tarbiyalash oilada va o'quv muassasasidagi tarbiyaviy ishlarning ta'siri ostida ro'y beradi. O'z-o'zini tarbiyalash jamoadagi shaxslarda faolroq amalga oshishi mumkinligi ularda iroda, tirishqoqlik intizomni tarbiyalaydi. O'z-o'zini tarbiyalash shaxslarning o'z oldida muayyan vazifa qo'ya olishini, uni bajarishida ichki ishtiyoq bilan bajarish jarayonida shu vazifani bajarishi mumkinligini anglashni, nima qilganligi haqida hisobot berilishini nazorat qilishni va to'plangan vazifalarning aniq natijalariga baho berishni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini tarbiyalash shaxsiy majburiyat, o'z ishi haqida hisobotlarni tahlil qilish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'ziga baho berish usullariga bo'linadi.

¹ Ochilova G. O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" T.; TDIU, 2005.49-b

Tarbiya jarayonining tamoyillari quyidagilar:

- tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning hayot, mehnat bilan O'zbekistonimizning mustaqilligi, gullab-yashnashi yo'lida qilinayotgan fidoyi ishlar bilan bog'lanishi;
- shaxsni jamoada, jamoa orqali tarbiyalash;
- tarbiyada shaxsni hurmat qilish va unga talabchanlik;
- tarbiyaviy ishlarning izchilligi, muntazamligi hamda birligi;
- tarbiyada shaxsning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kabilardir.

Yuqoridagi tamoyillar va qonun-qoidalarga amal qilib, yangi ijodiy uslublarni qo'llab, rivojlantirib tarbiyaviy jarayonni tashkil etish maqsadga erishishning eng samarali yo'lidir.

Aqliy tarbiya

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kelib chiqayotgan yangidan-yangi muammolarni ilmiy asosda hal qila oladigan shaxsni tarbiyalash bosh masala hisoblanadi. Buning uchun esa aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish, aqliy mehnat qilish madaniyatiga o'rgatish zarur. Aqliy tarbiyani shakllantirishda faqat tushuncha va faktlardan foydalanishning o'zi yetarli emas, buning uchun fikrlash, isbotlash, xulosa chiqarish, umumlashtirish, sistemalashtirish, taqqoslash, asosiy ma'lumotni ajratib olish kabi jarayonlarni ham faol qo'llash lozim bo'ladi. Bularning hammasi dars vaqtida amalga oshirib borish, aqliy mehnatni to'g'ri tashkil qilish malakasini shakllantirish kerak. Aqliy mehnatni to'g'ri tashkil qilish, talabalarga mustaqil bilim olishda eng muhim element bo'lib hisoblanadi. Aqliy tarbiya o'quvchilarda aqliy mehnatni to'g'ri tashkil etish, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini nazorat qilish malakasi hosil bo'lishiga ko'maklashadi. Aqliy tarbiya talabalarda didaktikani jamlab olish xususiyati, xotirasini mustahkamlash, fikrlash operatsiyalarini ratsional o'tkazish kabi malakalarni o'stiradi.

Aqliy tarbiyasi yetuk, o'tkir zehqli, zukko va zakovatli insonlarni xalqimiz donishmand kishilar deb ataydilar. Donishmandlik - bu donolik. Donolik - bu insonning eng buyuk va oliyjanob fazilatidir. Donolik shunday bir noyob ne'matdirki, u har kimga ham nasib etavermaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalq donoligida «Aql toji oltindan, oltin har kimda ham bo'lmas», - deyiladi.

Axloqiy tarbiya

«Axloq», «hulq» va «atvor» so'zlari arabcha so'z bo'lib ular o'zbek tilida ham o'z ma'nosida qo'llaniladi. Ayrim odatlarda «axloq-kishilarning har bir jamiyatga xos xulq me'yorlari majmui» desa, boshqalar esa «axloq-ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, hamma sohalarida kishilarning xatti-harakatlarini tartibga solish funksiyasini bajaradi» deyishadi.

Axloq me'yorlari hulq-atvorning regulyatori sifatida odat me'yorlariga zid xatti-harakat axloqsizlik harakati deb qaraladi. Shunisi ham borki, huquq majburiy bo'lsa axloq ixtiyoriydir.

Axloqiy tarbiya odamlarni nomusli, vijdonli, adolatli, vatanparvar,

mehnatsevar bo'lishga o'rgatish bilan tashviqot ishlarini ham olib boradi. Axloqiy tarbiyada yaxshi hulqni takomillashtirish uchun kurashiladi. Xalq ta'limi tizimida o'qitish tarbiyalanuvchilarning axloqiy mukammallashishi bilan bog'liq bo'ladi. Ularda ong bilan xulq birligi tarbiyalanadi. Shaxsning jamoat va vatanga, mehnatga, kishilarga, o'z hulqiga munosabatlari quyidagilarda o'z aksini topgan:

- a) jamiyatga, vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash;
- b) mehnatga axloqiy munosabatni tarbiyalash;
- v) atrofdagi kishilarga axloqiy munosabat, yuqori muomala madaniyatiga ega bo'lgan shaxsni shakllantirish;
- g) shaxsning o'ziga, o'z hulqiga, axloqiy munosabatni tarbiyalash.

Dars va darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonini Alpomish, To'maris, Shiroq kabi xalq qahramonlari; A.Temur, Ulug'bek, Bobur singari davlat arboblari va sarkardalarimiz, Ibn Sino, Beruniy kabi olimu-fuzalolarimiz qarashlariga tez-tez murojaat qilishimiz, yoshlarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash ishining asosini tashkil qiladi. Shu bilan birgalikda tarbiya borasidagi jahon standartlariga ham e'tiborni qaratmoq lozim. Estetik tarbiya ancha keng ma'noga ega bo'lib shaxsni tabiat va jamiyatdan go'zalliklarni ideal nuqtai nazardan idrok etishga o'rgatadi.^{1[30]}

Tarbiya turlarining hammasi bir-birlari bilan o'zaro uzviy bog'liq, lekin shunga qaramasdan o'z mazmunidan kelib chiqqan holda, ular o'z yo'nalishiga ham egadir. Endi biz quyidagi: aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, iqtisodiy tarbiya, ekologik tarbiya, xuquqiy tarbiya, estetik tarbiya, jismoniy tarbiya, mehnat tarbiyasi kabi tarbiya turlarining har biriga alohida-alohida to'xtalib o'tamiz.

Inson kundalik hayotida undan (axloq normalaridan) me'yor sifatida foydalanadi. Axloqiy tarbiya me'yori har bir jamiyatning huquqiy normalariga asos bo'ladi. Axloqiy tarbiyada kishi axloqiy bilimlarni o'zlashtiribgina qolmay, har qanday vaziyatlarda o'zini ana shu normalarga munosib tuta oladigan kishilar axloqiy tarbiyalangan hisoblanadi. Axloqiy tarbiyalangan kishida barqaror ma'naviy motivlar shakllangan bo'ladi. Bu motivlar esa o'sha kishini jamiyatda munosib xulq-atvorga rag'batlantiradi.

Yosh avlodni jamiyatga, mehnatga, o'ziga, munosabatni ochib beruvchi ma'naviy fazilatlarga muvofiq ravishda tarbiyalash - tarbiyalanuvchi shaxsni, axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Axloqiy bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirib olishgina o'quvchilarga atrofdagi kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshiyu, qaysilari yomon ekanligini anglab olishga yordam beradi. Axloqiy tushunchalarning turli yosh davrlarida shakllanish darajasi turlichadir. Jumladan:

1. Axloqiy onglilik.
2. Axloqiy qadriyatlar.
3. Axloqiy his-tuyg'ular.

Pedagogikada axloqiy tarbiyani rivojlantirishni bir necha uslublari mavjud

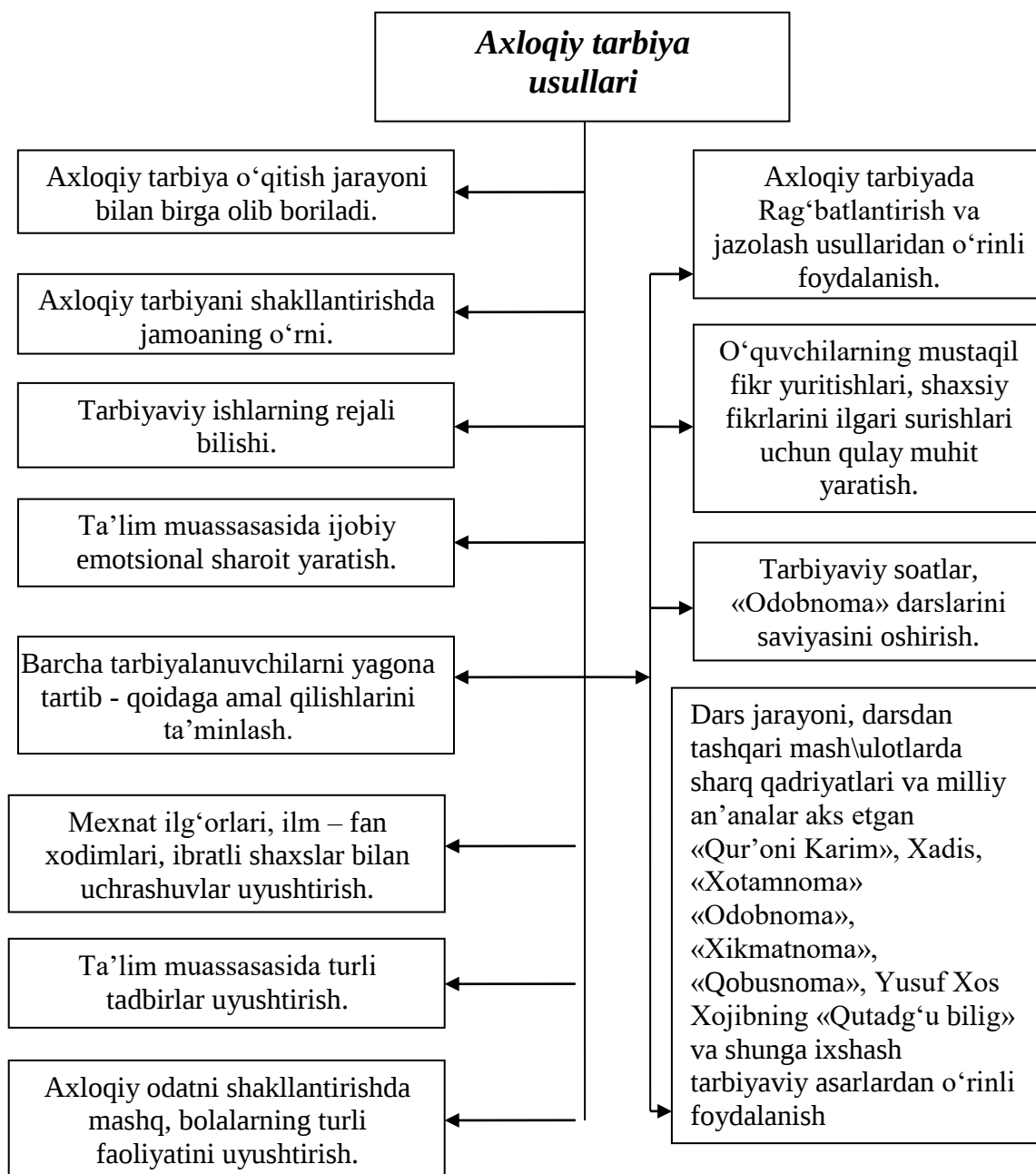
¹ Mirjalilova Yu. "Milliy va umuminsoniy kadriyatlar asosida talaba shaxsini axlokiy jihatdan tarbiyalash" Bitiruv malakaviy ishi. 2004 yil.

bo‘lib, bu uslublarni biz 2-rasm orqali ifoda etib o‘tamiz.

Ekologik tarbiya.

Ekologiya so‘zi «tom» yoki «uy» degan ma‘noni anglatib, nemis olimi Ernest Gekkel tomonidan birinchi bor fanga kiritilgan. Ekologiya fani hozirgi bozor munosabatlari davrida ko‘pgina tarmoqlarga ega: o‘simliklar ekologiyasi, zooekologiya, tuproq ekologiyasi, inson ekologiyasi va boshqalar.

Ekologiya fani tanlab olingan bir yoki bir necha ob‘ektning yashash sharoitini yoki normalarini o‘rganadi va yashashning optimal darajasini aniqlashga yordam beradi.

Bu yo‘nalishdagi ishlar bizga ekologik bilimlarni yetkazadi, ammo bu bilan insoniyat cheklanib qolmaydi. Davr talabiga ko‘ra, yana boshqa yo‘nalishda ham

ish olib borishni talab etmoqda. U ham bo'lsa **ekologik tarbiya masalasidir.**

Ekologik tarbiya albatta ekologik bilim asosida shakllanadi, lekin u o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Ekologik tarbiya insonda tabiatga nisbatan to'g'ri, oqilona munosabatni shakllantirish masalasi ustida ish olib boradi va o'z oldiga talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishdek maqsadni qo'yadi. Ekologik tarbiyaning mazmuniga ekologik onglik, ekologik his-tuyg'ular (tabiatga, insonlarga, hayotga nisbatan munosabatlar) kiradi. Shunday qilib, ekologik tarbiya inson hayotida, jamiyatda, vatanda muhim ahamiyat kasb qiladi.

Ekologik tarbiyaning shakllanishiga ekologik bilimlarni egallash bilan bir qatorda ekologik munosabatlarni ham shakllantirib borish zarur bo'ladi. Ekologik munosabatlarga:

1. Hayotga munosabat;
2. Yaxlitlik hissini tarbiyalash;
3. Javobgarlik hissini tarbiyalash;
4. Tabiat go'zalliklarini his etish kabi komponentlarni kiritish mumkin.

Huquqiy tarbiya.

Huquqiy tarbiya - bu shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy munosabatlarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko'nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, aniq maqsadni ko'zlagan holda ifodalanishidir. Huquqiy tarbiyani bolaning kichik yoshidan boshlab amalga oshira boshlash, huquqiy axborotlarning birinchi darajali tus olishiga erishish, shaxsning umumiy dunyoqarashi va ijtimoiy yo'naltirilganligining tarkibiy qismi tarzida huquqiy qarashlariga asoslanishi zarurdir.

O'sib kelayotgan yosh avlod huquqiy tarbiyasining xususiyatlari yangi jamiyatning o'z xarakteri, turmush tarziga asoslanadi. Ularning hammasi prinsipial jihatdan yangi, yanada murakkab muammolarni hal etish zarurligini ifoda etadi. Avvalo, huquqiy tarbiya yangi yosh avlodni kamol toptirishning samarali vositasi sanaladi.

Yuqorida qayd qilingan mulohazalar **huquqiy tarbiyaning** yaxlit tizimi quyidagilardan iboratligini ifodalaydi:

Birinchidan, huquqiy tarbiya sub'ektlariga: davlat idoralari, jamoat tashkilotlari, mehnat jamoalari va boshqalar kiradi.

Ikkinchidan, huquqiy tarbiya ob'ektlariga: mansabdor shaxslar, fuqarolar, ichki ishlar idoralari xodimlari kiradi.

Uchinchidan, huquqiy tarbiya mazmuniga: huquqiy ta'lim, huquqiy targ'ibot va tashviqotlar kiradi.

To'rtinchidan, huquqiy tarbiya shakllariga: ma'ruzalar, seminarlar, suhbatlar, viktorinalar kiradi.

Beshinchidan, huquqiy tarbiya metodlariga: ishontirish, rag'batlantirish, majburlash kiradi.

Oltinchidan, huquqiy tarbiya vositalariga: matbuot, radio, televidenie, adabiyot va san'at asarlari, ko'rgazmali tashviqot hamda targ'ibot vositalari kiradi.

Mustaqillik sharoitida huquqiy madaniyat bilan huquqiy tarbiyaning

bog'liqligi yanada ortadi.

Estetik tarbiya.

Hayotda tabiat - go'zallikning manbasidir. U estetik tuyg'ularni, bolalarning kuzatuvchanligini va tasavvurini rivojlantirish uchun juda boy material beradi. Bundan tashqari, san'at ham estetik tarbiya vositasi hisoblanadi. San'at orqali estetik tarbiyalash pedagogikada badiiy tarbiya deb ataladi. U quyidagi metodlardan foydalangan holda olib boriladi:

1. Badiiy asarlarni namoyish qilish va ijro etish.
2. Badiiy asarlarni tahlil qilish va baholash.
3. San'atshunoslik bilimlaridan xabardor qilish, talabalar san'atning har xil turlarini ifoda vositalari, tarixi va nazariyasini xarakterlovchi muayyan ma'lumotlar jamg'armasiga ega bo'lishi zarur.
4. Talabalar ijodiy va ijrochilik faoliyatini tashkil etish, talabalar badiiy faoliyatining xilma-xil shakllarida mashqlar o'tkazib, ijodiy qobiliyatlarini, voqelik predmetlarini va hodisalarini san'at vositalari yordamida mustaqil tasvirlash ko'nikmalari va malakalarini rivojlantiradi.

Jismoniy tarbiya.

Jismoniy tarbiya shaxsni har tomonlama rivojlantirish tizimidagi o'z vazifasini bajarish bilan birga, u quyidagi asosiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan: salomatlikni mustahkamlash, inson organizmini chiniqtirish va talabalarning jismoniy rivojlanishiga yordam berish; harakat ko'nikmalarini va malakalarini shakllantirish hamda takomillashtirish; o'g'il bolalarni armiya safariga tayyorlash; jismoniy tarbiya va sportning mohiyati hamda ijtimoiy roli haqidagi ma'lumotlardan xabardor qilish. Talabalarning sog'ligini himoya etish va boshqarish jismoniy tarbiyaga, ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini qo'lga kiritgandan buyon davlat darajasida ahamiyat bermoqda. Jismoniy tarbiya va sport ishlariga hukumatimiz tomonidan katta g'amxo'rlik qilmoqda. Buning dalili sifatida shahr va barcha viloyatlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va tumanlarda bunyod etilayotgan sport inshootlari, sport komplekslarini keltirish mumkin.

Mehnat tarbiyasi

Mehnat tarbiyasi yosh avlodni tarbiyalashda markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Rivojlanishning asosiy vazifalaridan biri mehnat tarbiyasi va ta'lim samaradorligini umumiy ta'lim o'quv muassasasi talabalarini kasb tanlash, mustaqil hayotga amaliy va texnika inqilobi va hozirgi zamon ishlab chiqarish sharoiti talabalarning mehnat tarbiyasi va ta'limi ana shu talablar darajasiga ko'proq muvofiq bo'lishini talab qilayotir. Nega deganda tarbiyalanuvchilar o'quv yurtini tamomlagandan keyin ishlab chiqarishning butun tizimini bimalol bilishlari va unda ro'y berayotgan o'zgarishlarni tezda payqab olishlari kerak.

«Umumiy va kasb-hunar ta'limini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari»da ta'kidlanadiki, mehnat tarbiyasini shaxsni shakllantirishning eng muhim omili va

xalq xo'jaligining mehnat resurslariga talabini qondirish vositasi deb bilish kerak.

Mehnat faoliyati jarayonida inson tabiatini o'zgartiribgina qolmay u bilan birga o'zi ham o'zgaradi. Mehnat faoliyati shaxsning axloqiy fazilatlarini shakllantirishga, uning tabiat va jamiyatga qarashli tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Mehnat inson aqliy qobiliyati jarayonini o'z ijodiy faolligini namoyon qilib ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va takomillashtiradi. Mehnat tufayli insonning ma'naviy munosabatlari shakllanadi. Jismoniy jihatdan kamol topib o'z mehnat ko'nikmalari va malakalarini rivojlantira boradi.

Mehnat faoliyatini tashkil etishga qo'yiladigan umumiy talablarni quyidagi jadvalda keltirib utildi.

<i>Mehnat faoliyatini tashkil etishga qo'yiladigan talablar.</i>				
Mehnat faoliyatining axloqiy asosda, ijtimoiy-g'oyaviy mazmunga egaligi.	Mehnat faoliyatini jamoa xarakteriga egaligi.	Mehnat topshiriqlarini berishda o'quvchilar imkoniyatini hisobga olish.	Mehnat faoliyatining tizimli va rejali bo'lishiga erishish.	Mehnat faoliyatining ijodiy xususiyat kasb etishi.

Ammo har qanday mehnat ham shaxsni har tomonlama tarbiyalash va kamol toptirish omili bo'lavermaydi. Ekspulatsiya va zo'ravonlikdan xoli bo'lgan mehnatgina insonga hal qiluvchi va tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatadi. Agar inson majburan mehnat qilsa bu jarayon ma'naviy rivojlanishga xalaqit beradigan va ma'naviy mamnuniyat keltirmaydigan mehnatga aylanadi.

O'quv yurtlarida mehnat tarbiyasini rivojlantirish yo'llarini ijodiy ishlab chiqishda shaxs mehnatini tashkil etish metodikasiga jiddiy e'tibor berish kerak. Mehnatdan maqsadga muvofiq foydalanilsagina u tarbiyalanuvchilar ma'naviy kamolotini omili bo'lib qolishi mumkin. Buning uchun mehnat shaxsni qiziqtirishi, jismoniy mehnatgagina emas, balki aqliy mehnat bo'lishi lozim. Shaxs mehnat natijasini tushunishi kerak. Shaxs faqat o'quv muassasasidagina emas, undan tashqarida ham mehnat qilishi kerak. Mehnat tarbiyalanuvchilar uchun ularning qurbi yetadigan ijodiy faoliyat bo'lishi lozim. Mehnat tarbiyasini bir qator yetakchi vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- umumfoydasi uchun mehnat qilish zarurligi;
- talabalarda jamoa mehnat faoliyatida ishtirok etish uchun zarur bo'lgan barqaror ma'naviy va irodaviy xislatlarni tarbiyalash;
- talabalarni umumiy bilim va politexnik bilimlar tizimi bilan hozirgi zamon ishlab chiqarishda qatnashish uchun zarur bo'lgan maxsus mehnat ko'nikmalari va malakalari bilan qurollantirish;
- talabalarga bo'lajak kasbni ongli tanlashda yordam berish;

- mehnat madaniyati asoslarini tarbiyalash, tarbiyalanuvchilarning iqtisodiy tarbiyasi.

Mehnat tarbiyasining vositalari quyidagilar:

1. Ijtimoiy foydali mehnat.
2. Oilaviy mehnat.
3. Mehnat faxriylari va turli mehnat vakillari bilan uchrashuv.

Mehnat ikki xil bo'ladi:

- *Aqliy mehnat.*
- *Jismoniy mehnat.*

Aqliy mehnat - shaxs uchun eng og'ir mehnatdir. Bu mehnat aqliy zo'r berishni talab qiladi, uzoq vaqt davom etadi va qunt bilan shug'ullanishni talab qiladi. Bu mehnatning murakkabligi yana shundaki, bundagi natijalarning namoyon bo'lishi qiyinroq bo'ladi, bu natijalarni shaxs deyarli tushunmaydi.

Aqliy mehnati jarayonida tarbiyalanuvchilar turli darajada murakkablikka ega bo'lgan va mustaqillikni turli darajada talab qiladigan bir qator aqliy, hamda amaliy xarakterlarni egallaydilar. Bu esa ularda bilimga qiziqishini, aqliy faoliyatning samarali turlarini shakllantiradi.

Aqliy mehnati tarbiyalanuvchilarning qurbi yetadigan darajada bo'lishi kerak. Tarbiyalanuvchilarning qurbi yetmaydigan mehnat inson organizmiga ziyon yetkazadi. O'qishdan ko'nglini sovutishi mumkin. Shu sababli pedagog har bir tarbiyalanuvchining yosh xususiyatini va ta'lim olishga individual tayyorligini aniqlashi, shaxsning e'tibori va tafakkuridagi xususiyatlarini bilishi, mehnat va dam olish rejimiga rioya qilishi muhimdir. O'quv mehnatning bosh vazifasi-shaxsni o'qishga o'rgatishdan, uni o'quv mehnati metodikasi va texnikasini qurollantirishdan, o'zi bilim oladigan bo'lish imkoniyatini berishdan iborat. O'quv mehnati jarayonida ta'sir qiladigan ko'nikma va malakalar tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy foydali unumli mehnatda qatnashishga tayyorgarligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchini bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlash uchun yaxshi poydevor bo'ladi. Pedagogning o'quv muassasasi tarbiyalanuvchilarida darsliklar, kompyuter texnikasi bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishda mehnat tarbiyasiga doir ishi ayniqsa muhim ahamiyatga ega. O'quv mehnati jarayonida aqliy mehnat madaniyati hosil qilinadi. O'rtoqlik, xayrixohlik, intizomlilik, uyushqoqlik singari fazilatlar tarbiyalanadi. Binobarin, ularning bari mehnat tarbiyasini eng samarali hal qilish uchun xizmat qiladi.

4.Oila shaxs tarbiyasi va kamolotining muhiti va sub'ekti sifatida.

Oila jamiyatning bir bo'lagi. Shunday, ekan inson shaxsini shakllantirish oiladan boshlanadi. Oila murakkab ijtimoiy guruh bo'lib, biologik, ijtimoiy, axloqiy, mafkuraviy va ruhiy munosabatlarning birlashuvi natijasida vujudga keladi. Oila tor maishiy tushuncha emas, balki u ijtimoiy jamoadir. Shu sababli oilalar birlashib jamiyatni tashkil qiladi.

1998 yil mamlakatimizda "Oila yili" deb e'lon qilinishi munosabati bilan hukumatimiz ishlab chiqqan tadbirlar oilani ijtimoiy muhofaza qilish, oilada

yoshlar tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish, oilaning huquqiy tamoyillarini kengaytirish va boshqa oilani mustahkamlash bilan bog'liq masalalarga qaratiladi.

Hozirgi zamon tarqqiyoti har bir shaxsdan voqielikni to'g'ri tushinishni, xulosa chiqarishni, axloqiy poklikni va hissiy asabiy chidamlilikni, jamiyatimiz hayotining bircha jabhalarida mustahkam va faol bo'lishni talab etmoqda. Ma'lumki shaxsning bunday ijtimoiy, emotsional, hulqiy va boshqa sifatlariga oila asos soladi, shakllantiradi va kamol toptiradi.

Kelajagimizning qanday bo'lishi hozirgi kunda biz tarbiyalayotgan yoshlarga bog'liq. Bunday ulkan vazifani amalga oshiruvchi, moddiy va ma'naviy boylklarni yaratuvchi asos oiladir. Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bug'ini sifatida murakkab tarkibga ega bo'lib, u o'z faoliyatida, oila a'zolarining ehtiyoji va qobiliyati, turli faoliyatning maqsad va vazifalarigina emas, balki tarbiyaviy faoliyatni ham aks ettiradi.

Oilaviy tarbiya metodologiyasi va metodikasi tomonlarini, tarbiyaviy vazifalarni bir maromga solish, oilaning o'ziga xos xususiyatlarini va mavjud imkoniyatlarini aniqlash katta ahamiyat kasb etadi.

Oiladagi asosiy vazifani xalq, odobga doir tadbirlarni bolaga to'g'ri o'rgatish, maslahat berishi, kattalar tajribasigini emas balki oilaning yashash tarzi, muhiti, ota – onalarning kasb – hunari, oila a'zolarining ma'naviy, ruxiy munosabatlari o'ynaydi.

Oilaviy tarbiyada muhim ahamiyat kasb etuvchi, ob'ektiv va sub'ektiv omillarni bilmoq lozim. Oilaviy tarbiyaning murakkabligi yana shundaki, har bir oila o'ziga xos bir olam, jamiyatning o'ziga xos kichik uyushmasi bo'lib, tarbiya ishida o'ziga xos xususiyatlarni nomoyon qiladi.

Ana shuning uchun ham oilaviy tarbiyaning shakl va uslublarini umumlashtirish va unga biron – bir tavsiyalar berish noqulay va qiyindir. Ota-onalar qanchalik ma'naviy boy, e'tiqodli va yuqori ma'lumotga ega bo'lsalar, shu darajada takomillashgan uslub orqali o'z farzandlarini tarbiyalaydilar.

Hozirgi zamon oilalari mavjud jamiyat bilan uzviy bog'langandir. Shaharlarning o'sishi, yashash sharoitlarining yaxshilanishi, xalqning moddiy, ma'naviy, madaniy turmush saviyasining o'sishi yoshlarning barkamol inson qilib tarbiyalanishiga ta'sir qiladi.

Oilalar tarbiya usullarini qo'llash borasida bizlargacha yetib kelgan tajribalardan foydalanadilar. Shu nuqtai nazardan oilalarni shartli ravishda ikkiga bo'lish mumkin, ya'ni "qattiqqo'l" va "yumshoq" intizomli oilalar.

Birinchi guruhga kiruvchi oilalar o'z faoliyatlarida talabga asoslangan uslublarga, xatto tan jazosi berish orqali tarbiyalashga asoslanadilar.

Ikkinchi guruxga kiruvchi oilalar esa o'z faoliyatlari namunasida, ishontirish, yumshoq intizom, shirin, to'g'ri muomala orqali tarbiyalashga asoslanadilar. Agar "qattiqqo'l" intizom oilaning ichki munosabatlarida hukmronlik qilsa, "yumshoq" intizomlarda esa, demokratiya, tenglik munosabatlari mavjuddir.

Oilalarni har tomonlama o'rganish, ularning faoliyatlarini siyosiy tahlil etish va baholash maqsadida ko'plab oilalarda tabiiy kuzatishlar olib borildi, oilaviy marosimlarda ishtirok etildi.

Olib borilgan kuzatishlar natijasida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin.

Oilaviy tarbiya samaradorligini oshirish omillaridan biri, bola shaxsini kamolotga yetkazish uchun uni har tomonlama o'rganish, ularni o'qishga, mehnatga, o'z – o'ziga, qrab turgan muhitga, inson kamoloti uchun zarur bo'lgan sifatlardan eng muhimlarini ajrata olishga o'rgatish imkonini beradi.

Oilaviy tarbiyada ijobiy yutuqlarga erishgan ota – onalarning tajribalaridan foydalanish uchun ularni maktabning kengaytirilgan yig'ilishlariga, ota – onalar qo'mitalarining majlislariga taklif etish va o'z tajribalari bilan o'rtoqlashishni yo'lga qo'yish nihoyatda muhimdir. Buning uchun esa maktablarda ota – onalar kunini joriy etish zarur.

Ota – onalar qo'mitalari rahbarlarining bevosita boshchiligida radioaloqalar tashkil etish. Bunda tarbiyadagi shaxsiy namunalar va ularning ahamiyati, yoshlarni mehnatga, hayotga, turmushga o'rgatish va tayyorlashda oila, maktab va jamoatchilik hamkorligi va shunga o'xshash mavzulardagi eshittirishlarni tayyorlab, izchil o'tkazish zarur.

Bolalarni xalq og'zaki ijodiga doir qiziqishlarini o'stirish maqsadida suhbatlar, hikoyalar, ertak va dostonlar eshittirishini yo'lga qo'yish lozim.

Ma'naviy me'rosimizdagi tarbiyaviy g'oyalar rivojiga bir nazar soladigan bo'lsak, qanchalik milliy javohirlarga ega ekanligimizga ishonch xosil qilamiz. Ular tubsiz ummon, bitmas – tunganmas boylikdir.

Qimmatli asarlar yaratgan Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Farobiy, Alisher Navoiylardan tortib XIX – asrning oxiri XX – asrning boshida ma'rifatparvarlar Abdulla Avloniy, Ahmad Donish, Furqat va boshqalar xalqimiz uchun tarbiya borasida ulkan va o'lmas asarlar yaratdilar.

Ibn Sinoning asarlarida ta'lim – tarbiya, ilm – ma'rifat, insonning ruxiyati, axloq va odob kabi masalalar to'g'risida chuqur fikrlar ifodalangan. Uning fikricha oilada otaning tabiatan yumshoq ko'ngil bo'lishi, shirish so'zli bo'lishi bola tarbiyasini buzishi mumkin. Oilada bosh tarbiyachi otadir deydi. Ota bolalar tarbiyasida qattiqqo'l va hatto lozim bo'lsa, jazo berishga qadar ta'sir ko'rsatuvchidir.

Shu bilan birgalikda u onalarning donoligi, bosiqqligi, halolligi, kamtarligi kabi axloqiy sifatlarni ulug'laydi. Uningcha, ayollar hamma yerda erkakning munosib hamrohi bo'lishi bilan birga, oila mustahkamligi hamda bolalarni tarbiyalashda uning eng yaqin yordamchisi hamdir.

Alisher Navoiy hayotiga nazar tashlagan kishi umr bo'yi topgan tutganlarini och – yalong'ochlarga, yetim – yesirlarga, muhtoj olim, shoirlarga, ulashib berish va ularga ota mehri bilan munosabatda bo'lganligining guvoxi bo'lamiz. Yoshlarning ota bilan birga onani juda hurmat qilishga, otalarni qadrlashga chaqiradi.

Boshni fido ayla ato qoshig'a,

Jismni qil sadag'a ano qoshig'a.

Tun – kununga aylagil nur fosh,
Birisin oy angla, birisin quyosh!
So‘zlaridan chiqma qadam tashqari
Xatlaridan qo‘yma qadam tashqari!

5. O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini kamol toptirishning psixologik- pedagogik asoslari.

O‘zini-o‘zini tarbiyalash va nazorat qilish metodlari talabalar o‘quv faoliyatining muhim elementlaridan biridir. Shunday bo‘lsa-da, ko‘pchilik talabalarining o‘quv malakalari sistemasi orasida aynan o‘zini-o‘zi tarbiyalash va nazorat qilish metodi juda bo‘shligidan ko‘pgina tadqiqotlar ham dalolat beradi. Shu tufayli talabalarda o‘zini-o‘zi tarbiyalash va nazorat qilish mahoratini shakllantirishni yaxshilashga yo‘naltirilgan maxsus ishlarni amalga oshirish lozim bo‘lib qoladi.

Talabalarga uy vazifasini bajarayotganda o‘zini-o‘zi tekshirishning quyidagi usullarini qo‘llashni tavsiya etish lozim. Darslik tekstini o‘qib chiqilgandan so‘ng uning muhim joylarini ifodalovchi qisqa rejani mustaqil tuzish, so‘ngra shu rejadan foydalanib tekstni asosiy mazmunini gapirib berishni, har bir bob oxirida keltiriladigan nazorat savollar yoki pedagog uy vazifasi berayotganda sodir bo‘ladigan savollar ustida maxsus ishlashni, agarda bunday savollar bo‘lmasa, javob rejasini tekst yuzasidan nazorat savollar ko‘rinishida tuzishni ularga topshirish tavsiya etiladi. Bunday ish usulini yuqori sinflarda qo‘llash mumkin. Talabalarga masalalarning yechilishi, mashqlarning to‘g‘ri bajarilganligi tekshirishning xilma-xil usullaridan foydalanishni tavsiya qilish lozim. Bu usullar turli predmetlar uchun o‘ziga xosdir. Masalan, iqtisodiyot fanlari natijani taxminan solishtirish, yechimni javobga taqqoslash, bir iqtisodiy amalni boshqalari (teskarilari) bilan taqqoslashlar o‘tkaziladi. Bo‘lishning to‘g‘riligi ko‘paytirish bilan, ayirish-qo‘shish bilan va analiz qilish. Talabalarga olingan natijaning to‘g‘riligini tekshirishni o‘rgatish foydalidir.¹

Nazorat va o‘zini-o‘zi nazorat qilish metodlarini o‘zaro moxirona biriktirish barcha o‘quv predmetlari bo‘yicha ta‘lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Bu metodni nafaqat o‘quv muassasasilarida qo‘llash mumkin, balki kollej va litseylarda, oliy o‘quv yurtlarida ham qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Yuqorida yozilganidek, talaba va talabalar uy vazifasini bajarayotganlarida, talaba talabadan farq qilinishini unutmaslik lozim. Talaba albatta bitta darslikdan foydalanib, o‘zini-o‘zi nazorat qilsa, talaba undan bir pogona yuqori bo‘lgani uchun bitta adabiyot bilan cheklanib qolmasligi kerak. Balki qo‘shimcha adabiyotlarni kutubxonalardan qidirib, yoki hozirgi kunda zamon talabiga javob beradigan internetdan foydalanib, uy vazifalarini mustaqil bajarishi mumkin. Shunda talaba mustaqil izlanishga, mustaqil fikrlashga o‘zini ustida ishlashga hamda o‘zini-o‘zi nazorat qilishga o‘rganadi va ko‘nikma hosil qiladi. Bu zamon talabiga javob beradigan metodlardan biridir. Undan tashqari yana bir metodni

¹ J.Xasanboyev va boshqalar. Pedagogika. T.”Noshir”. 2011.

qo'llash mumkin. Ya'ni o'zi mustaqil shu predmetga, mavzuga taalluqli bo'lgan savollarni, testlarni tuzib, mustaqil javob berishi va yangiliklarni yaratishi mumkin. Shuningdek ilmiy ishlar ham qilishi mumkin.

Qisqa xulosa

Tarbiya jarayoni to'xtovsiz va sistemali davom etadigan jarayon bo'lib, unga pedagog, tarbiyachi rahnomalik qiladi va tarbiyaning ayni vaqt uchun zarur bo'lgan maqsadini, shu maqsadni hal etishga xizmat etadigan faoliyatni belgilaydi. Tarbiyalanuvchilarning ushbu faoliyatga aktiv ishtirok etishini ta'minlab, ular o'rtasida ijtimoiy, jamoa, o'rtoqlik aloqalari va munosabatlari uchun sharoit yaratadi.

Ushbu mavzuda oilada bola tarbiyasi, hozirgi zamon oilalari mavjud jamiyat bilan uzviy bog'liqligi, shaharlarning o'sishi, yashash sharoitlarining yaxshilanishi, xalqning moddiy, ma'naviy, madaniy turmush saviyasining oshishi, yoshlarning barkamol inson qilib tarbiyalanishiga ta'sir qilishi haqida fikr yuritilgan. Bundan tashqari mavzuda oilani mustahkamlash maqsadida «Maktab, oila va jamoatchilik konsepsiyasi» ning asosiy mohiyatlari ochib berilgan.

Test savollari

- 1. Tarbiya jarayonlarini aniqlang.**
A) Yaxlit tizimlik talablari, uzoq muddatli, ko'p qirrali jarayon
B) Ikki tomonlama aloqa, qisqa muddatli jarayon
C) Faoliyat jarayoni
D) To'g'ri javob yo'q
- 2. Tarbiya nechta xususiyatga ega?**
A) 5 ta B) 6 ta C) 7 ta D) 4 ta
- 3. Tarbiya turlari qaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan?**
A) Aqliy tarbiya, jismoniy, axloqiy, mehnat, nafosat, ekologik, etik, iqtisodiy, huquqiy
B) Matematik tarbiya, ijtimoiy tarbiya, jamoatchilik tarbiyasi
C) Oila tarbiyasi, axloqiy tarbiya, estetik tarbiya va boshqalar
D) Barcha javoblar to'g'ri
- 4. Tarbiya qonuniyatlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?**
A) Aniq maqsadga yo'natirilgan jarayon, ko'p qirrali jarayon, uzoq muddatli jarayon, uzluksiz jarayon, yaxlit tizimli jarayon, ikki tomonlama jarayon.
B) Texnologik jarayon, dialektik jarayon, dinamik jarayon
C) Ijtimoiy munosabatlar jarayoni, uzluksiz jarayon
D) Barcha javoblar to'g'ri
- 5. «Pedagogika, ya'ni bola tarbiyasining fani demakdir» Pedagogikaga bu ta'rif kim tomonidan berilgan?**
A) Shakuriy B) H.Hamza C) A.Avloniy D) S. Ayniy
- 6. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni qo'rsating.**
A) Irsiyat, muhit, tarbiya B) Tarbiya, ta'lim, ma'lumot C) Bilim, ko'nikma, malaka D) Yetuklik. rivojlanish, tarbiya

7. Oila tarbiyasining asosiy yo‘nalishlari bu ...

- A) Aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi hisoblanadi
- B) Axloqiy fazilat, vatanparvarlik his-tuyg'ularini shakllantirish hisoblanadi
- C) Bolalarni insonparvarlik, umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdan

iborat

- D) Aql-zakovat, insoniy fazilat

8. Ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi va vazifalari:

A) Tevarak-atrofdagi tabiiy muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishga o‘rgatish, tabiatga, insonga, hayvonlarga muhabbatni tarbiyalash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi asosiy tushunchalarni bilish

- B) Umuminsoniy madaniyat va milliy qadriyatlarga jalb qilish;

- C) Baxtli shaxsni tarbiyalash

D) Huquqiy davlat qonunlari va huquqlari hurmat qilishni tarbiyalash, o‘z mamlakatining ramzlarini hurmatlash

9. Inson tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi fan bu ...

- A) Psixologiya B) Pedagogika C) Tarixiy pedagogika D) Falsafa

10. «Shaxsning rivojlanishi» deganda nimani tushunasiz?

A) Ijtimoiy tirik mavjudot sifatida insonning butun hayoti davomida bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishlari

- B) Tarbiya va rivojlanish natijasida insonning ijtimoiylashuvchanligi

- C) Organizmning miqdoriy o‘zgarib borishi

- D) Organizmning sifat jihatidan o‘zgarishi

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. Hasanboev.J. “Pedagogika” o‘quv qo‘llanma.Toshkent “Fan” 2006yil 96bet

2. Xodjaboev A.R., Baratov D.A. Uzluksiz ta’lim tizimida fanlararo aloqadorlikni ta’minlash mexanizmlari.// DTS ishlab chiqish va tadbiq etish hamda kasbiy ta’limda uzviylikni ta’minlash muammolari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining materiallari. -T.: O‘MKHTRI. 2000. 84-87 b.

3. Ibragimov X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi (darslik). –T.: Fan va texnologiya, 2008. –288 b.

4. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. “Pedagogika” Toshkent. TDIU, 2005 yil.

5. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.

6. Psixologiya i pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.

7. Podlasiy I. P. Pedagogika. Moskva ,2003.

8. Xo‘jaev N. va boshqalar. “Pedagogika asoslari”. Toshkent.,TDIU 2003.

9. www.tgeu.uz – TDIU veb sayti.

10. www.tatu.uz – TATU veb sayti.

11. www.de.uz – Masofaviy ta’lim tizimiga bag‘ishlangan veb sayt

8-Mavzu: O‘quv faoliyatni tashkil qilish shakllari

O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Didaktikaning mohiyatini va o‘quv faoliyatni tashkil qilish shakllarini talabalarga tushuntirish. Ularning didaktika tushunchasini chuqur egallashlariga yordam berib, o‘qituvchilik kasbiga qiziqish uyg‘otish.

Tayanch iboralar

Didaktika, ta’lim nazariyasi, ta’lim usullari, ta’lim tamoyillari, dars, ko‘rgazmalilik, amaliy, induktiv va deduktiv, produktiv va reproduktiv, dasturlashtirilgan ta’lim, muammoli vaziyat. Dars, fakultativ mashg‘ulotlar, kurs ishlari, uy ishi, maslahat soatlari, qo‘shimcha mashg‘ulotlar, nazorat va mustaqil faoliyat shakllari, ma’ruza darslari, laboratoriya, amaliy va seminar mashg‘ulotlari, bosma: matnli, tasvirli vositalar, doskalar: bo‘r doska, flipchart doskasi, kodoskop, pinbord doskasi, videoproektor.

Tarbiya metodlari, tushuntirish, suhbat, rag‘batlantirish, ibrat-namuna ko‘rsatish, ishonch bildirish, uyaltirish, jazolash, tarbiya vositalari, aqliy tarbiya, axloqiy, ekologik, huquqiy, jismoniy tarbiya turlari.

Nazorat savollari

- 1.Qanday dars tiplarini bilasiz?
- 2.Darsning qanday shakllarini bilasiz?
- 3.O‘qitish metodlariga izoh bering.
- 4.Darsning samaradorligi qanday omillarga bog‘liq?
- 5.Dasturlashtirilgan ta’limga izoh bering.
- 6.Ta’lim tamoyillarining bir-biriga bog‘likligini tushuntiring.
- 7.Ta’lim tamoyillarini izoxlang.
- 8.Muammoli vaziyatlarni bartaraf etish uslublarini tushuntirib bering.
9. O‘qitishning umumiy va muayyan shakllarini tushuntiring?
10. Ma’ruza darslari, laboratoriya, amaliy va seminar mashg‘ulotlari deganda nimalarni tushunasiz?
11. Qo‘shimcha mashg‘ulotlarga misol keltiring.
12. Fakultativ mashg‘ulot deganda nimani tushunasiz?
- 13.Texnik vositalar va ularning turlarini aytib bering.
14. Matnli va tasvirli vositalarga misol keltiring.
15. Flipchart doskasi va pinbord doskasining farqi nimada deb o‘ylaysiz?

Reja:

1. Ta’lim mazmuni (didaktika) haqida tushuncha.
2. O‘qitish va o‘qish jarayonlarining mohiyati.
3. Ta’limni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi
4. Ta’lim usullari va tamoyillari
5. Ma’ruza matnlari bilan ishlash. Matnlarning tuzilishi va uning tahlili.

1. Ta'lim mazmuni (didaktika) haqida tushuncha.

Ta'lim jarayoni pedagogik jarayonning ajralmas, muhim qismlaridan biri bo'lib u o'qitish, bilim, ko'nikma va malaka hosil qilish masalalari bilan shug'ullanadi. Ta'lim nazariyasini "Didaktika" tushunchasi bilan ham ifodalanadi. "Didaktika" so'zi grekcha "Didasko" so'zidan olingan bo'lib, "O'qitish, o'rgatish" degan ma'noni bildiradi. Didaktikaning o'rganish ob'ekti o'quv jarayoni, o'quv jarayonining rivojlanish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, metodlari va shakllaridir.

Ta'lim jarayonining asosiy mohiyati tarixan to'plangan ijtimoiy bilim va tajribani yosh avlodga yetkazish, avlodlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ma'lum tizim orqali amalga oshirish bo'lib hisoblanadi.^{1[31]}

Albatta, avloddan-avlodga o'tib borgan sari ijtimoiy tajriba hajmi, demak bilimlar hajmi ham ortib boradi. Fan va texnikaning rivoji ham ilmiy bilimlarning hajmiga va xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. Bularning hammasi esa o'z navbatida ta'lim tizimida o'z aksini topadi. Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanish asosi bo'lib xizmat qiladi. Chunki aynan ta'lim tizimi jamiyatning har bir a'zosini ma'naviy, ilmiy dunyoqarashini shakllanishida eng asosiy o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham barcha tarixiy yuksalish, yangilanish bosqichlarida aynan ta'lim tizimini isloh qilish muhim o'rin tutgan. Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanish darajasidan hamda shu jamiyatning talablaridan kelib chiqqan holda shakllanadi.

O'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim jarayonida:

1. Zarur bilimlar bilan qurollantiriladi;
2. Kerakli malakalarga ega bo'ladi;
3. Ko'nikmalar hosil qiladi;

O'quv jarayonida ta'lim oluvchilar va pedagoglar o'rtasida o'ziga xos munosabatlar o'rgatilib, bu jarayon ikki tomonning birgalikdagi faoliyati natijasida boradi. Shuning uchun ham ta'lim jarayoni ikki tomonlama xarakterga ega deyiladi. Pedagoglar va talabalarning faollik darajasi ta'lim jarayonining samarasini belgilaydi. Albatta bu jarayonda pedagog yo'naltiruvchi sifatida maydonga chiqadi. Pedagog aniq maqsadni ko'zlab reja va dastur asosida bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. Talabalar esa ularni faol o'zlashtirib olishlari kerak. Ta'lim jarayonida pedagog o'rgatish, bilim, malaka, ko'nikma hosil qilish vazifasini bajarsa, talabalar o'zlashtirish jarayonini o'z boshidan kechiradilar. Bu murakkab psixik jarayon bo'lib, sezgi, idrok, tasavvur, tafakkur kabilar ishtirokida boradi. O'qish talabalarning o'zlashtirish, bilish qobiliyatlari, fikrlash operatsiyalari va harakatlarini hosil qilish jarayonidir. Bu passiv tomoshabinlik jarayoni emas, balki talabaga noma'lum bo'lgan haqiqatlarni ochib beradigan faol, ijodiy faoliyat jarayonidir.

Ta'limning asosiy vazifalaridan biri insoniyat hozirgacha erishgan ilmiy bilimlar va fan texnikaning yutuqlari bilan yosh avlodni qurollantirishdir. Yosh

¹ "Pedagogika professionalnogo obrazovaniya." Pod. red. V.A.Slastenina. Moskva «Akademika». 2005. 37-str

avlodda shunday bilimlar tizimini yaratish lozimki, bu bilimlar ularning keyingi rivoji uchun asos bo'lib xizmat qilsin. Hozirgi kunda bilimlar hajmi, axborotlar hajmi tobora oshib borayotgan bir davrda ta'lim tizimi talabalarga berishli kerak bo'lgan bilimlar, malaka va ko'nikmalar hajmini belgilash hamda bu jarayonda qaysi omillarni hisobga olish kerak degan masalalarning yechimini topish ustida bosh qotirmoqda. Zaruriy bilimlar hajmini belgilash va shu bilan bir qatorda o'qish muddatini aniqlash eng muhim masalalardan biri. Ta'lim jarayonida biror fan sohasidagi insoniyat tomonidan erishilgan hamma narsalarni o'rganish kerak deb o'ylash mutlaqo noto'g'ri bo'lar edi. O'quv jarayonida eng asosiy, eng muhim bilimlar- fanlarning asoslari o'rganiladi. Ammo shunga qaramay hozirda o'rganish zarur bo'lgan yangi-yangi fanlarning tarmoqlari (ekologiya, EHM, oila psixologiyasi, iqtisod asoslari, ma'naviyat asoslari) vujudga kelmoqdaki ular ta'lim hajmini benihoya kengayishiga sabab bo'lmoqda. Bunday muammolar hozirda deyarli barcha davlatlarda mavjud va har bir davlat bu muammolarni o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda hal etishga harakat qilmoqda. Biz bu muammolarni ta'lim tamoyillarini (prinsiplarini) buzmaganda holda, yosh avlodning sog'ligiga ziyon yetkazmaganda holda yechimini topishga harakat qilmoqdamiz. Ta'limning asosiy maqsadi - zamonaviy ilmiy bilimlarni egallagan, mustaqil fikrlash va muammolarni yechish imkoniyatiga ega bo'lgan ma'naviy jihatdan boy shaxslarni shakllantirishdir. Jamiyat rivojlanar ekan, hayotiy talablarning darajasi ham ortib boradi. Demak, ilmiy bilimlarning hajmi kengayib, ilmiylik darajasi chuqurlashib borar ekan, mantiqiy fikrlash va muammolarni tezda hal etishga bo'lgan talab yanada kuchayib boradi. Bu fikrdan kelib chiqqan holda ta'lim tizimi bugungi kun talabinigina hisobga olgan holda emas, balki kelajak talablarini aniqlagan va hisobga olgan holda ish olib borishi kerak degan xulosaga kelamiz. Chunki, bugungi kun talablari kelajakda jamiyatning asosiy o'zagiga aylanadi. Demak, ta'lim tizimi talabalarni bugungi kundagi hayotga emas, balki kelajakdagi hayotga tayyorlashi lozim. Bu ham ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

¹[32]

Ta'limning yana bir o'ziga xos xususiyati uning tarbiyaviy xarakterga ega ekanligidir. Har qanday tarbiya asosida bilim mavjud bo'lganidek har qanday ta'lim o'zida ma'lum tarbiyaviy ta'sirni mujassamlashtiradi. Bilimlar talabaning faqat fikrlash qobiliyatiga emas, balki ichki kechinmalariga, his-tuyg'ulariga, fazilatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Ayniqsa, gumanitar fanlarni o'rganish talabaning ma'naviyatini shakllanishida ahamiyatlidir. Shuning uchun ta'lim muassasalari tarixan faqat ilm maskanlarigina bo'lib qolmasdan, balki tarbiya o'choqlari sifatida ham qabul qilingan. Ta'lim va tarbiya bir jarayonning ikki tomoni bo'lib, biri-birini to'ldirib keladi. Bilim bu kuch-qudrat, ana shu kuch-qudrat ma'naviyati yetuk inson qo'lida rivojlanishga xizmat qiladi. Ma'n'an qashshoq inson bu qudratdan noo'rin foydalanishi va jamiyatga ziyon yetkazishi ehtimoldan holi emas. Bunday holatlar tarixda juda ko'p marotaba takrorlangan va bu isbot talab qilmaydigan aksiomaga aylangan. Demak, ta'lim albatta tarbiyaviy asosga ega bo'lishi va talabalarga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasligi,

¹ O'zbekiston Respublikasining Ta'lim tug'risidagi qonuni " Toshkent. 1997 yil.

balki tarbiyalashdek murakkab jarayonini ham o'z zimmasiga olishi lozim.

Ta'lim jarayoni ta'sirida talabaning aqliy kamolotini, bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirish va yangi pog'onaga ko'tarish asosiy masalalardan biridir. Aynan ta'limning rivojlantiruvchi xususiyatini ikki darajaga ajratib tahlil qiladi.

Zaruriy rivojlanish. Bu talaba tayyorgarligidagi mavjud daraja, boshqacha qilib aytganda, talabadagi bor daraja, ya'ni talabaning bugungi o'quv jarayonigacha bo'lgan tayyorgarlik darajasidir. Bu daraja talabaning ishni mustaqil bajara olishi bilan xarakterlanadi.

Yuqori darajadagi rivojlanish. Boshqacha qilib aytganda, shu dars davomida ko'tarilish kerak bo'lgan darajadir. Bu talaba hozircha qila olmaydigan, lekin ko'mak vositasida eplay oladigan ishdur. Talaba ana shu o'zi uchun yangi bo'lgan va bajarishga kuchi yetadigan vazifani bajarish davomida ikkinchi darajaga ko'tariladi. Lekin bu vazifa talabaning taraqqiyot zonasida joylashgan bo'lishi shart, aks holda rivojlanishga erishish qiyin. Yaqinlashib qolgan taraqqiyot zonasiga kirgan har narsa ta'lim jarayonida zarur rivojlanish darajasiga o'tadi.

Shunday qilib, yaqinlashib qolgan taraqqiyot zonasi rivojlanishdan ilgarilab ketadigan ta'lim vositasida yaratiladi. Ta'limning har bir bosqichi taraqqiyotning erishilgan bosqichiga tayanadi va muayyan bosqichni ko'zlagan holda navbatdagi bosqichni tayyorlab beradi.

Demak, ta'limning yana bir zaruriy xususiyatlaridan biri uning rivojlantiruvchi xususiyatga ega ekanligidir.

Ta'limning ana shu yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarini hisobga olgan holda va ularga amal qilgan holda o'quv jarayonini tashkil qilish shubhasiz ta'lim samaradorligini oshiradi.

Ta'lim jarayonida belgilangan maqsadga erishish uchun bir qator vazifalarni bajarish lozim. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish.
2. Talabalarda dunyoqarashni, ishonch va e'tiqodlarini o'stirish.
3. Talabalarining ma'naviyatini boyitish va tarbiyalash.
4. Yoshlarning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatlarini va iste'dodlarini ochish hamda o'stirish.

Ushbu vazifalarni bajarishda **differensiyalashgan yondashuvning** ahamiyati beqiyosdir. Chunki, **differensiatsiya** (ya'ni yakka holdagi yondoshuv) talaba shaxsini chuqurroq o'rganishga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Talaba shaxsi chuqurroq o'rganilgandan keyingina unga mos bo'lgan metodlar tanlab olinishi maqsadga muvofiq. Barcha talabalar uchun umumiy metodlar qo'llash ta'limni ko'r-ko'rona olib borish bilan barobar va bu holda ta'limning samarasi juda past darajaga ega bo'ladi. Ta'limni differensiatsiyalash muammosi hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarda ma'lum darajada o'z yechimini topmoqda va aytish kerakki, bu yechimlar ijobiy yutuqlarni qo'lga kiritishga yordam bermoqda.

Ta'limda yoshlarni bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish, ularning qobiliyati va iste'dodlarini rivojlantirish jarayonida baholash va bilimlarni

tekshirib turish muhim ahamiyat kasb etadi. Baholash ta'lim tizimida foydalanilayotgan metodlar qanchalik samarali ekanligini, talabalarning o'zlashtirish darajasini aniqlashga yordam beradi.^{1[33]}

Albatta ta'lim tizimini samarali bo'lishi pedagog kadrlarning tayyorgarlik darajasiga ham bog'liq. Pedagog birinchi galda o'z kasbini sevishi, hurmat qilishi, talabaga katta qiziqish va mehr bilan qarashi, jamiyat oldidagi o'zining katta mas'uliyatini his qila olishi shart. Pedagog har bir talabaning bilimi va tarbiyalanganlik darajasini aniqlay olishi va hisobga olishi, o'quv materiallarini to'g'ri tanlay bilishi, tahlil qila olishi va umumlashtira bilishi pedagogik mahorat uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari, vositalari va shakllarini mukammal bilishi, talabaga nisbatan talabchan bo'lishi pedagogik vaziyatga qarab ulardan o'rinli foydalana olishi, o'z faoliyatini tahlil qila olishi va xulosalar chiqara olishi kerak.

2. O'qitish va o'qish jarayonlarining mohiyati.

Bilish jarayoni kabi ta'lim jarayonida ham o'quvchi bilmaslikdan bilishga, noto'g'ri va noaniq bilishdan toboro to'liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Bu jarayonda hissiy idrok etish ham abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko'rish ham bo'ladi.

Muayyan fan va hodisalar ob'ektiv dunyoni bilish jarayonidan o'rganiladi va ularning tashqi, ichki mohiyatini o'zlashtirish jarayonida omillar aniqlanadi. Mushohada, tasavvur va abstrakt tafakkurga asoslanib faktlar umumlashtiriladi va ilmiy xulosalar chiqarish natijasida nazariyalar, qonunlar va kategoriyalar yaratiladi.

Bilish ikki pallaga - nazariya va amaliyotga bo'linadi. Nazariya yangi bilimni, yangicha bilishni ifodalovchi tizimli fikrdir. Nazariya xar hil shakllarda ifodalanadi: aksioma, teorema, qonun, formula, grafik, raqam va boshqalar. Nazariyada g'oya shakllanadi.

Amaliyot bilimlarning haqiqiyiligini ko'rsatuvchi mezondir. Kuzatish, tajriba o'zgartirish, yaratish – bular amaliyot shakllariga kiradi.

Amaliyot ijtimoiy hayot va tabiatning murakkab jarayonlarini bilib olishda inson uchun asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi.

Ilmiy bilishning vazifasi hodisalarning mohiyatini, ularning rivojlanish qonuniyatlarini ochishdan iborat emas, balki biror bir qonunning qay tariqa namoyon bo'lish sabablarini ko'rsatib berishdan iborat.

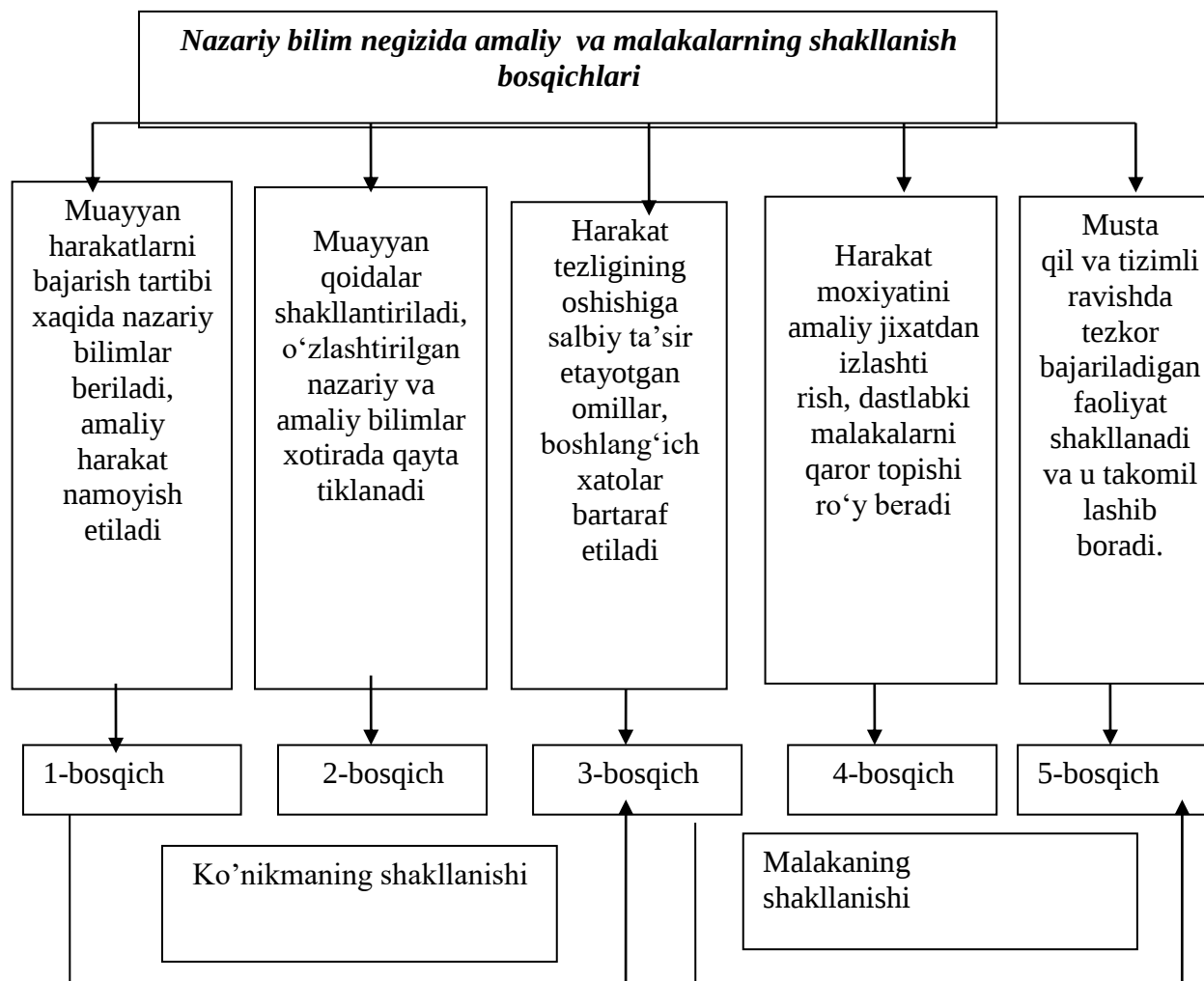
Ilmiy omil ilmiy bilishning elementi bo'lib kuzatish, tajriba asosida qo'lga kiritiladi, omilga asoslanmagan bilimning ilmiy qiymati, amaliy faoliyat uchun ahamiyati ham bo'lmaydi. Shuning uchun ilmiy bilimning, fanning asosiy maqsadida omillar asosida yotgan umumiy bog'lanishlarni, qonuniyatlarni topish, ularning mohiyatini bilishdadir.

Bilish sezishdan boshlanadi. Sezish tevarak – atrofdagi voqelik, narsa va hodisalarni sezgi organlarimizga ta'sir etuvchi ayrim sifatlarning ongimizda aks

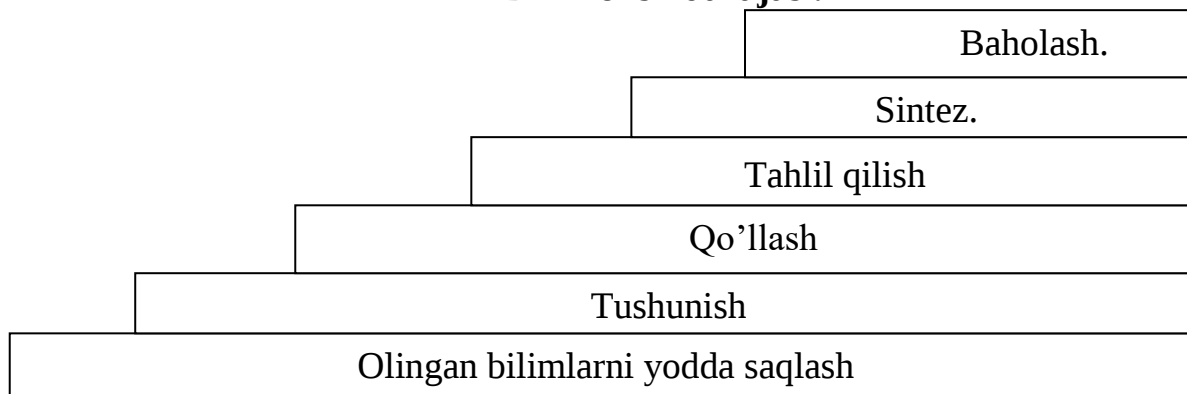
¹“Pedagogika professionalnogo obrazovaniya.” Pod. red. V.A.Slastenina. Moskva «Akademiya». 2005. 48-str

etishidir. Sezgilar – odam haqidagi barcha bilimlarimizning manbaidir. Ammo ilmiy asosda bilishda, masalan olimning bilishi bilan o‘quvchining bilish faoliyati o‘rtasida umumiylik bo‘lsa ham lekin, ular bir-biridan farq qiladi.

Nazariy bilim negizida talabalarda amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish bir necha bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin. Bu bosqichlarni quyidagicha ko‘rinishini 4 - rasmda ko‘rsatib o‘tamiz .

Bilim olish darajasi.

4 – rasm: Bilim olish darajalarini biz quyidagi bosqichlarda ko‘rsatib o‘tamiz

3. Ta'limni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi

Jahon pedagogika fani va amaliyotida ta'limni tashkil etishning turli shakllari bor. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta'limni tashkil etishga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratilib ko'rsatiladi:

- individual;
- individual – guruhli;
- sinf-dars;
- ma'ruza-seminarli;
- sinfdan tashqari;
- auditiriyadan tashqari;
- maktab va maktabdan tashqari.

Ulardan ta'lim oluvchilarni qamrab olishi, ta'lim oluvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko'ra quyidagi asosiy turi iste'molda foydalanib kelinmoqda:

- individual;
- individual – guruhli;
- sinf-dars;
- ma'ruza-seminarli.

Ta'limni tashkil etish shakllari ma'lum ijtimoiy tuzumning manfaatlariga mos xolda shakllangan.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592 - 1670) tarixda birinchi bo'lib maktab ta'limida sinf – dars tizimini yaratdi.

Ya.A.Komenskiyning ta'limni tashkil qilish haqidagi qarashli bir qator jiddiy qarshiliklarga uchragan bo'lsa ham g'arb mamlakatlariga juda tez tarqaldi va ta'limni tashkil qilishning birdan-bir shakli deb e'tirof etildi.

Sinf–dars tizimi sharq mamlakatlariga, jumladan Markaziy Osiyodagi eski musulmon maktablariga tadbiq bo'lmadi. Ularda oktyabr tuntarishiga qadar o'rta asr maktablariga xos ta'lim tizimi davom etib keldi.

Bir o'qish xonasida 6 yoshdan 15 - 16 yoshgacha bo'lgan bolalar guruhi bilan bir vaqtda mashg'ulot olib borilardi. Shuningdek, bir o'qish xonasidagi (20 - 30) o'quvchining bilim darajasi ham turlicha bo'lar edi.^{1[36]}

O'zbek maktabi oktyabr to'ntarishidan keyin sinf – dars tizimiga o'tdi.

Sinf – yoshi va bilimi jihatdan bir xil bo'lgan ma'lum miqdordagi o'quvchilar guruhidir.

Dars deb bevosita o'qituvchining rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim mashg'ulotiga aytiladi.

Dars – o'quv ishlarining asosiy tashkiliy shaklidir.

Dars – o'quv ishlarining markaziy qismidir.

¹Подласый И. П. “Педагогика”. Москва. “Владос», 2005, 77-стр.

Hozirgi zamon didaktikasi ko'p yillar davomida to'plangan o'qitish qoidalari, fan yutuqlari va ilg'or tajribalar asosida boyib bormoqda deyishga asos bor. Ammo o'quv jarayonining hamma qismlarini o'qitishni tashkil qilishning mazmuni, usullari, vositalari va shakllari bilan munosabatlari yaxshi ochib berilmagan. Bularning hammasi didaktik qoidalaridan amalda foydalanishni qiyinlashtiradi. Maktab oldida turgan yangi vazifalar va ehtiyojlar o'quvchilarga beriladigan ta'lim va tarbiya sifatini oshirish, uni yanada rivojlantirish va yuqori bosqichga ko'tarishni talab qiladi.

O'qituvchi o'zining aniq sharoitlari va imkoniyatlariga eng ko'p mos keladigan o'quv jarayonini ongli ravishda tanlab olishi foydadan xoli emas. Bu ish darsning muhim tomonlarini tanlashga tavakkalchilikka, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayonini boshqarishga qandaydir tasodifiy yondashishga yo'l qo'ymaydi.

Darsga bo'lgan talablar: Dars, yuqorida aytib o'tilganidek, o'qitishni tashkil etishning o'zgarmas shakli emas. O'quv amaliyoti va pedagogik tafakkur doimo uni takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu sohada turli xil ko'rik-tanlovlar, jumhuriyat miqyosida o'tkazilayotgan pedagogik o'qishlarda o'rta qo'yilayotgan ilg'or o'qituvchilarning fikr va mulohazalari diqqatga sazovordir.

Turli - tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars qo'yidagi umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim:

1. Har bir dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puxta rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim.

2. Har bir dars mustahkam g'oyaviy - siyosiy yo'nalishga ega bo'lmog'i lozim.

3. Har bir dars turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i lozim.

4. Har bir dars xilma-xil usul, uslub va vositalardan unumli foydalangan xolda olib borilmog'i lozim.

5. Darsga ajratilgan har bir soat va daqiqalarni tejab, undan unumli foydalanmoq lozim.

6. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchilarning faolligi birligini ta'minlamog'i lozim.

7. Darsda o'quv materiallarining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnika vositalari va kompyuterlardan foydalanish imkoniyatini yaratmoq lozim.

8. Dars mashg'ulotini butun sinf bilan yoppasiga olib borish bilan har qaysi o'quvchining individual xususiyatlari, ularning mustaqilligini oshirish hisobga olinadi.

9. Har bir darsda mavzuning xarakteridan kelib chiqib, xalqimizning boy pedagogik merosiga murojaat qilish va undan foydalanmoq imkoniyatini izlamoq lozim.

Bir soatlik darsga muljallangan dastur materiallarining mazmunini bayon qilish uchun didaktik maqsad va talablarga muvofiq ravishda tashkil qilingan mashg'ulot turi dars turlari deb yuritiladi.

Ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari quyidagilardir:

1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.

2. O‘tilgan materiallarni mustahkamlash darsi.
3. O‘quvchilarning bilim, malaka va ko‘nikmalarini tekshirish va baholash darsi.

4. Takroriy – umumlashtiruvchi va kirish darslari.

5. Aralash dars (yuqoridagi dars turlarining bir nechtasini birga qo‘llanish).

Har bir dars turining ma‘lum tuzilishi va xususiyatlari bor, bu narsa o‘qituvchining o‘quv materialini to‘g‘ri va samarali tushuntirishiga, mustahkam esda qoldirishga, takrorlashga va uning o‘zlashtirilishini nazorat qilib borishiga yordam beradi.

Ma‘lum bir dars turi bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarda ikkinchi, xatto uchinchi bir dars turining elementlari bo‘lishi mumkin. Masalan, maktablarimizda eng ko‘p qo‘llaniladigan dars turlaridan biri – yangi bilimlarni bayon qilish darsidir. Bu dars turi qo‘yidagicha tuziladi:

- a) yangi bilimlarni bayon qilish;
- b) yangi bilimlarni mustahkamlash;
- v) yangi bilimlar ustida mashq qilish;
- g) yangi bilimlarga bog‘liq xolda uy vazifalari topshirish.

Demak, har bir dars turicha ko‘rinishda bo‘ladi, shu sababli ham, shu darsda yangi bilimni bayon qilish bilan birga uni mustahkamlash (ikkinchi bir dars turi elementi – savol–javob o‘tkazish), yangi bilimlar ustida mashq o‘tkazish (uchinchi bir dars turi elementi – masala va misollar yechdirish, grammatik tahlil, grafik ishlar olib borish), uyga vazifa (boshqa bir dars elementi – tushuntirish, yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatish va hokazo) kabi boshqa elementlarning bo‘lishi ham mumkin. Shunga qaramay, darsdan ko‘zlangan maqsad o‘quvchilarga yangi bilim berishga qaratilgan bo‘lsa, butun didaktik usullar shunga buysundiriladi. Shuning uchun ham bunday dars yangi bilim berish darsi deb ataladi.

Ma‘lum dars turi bilan ish olib borilayotganda boshqa bir dars elementlari asosiy dars turidan o‘rin olishi va ayni paytda asosiy dars turining tuzilishini tashkil qilishi mumkin.

Demak, dars tuzilishi u yoki bu dars turining tuzilishini, uning qismlarini anglatadi.

Biroq, dars turlari tuzilishidagi har qanday qism – didaktik usul, dars tuzilishi bo‘lavermaydi. U o‘qitish usuli bilan bog‘langandagina dars tuzilishini tashkil qila oladi. Ya‘ni dars tuzilishining o‘zgarishi bilanoq dars olib borish usuli ham o‘zgaradi. Demak, darsning shu qismiga kelib, darsning shakli ham, usuli ham o‘zgaradi, yangilanadi. Bu bilan darsning yangi bosqichi boshlanadi.

4. Ta‘lim metodlari va tamoyillari

Ta‘lim berishda o‘qitish metodlari asosiy o‘rinni egallaydi. Metod-yunoncha atama bo‘lib, usul, yo‘l degan ma‘noni anglatadi, ya‘ni maqsadga erishish yo‘lini bildiradi. Metodlar (usullar) har qanday axborotni (maqsadni) uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab quyidagi sinflarga ajratiladi:

- So‘z orqali ifodalanadigan metod.
- Ko‘rgazmali metod.

- Amaliy metod.
- Ta'lim jarayonida talabalarni o'zlashtirish, fikrlash jarayonini tashkil etish bo'yicha esa quyidagi metodlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- O'qitishning ma'ruza (suhbat) metodi.
- O'qitishning amaliy ishlar metodi.
- Laboratoriya ishlari metodi.
- Mustaqil ishlar metodi.
- Reprodukativ-evristik metod.
- Ilmiy-tadqiqot metodi.
- O'qitishning muammoli-izlanish metodi.
- O'qitishning induktiv va deduktiv metodi.

Axborotni so'z orqali yetkazish va qabul qilishga qaratilgan birinchi guruh metodlariga: hikoya, suhbat, ma'ruza kabilarni kiritish mumkin.

Nutq madaniyatini o'stirishda hikoyaning o'qitish va fikrlarni bayon qilish metodi sifatidagi imkoniyatlari boshqa metodlarga nisbatan yuqoridir. **Hikoya qilish** - pedagog tomonidan yangi o'tilayotgan mavzuga oid fakt, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon etiladi. Bu metod materiallarni bayon qilishdi, obrazlarga xarakteristika berishdi, tabiat hodisalari va ijtimoiy hayotdagi voqealarni tasvirlashda qo'l keladi.

Hikoya qilish davomida talabalar passiv tinglovchi bo'lib qolishlariga yo'l qo'ymaslik kerak. Talabalarning diqqatini tasvirlanayotgan ob'ektga qaratibgina qolmay balki xuddi shu ob'ekt haqida ular ongli va aktiv fikr yuritishlarini ham ta'minlamoq lozim.

O'quv materialini tushuntirish metodi

Pedagog tomonidan o'rganilayotgan mavzuning narsa, hodisa va voqealarning mazmunini xarakterlaydigan tushuncha, qonun va qoidalarni uqtirishdir. Bu metod ko'proq matematika, fizika, ximiya, ona tili, rus tili va shunga o'xshash fanlarni o'qitishda ko'proq qo'l keladi. Pedagogning ma'lum bir fanning u yoki bu mavzuga oid qonun, qoidalarni qanchalik asosli ekanligini faktlar, misol va dalillar keltirish, shuningdek masalalar, misollar ishlash yo'li bilan isbotlab beradi.

Bu jarayonga talabalarning aktiv ishtirok etishlarini ta'minlamay turib, kutilgan maqsadga erishib bo'lmaydi. Ayniqsa bayon qilinayotgan materiallarini umumlashtirish va xulosalar chiqarishda talabalarning o'z mulohazalari bilan ishtirok etishlarini ta'minlash muhim.

Ma'ruza metodi

Bu metod o'quv materialini hajmini kattaligini, mantiqiy tuzilishi, obrazlari isbot va umumlashtirishning anchagina murakkabligi bilan farqlanadi. Agar hikoya darsning bir qisminigina egallasa, ma'ruza odatda ularni to'la qamrab oladi. Ma'ruza davomida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, mavzuga oid ko'rgazmali materiallarni namoyish etish, ma'ruza oxirida umumiy xulosalar chiqarish kabilar samaradorlikni oshiradi. Ma'ruza metodi keng qamrovli

axborotni talabalarga yetkazishda juda ham qo‘l keladi.

Suhbat

Bu metod asosan savol-javob yo‘sinida olib boriladi. Suhbatlarning ma’lum maqsadga qaratilganligi ularning xarakterini belgelaydi. Suhbat evristik xarakterda, etik xarakterda, instruktiv metodik xarakterda bo‘lishi mumkin.

Suhbat metodi talabalarni faol ishtiroki orqali o‘tkazilganligidan mustaqil fikrlash, xulosalash kabi xislatlarni shakllantiradi.^{1[35]}

O‘qitishning ko‘rgazmalilik metodlari

O‘qitish jarayonida ko‘rgazmalilik metodidan foydalanishning muhimligi o‘rganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga talabani undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilish nihoyat, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishga o‘rgata bilishdadir.

Ta’limda ko‘rgazmalilik metodi namoyish etish, illyustratsiya va ekskursiya tariqasida olib borilishi mumkin. Ta’limda namoyish etish metodidan foydalanish asosan materiallarning xarakteriga-mazmuni, shakli ham hajmiga bog‘liqdir. Namoyishning o‘zi ham turlicha bo‘lishi mumkin: a) aslicha ko‘rsatilishi mumkin bo‘lgan buyum va narsalar, o‘simliklar va ularning tarkibi, kolleksiyalar, asbob va mashinalar, modellar va hokazo.

Ekskursiya metodi

Ekskursiya metodi sinf sharoitida dars jarayonida qo‘llaniladigan o‘qitish metodidan tubdan farq qiladi. Bu metod bilan o‘rganilayotgan narsa va hodisalarni tabiiy sharoitda (zavod, fabrika, tabiatni kuzatishga) yoki maxsus muassasalarga (muzey, ko‘rgazma va hokazolarga) tashkiliy ravishda boriladi. Ekskursiya vaqtida kuzatish, zarur materiallarini yozib olish, suratga tushirish, o‘lchash, hisoblash ishlarini olib borish mumkin. Ekskursiya davomida suhbat o‘tkazish, xulosalar yasash, o‘z fikrlarini umumlashtirish va yakun yasash lozim.

O‘qitishning amaliy ishlar metodi

Amaliy metodlarga masalalar yechish, chizmalar tayyorlash, yozma mashqlarni bajarish kabilarni kiritish mumkin. Nazariy jihatdan egallangan bilimlar amalda qo‘llab ko‘riladi. Grafik jadval, kartalar chizish ham tegishli ko‘nikma va malakalarni hosil qilishga va ularni mustahkamlashga yordam beradi.

Laboratoriya ishlari metodi.

Laboratoriya mashqlari frontal tajribalar, laboratoriya ishlari, praktikumlar, o‘qitishning texnik vositalari va o‘quv qurollari tipidagi boshqa asbob-uskunalar bilan mashg‘ulotlar tarzida o‘tkaziladi. Laboratoriya metodining boshqa o‘qitish metodlaridan farqi shundaki, bu metod bilan ish ko‘rilganda har qaysi talaba nimanidir mustaqil, shaxsan tajriba qilib ko‘radi. Dars pedagog rahbarligida talabalarning mustaqil tajriba o‘tkazishlariga qaratilgan bo‘ladi. Laboratoriya mashg‘ulotlarida mustaqillik, aktivlik, tashabbuskorlik oshadi.

Mustaqil ishlar metodi

Keyingi davrda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishga katta e’tibor

^{1[35]} Подласый И. П. “Педагогика”. Москва. “Владос” . 2005. 67.

berilmoqda. Chunki bu metod talabada ijodkorlikni, mustakillikni rivojlantiradi. O'quv dasturlarida mustaqil ta'lim uchun soatlar ajratilmoqda. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda ma'lum fanning xususiyatidan kelib chiqib mustaqil ishning mazmuni, shakli va vazifalari tanlab olinadi. Topshirilgan mustaqil ishni bajarish uchun pedagog kerakli adabiyotlar va yo'l yo'riqlarni ko'rsatishi, qisqacha tushuntirish berishi lozim. Talaba bajarishi kerak bo'lgan mustaqil ish ko'p vaqt egallamasligi va shu bilan bir qatorda talabaga rivojlantiruvchi sifatida ta'sir ko'rsatishi kerak.

Reproduktiv, evristik metod

Reproduktiv metodlar birinchi navbatda talabalarning o'quv materialini tezroq va mustahkamroq eslab qolishlarini ta'minlash bilimdagi tipik kamchiliklarni tez aniqlash uchun qulay. Reproduktiv metodlar ayniqsa o'quv materialining mazmuni asosan axborot xarakterida bo'lsa, murakkab va butunlay yangi bilimlar o'rganilishi lozim bo'lgan holatda samarali natija beradi. Tafakkurning reproduktivlik xarakteri pedagog yoki boshqa manba orqali xabar qilinadigan o'quv axborotlarini aktivroq qilishini va eslab qolinishini nazarda tutadi. Hikoya, ma'ruza, ko'rgazmalilik va amaliy ishlar ham reproduktiv asosga qurilish mumkin. Reproduktiv xarakterdagi amaliy ishlar shunisi bilan farq qiladiki, bu ishlarning davomida talabalar namunaga ko'ra ilgari yoki yaqindagina o'zlashtirgan faolligini oshirish maqsadida u ko'pincha evristik ya'ni qisman izlanuvchan metod bilan qo'yib olib borilishi mumkin. Yangi mavzuning bayoni davomida o'rganilayotgan materialning ba'zi elementlari ustida talabalarga fikr yuritish imkoni beriladi. Pedagog tomonidan engil qisqa savollar tuzilib, talabalarning ishtirokida ularga javob topishga harakat qilinadi. Evristik metod talabalarning bilish darajasini aniqlashga ham yordam beradi. Demak, evristik metod yangi mavzuni idrok qilishda talabalarning ham qisman ishtirok etishini ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqot metodi

Bu metod ta'lim tizimida unchalik keng tarqalmagan metod bo'lib, ma'lum tayyorgarlikni talab etadi. Pedagog rahbarligida talabalar yoki bir talaba ma'lum ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishi va ma'lum fan uchun yangi xulosalarni yasashi mana shu metodni qo'llash jarayonida vujudga keladi. Bu metod oliygohlarda ko'proq qo'llaniladi. Bu metod davomida ilmiy bilish jarayoni sodir bo'ladi, ya'ni hali noma'lum bo'lgan bilimlar kashf etiladi va egallanadi. Buning uchun ilmiy tadqiqot rejasi tuziladi. Maqsad belgilanadi va tadqiqot usullari tanlab olinadi. Tadqiqot natijalari asosida xulosalar yasaladi.

O'qitishning muammoli-izlanish metodi

Yangi mavzuni o'rganish jarayoni o'rganilayotgan materialni tayyor holda talabalarga bayon etmasdan, balki muammo sifatida taqdim etish muammoli-izlanish metodini keltirib chiqaradi. Ya'ni dars davomida yasash kerak bo'lgan xulosalar pedagog tomonidan emas, balki talaba tomonidan yasalishiga harakat qilinadi. Har bir talaba qo'yilgan muammoni o'zicha yondoshib hal etishga harakat qiladi va o'z fikrlarini bayon etadi. O'rta tashlangan fikrlar muhokama qilinadi va pedagog tomonidan yo'naltiriladi. Pedagog va talabalar birgalikda xulosalar

yasashadi. Muammoli-izlanish metodi talabalarni bilish faoliyatini faollashtiradi, mustaqillikka, ijod qilishga o'rgatadi, o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, shaxsiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi. Bu metod o'rganilayotgan masalani chuqur tahlil etishga va bilimlarning puxta bo'lishiga yordam beradi. Bu metod o'rganilayotgan masalani chuqur tahlil etishga va bilimlarning tafakkur darajasi hisobga olinishi kerak. Tanlangan mavzuni tahlil etish uchun talabalarda ma'lum bilimlar bazasi mavjud bo'lishi lozim. Shuning uchun ham bu metodni qo'llash uchun talabalar alohida axborotlar bilan qurollantiriladi. Keyingi davrlarda muammoli-izlanish metodidan foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda.

O'qitishning induktiv va deduktiv metodi

O'qitishning mantiqiy metodlari ikki turda: Induktiv va deduktiv metodlar bilan olib borilishi mumkin.

Darslarga tayyorlanish jarayonida o'qitishning induktiv va deduktiv kabi metodlarini tanlash zarurati ham tug'iladi. Keyingi davrlarda deduktiv o'qitishga talab va e'tibor kuchaydi. Ammo tafakkurning induktiv usullarini shakllantirmay turib faqat tabiiy-ilmiy emas, balki umum mehnat xarakteridagi tajribalar amaliy faoliyatida ham muvaffaqiyatga erishishga umid qilib bo'lmaydi. Induktiv yoki deduktiv metodlarni qo'llash o'rganilayotgan mavzu mazmunini ochishning ma'lum mantiqiy-xususiyydan umumiyga yoki umumiydan xususiyyga o'tishni tanlashni anglatadi.

Induktiv metodlar texnik qurilmalarni o'rganishda va amaliy topshiriqlarni bajarishda keng qo'llaniladi. Matematika va fizikaga doir ko'pgina masalalar, ayniqsa pedagog talabalarni ayrim umumiyroq formulalarni mustaqil egallashlariga olib kelishi zarur deb hisoblangan hollarda, induktiv metod vositasida yechiladi.

Deduktiv metoddan foydalanganda pedagog va talabaning faoliyatida avval umumiy holat, formula va qonunini beriladi, so'ngra asta-sekin ayrim holatlarni chiqarib aniqlash vazifalarni hal etish nazarda tutiladi.

Deduktiv metod o'quv materialini tezroq o'tishga yordam beradi, abstrakt tafakkurni aktivroq rivojlantiradi. Nazariy materialni o'rganishda, anchagina umumiyroq holatlardan ayrim oqibatlarini aniqlashni talab qiluvchi masalalarni yechishda deduktiv metodni qo'llash ayniqsa foydalidir.

Dasturlashtirilgan ta'lim

Dasturlashtirish deganda o'quv materialini o'rganishning har qanday dastur emas, balki dasturlashtirishning kibernetik va matematik qoidalari yoki shartlariga muvofiq dasturgina tushuniladi.

Ma'lumki, kibernetika murakkab tizim yoki jarayonlarni eng qulay yo'l bilan ma'lum maqsadga muvofiq holda idora qilish haqida baxs yuritadi. Talabalarga tegishli ilmiy ma'lumotlarni qayta hisobga olishini ta'minlash, tekshirib ko'rish, o'z-o'zini tekshirish kabi vazifalarni kibernetika boshqaradi.

Dasturlashtirilgan ta'lim esa, yuqoridagi kabi kibernetika ilmi va metodlariga bog'liq holda ish ko'radi. Dasturlashtirilgan ta'limning bosh vazifasi, talabalar mustaqil ishining unumdorligini oshirishga yordam berishdan iboratdir.

Dasturlashtirilgan ta'lim ikki yo'nalishda: mashina vositasida hamda mashina vositasiz olib boriladi.

Dasturlashtirilgan ta'limning mazmuni davlat dasturi asosida belgilanadi. U ma'lum fan yuzasidan dastur hajmida ilmiy bilim berish va shu bilimlarga bog'liq holda tegishli ko'nikma hosil qilishga qaratilgan mashqlar, misollar va masalalar ishlatish, ishlangan masala yoki savollarning javoblarini to'g'ri yoki noto'g'riligini talabalar tomonidan tekshirib ko'ra olish imkoniyatlarini yaratadi. O'zlashtirilgan bilim va malakalarni bir tartibga tushurishga yordam beradi.

Dasturlashtirilgan o'qitish metodlari o'quv materialini element bo'yicha nazorat qilishni, o'qitishni imkoniyati boricha individuallashtirishni, bilimlarni egallashning individual sur'atini hisobga olishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi. Mashinasiz dasturlashtirilgan ta'lim maxsus ishlangan darslik va metodik qo'llanmalar vositasida olib boriladi. Bunda darsliklarda ayrim o'quv fanining alohida qismlaridagi mavzu yuzasidan ma'lumotlar berilgan bo'ladi. Bunda ham mashq uchun topshiriqlar, o'zlashtirilgan bilimlarni amalda masala va misollar yechishda mehnat jarayonida qo'llana olishlari, o'zi bajargan vazifalarning to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirib ko'ra olishlari uchun yo'llanmalar berilgan bo'ladi. Garchi talaba topshiriqni bajara olmasa yoki xato qilsa, o'sha joydan, ya'ni o'rganilishi lozim bo'lgan materialning o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan o'rnidan boshlab qay darajada ish ko'rish lozimligi ko'rsatilgan bo'ladi.

Bunday darsliklar xususan talabalarning mustaqil ishlari uchun juda muhimdir. Darslikda materiallar shunday taqsimlanadiki, unda berilgan materiallar qismlarga bo'lib ko'rsatiladi va har qaysi talaba tomonidan bajarilishi bilanoq o'zini-o'zi tekshirib ko'rish imkoniyati beriladi. Shu yo'sinda topshiriqlar borgan sari murakkablashib boradi. Dasturlashtirilgan matnlar bilimlarni o'zlashtirishni muayyan mantiqiy yo'lini vujudga keltiradi. Ammo bu yo'l faqat ma'lum material uchun xarakterlidir, ya'ni ta'lim uslubi materialni mazmuniga bog'liqdir. Mazmun o'zgarisa, axborot berish va o'z-o'zini nazorat qilish usullari ham o'zgaradi. Uni bilimlarning ayrim tarkibiy qismlari bo'lish mumkin bo'lgan mavzularni o'rganishda, chunonchi, grammatikaga doir ayrim masalalarni, matematika teoremlarini, ba'zi bir ximiyaviy va fizikaviy formulalarni fanda qaror topgan tizimlar haqida ma'lumot beruvchi tarixiy, biologik va geografik materialni o'rganish vaqtida qo'llash mumkin.

Pedagog shuni nazarda tutish kerakki, dasturlashtirilgan matnlarda aqlni o'stirish dasturi emas, balki o'quv materialni o'rganish dasturi berilgan. Shuning uchun bu metoddan foydalanishda ham uning kamchiliklarini hisobga olish lozim.

Inson vujudga kelibdiki, o'z farzandiga bilganlarini o'rgatish, o'zi ega bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarini keyingi avlodga o'tkazish dastavval anglanmagan holda bo'lsada mavjud edi. Jamiyat rivojlanar ekan avloddan-avlodga o'tkazish lozim bo'lgan bilimlar hajmi ortib bordi. Bilimlar, egallash lozim bo'lgan malaka va ko'nikmalar murakkablashib bordi. Bu jarayon olimlar tomonidan tahlil qilinib asta-sekin ma'lum qoidalar ishlab chiqildi.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy (973-1048) ta'lim jarayonini chuqur o'rgangan olimlardan biri. U ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqida shunday fikrlarni bildiradi. O'quv jarayonida pedagog quyidagi qonuniyatlarga:

- talabani zeriktirmasligi;
- bilim berishda turlilikka asoslanishi;
- uzviylikka, izchillikka rioya qilishi kerak.

Beruniy yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko'rgazmali bayon etish samarali natijalar berishini ham ta'kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) bilim olishda shaxslarni o'quv muassasasida o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

- talabaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik;
- o'qitishda jamoa bo'lib, o'quv muassasasida o'qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda talabalarning maylini, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Ushbu ishlab chiqilgan qoidalar ta'limda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Keyinchalik chex olimi Yan Amos Komenskiy ham bu borada ilmiy izlanishlar olib boradi va o'zining "Buyuk didaktika" asarini yozishga kirishadi. Va u bu asarida ta'lim-tarbiyaning samarali tamoyillari, uslublari, dars jarayonlarining tizimlarini aniq ma'lumotlar asosida ko'rsatib o'tadi, "Didaktikaning otasi, asoschisi" nomiga sazovor bo'ladi.

O'zbekistonda didaktik ta'limning tashkil topishi va rivojlanishi Abdulla Avloniy, Hamza Xakimzoda Niyoziy, Muhammadrasul Rasuliy, Qori Niyoziy kabi pedagog va olimlarning nomlari bilan bog'liq.

Shunday qilib didaktika tamoyillari asrlar osha sayqal topib bordi. Albatta didaktika tamoyillari har bir davrning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zgarib boradi. Chunki ta'lim tamoyillari jamiyat va davlat oldida turgan ulkan vazifalar asosida belgilanadi. Ta'lim (o'qitish) jarayoni murakkab hamda ko'p qirralidir. Unda pedagog va talabalar faol ishtirok etadilar. Bu jarayonning muvaffaqiyatli va samarali natijasi ta'lim jarayonining qonun qoidalari ya'ni ta'limga qo'yilgan didaktik talablarga qay darajada amal qilishlariga bog'liq.

Ta'lim tamoyillari pedagogning faoliyatini va talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi tegishli ko'nikma va malakalar xosil qilishning asosiy qonun va yo'l yo'riqlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan bir vaqtda ta'lim tamoyillari har ikkala faoliyatning ya'ni pedagog va talaba tomonidan o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bir qancha talablarni ham umumlashtirib beradi. Shunga ko'ra ta'lim qoidalari o'qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri hal qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

Ta'lim tamoyillari deb umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonlarining yo'nalishi talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi, bilim va malaka xosil qilishning asosiy qonun va qoidalarining yig'indisiga aytiladi.

Keyingi yillarda ta'lim qoidalarini o'rganish ularni tahlil qilish va mukammallashtirish ustida ish olib borilmoqda. Ta'lim qoidalarini sistemalashtirish masalasi ham doimo faol masala bo'lib kelgan.

Bugungi kunda pedagogika fani quyidagi **ta'lim tamoyillarini** ajratib

ko'rsatmoqda:

1. Ta'limning ilmiy bo'lishi;
2. Ta'lim va tarbiyaning birligi;
3. Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi;
4. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;
5. Ta'limda onglik, faollik va mustaqillikka erishish;
6. Ta'lim jarayonining ko'rsatmali va ko'rgazmali bo'lishi;
7. Bilimlarni puxta va tizimli o'zlashtirib olish;
8. Ta'lim jarayonida shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish;
9. Ta'limda talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

Ta'lim tamoyillarini guruhlariga ajratish va ularga tavsif berish ishi butunlay yakunlangan deya olmaymiz. Chunki yuqorida aytib o'tganimizdek bu tamoyillar davr talablari va ehtiyojlaridan kelib chiquvchi ta'lim xususiyatlariga qarab o'zgarishi mumkin. Bundan tashqari pedagogika va xususan didaktikaning fan sifatida mukammallashib borishi yangi bilimlarning xosil bo'lishi ham ushbu tamoyillarni guruhlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuning uchun ba'zi adabiyotlarda 7 ta, ba'zi adabiyotlarda 9 ta, ba'zi adabiyotlarda esa 10 ta tamoyilni sanab o'tilgan. Hozircha biz 9 ta tamoyil guruhini ajratishni lozim topdik.

5. Ma'ruza matnlari bilan ishlash. Matnlarning tuzilishi va uning tahlili.

Ma'ruza (arabcha, leksiya (lot. Lectio)-o'qish) o'quv material, biror masala, mavzu kabilarning izchil, ma'lum bir tizimga solingan bayonidir.

Ma'ruza o'quv jarayonining asosiy bo'g'ini, dars o'tishning asosiy shakllaridan biridir.

Ma'ruza o'quvchi-talabalar bilan muloqotda bo'lishning alohida shakli va uni boshqa hech qanday o'quv shakli bilan almashtirib bo'lmaydi. Ma'ruzaning oldiga qo'yiladigan maqsad har xil bo'lib, bu maqsad maksimal darajada amalga oshishi uchun, uning funksiyalariga ahamiyat berish kerak. Ma'ruza o'qitishning quyidagi qator funksiyalarini bajaradi:

1. Professional ta'lim berish va dunyoqarashni shakllantirish.
 2. Talabalar diqqatini asosiy maqsadga yo'naltirish. Ma'ruzada talabalarning diqqat e'tibori o'quv materialining asosiy mazmuni, qonun-qoidalari, ularning nazariy va kelgusidagi amaliyotda, mutaxassislik faoliyatida qanday o'rin tutishi va ahamiyatiga, uni o'zlashtirish metodlariga qaratiladi.
 3. Talabalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish. Ularni axloqiy, ma'naviy jihatdan barkamol bo'lishi, mehnatga munosabati, ijtimoiy-psixologik xislatlarini shakllantirish.
 4. Bilim berish, o'rganayotgan fan bo'yicha axborot olish, olgan axboroti asosida xulosa chiqarishga o'rgatish.
 5. Metodologiya - ma'ruza jarayonida tadqiqot metodlari taqqoslanadi, qiyoslanadi, ilmiy izlanish tamoyillari aniqlanadi.
 6. Idrok, tafakkurni rivojlantiruvchi - tinglovchilarda bilmaganini bilishga qiziqish uyg'otadi. Mantiqiy fikrlash va o'z fikrini asoslashga o'rgatadi.
- Ma'ruzada mavzuning asosiy savollari ketma-ketlik asosida yoritiladi.

Albatta, ma'ruzaning metodik jihatdan yoritilishi, bayon etilishi qo'yilgan maqsad, o'rganilayotgan fanning, mavzuning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Ma'ruza faqatgina iqtisodiy rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini ochib berish bilan cheklanishi kerak emas, fanning so'ngi yutuqlaridan foydalangan holda amaliyotda qanday ahamiyatga ega ekanligini, xayotda real muammolarni yechishdagi ahamiyatini, yechish yo'llarini ham ko'rsatishi kerak.

Ma'ruza qanday fandan o'qilishdan qat'iy nazar, ilmiy xarakterga ega bo'lishi, turli nazariy yo'nalishlar, ilmiy maktablarning asosiy g'oyalarini talabalar ongiga yetkazishi va olgan bilimni ishonchga aylantirishi kerak. Har qanday ma'ruzaning zarur sharti auditoriya bilan muloqotga kirishishdir. Ma'ruza o'qish, eng avvalo, unga tayyorlanishdan boshlanadi. Buning uchun birinchi navbatda, ma'ruza mavzusi bo'yicha adabiyotlar tanlash hamda ular bilan tanishib chiqish kerak.

Ikkinchidan, fan bo'yicha ishlab chiqilgan dasturga ko'ra, ma'ruza rejasi va reja bo'yicha matn tayyorlanishi hamda darsni o'tkazishda qo'llaniladigan metodlarni tanlab chiqish, dars jarayonini texnologik tizim sifatida tarkibi, ketma-ketligini aniqlash lozim.

Ma'ruzada darsni uch bosqichga bo'lish mumkin:

1. Kirish. Avvalgi ma'ruzada nimalar o'rganilgan, uning natijasi nimalar bilan bog'liq, bugungi darsga qanday maqsad qo'yilyapti? Avvalo dars ilgari mavzu bilan boshlanadi. Keyin yangi mavzu e'lon qilinadi. Ma'ruza rejasi mustaqil o'qish uchun zarur asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yhati tavsiya etiladi. Mazmuni o'rganishdagi asosiy termin, tushunchalar, mustaqil ravishda bajariladigan ishlar, topshiriqlar beriladi.

2. Asosiy bosqich. Bu bosqich ma'ruza rejasiga ko'ra tanlangan dars o'tish metodlarini qo'llagan holda o'tkaziladi. Tinglovchilarga mo'ljallangan axborot yetkaziladi.

3. Yakuniy bosqich. Ma'ruzaga yakun yasaladi, qisqacha xulosa chiqariladi. Talabalar diqqati uchun mazkur mavzudagi eng asosiy tushuncha, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar, hodisalar ta'kidlanadi. Qo'yilgan maqsadga qay darajada erishildi, bu tahlil qilib baholanadi. Bugungi ma'ruzada bajarilgan ish kelgusi faoliyatda qanday muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatiladi.

Ma'ruzalarni didaktik vazifasiga qarab:

- kirish;
- mavzular bo'yicha;
- yo'l-yo'riq ko'rsatadigan;
- tahliliy;
- yakunlovchi ma'ruzalarga bo'lish mumkin.

Kirish ma'ruzasi ma'lum bir fanni, mavzuni yoki muammoni o'rganishga bag'ishlanib, unda ana shu masala, muammolar haqidagi fikrlar, ularning ijobiy tomonlari, kamchiliklari, yechilmagan muammolar ko'rsatiladi. O'rganishni boshlagan fanning predmeti, o'rganish metodlari bo'yicha ma'ruza kirish ma'ruzasiga tipik misol bo'la oladi.

Mavzular bo'yicha ma'ruzalar - eng ko'p o'qiladigan ma'ruza bo'lib, unda

o'rganilayotgan mavzuning asosiy mazmuni, amaliyotda sinalgan, qabul qilingan ilmiy qarashlar, mavjud yechimini kutayotgan masalalar bayon qilinadi. Ularda yechimning mavjud yo'llari ko'rsatiladi, yangilarini topish tavsiya etiladi.

Yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi ma'ruza - talabalarga mustaqil ishlashni o'rgatishga qaratilgan. Unda ko'proq metodik maslahatlar beriladi. Tavsiya qilinadigan adabiyotlarni mustaqil o'qish, ular ustida ishlash jarayonida diqqatni qaratish lozim bo'lgan masalalar qaratiladi.

Tahliliy ma'ruza u yoki bu muammo, mavzu yoki ma'lum bir tizimga solingan savollarni ma'lum bir mantiqiy aloqadrlilikda bayon qilishga qaratiladi. Ko'pincha oliy o'quv yurtlarida yakuniy nazorat yoki imtihon attestatsiyalar oldidan o'tkaziladi.

Yakunlovchi ma'ruza ma'lum bir mavzu, muammoni yoki fanni o'rganib, uning yakuni bo'yicha o'tkaziladi. Muammo yechimlari va fanning predmeti to'g'risida asosiy xulosalar bayon etiladi.

Ma'ruza va unga qo'yiladigan asosiy talablar - iqtisodiy fanlarni o'rganishda talabalarning ijodiy fikrlarini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatish, ularni jamiyat rivojlanishi, iqtisodiy qonun tendensichlarini chuqur tushunishi, nazariy masalalar bilan amaliyotda bog'lash mahoratini hosil qilishlari uchun ma'ruza quyidagi asosiy talablarga javob berishi kerak:

Ma'lum bir yo'nalishga, iqtisodiyotning asosiy qonunlari, tendensiyalari, prinsiplari, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muammolarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shuningdek, yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirish, xayot kechirish tarzini tanlashning tarbiyaviy ahamiyatini oshirishi lozim. Ilmiyligi jihatdan nazariya asoslarini amaliyot bilan, masalaning qo'yilishini ilmiylik bilan hamda iqtisodiyotning yangi dolzarbmasalalariga ijodiy yondashish bilan, nazariy dalillarning mantiqiylik bilan uzviy birligi ta'minlanishi kerak.

Iqtisodiy fanlardan ma'ruza o'qish o'qituvchi oldiga quyidagi vazifani qo'yadi:

- talabalarga iqtisodiyot fanlarining nazariy boyligini ochib berish;
- dunyodagi mashhur iqtisodchilar, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va taniqli iqtisodchi olimlarning ishlarini chuqurroq o'rganishga yordam beradi;
- bir fandan olgan bilimlarini boshqa fanlarni o'rganishda ijodiy qo'llashlariga yordam berish;
- talabalarga bozor iqtisodiyoti sharoitida murakkab ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yechish uchun to'g'ri yo'l topish borasida o'ziga ishonch ruhini tarbiyalash.

Ma'ruza talabalarga fanni o'rganishga qiziqish, ishtiyoq uyg'otishi kerak. Ma'ruzani shunday tuzish kerakki, talabada fanni chuqur o'rganish uchun mustaqil ravishda adabiyotlar topish, ularni ustida ishlash, tushunishga xohish-istak tug'ilsin. Shuning uchun zarur materiallar, kitoblar, jurnal va boshqa manbalarni tanlash prinsipial ahamiyatga ega.

Ma'ruzaning ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishi uning ilmiyligi bilan bog'liq. Ma'ruzachi real xayotning ob'ektiv tahliliga, iqtisodiy taraqqiyotning asosiy qonuniyatlariga, iqtisodiy hodisalar va xo'jalik xayotining omillari o'rtasidagi

ichki bog'lanishlarni aniqlashga, tahlil qilishga asoslanishi kerak.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, talabaga ishonchli dalillar, chuqur tahlil ko'proq ta'sir qiladi. Har qanday fan, jumladan, iqtisodiy fanlar ham ishonchli dalillar, ma'lumotlar, nazariy va amaliy xulosalarga tayanadi.

Psixologlarning kuzatishlaricha bilish, o'rganish jarayoni fikrlar qarama-qarshiligi asosiga qurilsa, samarali bo'ladi. Ilmiy munozara talabalar uchun ijodiy muhit yaratadi. Iqtisodchi-pedagoglar uchun mo'ljallangan ma'ruzada munozarali savollarni qo'yish, turli nuqtai nazarlarni bayon qilish maqsadga muvofiq. Ma'ruzachining o'zi ma'lum bir nuqtai nazarni qo'llab-quvvatlar ekan, talabalarga ham ana shu qarash to'g'riligini tushuntirish, auditoriyani ishontirish kerak.

Ma'ruzaning ilmiyligi materialni bayon qilishning izchilligi, savollarni aniq, tushunarli qo'yilishini ko'zda tutadi. Ilmiy-iqtisodiy jarayonlar iqtisodiy xayotni tahlil qilishda tarixiylik va mantiqiylikka amal qilishni talab etadi.

Ma'ruzaga tayyorlanish jarayonida o'qituvchi mavzu bo'yicha savollarni qanday bayon qilishni, qanday uslublar qo'llashini ko'z o'ngiga keltirishi kerak. Ana shundagina mavzu bo'yicha adabiyotlarni, zarur ma'lumotlarni to'g'ri tanlashi mumkin. O'qituvchi, zarur dalillar, ma'lumotlarga ega bo'lsada, ularni ishonarli, asoslangan holda bayon qilmasa fandagi dolzarb savollarga javob berishdan chetlab o'tishi yoki chetga chiqishi mumkin. Bu hol talabalarda ma'ruzadan qoniqmaslikka, uning ishonchliligi va tarbiyaviy ahamiyatining tushishiga olib keladi.

Nazariya bilan amaliyotning o'zaro bog'lanishi nihoyatda murakkab jarayon. U turli-tuman: ichki, tashqi, bilvosita va bevosita, muhim va uncha muhim bo'lmagan omillar bilan aniqlanadi. Shuning uchun ham ma'ruzaga tayyorlanish paytida ana shu jarayonlarni chuqur tahlil qilishni bilish, u yoki bu hodisaning rivojlanishining asosiy tendensiyalarini aniqlash kerak. Mavzudan chetdagi turli-tuman misollar bilan cheklanish yaramaydi.

Nazariyani asoslash uchun xo'jalik xayotidagi turli-tuman hodisalarni ijobiy yoki salbiy misol sifatida keltirish unchalik qiyin emas. Lekin real voqelikni noto'g'ri ko'rsatish, faqat yuzaki tashqi aloqalarni ta'kidlash bilan cheklanish yaramaydi. Ular masalaning mohiyatini ifodalamaydi va ochib bermaydi.

Ma'ruzada real faktlar, ma'lumotlarning o'рни - iqtisodiy fanlar bo'yicha o'qiladigan ma'ruzada faktlar, real ma'lumotlarning o'z o'рни bor. Chunki ular iqtisodiy jarayon, muammolarning mohiyatini ochishga yordam beradi. Lekin ulardan mahorat bilan foydalanishgina kutilgan natijani beradi. Buning uchun qonuniy bog'lanishlar, tendensiyalarni ko'rsata oladigan raqamlarni qo'llash kerak.

Raqamlar, ma'lumotlar o'rnatilayotgan predmetning mazmunini tasavvur etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Albatta raqamlardan o'z fikrini tasdiqlash uchun foydalanish, mumkin. Lekin nazariy qoidalar iqtisodiy hodisa va jarayonlar mohiyatiga tushunishda ham muhim rol o'ynashini yoddan chiqarmaslik kerak.

Real ma'lumotlar, raqamlar quyidagi talablarga javob berishi kerak:

-hozirgi zamon xo'jalik hayotining o'ziga xos ayrim tomonlarini ko'rsatishi, ko'z o'ngiga keltirishiga yordam berishi;

-sinchkovlik bilan ularni tanlab olish hodisani o'rganishga, uning o'ziga xos

tomonlari, tutgan o'rnini aniqlashga yordam berishi;

-ma'lumotlar, dalillarni tanlayotganda xilma-xil bo'lishiga ahamiyat berish, shu bilan birga, tasodifiy faktlardan ehtiyot bo'lish kerak. Chunki ular u yoki bu hodisaning mohiyatini ochib bera olmaydi, aksincha, talabalarni chalg'itishi mumkin. Shuning uchun:

-ma'ruzaga tayyorgarlik ko'rganda yangiligi nuqtai nazaridan eng so'nggi raqamlarni keltirish kerak;

-tanlangan dalillar ishonchli, sinalgan bo'lishi, hech kimda ikkilanish uyg'otmasligi;

-har qanday ma'ruzada faktlarga nazariy qoidalar mohiyatini ochishga xizmat qiladigan darajada o'rin berilishiga e'tibor qilish kerak. Agar nazariya bilan faktlar o'rtasida optimal nisbat buzilsa, talaba faktlarni chalkashtira boshlaydi. Vaholanki, ma'ruzada asosiy maqsad nazariy konsepsiyalarni talabalar ongiga yetkazishdir;

-ma'ruzada negativ faktlarni ham to'g'ri sharhlash, ularni qanday oqibatga olib kelishi, bartaraf qilish yo'llari haqida to'xtash kerak. Ma'ruzachining vazifasi negativ faktlarni e'lon qilish emas, balki ularni tahlil qilish, xulosa chiqarishga o'rgatishdir.

Faktlar ma'ruzaga jonli mazmun, xayotiylik nafasini baxsh etadi, uning ahamiyati bu jihatdan bebahodir.

Ma'ruzani bayon qilish metodlari - induktiv metod ma'ruzada xususiylilikdan umumiylikka, deduktiv metod esa umumiylikdan xususiylilik tomon bayon qilishni ifodalaydi.

Induktiv metod dalillar, xususiylilik, umumiy xulosa, nazariy qoidalar, aniq faoliyat uchun amaliy xulosalar tarzida bayon qilinsa, deduktiv metod nazariy xulosa, umumiy, xususiylilik, faoliyat uchun amaliy xulosa tarzida bayon qilinadi.

Talabalarning iqtisodiy fanlarni o'rganishlarida, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ma'ruzaning roli beqiyosdir. Shu bilan birga, ma'ruzaning mazmunini talabalarga yetkazishda o'qituvchining rolini uning barcha metodlari, ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar va boshqalarni qo'llashdagi mohirligini hisobga olmay, ma'ruzaning rolini ko'rsatib bo'lmaydi.

Birinchi kursdan boshlab, xususiylilikdan umumiy mantiqiy xulosa chiqarish o'rganilar ekan, o'qituvchi shu tizimni buzmagani holda undan fanni chuqurroq o'zlashtirish uchun foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yana shuni ham hisobga olish zarurki, talabalardan xulosani shoshilinch umumlashtirishga xarakter qilish holati uchrab turadi. Ayrim paytlarda talabalar o'ylab o'tirmay dangal, umumlashtirib bo'lmaydigan xususiylilik faktlarni ham umumlashtirishga xarakter qilishadi. O'qituvchi ma'ruza o'qishga tayyorlanar ekan, bu tendensiyaning ham hisobga olishi zarur.

Ma'ruzada materiallarni qay tarzda bayon qilinishiga qarab dalillar, xususiylilik, umumiy xulosa, nazariy qoidalar-aniiq faoliyat uchun amaliy xulosalarga kelish tarzida berilishi mumkin. Induktiv metodda ma'ruza ko'pincha qiziqarli, ko'zga tashlanadigan fakt yoki misoldan, ayniqsa, shu kunning biron dolzarb masalasi bo'lgan, auditoriyaning diqqatini jalb qiladigan masaladan boshlanadi.

Induktiv metod talabarlarni xususiy kuzatuvchilardan ketma-ket umumiy xulosa chiqarishga o'rganish imkonini beradi. Ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Deduktiv metodda esa ma'ruza umumiy nazariy masalalardan boshlanadi. Bu metod iqtisodiy fanlarning umumiy qonunlari, qoidalarini real xayotga tatbiq qilish, amaliyotda ko'rish va baholash, xo'jalik xayotida qo'llash, iqtisodiy xayot hodisalari, jarayonlarini, xo'jalik yuritish siyosatini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, ma'ruza ham induktiv, ham deduktiv metod asosida olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Avval ishchi gipoteza, taklif shaklida auditoriyaga umumiy savol tashlanadi, so'ngra talabalarni mulohazalari, dalillari, faktlari, tahlil ma'lumotlari shu savolga to'g'ri kelishi birgalikda muxokama qilinadi, xulosalar chiqariladi.

Bu holda ma'ruza-asosiy g'oya, uni dalillar asosida tasdiqlash- xususiy savollarni izchillikda bayon qilish, deduktiv metodda mavzuning umumiy xarakteristikasini berish tarzida tutiladi.

Ma'ruzaning samarasini oshirishda ko'rgazmali qurollar (diagramma, sxema, jadval, grafik kabilarining) ahamiyati kattadir. Ko'rgazmali qurollar orqali axborotni qabul qilish, mavzuni chuqurroq tushunishga, o'quv materialni xotirada uzoq saqlanishiga yordam beradi. Lekin ko'rgazmali qurollarga haddan tashqari berilib ketish ham kerak emas. Chunki auditoriya bilan muloqot yo'qoladi va natijada ma'ruzaning samarasi pasayadi. Ammo tanlab olingan, tayyorlangan ko'rgazmali qurollar so'zsiz ma'ruza samarasini anchagina oshiradi.

Ma'ruzaga iloji boricha talabalar diqqatini qaratish kerak. Buning uchun ma'ruzaning kirish yoki uning asosiy qismida masalaning mohiyatini ochib berishga qaratilgan savol qo'yish maqsadga muvofiqdir. Pedagoglar tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining mavzuni bayon qilishidan avval yoki bayon qilish jarayonida savol qo'yishi, uni bayon qilib bo'lgach, qo'yilgan savoliga qaraganda to'liqroq, yaxshiroq natijaga olib kelar ekan. Chunki ilgari qo'yilgan savol talabani javob qanday bo'lishi kerak, deb o'ylantira boshlaydi va javobni o'qituvchidan eshitishga diqqatini qaratadi.

Ikkinchidan, ma'ruza boshlanganidan 20 daqiqacha vaqt o'tgach, talabalar diqqati susayadi. Buni hisobga olib, har 15-20 daqiqada yoki har bir uzviy savolni bayon qilishda turli metodlardan foydalanish, talabalar diqqatini jalb qiladigan savollar tanlash maqsadga muvofiqdir.

Dars berish jarayonida misol keltirganda guruhdagi talabalarga bevosita aloqador misollar keltirishi diqqatni o'ziga jalb qiladi. Masalan, "Odiljon bilan Erkinjon biznes bilan shug'ullanishmoqchi, lekin ishni nimadan boshlashga o'ylanib turishibdi. Sizningcha, ular nimadan ish boshlashi keraek?", "Dilbar doimiy o'rtacha harajatlar mahsulot ishlab chiqarish hajmi ortgan sayin kamayib boradi, deydi, Dinora esa yo'q, o'zgarmaydi deydi. Sizningcha ularning qaysi biri haq?" singari murojaatlar jonli muloqotga boshlaydi.

Boshqa o'quv shakllariga qaraganda ma'ruzachining ma'ruzasini his-hayajon bilan bayon etishi muhim rol' o'ynaydi. Ma'ruzachi his-hayajonini o'zgartirish, mimikasi orqali talabalarni darsga qiziqishini kuchaytirishi yoki

aksincha, susaytirishi mumkin.

1. Ma'ruzaning emotsional ta'siri o'qituvchining ma'ruza materialini erkin bayon qilishi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Erkin bayon qilish orqali auditoriya bilan bog'lanish yaxshilanadi. Talabalarning aks ta'sirini kuzatish imkoni vujudga keladi. Og'zaki nutq xususiyatlari, ya'ni dialogdan foydalanish mumkin bo'ladi.

Aksincha, ma'ruza matniga qarayverish auditoriya bilan aloqa o'rnatishni qiyinlashtiradi, uni buzadi, Chunki yozma nutq, odatda, monolog tarzida bo'ladi. Bu yerda gap faqat ma'ruzachining tayyorlangan materialni erkin egallagan bo'lishi, matnni zerikarli tarzda o'qimasligi haqida bormoqda.

2. Og'zaki nutq, ya'ni ma'ruza tushunarli, eshitib, qabul qilishga oson, qisqa jumladan tuzilgan bo'lishi kerak, chunki uzun, murakkab jumlar fikrni xiralashtiradi. O'qituvchi bayon qilinayotgan materialni yaxshi bilishidan tashqari o'z ovozi ham nazorat qilishi zarur. Intonatsiya goh baland, goh past qilib nutq o'zgartirish orqali talabalar diqqatini tortish, o'z vaqtida pauza va boshqa intonatsiyalardan ham foydalanish zarur.

"Erkin manera" tarzida dars berish, ma'ruzachining auditoriyada u yoki bu yoqqa yurishi talabalarni diqqatini tortadi va tushunishni qiyinlashtirib, ularni mavzudan chetlashtiradi. Pedagog o'zining "ish doirasi"ga ega bo'lishi, undan foydalanishni bilishi kerak.

3. Ma'ruzachi o'zining tashqi ko'rinishiga ham e'tibor berishni yoddan chiqarmasligi zarur.

4. Ma'lumki, ma'ruzaning jo'shqinligi, ma'lum darajada uning yorqinligiga bog'liq. Jo'shqin, ma'noli nutq faqat aniq misollar bilangina emas, balki maqol, matal, badiiy obrazlar bilan boyitilishi zarur. Bu hol ma'ruzani qiziqarli qilib, talabalar diqqatini jalb etadi.

Shunday qanotli so'zlar ham bo'ladiki, ular nihoyatda ajablanarli darajada nishonga tegishi bilan murakkab hodisalar mohiyatini ochib beradi. Faqat ana shu badiiy so'z, maqollar, matallar bayon qilinayotgan material bilan bir butunlikni tashkil qilishi zarur. Masalan, me'yoriy naflilikni tushuntirganda talabalarga "Me'yoriy naflilik mazmunini ifodalovchi qanday maqolni bilasiz?" -deb murojaat qilish yoki "Naflilikni darajasi pasayib borishi qonunini ifodalovchi qanday maqolni bilasiz? Naflilik tovarning narxini shakllanishida qanday rol o'ynaydi?" yoki "Hisobini bilmagan-hamyonidan ayrilar" maqoli nimaga ishora qilyapti? deb murojaat qilish mumkin. Birinchisida talabalardan "Xolvaning ozi shirin", ikkinchisida "Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q", uchinchisida "hisob-kitobning naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi" javobini olishga ahamiyat berish yoki maqolni bayon qilib, uning mazmunini talabalar bilan birgalikda naflilik nazariyasi bilan yoki harajatlar, foyda va boshqalar hisob-kitobi bilan bog'lash mumkin.

5. Ma'ruzaning to'g'ri tuzilishi, darsning har bir minutidan samarali foydalanish mashg'ulotlarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

6. Auditoriya bilan "qayta aloqa" o'rnatishda talabalarning savoli va o'qituvchining javobi muhim rol o'ynaydi. Odatda, ko'pincha ma'ruzaning oxirida savollarga vaqt ajratadi, lekin bu ma'ruza jarayonida savol berilmaydi, degani

emas.

Savollarga javob berganda qisqa, asoslangan bo'lishiga ahamiyat berish kerak. Agar qavol qo'shimcha dalillarni talab etadigan bo'lsa, buni ochiq aytish mumkin, (aytaylik, statistik ma'lumotlar shu daqiqada yo'q bo'lsa) sababini ko'rsatib, kelgusi darsda javob berishga va'da qilsa, buning aybi yo'q. Agar savol individual tarzda bo'lsa, ma'ruzadan so'ng yoki maslahat darsida javob berish mumkin.

Savol-javobda o'qituvchining nutq ohangidan doimo xayrixohlik sezilib turishi, savoldan salbiy munosabat sezilmasligi kerak, aks holda tinglovchining ishonchi yo'qoladi.

7. Har qanday sharoitda (tashqaridagi shovqin-suron, eshik ortidagi g'ala-g'ovur, qurilish va hokazo) o'qituvchi o'zini tuta bilishi lozim.

8. Nutqda taqliddan qochish, bir gapni bir necha marta takrorlamaslik kerak.

9. Nutqda siyqasi chiqqan so'zlarni imkon qadar ishlatmaslik zarur.

Albatta, ideal tarzda ma'ruza o'qib bo'lmaydi. Lekin har bir o'qituvchi o'zining barcha imkoniyatini, mahoratini ishga solib, dars o'tishi shubhasiz, bu esa ma'ruzaning ijobiy tomonlarining ustun bo'lishiga olib keladi.

Ta'lim tizimidagi o'rniga ko'ra, ma'ruzalar-mavzuni, bo'limni, kursni o'rganishni boshlovchi yoki ta'limning ma'lum bir bosqichini tugallovchi ma'ruzalarga bo'linadi.

Axborotni talabalarga yetkazish nuqtai nazaridan monolog yoki dialog tarzida o'tkazilgan ma'ruzalar bo'ladi. Monolog tarzidagi ma'ruzada asosan ma'ruzachi gapiradi, ko'rsatadi. Tinglovchilar ma'ruza o'qish jarayoniga sust ishtirok etadilar. Aksincha, dialog tarzidagi, tinglovchilarning ham fikrini eshitgan holda o'tkaziladigan ma'ruzalar jonli bo'lish unda tinglovchilar faolligi ta'minlanadi.

Ta'lim berishning asosiy metod va usullariga ko'ra, ma'ruzalarni axborot beruvchi, muammoli, jadallashtirilgan, binar (bir-biridan farq qiluvchi ikki xil fikr bildiriluvchi), avvaldan ataylab xato fikr ham bayon qilinishi rejalashtirilgan, maslahat ma'ruzalariga bo'lish mumkin.

Hozirgi paytda nisbatan ko'p qo'llaniladigan yoki borgan sari ommalashib borayotgan ma'ruza shakllari: axborot beruvchi, muammoli va jadallashgan (chuqurlashtirilgan) ma'ruzalar bo'lib, ulardan hozirgacha eng ko'p ko'llaniladigani axborot beruvchi ma'ruzadir. U an'anaviy metodga asoslangan bo'lib, asosiy vazifa o'quv axboroti-mavzuning mazmunini talabalarga bayon qilish, tushuntirishdan iborat. Unda o'qituvchi asosan bilim beruvchi rolini bajaradi. Bu monolog tarzida bayon qilinadi.

Mamlakatimizda 80-yillardan boshlab ma'ruzalarni muammoli tarzda bayon qilishga e'tibor berila boshlandi. Bunda maqsad yangicha bilim olish, ya'ni mavzuni o'rganish, muammoli savollar, masalalar qo'yish, muammoli vaziyat yaratish orqali amalga oshiriladi. Bilish jarayoni dialog tarzida amalga oshirilib, o'qituvchining faoliyati talabalar bilan hamkorlikda kechadi. Dars tadqiqot faoliyatiga o'xshab ketadi. Dars pedagogik vazifa-yangi mavzuni muammo sifatida o'rta qo'yib, turli nuqtai nazarlarni olgan holda, uni yechish yo'llarini topish

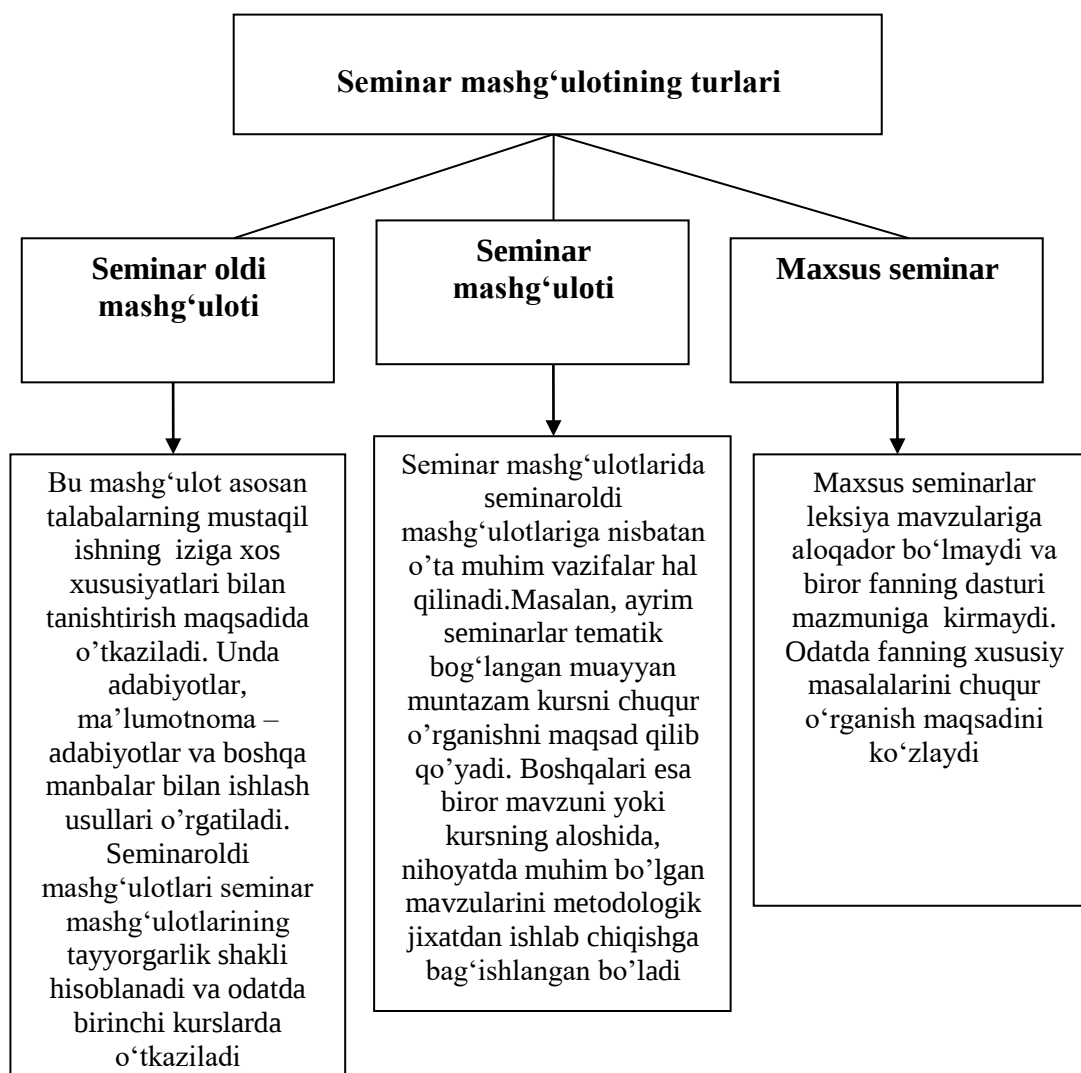
orqali uddalanadi.

Hozirgi kunning talablaridan kelib chiqib, darsda talabalar faolligini oshirishga qaratilgan jadallashtirilgan (chuqurlashtirilgan) ma'ruza metodini qo'llash borgan sari ommalashmoqda.

Seminar va amaliy-tajriba ishlar shaklidagi mashg'ulotlar

Seminar mashg'ulotlari talabalarning mavzudagi muhim masalalarni chuqur o'rganish yuzasidan mustaqil ishlashini, keyinchalik ularni jamoa bo'lib muhokama qilishini tashkil etish shaklidir.

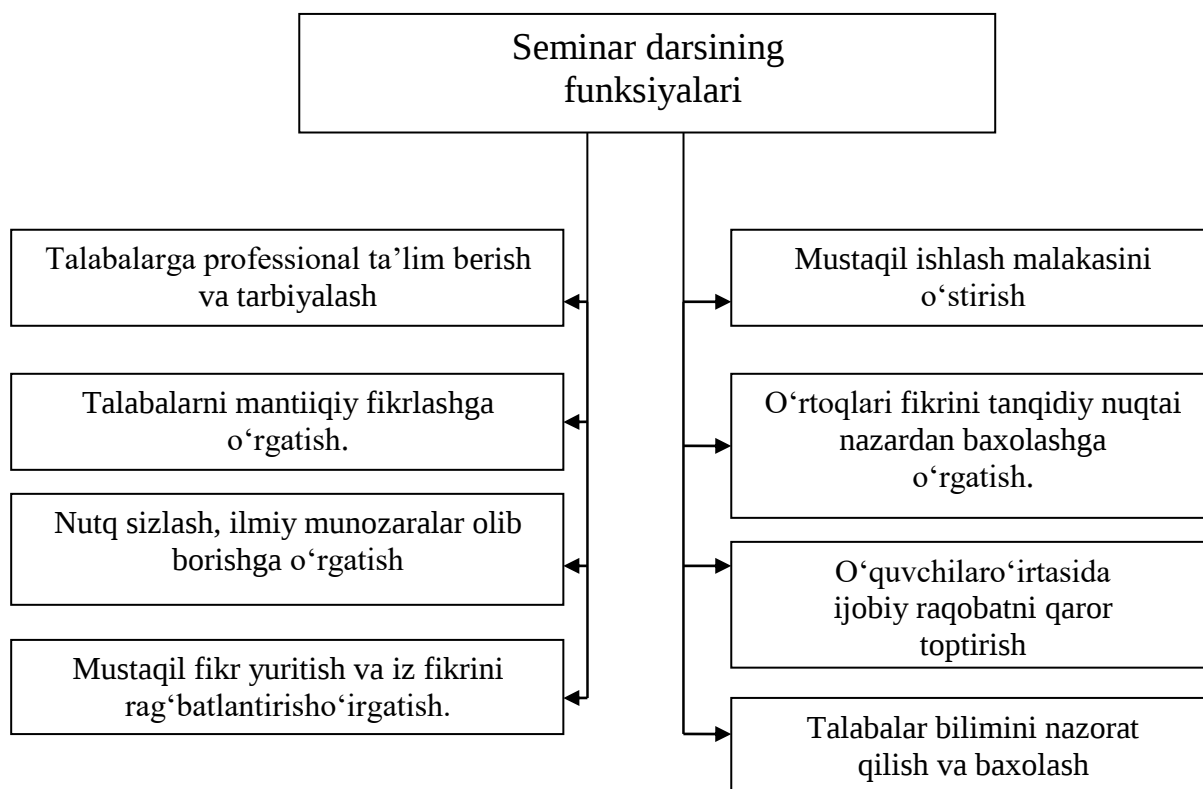
Seminar darslarida mavzu o'rganilgunga qadar o'qituvchi o'quvchilar uchun savol va topshiriqlar tuzib chiqadi. Kirish mashg'ulotida u o'quvchilarni materialning mazmuni, qilinadigan ishning xarakteri bilan qisqacha tanishtiradi, ularga xar qaysi seminar uchun topshiriq beradi va tayyorlanishi uchun adabiyot ko'rsatadi. Bir xil vazifalar hamma uchun umumiy bo'ladi, boshqa vazifalar ayrim o'quvchilarga yoki 3 – 4 kishidan tuzilgan guruxga beriladi. Bunda hamma o'quvchilar seminar uchun dasturdagi majburiy materiallar minimumini ishlab chiqishlari kerak.

Seminarlarga 2 – 3 hafta tayyorgarlik ko'riladi. O'quvchilar adabiyotni o'rganadilar, material yig'adilar, har xil kuzatishlar o'tkazadilar, o'z axboratlari yuzasidan tezislar tuzadilar.

Seminarlar o'qish vaqtida o'tkaziladi. Bunday mashg'ulotlar miqdori mavzuning mazmuniga va uni o'rganish ajratilgan vaqtga bog'liq. O'quvchilar mashg'ulotlarda axborot beradilar; ularga turli xil namoyish etiladigan narsalarni ilova qiladilar. Masalani muhokama qilishda hamma o'quvchilar ishtirok etishadi. Seminarga puxta tayyorlanish uchun o'qituvchi ayni bir vazifani hammaga yoki bir necha o'quvchiga berishi mumkin.

Seminar mashg'uloti bir qancha funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin.

Ta'lim vositalari va ularning turlari.

Ta'lim vositalari – ta'lim-tarbiya jarayoni sifati samaradorligini oshirish ko'p jihatdan ta'lim vositalari bilan qay darajada ta'minlanganligiga bog'liq bo'ladi. Ta'lim jarayonini amalga oshirishda yordam beruvchi vositalarga ta'lim vositalari deyiladi. Ta'lim vositalari uchga bo'linadi: aniq, texnik va chop etilgan o'quv materiallari.

Aniq ta'lim vositalarga o'qitishda qo'llaniladigan barcha aniq vositalar, xususan: mashina, taraktor, jihoz, dastgoh, tayyor mahsulotlar va hakoza kiradi. Texnik vositalarga proektor, kino apparat, o'quv televideniya, videomagnitafon, kompyuter, vediofilmlar, multimedia va boshqalar kiradi. Bundan tashqari sinf doskasi, doska-stend, doska-bloknot, kodoskoplar ham texnik vositalarga kiradi. Chop etilgan o'quv materiallariga barcha chop etilgan o'quv va ko'rgazmali materiallar kiradi. Jumladan, darslik, o'quv qo'llanmalari, tarqatmali materiallar,

ishchi varaqalari, nazorat (test) varaqalari, ma'ruza matnlari, jadvallar, yo'l-yo'riq xaritalari, topshiriq kartochlari va boshqalar.

1. O'qituvchi uchun vositalar: o'quv predmetini o'qitish metodikasi bo'yicha qo'llanmalar, shaxsiy metodika, murakkab masalalar bo'yicha metodik tavsiyalar, o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan metodik ishlanmalar, mantiqiy struktura va boshqalar.

2. O'quvchi uchun vosita: darslik, o'quv qo'llanma yoki o'qituvchining ma'ruza matnlari, jadvallar, yo'l-yo'riq xaritalari, topshiriq kartochkalari va boshqalar.

3. Dars o'tish uchun vosita: plakatlari, diagrammalar, modellar, maketlar, etalonlar, namoyish qilish jihozlari, laboratoriya amaliy ishlarini o'tkazish uchun jihozlar, diafilm va boshqalar.

Tanlab olingan metod, shakl va vositalar bir-birini to'ldirishi ya'ni uyg'unlashuvi kerak. Chop etilgan o'quv materiallari ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlashi va ularning faollashuviga ko'maklashadi. Shuningdek, o'qituvchi uchun yuqorida keltirilgan ta'lim vositalarini dars o'tish jarayonida to'g'ri tanlashi muhim ahamiyatga egadir.

Sinf doskasi – o'quv materialini vizual namoyish qilishning an'anaviy va qulay vositasidir. Undan o'quv materialining asosiy tayanch nuqtalarini belgilashdi yoki biror narsani tez yozish lozim bo'lganda foydalanish juda qulaydir. Bundan tashqari sinf doskasi ta'lim muassasasining har bir o'quv xonasida mavjud.

Kamchiligi: yangi materialni tushuntirish uchun doskada yozilganlarni o'chirishga to'g'ri keladi, avval yozilganlarni qayta ko'rsatish imkoni bo'lmaydi. Bundan tashqari o'qituvchi doskaga yozayotganida tahsil oluvchilarga teskari holatda bo'lib, uni eshitish qiyin bo'ladi.

Doska-stend – mashg'ulotlarda o'quv munozaralari, aqliy hujum, guruh ishlari va boshqa muhokamalar natijalarini hujjatlashtirishda foydalaniladigan o'qitishning texnik vositasidir. Bunda, stendga o'sha kattalikdagi qog'oz qo'yiladi va unga turli rangdagi hamda shakldagi kartochkalar yopishtiriladi. Mashg'ulot davomida stendda mazkur kartochkalar yordamida ilovalar, tuzilmalar, sharhlar va shu kabilarni tuzish mumkin. Uning afzalligi shundaki, kartochka (ilova, tuzilma, sharh) lar joylashuvini xohlagan vaqtda o'zgartirish imkoniyati mavjud. Shuningdek, doska-stend bilan ishlaganda qisqa vaqt davomida barcha tahsil oluvchilarning fikr-mulohazalari va g'oyalarini qamrab olish va qayd etish imkoniga ega bo'linadi.

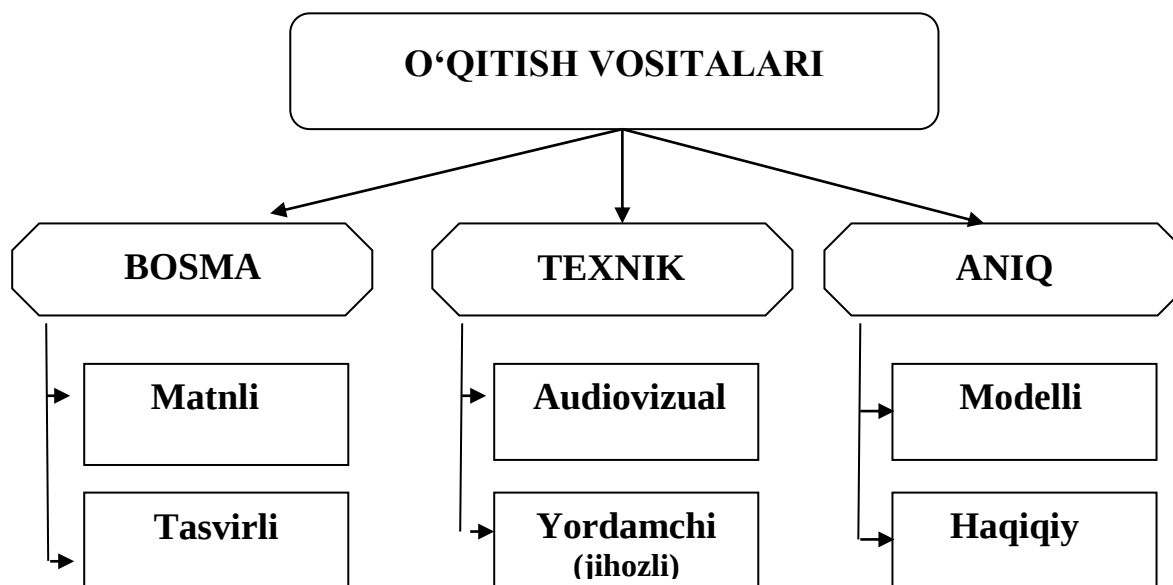
Kodoskop (grafoproektor) – shaffof plyonkadagi tasvir (slyayd) niekranga proektsiyalash uchun qo'llaniladigan jihoz hisoblanadi. Undan ma'ruza vaqtida materiallarni namoyish qilish uchun, shuningdek, guruh ishlari taqdimotida yordamchi vosita sifatida foydalaniladi. Kodoskop foydalanish uchun qulay, moslashuvchan vosita bo'lib, bir marta foydalangan plyonkadan ko'p marta foydalanish mumkin, bundan tashqari doska bo'lmagan hollarda asosiy tushunchalar, g'oyalar va natijalarni o'qituvchi plyonkaga flomaster yordamida to'g'ridan-to'g'ri yozib ko'rsatishi mumkin.

Tarqatmali materiallar – ta’lim oluvchilar uchun o’rganilayotgan mavzuga oid asosiy ma’lumotlarni o’z ichiga olgan, hajmi uncha katta bo’lmagan (1, 2 varaq) yozma o’quv materiallari hisoblanadi. Mazkur materiallar mashg’ulot ishini qiziqarli qilish imkonini berib, ko’p hollarda ta’lim oluvchilar uchun mustaqil ravishda o’qib chiqib, muhokama qilish uchun mo’ljallangan bo’ladi.

Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayonining sifati va samaradorligini oshirish ko’p jihatdan o’qitish vositalarining qanday darajada ta’minlanganligiga bog’liqdir. O’qitish vositalari ta’limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllari singari didaktikaning asosiy kategoriyasi sifatida ta’lim jarayonida ishtirok etadi.

O’qituvchi o’z faoliyati jarayonida o’qitishning ta’limiy, tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi maqsadlarini amalga oshirishda o’qitish vositalaridan keng foydalanadi.

Bugungi kunda ta’lim oluvchilar o’z ijodiy imkoniyatlarini namoyish qilish, tabiatdan berilgan iste’dod va qobiliyatlarini rivojlantirishga hamda yangi texnika va texnologiyalarning kirib kelishi o’qitishning zamonaviy metod, shakl va vositalaridan foydalanish zaruriyatini ko’rsatmoqda.

Chizma. Ta’lim vositalarining turlari

Xususan, o’qitish vositalari o’qitilishi va o’rganilishi lozim bo’lgan bilimlarni beruvchi har qanday ma’lumot va axborot tashuvchi vositalardir. O’qitish vositalari foydalanishi jihatidan uch turga ajratiladi:

1. **Ta’lim beruvchi uchun:** o’quv-metodik qo’llanmalar, metodik tavsiyalar va ishlanmalar, o’quv rejasi va dasturlari, ma’ruza matni, majmuasi kabilar.

2. **Ta’lim oluvchi uchun:** darsliklar, o’quv qo’llanmalar, jadvallar, yo’l-yo’riq texnologik xaritalari, tarqatmali materiallar, tipik xatolar xaritasi, topshiriqlar varaqasi kabilar.

3. **Dars o’tish uchun:** Plakatlar, modellar, maketlar, jihozlar, audiovizual vositalari, texnik vositalar, aniq vositalar kabilar.

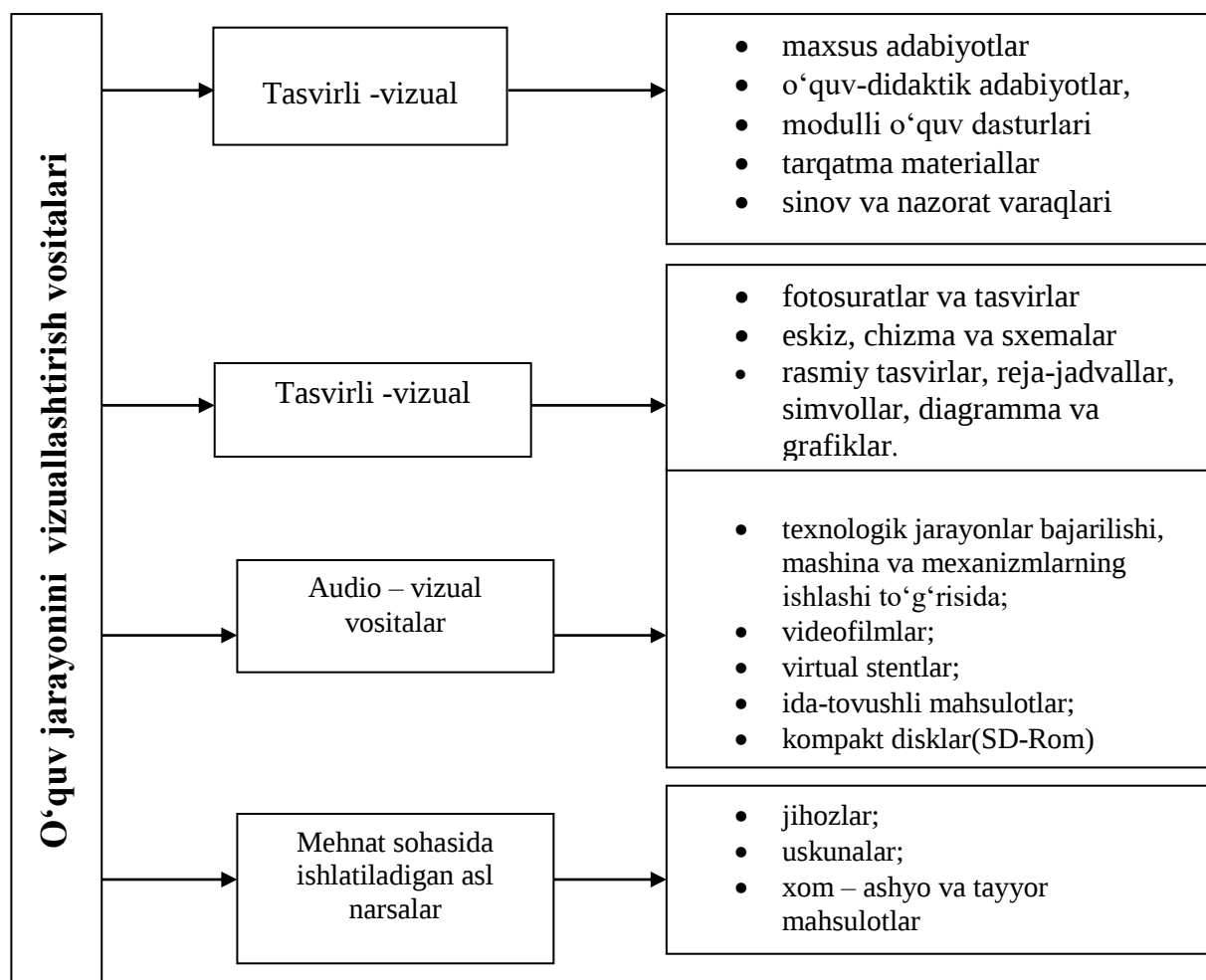
O'qitish jarayonida ayrim hollarda ta'lim oluvchi uchun mo'ljallangan o'qitish vositasi ta'lim beruvchi uchun ham, dars o'tkazish uchun ham talab etiladi. O'qitish jarayonida ta'limning tanlab olingan metod, vosita va shakllari bir-birlarini to'ldirishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari, o'qitish vositalarini xususiyatlariga ko'ra uch turga ajratish mumkin: **bosma** (matnli, tasvirli), **texnik** (audiovizual, yordamchi (jihozli)) va **aniq** (modelli, haqiqiy).

Quyida shular haqida so'z boradi (chizma):

- matnli o'qitish vositalari deganda olingan ma'lumot va axborotlarni olish, yig'ish va ularni qayta ishlash tushuniladi. Bu qayta ishlangan vositalarni o'quv dasturlari, darsliklar, ma'ruza matnlari, tarqatmali materiallar, imtihon va nazorat varaqlari ko'rinishida rasmiylashtirish mumkin;

- ta'lim muassasalarida tasvirli o'qitish vositalari umumiy tasavvurni vujudga keltirish uchun xizmat qiladi. Ularga fotosuratlar, eskizlar, chizmalar, jadvallar, diagrammalar, tasvirlar, simvollar va plakat kabilarni misol keltirish mumkin;

- ta'lim muassasalarida audiovizual o'qitish vositalari jarayonlar va ishlash mexanizmlari to'g'risida tasvir va ovoz orqali tasavvurni vujudga keltirish uchun xizmat qiladi. Bularga videofilmlar, kompakt disklar, audiokassetalar, Power Point materiallari, elektron darslik kabilarni misol keltirish mumkin;

O'quv didaktik materiallar va vositalar

Nazariy darslarda ta'lim beruvchilar asosan matnli va yordamchi vositalardan, ya'ni darsliklar, o'quv qo'llanmalar, tarqatmali materiallar hamda texnik vositalaridan foydalanishadi. Ular amaliy mashg'ulotlar jarayonida aksariyat tasvirli va aniq vositalardan, ya'ni eskizlar, chizmalar, asbob-uskunalaridan foydalanishadilar. Ta'lim muassasalarida ta'lim beruvchi ovoz va tovushli (audio), shuningdek, tasviriy tasavvurlarni shakllantiradigan audiovizual vositalar, jarayonlar va vazifalar to'g'risida keng qamrovli aniq tasavvurlarni vujudga keltirish uchun foydalanishadi.

Yordamchi vositalar buning aksi bo'lib, tasvir va mantlarni yozib olish va esda saqlab qolish imkonini beradi. Ular doska, flipchart, pinbord doskasi, kodoskop, videoproektor kabilardir. Ish sohasiga tegishli aniq narsalar, ya'ni mahsulotlar, asbob-uskunalar va boshqalar dars jarayonida didaktik funksiyaga ega bo'lib, o'quv vositasi sifatida qo'llanilishi mumkin. Ta'lim vositalaridan foydalanishda ularni muayyan maqsad, mo'ljallangan guruh, maxsus soha va metodlarga mos holda tanlash muhim o'rin tutadi.

Shuni ta'kidlash mumkinki, ta'lim beruvchi o'quv va ko'rgazmali vositalarni ishlata olishni va ulardan maqsadga muvofiq, oqilona foydalanishni bilishi kerak. Shuningdek, u o'qitish vositalaridan foydalanayotganda yuzaga keladigan texnik muammolarni tezda bartaraf etadigan bo'lishi lozim.

O'quv-didaktik materiallar (yoki o'quv vositalari) deyilganda, o'qitilishi va o'rganilishi lozim bo'lgan bilimlarni beruvchi har qanday axborot tashuvchilar tushuniladi. Modulli metodika asosida o'qitishda o'quv-didaktik materiallar sifatida nazariy darslarda matnli vizual vositalardan, misol uchun o'quv kitoblari, kartoteka va prospektlardan, tarqatma materiallari, uslubiy qo'llanmalar, jadvallar, jihoz yoki asbobni ishlatish bo'yicha ko'rsatmalardan foydalanilish tavsiya etiladi (rasm).

Bunday o'quv va didaktik materiallarga qo'shimcha tarzda tasviriy-vizual vositalar (fotosuratlar, rasmlar, chizmalar, grafiklar) ham kiradi. Ular umumiy va keng qamrovli tasavvurlar hosil qilishni osonlashtiradi.

Ovoz va tovushli (audio), shuningdek, tasavvurlarni shakllantiradigan audio-vizual vositalar texnologik jarayonlar va funksiyalar to'g'risidagi keng qamrovli real tasavvurlarni vujudga keltiradi.

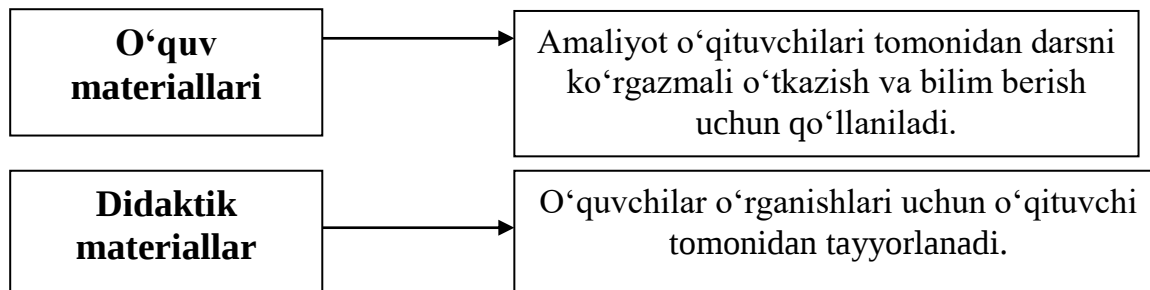
Ish sohasiga tegishli asl narsalar, ya'ni mahsulotlar, jihozlar va asboblarni nazariy yoki amaliy mashg'ulot paytida didaktik funksiyaga ega bo'lsa, u holda o'quv vositasi sifatida qo'llanilishi mumkin.

Ushbu vositalardan foydalanishda ularni muayyan maqsad, maxsus soha va usullarga mos holda tanlash muhim o'rin tutadi. Va nihoyat, amaliy mashg'ulotlar o'qituvchisi o'quv va ko'rgazmali vositalarni ishlata olishni va ulardan maqsadga muvofiq va oqilona tarzda foydalanishni bilishi kerak. Texnik vositalardan foydalanilayotganda yuzaga keladigan texnik muammolarni hal qila oladigan bo'lishi lozim.

Masalan: «Buxgalteriya hisobi nazariyasi» fanidan amaliy mashg'ulotlarni o'tkazuvchi o'qituvchi buxgalteriya ishi jarayonida sodir bo'ladigan nuqson va

kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf eta bilishi, hisob-kitoblarda adashmasligi, kompyuter texnologiyasini yaxshi o'zlashtirishi, qisqasi o'z kasbiy sohasining mohir ustasi bo'lishi kerak. Amaliyot o'qituvchisi o'z kasbiy sohasi bo'yicha qanday yangi materiallar va kashfiyotlar borligi, shuningdek, qaysi maxsus sohalarda uning o'zi yangilik qila olishi mumkinligi haqida umumiy tushunchaga ega bo'lishi lozim. Ko'pincha doska tasvirlari, flipchart tasvirlari va proektor slaydlari kabi vizual vositalarni o'quvchilarning o'zlari tayyorlaydilar.

Modul tarkibidagi nazariy va amaliy mashg'ulotlar uchun manbaviy material sifatida foydalanilgan vositalar quyidagicha farqlanadi:

Ko'pincha o'quv materiallari bir paytning o'zida didaktik materiallar sifatida, ya'ni o'qitish va o'rganish uchun ishlatiladi.

O'quv va didaktik materiallarni tayyorlash deganda, o'qituvchi tomonidan ularning tanlanishi va nazariy yoki amaliy mashg'ulotlar maqsadiga moslashtirilishi tushuniladi.

Agar tayyor vositalar yo'q bo'lsa, u holda ularni o'qituvchining o'zi tayyorlashi lozim.

O'quv va didaktik materiallarni tayyorlashda o'qituvchi chegaralangan vaqt va texnik imkoniyatlarini inobatga olgan holda e'tiborini quyidagilarga qaratishi lozim:

- ish varaqalari, tarqatma materiallar (bosilgan matnlar nusxalari), slaydlar, doska tasvirlari uchun eskizlar;
- yozma topshiriqlar, yozma va og'zaki testlar uchun so'rov qog'ozlari;
- baholash varaqasi, nazorat qog'ozlari;
- ish rejalari, tashkiliy hujjatlar.

Nazariy darslarni o'tkazish paytida amaliy ko'rsatmalar quyidagi vositalar orqali ishlatiladi (jadval);

Turi	Ishlatish uchun ko'rsatmalar
O'quv kitoblari	Kitobning muayyan betlarini belgilab, dars rejasiga kiritiladi.
Tarqatmali materiallar	O'quv kitoblari yoki boshqa manbalardan saylanma nusxalar tayyorlanadi va ko'paytiriladi.
Doska tasvirlari	Mavzu va grafiklarga oid eskizlar tayyorlash.
Slaydlar	Nusxalash apparatida yoki kompyuterda tayyorlanadi.
Modellar	Ish jarayonidagi har bir yaroqli predmet – ham yaxshi, ham yomon mahsulotlar ko'rsatilishi lozim.

Amaliy mashg'ulotlar yoki amaliy ish paytida berilgan amaliy ko'rsatmalar asosida quyidagi vositalardan foydalanilish tavsiya etiladi (jadval).

Agar o'quv va didaktik materiallar mavjud bo'lsa, u holda ularning fan va modulning o'quv maqsadlari va mazmuniga mos kelish-kelmasligini tekshirishi kerak.

O'quv maqsadlariga erishish uchun quyidagi masalalarga e'tibor qaratish lozim:

Manbalarda muayyan kasbiy sohaga oid dalillar, tushunchalar, tamoyillar va usullarning taqdim etilganligiga;

Manbalarda "o'zlashtirilishi shart bo'lgan" va "o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan" darajadagi bilimlar mavjudligiga;

Materiallarning bilim berish uchun yoki ko'nikmalar shakllantirilishiga mo'ljallanganligi.

Amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan o'quv vositalari

Turi	Ishlatish uchun ko'rsatmalar
Texnik chizmalar (kinematik sxemalar, konstruktiv chizmalar)	Asl nusxalari maxsus jildlarda to'planadi.
Ekspluatatsion ko'rsatmalar	Nusxalardan tarqatmalar va slaydlar tayyorlash uchun ishlatiladi.
Ish rejaları va boshqa hujjatlar	Faqat nusxalar ishlatiladi, asl nusxlari esa toza saqlanadi.
Modellar, real jihozlar asboblari va maxsulotlar.	Yaroqli va yaroqsiz jihozlar, yaxshi va yomon mahsulotlar farq ko'rsatib beriladi.

O'qitish va o'rganish materiallardan didaktik foydalanishga mos holda materiallarning mazmuni va tuzilishiga ko'ra o'qituvchi va o'quvchi materiallariga bo'linishi kerak.

O'qituvchi qo'lidagi materiallar tarkibida quyidagi ma'lumotlar bo'lishi lozim:

- modulning o'quv maqsadlari va mazmuni haqidagi ma'lumotlar;
- tashkiliy masalalarga oid ma'lumotlar;
- amaliy mashg'ulotlar va mashqlar o'tkazilishida qanday didaktik-uslubiy tartib qo'llanilishi haqidagi ma'lumotlar;
- mashqlar ta'rifi;
- o'quvchilarning nazariy va amaliy mashg'ulotlar bo'yicha natijalarini tekshirish va baholashga oid ma'lumotlar;
- test va sinovlarga oid savol va javoblar.

O'qituvchilar uchun tayyorlangan materiallar nafaqat sohaga tegishli ma'lumotlarni, balki tashkiliy ishlar va uning natijalarini baholash haqidagi

ma'lumotlarni, o'quvchilar uchun tayyorlangan materiallar faqat sohaga tegishli bilimlarni o'z ichiga olishi kerak.

Didaktik materiallar faqat o'quvchiga mo'ljallangan bo'lsa, o'qitish materiallaridan farq qiladi. Masalan, ular topshiriq varaqalari, savolnomalar, yo'naltiruvchi savollar va muayyan tarqatma materiallar bo'lishi mumkin.

O'quvchilarga tarqatiladigan materiallar tarkibida quyidagi ma'lumotlarning bo'lishi tavsiya etiladi:

- matnlarda bo'sh qoldirilgan joylar (o'quvchilar tomonidan to'ldirilishi uchun);
- o'quvchining erkin fikrlashiga imkoniyat beruvchi savollar;
- ustaxonada ishlash uchun mo'ljallangan va ish bosqichlari ko'rsatilgan (tushunarli) chizmalar (eskizlar) va jadvallar;
- material, jihoz, asbob-uskunalar va yordamchi vositalar haqidagi ma'lumotlar.

Test savollari:

1. "Didaktika" so'zi qanday ma'noni bildiradi?

A) "Didaktika" so'zi yunoncha "Didasko" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "o'rgataman" degan ma'noni bildiradi.

B) Didaktika so'zi grekcha "Didasko" so'zidan kelib «tarbiyalayman» degan ma'noni bildiradi.

C) "Didaktika" so'zi grekcha "Didasko" so'zidan kelib chiqqan bo'lib "o'qitish, o'rgatish" degan ma'noni bildiradi.

D) "Didaktika" so'zi grekcha "Didasko" so'zidan olingan bo'lib "shakllantirish" degan ma'noni bildiradi.

2. Didaktika – bu.....

A) o'qitish nazariyasi va ilm berish

B) pedagogik ishlar tajribasi

C) bilish qobiliyatini boshqarish

D) o'qitish ishlarini uyushtirish

3. Ta'lim nazariyasi...

A) Ta'lim jarayonining mohiyatini o'z ichiga oladi

B) Ta'lim jarayonini, ta'lim mazmunini, ta'lim metodlari, shakllari va vositalarini o'z ichiga oladi

C) Ta'lim metodlari, shakllari va vositalarini o'z ichiga oladi

D) Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillarini o'z ichiga oladi

4. Didaktikaning asosiy tushuncha (kategoriya)lari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A) Tarbiya, ma'lumot, ta'lim

B) Irsiyat, muhit, tarbiya

C) Ma'lumot, ta'lim (o'qitish)jarayoni, ta'lim prinsiplari, ta'lim mazmuni, metodlari

D) Idrok qilish, fahmlab (anglab) olish, mustahkamlash, ko'nikma va malakalar

- 5. Ta'limning mazmuni qanday manbalarda aks ettiriladi?**
 A) Ta'limning mazmuni o'quv materiallarda aks ettiriladi
 B) O'quv rejasida aks ettiriladi.
 C) Ta'limning mazmuni: o'quv rejalarida, dasturlarida va darsliklarda aks ettiriladi.
 D) Ta'limning mazmuni darsliklarda aks ettiriladi.
- 6. Ma'ruzaning asosiy didaktik maqsadi nima?**
 A) mustaqil fikrlashni rivojlantirish
 B) mavzu bo'yicha ma'lumotlarni berish
 C) malaka va ko'nikmaning shakllanishi
 D) idrok qilish motivatsiyasini yaratish
- 7. O'qitishning ko'rgazmalili usuli o'qitishning qaysi turiga kiradi?**
 A) namoyish qilish, rasmlar
 B) mashq qilish, kuzatish
 C) illyustratsiya mashqlari
 D) ko'rgazmalilik tamoyili
- 8. Amaliy mashg'ulotlarning asosiy didaktik maqsadi nima?**
 A) bilimni chuqurlashtirish, ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish
 B) o'z-o'zini o'qitish malakasi
 C) ilmiy bilimlarni qabul qilish
 D) mustaqil ta'limni rivojlantirish
- 9. «Buyuk didaktika» asarining muallifi kim?**
 A) Ushinskiy B) Suxomlinskiy C) Komenskiy D) Makarenko
- 10. O'quvchilarga bilimni tartibli bayon qilish jarayoni pedagogika fanida qanday nomlanadi?**
 A) Faoliyat B) Bilish, anglash C) Ma'lumot D) Ta'lim
- 11. «Ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi» tushunchalari didaktikaning qaysi jihatini yoritadi?**
 A) Ta'lim natijasi B) Ta'lim vositalari C) Ta'lim metodlari
 D) Ta'lim funksiyalari
- 12. Ta'limning asosiy shakllari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatigan?**
 A) An'anviy ta'lim, noan'anaviy ta'lim, yakka tartibdagi ta'lim
 B) Maxsus ta'lim, yakka ta'lim, jamoa ta'limi
 C) Noan'anaviy ta'lim, an'anaviy ta'lim, aralash ta'lim
 D) Mamma javoblar to'g'ri
- 13. Sinf-dars tizimini birinchi bo'lib kim yaratgan?**
 A) Yan Amos Komenskiy B) Abdulla Avloniy C) Fitrat D) K.D.Ushinskiy

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. Asqarova O' "Pedagogika" o'quv qo'llanma.T.: "O'qituvchi", 2010.
2. Hasanboev.J. "Pedagogika" o'quv qo'llanma.Toshkent "Fan" 2006yil
3. Ataeva N. va boshqalar. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2011 yil.

4. Rashidov H.F. va boshqalar. “Kasbiy pedagogika” blokini o‘qitish metodikasi. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma (Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun). –T.: O‘MKHTTKMO va UQTI, 2007. – 200 b.
5. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.
6. Mavlonova R., To‘raeva O., Holiqberdiev K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
7. Yo‘ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2009. – 608 bet.
8. Xo‘jaev N., Hasanboev J. Iqtisodiy pedagogika. T.: TDIU, 2002. -127 b.
9. [http \ ped.piter.com/](http://ped.piter.com/) - novosti pedagogiki, pedagogicheskie testi, professionalnaya pomosh pedagogov spetsialistov.
10. <http://www.edu.uz> – O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining rasmiy veb sayti.

9- Mavzu: Pedagogik nazorat va ta'lim sifatini baholash

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Ta'lim oluvchilarni o'z bilimlarini tashxis qilish orqali, o'z intellektual salohiyatlarini bashorat qilish va o'z-o'zini boshqarishga o'rgatish.

Tayanch iboralar:

Sifat, ta'lim, ta'lim sifati, baholash, ta'lim sifatini baholash, o'quv jarayoni, baholash shakllari, baholash turlari, baholash tamoyillari, haqiqiylik, haqqoniylik, ishonchlilik, qulaylik, mezon, me'yori, og'zaki, yozma, reyting, test

Nazorat uchun savollar

1. Sifat deganda nimani tushunasiz?
2. Ta'lim sifati deganda nimani tushunasiz?
3. Baholash o'zi nima?
4. Ta'lim sifatini baholash deganda nimani tushunasiz?
5. O'quv jarayonining tashkiliy elementlari nimalardan iborat deb o'ylaysiz?
6. Ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillar nimalardan iborat?
7. Baholash shakllari deganda nimani tushunasiz va ular nima xil shakldan iborat?
8. Baholash turlari necha xil bo'ladi?
9. Baholash tamoyillari deganda nimani tushunasiz?

Reja:

1. Ta'lim sifati va uni baholash mazmuni va mohiyati
2. O'quv jarayonining tashkiliy elementlari
3. Mezonga va me'yorga asoslangan baholash
4. Baholashning reting tizimi.

1. Ta'lim sifati va uni baholash mazmuni va mohiyati.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ning ikkinchi sifat bosqichida belgilangan vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Kasb-hunar kollejlari bugungi kunda zamonaviy binolar, moddiy texnik ta'minot, ta'lim vositalari, o'qitishning texnik vositalari, kompyuter va multimedia bilan jihozlangan.

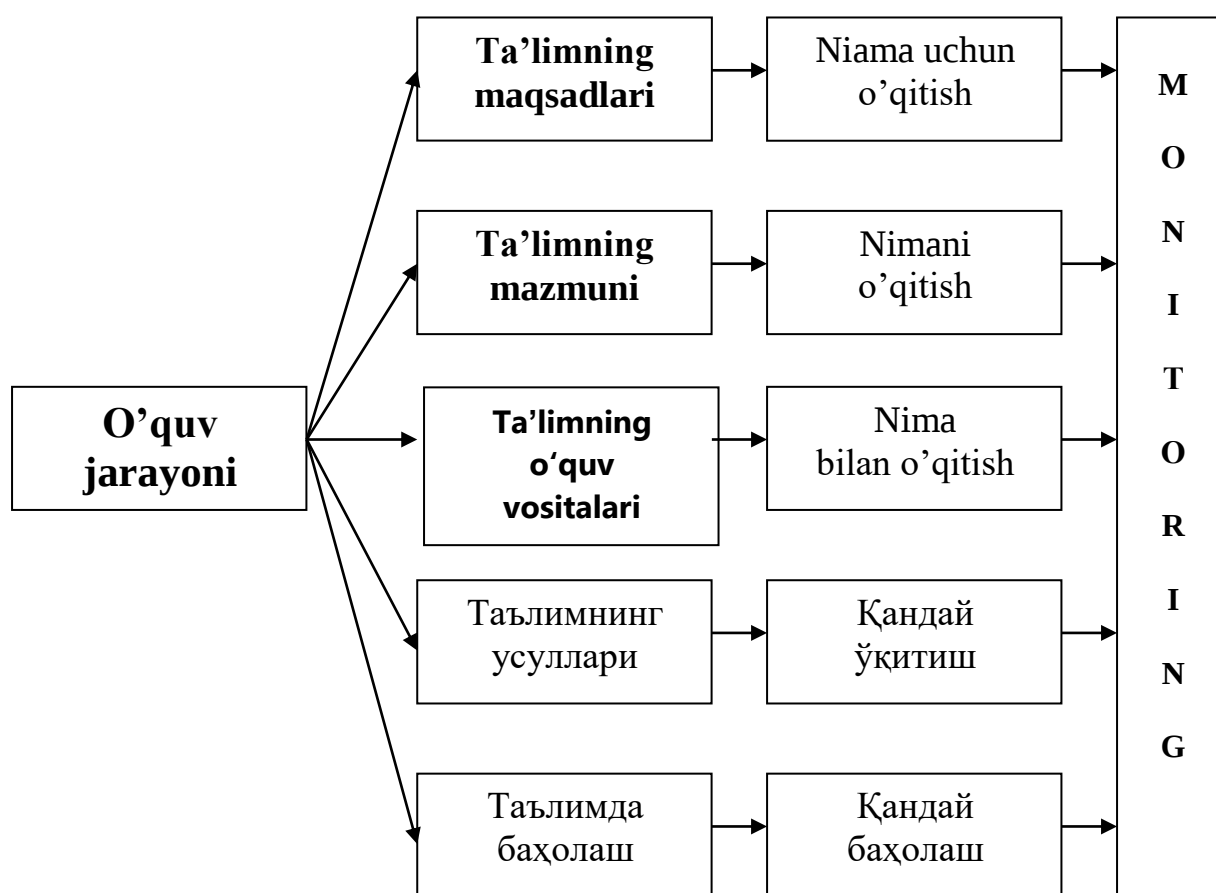
Ushbu o'quv jihozlardan dars jarayonida samarali foydalanish uchun pedagog va muhandis-pedagoglardan katta mahorat talab qilib, ularning o'z ustlarida ishlashlari, ijodkorlik faoliyatlarini oshirishlarini talab etadi.

Ta'lim jarayonini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etish birinchi navbatda kasb-hunar kollejlarning tajribali, ta'lim-tarbiya ishlariga yangicha yondosha oladigan, o'qitishning ilg'or ta'lim texnologiyalarini dars jarayonlariga joriy etadigan, zamonaviy texnika va texnologiyalarni mustaqil boshqara oladigan pedagog va muhandis-pedagoglarga bog'liqdir.

Buning uchun birinchi navbatda ta'lim muassasasi tomonidan ta'lim sifati nazoratini to'g'ri olib borish va duch kelinayotgan muammolarni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilash lozim bo'ladi.

O'MKHT muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etilishi va olib borilishi birinchi navbatda uning sifat nazoratini olib borilishiga bog'liq. Shunga asosan ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etish va uning maqsad va vazifalarini amalga oshirishning asosiy elementlarining pedagogik mohiyatini tushunish, qo'yilgan maqsadga erishishi uchun o'qitishning maqsadi, o'quv mazmuni, o'quv vositalari, o'qitish metodlari va baholashning monitoringini olib borish asosida ta'limning sifat nazorati tashkil etiladi.

O'quv jarayonini tashkil etishning mantiqiy tuzilmasi chizma ko'rinishida keltirildi (chizma)

Chizma. O'quv jarayonining mantiqiy tuzilmasi

2. O'quv jarayonining tashkiliy elementlari

Ta'lim muassasalarida ta'limning sifat nazoratini olib borishdan oldin o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda har bir rahbar quyidagi vazifalarning mazmun va mohiyatini mukammal bilishi va ularning bajarilishining sifat ko'rsatkichlarini tahlilini olib boradi.

- **Ta'limning maqsadlari;**
- **Ta'limning mazmuni;**

- **Ta'limning o'quv vositalari;**
- **Ta'lim metodlari;**
- **Ta'limda baholash.**

O'quv jarayonini tashkil etishdagi ushbu elementlarning har birining bajarilishini ta'minlashda aniq maqsadlarga yo'naltirilgan rejalar tuziladi va belgilangan muddatlarda monitoring ishlari olib boriladi.

O'quv jarayonining tashkiliy maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim muassasalarida ta'lim mazmuni va sifati nazoratini olib borish uchun birinchi navbatda har bir rahbar va pedagog xodimlar qanday ishlarni amalga oshirishlari lozim:

- **Ta'limda boshqaruv mexanizmini ilmiy asosda to'g'ri tashkil etish;**
- **Ta'limda sifat nazoratini tashkil etish;**
- **Ta'limda sifat tushunchasi;**
- **Ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillar**
- **Sifatni baholash mezonlari;**
- **Ta'limda sifat nazoratini olib boruvchilar;**
- **Nazorat monitoringi va uning kiritilishi;**
- **Natijalarni baholash va qo'shimcha tadbirlar belgilash.**

Sifat – qo'yilgan maqsadga erishish uchun amalga oshirilayotgan ishlarning nazorati va baholash bo'yicha olingan natijalarning monitoringi.

O'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalarining moddiy texnik bazasi, o'quv uslubiy ta'minoti, zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, pedagog va muxandis pedagoglarning malakasini oshirish, o'qitishning didaktik materiallari bilan ta'minlanib kelishidan asosiy maqsad zamonaviy ta'lim berish va ta'limning sifat darajasini oshirishga qaratilgandir.

Ushbu o'quv jihozlari, o'quv uslubiy materiallar, o'qitishning didaktik materiallaridan dars jarayonida samarali foydalanish va o'quvchilarning nazariy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirib borishda ta'limning sifat nazoratini tashkil etish mexanizmlarini kollej rahbariyati tomonidan ishlab chiqilishi lozim va doimiy ravishda uning monitoringini olib borish zarurdir.

Buning uchun birinchi navbatda ta'lim muassasasi rahbari va pedagogik jamoasi tomonidan ta'lim sifatini belgilovchi omillar aniqlanib (2-shakl) olinadi. Ushbu omillarning bajarilishi yoki mavjud kamchilik va muammolar rahbariyat tomonidan bartaraf etilib, ta'lim sifatini nazoratini olib borish bo'yicha sifat komissiyasi tuziladi va ularning har birining vazifalari rahbar tomonidan ishlab chiqilib bajarilish monitoringini olib boradi.

Har bir ta'lim muassasasida boshqaruv mexanizmi ilmiy asosda to'g'ri tashkil etilgan bo'lsa, ta'lim muassasasi rahbarining bosh vazifalaridan biri bo'lgan ta'lim mazmuni va sifat ko'rsatkichlarini oshirishga qaratilgan rejalar aniq maqsadlarga yo'naltirilgan bo'lsa, shu ta'lim muassasasida ta'limning sifat nazoratini tashkil etish va uning monitoringini olib borish mexanizmlari ham ishlab chiqilishi lozim. Buning uchun kollej rahbari o'zining muovnlari, pedagog va muxandis pedagoglarning ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan asosiy vazifalarni ishlab chiqishi va shu vazifalarning bajarilishi monitoringini olib borish uchun

rahbar nazorati ostida sifat komissiyasi tuziladi va ta'lim sifatini belgilovchi omillardan kelib chiqqan holda ta'lim sifatini baholash mezonlarini ishlab chiqadi va shu mezonlar asosida ta'lim sifatini baholab boradi va duch kelinayotgan muammolar bo'yicha qo'shimcha tadbirlar belgilaydi.

3. Mezonga va me'yorga asoslangan baholash

Ta'limda sifat nazoratini olib borish uchun rahbar tomonidan ishchi guruhning mantiqiy strukturasi ishlab chiqiladi. Ushbu ishchi guruh a'zolari ta'lim sifatiga tegishli bo'lgan asosiy vazifalarni bajarishga kirishadi va belgilangan muddatlarda rahbarga axborot berib boradi.

1. Baholash shakllari. Baholash, uning mohiyatidan kelib chiqib, ikki xil shaklda o'tkazilishi mumkin:

1. Mezonga asoslangan baholash
2. Me'yorga asoslangan baholash.

Mezonga asoslangan baholash baholanuvchining ta'lim jarayonida qo'lga kiritgan natijalarini, bilim, malaka va ko'nikmalarini oldindan belgilangan o'quv maqsadlari asosida ishlab chiqilgan, hamma uchun umumiy va bir xil mezonlarga ko'ra taqqoslash va o'lchashdan iborat bo'lgan baholash shaklidir. Bunday baholash mezonlarni aniq belgilab beruvchi o'rganish maqsadlari bo'yicha natijalarga baho berish imkoniyatini yaratadi. Bu orqali natijalar to'g'ridan-to'g'ri va xolis baholanadi, shuningdek, kuchli guruhlarni kuchsiz guruhlardan yaxshiroq farqlash imkonini beradi. Bu baholash shakli ikki bosqichdan iborat bo'lib, birinchi bosqichda baholanuvchining erishgan natijalari aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa, natijalar mezonlarga taqqoslanadi va o'lchanadi.

Mezonga asoslangan (yoki maqsadli) baholash

Afzalligi	Kamchiligi
-o'quv maqsadiga muvofiq baholanadi; -ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasini ob'ektiv baholaydi; -baholash o'zining aniq ko'rsatkichlariga ega bo'ladi; -ta'lim oluvchi olgan bahosida yo'l quygan xatolarini yaqqol ko'rib turadi; -baholanuvchini ta'lim olishga yo'naltiradi; -baholanuvchilarning baholanayotgan sohadagi kuchli va kuchsiz tomonlarini xolisona aniqlab beradi, ularning o'z bilimi va malakalariga bo'lgan ishochini oshiradi; -hamma uchun bir xil bilim va malaka talablarini o'rnatadi;	-mezonlarni ishlab chiqish ko'p vaqt talab qiladi; -mezonlarning ob'ektivligi, haqqoniyligi va aniqligini aniqlashga nisbatan talablarning ko'pligi -ijtimoiy fan yo'nalishlari bo'yicha mezonlar ishlab chiqishda qiyinchiliklarga duch kelinadi

-ta'lim mazmunini aniqlab beradi; -baholanuvchilarning o'z faoliyati natijalariga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi	
---	--

Me'yorga asoslangan baholash nisbiy baholash shakli bo'lib, baholashdan so'ng baholanuvchilarning ta'lim jarayonida qo'lga kiritgan natijalarini o'zaro taqqoslash orqali o'lchashdan iborat.

Bu baholash shakli ham ikki bosqichdan iborat bo'lib, birinchi bosqichda baholanuvchining erishgan natijalari aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa, bu natijalar o'zaro taqqoslash orqali o'lchanadi. Me'yorlangan (normaga asoslangan) baholashda baho bir necha ko'rsatkichlarga va ta'lim olish shart-sharoitiga ko'ra, o'zgarishi mumkin bo'ladi. Masalan, o'qituvchi tomonidan hayrixohlikning paydo bo'lishi, o'qituvchining o'ta qat'iyligi sababli ham baho o'zgarishi mumkin.

Me'yoriy (normaga asoslangan) baholash

Afzalligi	Kamchiligi
O'qituvchi ortiqcha vaqt sarflamaydi; turli shart-sharoitga oson moslashtirish mumkin; baho bo'yicha ko'rsatkichlar umumiy tarzda olinadi; muayyan baholanuvchilar guruhi ichida ularning o'zlashtirish darajasiga qarab tabaqalashtirish imkonini beradi; baholash natijasida guruh ichidan ma'lum sondagilarini ajratib olish imkonini beradi (masalan, kollejga kirish imtihonlari natijasida boshqalarga nisbatan eng yuqori ko'rsatkich ko'rsatgan 25 kishini ajratib olish mumkin).	Baholashda bilim bilan xulqni baholash aralashtirib yuboriladi; ba'zan xulqni baholash bilimni baholashni belgilab qo'yadi; baholar o'qituvchi tomonidan sub'ektiv belgilanishi mumkin; ta'lim oluvchiga nisbatan simpatiya ham bahoni yuqori qo'yib yuborishga olib keladi; bilimlarni ob'ektiv va haqqoniy baholashning pasayishiga imkoniyat yaratadi

2.Baholash turlari. Baholash, o'tkazilish vaqtiga ko'ra, uch turga ajratiladi:

- Boshlang'ich baholash;
- Joriy, ya'ni shakllantiruvchi baholash;
- Yakuniy, ya'ni umumlashtiruvchi baholash.

Boshlang'ich baholash ta'lim jarayoni boshida ta'lim oluvchilarning dastlabki bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash uchun o'tkaziladi. Bunday baholash natijalari ta'lim jarayonining mazmuni, usullari va shakllarini tanlash imkonini beradi.

Joriy (shakllantiruvchi) baholash muntazam ravishda o'tkazib boriladi. U ta'lim jarayonidagi yutuq va kamchiliklarni, ta'lim jarayoni samarasini tezkor

(operativ) aniqlab borish, o'quv jarayonini muvofiqlashtirish va ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi qaytar aloqani ta'minlash imkonini beradi.

Yakuniy (umumlashtiruvchi) baholash ta'lim oluvchining ta'lim jarayonining ma'lum davridagi o'zlashtirish natijalarini belgilangan mezon va standartlarga javob berishini aniqlaydi. Yakuniy baholash ta'lim jarayonining ma'lum bosqichi yakunida o'tkaziladi. U joriy baholash natijalarini jamlaydi.

Umumlashtiruvchi baholashni o'tkazishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- Ta'lim oluvchi umumlashtiruvchi baholash nima uchun o'tkazilishi haqida ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Bu uning baholashga tayyorgarlik ko'rishiga olib keladi.

- Baholashni o'tkazish shartlari unga jiddiy yondashishga, diqqatni chalg'itadigan yoki tasodifiy uzilishlardan o'zini chetga olishga hamda ta'lim oluvchining o'z qobiliyatini namoyish qilishiga imkon beradi.

- Baholash o'tkazish sharoitida o'quvchi o'zini erkin tutishi va noxushlik his qilmasligiga imkoniyat yaratish kerak.

- Baholovchi va ta'lim oluvchi baholash nima berishi, u qachon, kim tomonidan va qanday o'tkazilishini bilishlari muhim ahamiyatga egadir.

- Qo'yilgan baho o'quv natijasini tushunish va uni mujassamlashtirish uchun ahamiyatlidir.

- Ta'lim oluvchi oldindan belgilangan natijalar mezoni yordamida baholanishi lozim.

- Rejalashtirilmagan baholashni o'tkazish maqsadga muvofiq emas.

1. Baholash tamoyillari. Bilimlarni tekshirish va baholash muayyan didaktik talablarga javob berishi kerak. Tekshirish va nazorat qilish sistemali, doimiy tarzda bo'lishi shart. Bu talabga rioya etilmasa, ta'lim oluvchilarning o'qishga nisbatan munosabati yomonlashadi, bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

Bilimlarni baholash individual xarakterga egadir. Har bir ta'lim oluvchi uning qaysi bilimlari, ko'nikma va malakalari baholanayotganini bilishi kerak. Ta'lim beruvchining savollariga va vazifalariga javob berishga tayyorlik holati bilimlarni tekshirish va baholash o'quv jarayonining muhim bir bo'lagiga, uning tarkibiy qismiga aylangan taqdirdagina ro'y beradi.

Ta'lim oluvchining bilimlari, ko'nikma va malakalari davlat o'quv rejalarining bajarilishi nuqtai nazaridan tekshiriladi va baholanadi.

Ta'lim oluvchilarning bilimlari, ko'nikma va malakalarini tekshirish shakllari turlichadir. Ba'zan ta'lim beruvchi bilimlarni tekshirishning uzoq vaqt mobaynida bir xildagi usullarini qo'llaydi. Unda so'rash, savol berish, bahoni izohlash sohasida muayyan odat paydo bo'ladi. Ta'lim oluvchilar bunday tekshirishga moslashib ketadilar, o'qituvchining qay tarzda so'rashi ularga oldindan ma'lum bo'ladi. Ular faqat ta'lim beruvchi uchun, uni qanoatlantirish uchun javob bera boshlaydilar.

Quyidagi beshta asosiy tamoyillar baholash tizimi samaradorligining poydevori hisoblanadi:

- O'quv maqsadlariga asoslanganlik.
- Haqiqiylik.
- Haqqoniylik.
- Ishonchlilik.
- Qulaylik.

1. O'quv maqsadlariga asoslanganlik. Samarali baholashning asosiy tamoyili o'quv maqsadlariga asoslanganlik hisoblanadi. Baholashning sifati o'quv maqsadlariga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. O'quv maqsadlari baholash mazmunini aniqlab beradi. O'quv maqsadlarining qo'yilish darajasiga qarab, baholashning shakli va usullari tanlanadi. Shuningdek, o'quv maqsadlariga erishish uchun bajarilgan faoliyat natijasi, baholash mezonlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Har qanday baholash tizimi loyihalashtirilayotganda, baholash topshiriqlari berilgan ta'lim mazmuni doirasida bo'lishi talab etiladi. Baholashni loyihalashtirayotganda, har doim quyidagi ikki savolni e'tiborga olish lozim:

1. Baholash topshiriqlari ta'lim jarayonidan ko'zlangan o'quv maqsadlarini to'la aks ettiradimi?

2. O'quv maqsadlari darajasiga baholash shakllari, usullari va mezonlari to'g'ri tanlandimi?

Masalan, yo'l harakati qoidalari bo'yicha olingan bilimlarni baholashda yozma test olish usuli mos kelishi mumkin. Lekin undan mashinani boshqarish malakalarini baholashda foydalanib bo'lmaydi. Bu malakalar og'zaki yoki yozma emas, balki amaliy faoliyatga asoslangan baholash usuli yordamida baholanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

2. Haqiqiylik. O'quv maqsadida ko'zda tutilgan natijanigina baholashga qaratilgan topshiriq yoki test haqiqiy hisoblanadi. U baholanishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalar sohasidagi natijalarga qaratilgan bo'lishi lozim.

Ta'lim oluvchining erishgan natijalari to'g'risida asoslangan va ishonchli axborotlar berish kerak. O'lchanishi talab etiladigan narsalargina o'lchanishi kerak. Ta'lim oluvchi egallagan bilim, malaka va ko'nikmalar hamda shaxsiy fazilatlarini o'lchash imkonini beradigan metodlardan foydalanish zarur.

3. Haqqoniylik (ob'ektivlik). Bir-biridan mustaqil ta'lim beruvchilar bir xil ta'lim oluvchilarga berilgan bir xil topshiriq va testlar bo'yicha bir xil baho bergan holdagina mazkur topshiriq va test haqiqiy hisoblanadi. Bu haqqoniylik har xil vaqtlarda berilgan baholar uchun ham taalluqlidir. Ushbu mezonlar ko'pincha markazlashgan holatda, o'tkaziladigan yalpi «rasmiy testlar» paytida amalga oshiriladi, xolos. Ta'lim beruvchi tomonidan tuzilgan testlar esa, odatda, mazkur talablarni bajarmaydi.

Baholash tizimi o'quv maqsadlariga mos bo'lishi, shuningdek, baholash shart-sharoitlari va maqsadlari bilan o'quvchilar oldindan tanishgan bo'lishlari lozim. Ta'lim oluvchilarga bir xil murakkablikdagi va hajmdagi topshiriqlar berilishi kerak.

4. Ishonchlilik. Natijalarni baholash mobaynida har xil usullardan foydalanish mumkin. Lekin bu usullarni tanlashga qo'yiladigan asosiy shart

ishonchlilik hisoblanadi. Uslub ishonchli bo'lishi uchun baholash asosli va aniq ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi zarur. Bunda topshiriq yoki testning o'rganish maqsadlarini nazorat qilishga yo'naltirilganligi qanchalik ishonchli ekanligi nazarda tutiladi.

Baholash ishonchli bo'lishi uchun ta'lim oluvchilarda bir-biriga o'xshash, ammo har xil sharoitlarda baholash o'tkazilganda, natijalari bir xil bo'lishi kerak. Baholash metodining ishonchliligi turli metodlarning natijalari bilan taqqoslash orqali aniqlanadi. Baholash tizimi ishonchli bo'lishi uchun turli ekspertlar yordamida turli vaqtlarda baholash o'tkazilganda, uning natijalari bir-biriga o'xshash bo'lishi kerak.

Baholash ishonchliligining ikki tomoni bor:

1. **Baholash usulining ishonchliligi.** Agar foydalanilayotgan baholash usulining ishonchliligi yuqori bo'lsa, talabaning o'zlashtirish darajasi baholashning har xil usullaridan foydalanganda ham o'zgarmay qoladi (olingan natijalar bir xil, o'zgarmas bo'ladi).

2. **Baholashning o'zlashtirish darajasini hisobga olish ishonchliligi.** Ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasini baholash usullarining ishonchliligi deb, baholash boshqa joyda va boshqa imtihon oluvchi tomonidan o'tkazilganda ham, uning bir xil bo'lishi, o'zgarmasligi tushuniladi.

Baholash usullarining ishonchlilik darajasi quyidagi holatlarda ko'proq bo'ladi:

- hamma ta'lim oluvchilar qo'yilgan talabni aniq tushunsa;
- baholash shartlari oldindan ma'lum qilinsa va unga rioya qilinsa;
- hamma natijalar baholashning oldindan kelishilgan mezonlariga to'la asoslangan bo'lsa;
- tasodifiy xatolarni kamaytirish maqsadida mos baholash turlari qo'llanilsa.

5. Qulaylik. Baholash tizimi o'quv maqsadlaridan kelib chiqqan holda, o'quv va ishlab chiqarish standartlariga mos bo'lishi, murakkab bo'lmasligi, nazorat o'tkazuvchi va ta'lim oluvchi uchun qulay bo'lishi lozim. Baholashni o'tkazishda imkon qadar kompyuterlardan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Topshiriq yoki test paytida ball beriladigan bo'lsa, ball berish o'rganish maqsadlarini nazorat qilishga moslashtirilgan bo'lishi lozim. Bunda mavzuning muhimroq bo'lgan qismlariga unchalik muhim bo'lmagan qismlariga nisbatan ko'proq ball berish kerak bo'ladi.

2. **Baholash jarayonida uchraydigan ba'zi xatoliklar.** Ta'lim beruvchining shaxsiy qarashlari bilan bog'liq bir necha baholash xatolari mavjud:

- **Hayrixohlik xatosi**

Agar ta'lim beruvchi biror ta'lim oluvchiga nisbatan hayrixohlik bilan qarasa, bu bahoning biroz yuqoriroq bo'lishiga olib kelishi mumkin.

- **Yuqori talab qo'yish xatosi**

Agar ta'lim beruvchi o'ziga nisbatan yuqori talablar qo'ysa va xuddi shunday yuqori darajadagi talablarni ta'lim oluvchilarga nisbatan qo'llasa, bu bahoning biroz pastroq bo'lishiga olib kelishi mumkin.

- **O'rtacha baho berish xatosi**

Bu xato ta'lim oluvchilarning natijalari o'rtacha baholanishini bildiradi.

Buning sabablari ta'lim beruvchining o'ta yaxshi yoki o'ta yomon baho berishdan qo'rqishi bo'lishi mumkin.

- **O'z fikrini o'zgartirmaslik xatosi**

Ta'lim beruvchi o'zining birinchi fikrini o'zgartirishni xohlamasligi tufayli, o'z nazoratining natijalarini o'zgarishsiz qoldiradi. Bir marta sodir bo'lgan voqea tufayli ta'lim beruvchida biror ta'lim oluvchi to'g'risida qolgan ijobiy yoki salbiy taassurot, keyinchalik bu ta'lim oluvchining shaxsiyatiga oid barcha boshqa xususiyatlariga e'tibor bermasligiga olib keladi.

- **Yoqtirmaslik xatosi**

Biror ta'lim oluvchini yoqtirmasligi yoki unga nisbatan salbiy fikrda bo'lishi tufayli ta'lim beruvchi ta'lim oluvchiga yomon baho qo'yadi. Bu xato «hayrixohlik xatosi»ning aksidir.

Ta'lim beruvchining baholashdagi xatoliklarining oldini olish uchun quyidagilarga amal qilish kerak:

- Baholash mezonlarini aniq ishlab chiqish va ularni to'g'ri tanlash.
- Nazorat varag'ini ishlab chiqish.
- Baholovchining bir emas, balki ikkita bo'lishi.
- Baholash usullarini to'g'ri tanlash.
- Samarali baholash tizimini qo'llash.
- Baholash topshiriqlarini va ularga javoblarni imkoni boricha yozma ravishda o'tkazish va rasmiylashtirish.

Baholashda uchraydigan xatolarning oldini olish uchun quyidagilarga rioya qilinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Baholashdan oldin ta'lim oluvchilar bilan talablar va baho mezonlari muhokama qilinishi lozim.

2. Baho mezonlarga muvofiq qo'yilgach, ta'lim oluvchilarga ma'lum qilinadi.

3. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchi bilan birgalikda olingan baholarning natijalarini va yo'l qo'yilgan xatolarni muhokama qilishlari hamda sababini aniqlashlari lozim.

4. Xatolarni tuzatish chora-tadbirlarini belgilab olishlari lozim.

1. Baholash tizimlari. Ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv materiali o'zlashtirilganligini, ko'nikma va malakalar hosil bo'lganligini tekshirish va baholash o'qitish jarayonining zarur tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu faqat o'qitish natijalarini nazorat qilish emas, balki o'quv jarayonining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qilish hamdir.

Oxirgi paytlarda Respublikamiz ta'lim muassasalarida quyidagi ikkita baholash tizimi qo'llanilib kelinmoqda:

1. Baholashning besh ballik tizimi.

2. Baholashning reyting tizimi.

2. Baholashning besh ballik tizimi. Baholashning besh ballik tizimida baholashga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

A. Tekshirish va nazorat qilish sistemali, doimiy tarzda bo'lishi shart. Bu talabga rioya etilmasa, o'quvchilarning o'qishga nisbatan munosabati yomonlashadi, bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Ta'lim oluvchilar darsga har kuni tayyorlanib borishlari kerak. Ta'lim beruvchining doimiy ravishda nazorat qilib turishi shunga majbur etadi.

V. Bilimlarni baholash individual xarakterga egadir. Har bir o'quvchi uning bilimlari, ko'nikma va malakalari baholanayotganini tushunishi kerak.

S. Davlat ta'lim standartlariga asoslanganlik. Ta'lim oluvchilarning bilimlari, malaka va ko'nikmalari davlat o'quv dasturlarining bajarilishi nuqtai nazaridan tekshiriladi va baholanadi.

Bilimlarni tekshirish va baholashning turlari. Odatda baholashning joriy, oraliq va yakuniy turlari eng ko'p qo'llaniladi. Ular og'zaki va yozma ishlar, individual va yoppasiga so'rash, dars bo'yicha ball qo'yish shaklida o'tkaziladi.

1. Bilimlarni joriy tekshirish har bir darsda o'tkaziladi. U tushuntirish, mustahkamlash, materialni takrorlash chog'ida o'quv jarayonining zarur qismi hisoblanadi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchidan mavjud bilimlarga tayanib ish ko'rgan taqdirdagina ta'lim beruvchilik faoliyati muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Joriy tekshirish bu bilimlarni aniqlashga va o'quv jarayonini ana shu asosda olib borishga imkon beradi. O'quv materialini egallash borasida ta'lim oluvchi duch keladigan ko'pgina qiyinchiliklar yangi bilimlar va ta'lim oluvchining o'zidagi mavjud bilimlar o'rtasida yetarli darajada bog'lanishning yo'qligi bilan izohlanadi.

Bilimlarni joriy tekshirish maxsus ajratilgan vaqtda so'rash uy vaifasini tekshirish uchun mustaqil ish bajartirish shaklida o'tkaziladi.

Joriy tekshirishning turli formalarini qo'shib ish ko'rish ta'lim oluvchilarning bilimlarini takomillashtirish, faoliyatini kuchaytirish imkoniyatini beradi.

2. Muayyan mavzuni o'zlashtirishni tekshirish butun mavzuning o'zlashtirilishini nazorat qilib borishni ta'min etadi. O'quv dasturining o'rganilgan mavzularidan birining mazmuni tekshiriladi. Bu xildagi tekshirish materialni sistemalashtirishda juda katta ahamiyatga egadir. Bu tarzda o'tkaziladigan tekshirish mantiqiy fikr yuritishga, o'quv materialidagi eng muhim jiddiy bog'lanishlarni topishga, asosiy narsalarni esda saqlab qolishga o'rgatadi.

3. Bilimlarni yakuniy baholash va nazorat qilish har bir chorak uchun va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. Uning ahamiyati ta'lim oluvchilarning erishgan yutuqlariga, rivojlanish darajasiga xolisona to'g'ri baho berishdan iboratdir. O'quv faoliyatining barcha jihatlarini hisobga olinadi. Agar bilimlarni joriy va oraliq tekshirish diqqat-e'tiborni ayrim o'quv fanlariga jalb qilsa, yakuniy tekshirish esa barcha o'quv fanlari natijalari yig'indisidan iborat.

Yakuniy baho ta'lim oluvchining chorak yoki o'quv yili davomidagi ishining natijasini aks ettiradi. Bilimlarni yakuniy baholashda, eng muhimi, materialning o'zlashtirilishi mantiqini tekshirishdan iboratdir.

Besh balli baholash tizimi mezonlari.

Ta'lim oluvchilarning o'zlashtirishiga qarab, davlat ta'lim standartlarining bajarilish sifati haqida, o'quv faoliyatining natijalari haqida, ta'lim oluvchilar olgan bilimlar, malaka va ko'nikmalar haqida, ularning rivojlanish darajasi haqida xulosa chiqariladi.

Ta'lim oluvchilarning bilimini baholash quyidagi besh balli tizim asosida olib boriladi:

- «5» (a'lo) ball ta'lim oluvchining o'quv dasturi mazmunini chuqur va to'la egallab olgani, o'quv materiallarida nazariy va faktik jihatlarini ajrata bilgani, mustaqil ravishda javob qila olgani, aytilgan ta'riflarni tushuntirishni izohlay bilgani, shuningdek, javobning to'g'ri uslubda va badiiy shaklda ekanligi uchun qo'yiladi. Javob ishonchli va bexato bo'lishi kerak.

- «4» (yaxshi) ball ham materialning mazmunini chuqur va to'la o'zlashtirgani uchun, o'rganilgan tushunchalarni, qoidalarni, ta'riflarni to'g'ri bayon eta olish va isbotlay bilish malakasi uchun qo'yiladi. Lekin ta'lim oluvchi noaniqliklarga, javob mazmunida, shakli va uslubida ayrim xatolarga yo'l qo'yadi.

- «3» (o'rta) ball ta'lim oluvchi o'quv materiallaridagi asosiy qoidalar va bog'lanishlarni o'rganganligi va tushunishini anglatadi. Lekin u tushunchalarni etarli darajada chuqur egallab olmaganligidan dalolat beradigan xatolarga yo'l qo'yadi, aytadigan fikrni bayon eta olmaydi. Javobida birlik yo'q bo'ladi. Javob garchi to'g'ri bo'lsa ham, u alohida, tarqoq fikrlardan iborat bo'ladi. Ta'lim oluvchi, odatda, ta'lim beruvchining yordami bilan javob beradi.

- «2» (yomon) ball ta'lim oluvchi sistemasiz tarqoq bilimlarga ega bo'lgan uchun qo'yiladi. U asosiy va ikkinchi darajali narsalarni ajratmaydi, nazariy va faktik mazmunning bir-biridan farqini bilmaydi. Ta'lim oluvchi odatda yod olingan iboralarni takrorlaydi, bundan va na uning o'zida, na ta'lim beruvchida qanoatlantirish hissi tug'ilmaydi. Bu bilimlarning Shunday bir darajasiki, dasturdagi materialning bundan keyingi o'rganilishini unga asoslanib tashkil etib bo'lmaydi. Bunday bilimlar aqliy rivojlanishga kamdan-kam yordam beradi.

- «1» (juda yomon) ball qachonki, ta'lim oluvchi dasturdagi materialni bilmagan va tushunmagan, mazmunda ko'plab qo'pol xatolarga yo'l qo'ygan hollarda qo'yiladi.

Baholashdagi munosabatlarning mohiyati javobning ijobiy tomonlarini ochib berish va salbiy holatlarini ko'rsatishdan iboratdir. Bilimlarning mazmuni kabi uni bayon etish shaklini ham, shuningdek, bilimlarga munosabatni ham nazarda tutish kerak.

Besh balli baholash tizimining afzalliklari:

- ta'lim oluvchilarni rag'batlantiradi;
- ta'lim oluvchining faoliyatini tezkor nazorat qilish imkoniyatini beradi;
- ta'lim beruvchining vaqti tejaladi;
- ta'lim oluvchining yakuniy baholash baholarning soniga qarab emas, sifatiga qarab baholanadi;
- baholashning qulayligi;
- rasmiylashtirish hujjatlarining kamligi;

Besh balli baholash tizimining kamchiliklari:

- baholashning nisbiyligi;
- yozma nutqidagi xatoliklarni to'g'rilash imkoniyatining kamayishi;
- baholashning sub'ektivligi;

4.Baholashning reting tizimi.

Ushbu baholashning reting tizimi oliy ta'limning 3-bosqichida o'qitilayotgan "Pedagogika. Psixologiya" fani misolida ko'rib chiqilgan.

REYTING BAHOLASH TIZIMI

Reyting nazorati jadvali

Semestr haftalari																					
Reyting nazorati	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	20	Attestatsiya	Ballar	Sarlash ballari
JN	0-5			0-6			0-6			0-6			0-6			0-6					
ON	0-17									0-18										0-35	3
Σ (JN ON	0-70																			0-70	
YA	0-30																			0-30	
Jam	0-100																			0-100	5

Izoh: Semestr haftalari soni ta'lim yo'nalishi(mutaxassislik)ning o'quv rejasi va o'quv jarayoni grafigiga muvofiq belgilanadi va farqlanishi mumkin (18-19 haftalar qishki ta'til davri hisoblanadi).

Mazkur fan bo'yicha navbatdagi sesmestrda reting nazorati jadvali

Reyting nazorati turlari	Semestr xaftalari																		Ballar	Saralash ballari	
	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40			Attestatsiya
JN	0-5			0-6			0-6			0-6			0-6			0-6			0-35		39
ON	0-17									0-18									0-35		
$\sum$ (JN + ON)	0-70																		0-70		
YAN	0-30																		0-30		0
Jami	0-70																		0-100		55

Izoh: Semestr haftalari soni ta'lim yo'nalishi (mutaxassislik) ning o'quv rejasi va o'quv jarayoni grafigiga muvofiq belgilanadi va farqlanishi mumkin.

JN bo'yicha baholash mezonlari

JNda amaliy mashg'ulotlar bo'yicha jadvalda keltirilgan semestr haftalari kesimida har bir mashg'ulotda talabani o'zlashtirishiga mos ravishdagi mezon asosida 0-2 (yoki har 3(uch) hafta bo'yicha 0-6), jami 0-35 ballgacha jamlanishi belgilangan. JN bo'yicha 0-2(0-6) ballik tizimdagi mezonlar semestr boshida talabalar e'tiboriga etkaziladi.

ON bo'yicha baholash mezonlari

ON ma'ruza mashg'ulotlari materiallari asosida bir semestr davomi 2 marta o'tkaziladi. ON bo'yicha talaba jami 0-35 (har bir ONda 0-17 /0-18) ballgacha jamlashi mumkin.

Fanning o'qitilgan mavzulari bo'yicha o'zlashtirish nazorati turli shakllarda o'tkazilishi mumkin. Mazkur fandan ON test sinovi shaklida o'tkazilganda testlar soni va ularga mos ravishdagi mezon 0-17 /0-18 ball kesimida kafedra tomonidan alohida belgilanadi va talabalar e'tiboriga etkaziladi.

JN va ON bo'yicha reyting ballarini umumlashtirish mezonlari

Mazkur fan bo'yicha $\sum$ (JN+ON) 0-70 gacha bo'lgan reyting ballarini quyidagi mezonlarga muvofiq umumlashtirilishi belgilangan:

Baholash mezonlari	Reyting ballari		$\sum$ (JN+ON)
	JN	ON	
"Pedagogika. Psixologiya" fani mashg'ulotlari mavzulari bo'yicha har tomonlama chuqur va mukammal bilimga ega. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarda "Pedagogika. Psixologiya" faoliyati	30-35	30-35	60-70

bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha xulosa va qaror qabul qila oladi, mustaqil mushohada yurita oladi, amalda qo‘llay oladi, mohiyatini tushuntira oladi, aytib beradi, tasavvurga ega			
Fan mashg‘ulotlari mavzulari bo‘yicha to‘la bilimga ega. Mashg‘ulotlarda “Pedagogika. Psixologiya” faoliyati bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha mustaqil mushohada yurita oladi, amalda qo‘llay oladi, mohiyatini tushuntira oladi, aytib beradi, tasavvurga ega	25-29	25-29	50-69
Fan mashg‘ulotlari mavzulari bo‘yicha koniqlik bilimga ega. Amaliy mashg‘ulotda “Pedagogika. Psixologiya” faoliyati bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha mohiyatini tushuntira oladi, aytib beradi, tasavvurga ega	20(19)	20-24	39-49
Fan mashg‘ulotlari mavzulari bo‘yicha koniqliksiz bilimga ega. Amaliy mashg‘ulotda “Pedagogika. Psixologiya” faoliyati bilan bog‘liq masalalar yuzasidan aniq tasavvurga ega emas, bilmaydi	0-19	0-19	0-38

YANni baholash mezonlari

YAN og‘zaki, «Yozma ish» yoki «Test sinovi» shaklida 30(0-30) ballgacha belgilangan mezonlar asosida, majmual (YOzma ish + test sinovi) shaklida 30(6/24) ballik tizim asosida o‘tkaziladi.

Talabalarning fanni o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini aniqlash mezonlari

Talabalarning fan bo‘yicha bilim saviyasi, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish 0-100 ballik reyting tizimi asosida quyidagi mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi:

Talabani fanni o‘zlashtirishini nazorat qilish mezonlari	Ballar
Pedagogika. Psixologiya fani mashg‘ulotlari jami mavzulari bo‘yicha har tomonlama chuqur va mukammal bilimga ega. Nazariy va amaliy mashg‘ulotlarda «Pedagogika. Psixologiya» faoliyati bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha xulosa va qaror qabul qila oladi, mustaqil mushohada yurita oladi, amalda qo‘llay oladi, mohiyatini tushuntira oladi, aytib beradi, tasavvurga ega	86-100
Fan mashg‘ulotlari jami mavzulari bo‘yicha to‘la bilimga ega. Mashg‘ulotlarda «Pedagogika. Psixologiya» faoliyati bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha mustaqil mushohada yurita oladi, amalda qo‘llay oladi, mohiyatini tushuntira oladi, aytib beradi, tasavvurga ega	71-85
Fan mashg‘ulotlari jami mavzulari bo‘yicha koniqlik bilimga ega. Amaliy mashg‘ulotda «Pedagogika. Psixologiya» faoliyati bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha mohiyatini tushuntira oladi, aytib	55-70

beradi, tasavvurga ega	
Fan mashg'ulotlari jami mavzulari bo'yicha koniqarsiz bilimga ega. Amaliy mashg'ulotda «Pedagogika. Psixologiya» faoliyati bilan bog'liq masalalar yuzasidan aniq tasavvurga ega emas, bilmaydi	0-54

Reyting tizimining afzalliklari:

- Xaqqoniy baholanishi.
- Yozma nutqning o'sishi.
- Yozma nutqdagi xato va kamchiliklarni aniqlash imkoniyatlarining mavjudligi.
- Faoliyat elementlarini baholash imkoni yaraladi.
- Ta'lim oluvchining bilimga bo'lgan ishtiyoqi sezilarli darajada oshadi.
- Ta'lim oluvchini muntazam shug'ullanishga undaydi.

Reyting tizimining kamchiliklari:

- Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchi bilan ishlaganda, ko'p vaqt sarf qiladi.
- Ballarni hisoblash ko'p vaqt talab qiluvchi murakkab jarayonligi.
- Baholash usullariga qarab (test, yozma va h.k.) ta'lim oluvchining og'zaki nutqi pasayadi.
- Ajratilgan vaqtning etarli emasligi.
- Ta'lim oluvchini baholash nazoratining murakkabligi va noqulayligi.

Baholash metodlari. Nazariy bilimlar va aqliy layoqatni baholashda baholashning umumiy tamoyillaridan kelib chiqqan holda metodlardan foydalaniladi.

Baholash metodlari nazariy bilimlarni o'zlashtirganlik, ya'ni o'quv maqsadlariga erishganlik darajasini ma'lum vositalar, mezonlar va me'yorlar asosida aniqlashni hamda o'lchashni ta'minlovchi bosqichlar tizimidan iborat.

Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning nazariy bilimlari va aqliy layoqatini baholashda OG'ZAKI va YOZMA baholash topshiriq shakllaridan foydalaniladi.

Og'zaki shakldan ko'proq og'zaki savol-javoblarni qisqa vaqt ichida o'tkazish uchun foydalaniladi. Ushbu jihatiga ko'ra, bu baholash topshiriq shaklidan oraliq nazoratni amalga oshirishda foydalanish maqsadga muvofiq.

Og'zaki topshiriq shaklining turlari:

- Ochiq
- Yopiq

Og'zaki shaklning OCHIQ turi deganda, ta'lim oluvchining so'ralgan material yuzasidagi ma'lumotlar bilan bir qatorda erkin va ijodiy yondashish asosida javob berishi nazarda tutiladi

YOPIQ turda esa ta'lim oluvchi faqat berilgan material doirasida javob berish bilan cheklanib qoladi.

Ogʻzaki topshiriqlarni bajarish jarayonida taʼlim oluvchilarning bilimlari bilan birga oʻzini tutishi, reaksiyasi va muloqot qilish qobiliyati inobatga olinadi. Ularni quyidagilarga ajratish mumkin:

- kasbiy holatlarga simulyasiya (taqlid) qilish;
- yechish yoʻllarini topish bilan bogʻliq muammoli holatlarni muhokama qilish;

- taʼlim oluvchining muammoli holatlarga boʻlgan shaxsiy munosabati.

Psixik omil (tanglik, erkin emaslik, qoʻrquv kabilar) katta rol oʻynashi tufayli koʻpincha haqiqiy natijalar berish qobiliyati koʻrinmay, yuzaga chiqmay qolishi mumkin. Taʼlim beruvchi savol bergan paytda taʼlim oluvchi yaxshi javob beradi, deb kutmaslik kerak. Shu sababdan, taʼlim beruvchining savol berish tarzi muhim rol oʻynaydi. U savolni tushunarli va aniq berishi kerak :

- javob berish uchun yetarli vaqt berish kerak;
- ikki xil maʼnoni anglatadigan savollar bermaslik kerak;
- taʼlim oluvchi savollarga javob berishda qiynalishni boshlasa, savollar qamrovini mos ravishda qisqartirish kerak.

Qisqacha xulosa

Yuqorida keltirganimizdan koʻrinadiki, bilimga baho qoʻyish bitta mashgʻulotning barcha qismlariga singib ketishi bilan birga, butun fanning mazmunidan ham xabardor boʻlishni taqozo etadi. Bu esa taʼlim beruvchi va taʼlim oluvchi oʻrtasidagi doimiy ijodiy munosabatni amalga oshirishni talab etadi. Ular oʻtilgan materiallarni qaytarish, yangi materiallarni tushinish uchun zamin ekanligini tushunib yetadilar, barcha topshiriqlarni oʻz vaqtida bajarishga faollik koʻrsata boshlaydilar. Talabalarni JN, ON va YaNlar bilan baholar ekanmiz, albatta, ularning yutuq va kamchiliklarini yoritib berishimiz, javoblarini yoki yozma bajargan ishlarini tahlil qilishimiz lozim. Chunki, fan taʼlim beruvchisi talabalarning semester davomida bajargan ishlari, faol ishtiroki va boshqa javoblarini aniq hisobga olib bormasa va natijaviy balini chiqarganda qisqacha izohlab bermasa, ularga qoʻyilgan bahoning toʻgʻriligiga shubha tugʻilishi mumkin.

Test savollari:

1. Oʻquvchi faoliyatining asosiy turi qaysi javobda toʻgʻri berilgan?

- A) Oʻqish-mehnat
- B) Mehnat-oʻyin
- C) oʻyin-oʻqish
- D) Muomala-mehnat

2. Taʼlim oluvchilarning bilim va malakalarini tekshirish qanday ketma-ketlikda olib boriladi?

- A) joriy tekshirish; yakuniy tekshirish va hisobga olish
- B) joriy tekshirish; davriy tekshirish; yakuniy tekshirish
- C) joriy tekshirish; takroriy tekshirish; davriy tekshirish; yakuniy tekshirish va hisobga olish

D) joriy tekshirish; takroriy tekshirish; davriy tekshirish; oraliq tekshirish, yakuniy tekshirish va hisobga olish

3. Pedagogikada ta'lim oluvchilarning ta'lim olganligini tashxislash va nazorat qilishning qanday tamoyillari mavjud?

- A) xolislik, tizimliik, ko'rgazmalilik
- B) obyektivlik, tizimliik, sistemalilik
- C) sistemalilik, ko'rgazmalilik, oshkoralik
- D) xolislik, obyektivlik, sistemalilik

4. Baholash nima?

- A) o'quvchining bilimiga baho qo'yish
- B) o'quvchining o'zlashtirishini aniqlash usuli
- C) bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon (ko'rsatkich, qolip, o'lchagich)lar bilan solishtirish
- D) o'quvchilarning fan bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlash

5. O'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olishning qanday vazifalari mavjud?

- A) nazorat, o'qitish, tarbiyalash vazifalari;
- B) nazorat, o'qitish. tarbiyalash va rivojlantirish vazifalari;
- C) o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalari;
- D) ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantirish vazifalari.

6. «Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risidagi muvaqqat Nizom»ga muvofiq nazoratning qanday turlari mavjud?

- A) joriy nazorat (JN), oraliq nazorat (ON), yakuniy nazorat (YaN)
- B) joriy nazorat (JN), yakuniy nazorat (YaN)
- C) joriy nazorat (JN), oraliq nazorat (ON), yakuniy nazorat (YaN), umumiy nazorat (UN)
- D) joriy nazorat (JN), oraliq nazorat (ON), umumiv nazorat (UN)

7. Talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob bersa, tala- baga necha ball qo'yish mumkin: xulosa va qaror qabul qilish; ijodiy fikrlay olish; mustaqil mushohada yurita olish; mohiyatini tushunish; bilish, aytib berish; tasavvurga ega bo'lish.

- A) 55-70 ball oralig'ida
- B) 71-85 ball oralig'ida
- C) 85-100 ball oralig'ida
- D) 0-54 gacha bo'lgan ball oralig'ida

8. Testga qanday talablar qo'yiladi?

- A) moslik (adekvatlilik), oddiylik, aniqlik
- B) oddiylik, aniqlik va muayyanlik
- C) adekvatlilik, oddiylik, aniqlik va muayyanlik
- D) moslik (adekvatlilik), oddiylik, aniqlik va muayyanlik

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. Gaybullayev N. va boshkalar. Pedagogika. T., TDIU . 2000.
2. Hasanboyev J., Usmonboyeva M. “Pedagogika nazariyasi”. T., 2000.
3. Ziyomammedov B., Abdullayeva Sh. «Pedagogika». T., 2000.
4. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. “Pedagogika” Toshkent. TDIU, 2005
yil.
5. Rashidov H.F. va boshqalar. “Kasbiy pedagogika” blokini o‘qitish metodikasi. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma/ . –T.: UQTI, 2007. – 200 b.
6. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Samarqand: SDCHTI, 2008. – 80 b.
7. Podlasiy I. P. Pedagogika. Moskva ,2003.
8. Xo‘jaev N. va boshqalar. “Pedagogika asoslari”. Toshkent.,TDIU 2003.
9. Inomov I., Mamajonov I., Iqtisodiy tarbiya nazariyasi. T. “Talaba” 2005.
10. www.gov.uz
11. <http://www.edu.uz>
12. <http://vak.uz>
13. <http://www.tseu.uz>
14. vov.ppf.uni.udm.ru
15. vov.ppf.uni.udm.ru
16. vov.search.re.uz

10- MAVZU: MA'RIFIY TIZIMLARNI BOSHQARISH

O'quv mashg'ulotining maqsadi: Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining mazmuni haqida tushuncha berish, O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi doirasida faoliyat ko'rsatuvchi muassasalarni sanash va izohlab berish.

Tayanch tushunchalar

Ta'lim tizimi, mazmun va metod, ta'lim tizimini boshqarish, yagona davlat siyosati, mahalliy davlat hokimiyati, ta'lim muassasasi faoliyati, direktor, ma'naviy barkamol, jismoniy soglom, xodimlar, pedagoglar, direktor o'rinbosarlari, metodik ishlar, metodik birlashmalar.

Nazorat uchun savollar

1. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining mazmuni nimadan iborat?
2. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillarini ayting?
3. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi doirasida faoliyat ko'rsatuvchi muassasalarni ko'rsating?
4. O'zbekiston Respublikasida ta'limning qanday turlari mavjud?
5. Ta'lim tizimini boshqarish tushunchasini siz qanday tushunasiz?
6. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi qanday boshqariladi?
7. Oliy va o'rta hunar ta'limini boshqarish tizimi deganda nimani tushunasiz?

Reja:

1. Ta'lim tizimini boshqarish
2. Ta'lim muassasi faoliyatida rahbarlarning vazifalari.
3. O'zini-o'zi boshqarishning nazariy asoslari.
4. O'zbekiston Respublikasida Oliy va O'rta maxsus ta'limini boshqarish tizimi.
5. Oliy va o'rta hunar ta'limini boshqarish tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

1. Ta'lim tizimini boshqarish.

Ta'lim tizimi hayot bilan, davlatimiz siyosati bilan bog'lash prinsipi O'zbekiston o'quv muassasasilar, kasb-hunar kollejlari oldida turgan barcha nazariy va amaliy vazifalarni hal etishda asosiy prinsip bo'lib keldi va shunday bo'lib qoladi. Ta'lim tizimini boshqarishga siyosiy yondashish ta'lim-tarbiya ishlaridagi hodisa, fakt va jarayonlarga mustaqil O'zbekiston Respublikasi manfaatlarini nuqtai nazaridan turib munosabatda bo'lish demakdir.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida Xalq ta'limini keng yoyilishi, miqdor va sifati jihatidan jadal o'sishi, turli xildagi ta'lim tizimi va ta'lim muassasalaridan tashqari o'quv-tarbiya maskanlarining ishlab turishi, ta'lim va tarbiya jarayonini boshqarishning juda zarurligini takozo etadi. Ijtimoiy boshqarish masalalari ilmiy

bilimning maxsus sohasi qilib ajratiladi. Pedagogik jarayonlarni, hodisalarni va ob'ektlarni boshqarishda pedagogika qonuniyatlarini hisobga olish zarur. Bu holda pedagogik boshqarish tushunchasi qo'llaniladi.

Barcha tipdagi o'quv yurtlari, o'quv muassasasidan tashqari muassasalar, xalq ta'limi bo'limlari va boshqalar asosiy boshqarish ob'ektlariga kiradi. Ta'lim-tarbiyani tashkil qilish va boshqarishga doir ishlarning hammasi pirovard natijada yagona asosiy maqsadga erishishga, ma'lum darajada umumiy ma'lumot darajasi va kasbiy tayyorgarligiga ega bo'lgan har tomonlama rivojlangan va imon-e'tiqodli qilib tarbiyalangan kishini tarkib toptirishga qaratilgandir. Xalq ta'limi tizimiga tarkibiga vazirliklar, tuman xalq ta'limi bo'limlari, o'quv muassasalari, litsey, kasb-hunar kollejlari kiradi.

Ta'limni tizimini boshqarish pedagogika fanining muhim tarmog'i bo'lib, O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim tizimi organlari va ularning vazifalari, ish faoliyatining mazmuni va metodlarini belgilab beradi, shuningdek, ta'lim muassasalariga rahbarlik qilish tizimini asoslaydi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini boshqarishga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi olib boradi.

Respublikada ta'lim tizimini boshqarishda bir qator davlat organlari tegishli vazirliklar, chunonchi, xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi, shuningdek, markazlar, xususan, Respublika ta'lim markazi, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi markaz, viloyat, shahar va tuman xalq ta'limi bo'limlari ham ishtirok etadilar.

Ta'limni boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organlarining huquqlariga doirasiga quyidagilar kiradi:

1. ta'lim sohasidagi yagona davlat siyosatini ruyobga chiqarish;
2. ta'lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va uslub masalalarida ularga rahbarlik qilish;
3. DTS, mutaxassislarining bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo'lgan talablarining bajarilishini ta'minlash;
4. o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etish;
5. o'quv va o'quv uslubiy adabiyotlarini yaratish va nashr etishni tashkil qilish;
6. ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash;
7. Davlat oliy ta'lim muassasalarining rektorlarini tayinlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritish;
8. Pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularning malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etish, shuningdek, qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar.

Respublika ta'lim tizimini boshqarishda mahalliy davlat hokimiyati organlari ham ishtirok etadi. Ularning Respublika ta'lim tizimini boshqarishdagi o'рни va roli quyidagilar bilan belgilanadi:

1. ta'lim muassasalari faoliyatining mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydilar;

2. ta'lim muassasalarini tashkil etadilar, qayta tashkil etadilar va tugatadilar (Respublika tasarrufida bo'lgan muassasalar bundan mustasno), ularning ustavlarini ro'yxatga oladilar;

3. o'z hududlaridagi ta'lim muassasalarini vakolat doirasida moliyalash miqdorlarini va imtiyozlarini belgilaydilar;

4. ta'lim sifati va darajasiga, shuningdek, pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo'lgan davlat talablariga rioya etishni ta'minlaydilar; shuningdek, qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

2. Ta'lim muassasi faoliyatida rahbarlarning vazifalari.

Ta'lim tizimini boshqarish sohasida ta'lim muassasasi faoliyatini boshqarish ishlarini tashkil etishga ham alohida e'tibor beradilar. Ta'lim muassasasi uning rahbari (direktori yoki rektor) tomonidan boshqariladi.

Ta'lim muassasasi direktori talabalarni ma'naviy barkamol, jismonan sog'lom bo'lishlari, fan asoslarini puxta o'zlashtirishlari uchun, umuman, ta'lim muassasalarining butun faoliyati uchun javobgar shaxs sanaladi. Tashkilotchi, oliy ma'lumotli, kamida uch yillik pedagogik ish stajiga ega bo'lgan eng yaxshi pedagog tuman xalq ta'limi bo'limi tavsiyasiga binoan viloyat xalq ta'limi (Toshkent shaxrida-shahar xalq ta'limi) bo'limi tomonidan direktor etib tayinlanadi, bir o'quv muassasasidan ikkinchi o'quv muassasasiga ko'chiriladi. Viloyat xalq ta'limi bo'limi bu haqida O'zbekiston Respublikasi XTVga ma'lum qiladi.

Ta'lim muassasasi rahbarlarining buyrug'ini ta'lim muassasi xodimlari bajarishlari shart. Rahbarlarning ta'lim muassasidagi vazifalari asosan quyidagilardan iborat: o'quv muassasining pedagogik jamoasiga rahbarlik qilish, kadrlarni to'g'ri tanlash, joy-joyiga qo'yish, xodimlarning ijtimoiy-g'oyaviy saviyasi va malakasini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, talabalar bilim va tarbiyasi sifatli bo'lishini ta'minlash, sinfdan va o'quv muassasasidan tashqari ishlarning tashkil etilishiga rahbarlik qilish va tegishli nazorat o'rnatish, talabalarning to'g'ri kasb tanlashini ta'minlashni yo'lga qo'yish, ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan ishlarni tashkil etish, o'quv muassasasida ichki nizom, sanitariya-gigiyena, umumiy rejim, mehnatni muxofaza qilish va texnika xavfsizligi qoidalariga rioya etishni ta'minlash va hokazolar.

Muassasa direktori pedagog va yordamchi xodimlarni ishga qabul qiladi va ishdan bo'shatadi, xodimlar pedagoglarni ragbatlantiradi, shuningdek, o'rinli holatlarda ularni jazolaydi, alohida o'rnak ko'rsatgan pedagog va xodimlarni davlat mukofotlariga tavsiya etadi. Rahbar muayyan masalalarni hal etishda pedagogik jamoa fikr mulohazalarini inobatga oladi. Ta'lim muassasi faoliyati yuzasidan tegishli muassasalar, davlat oldida javob beradi.

Ta'lim muassasi faoliyatini tashkil etishda rahbarga o'quv hamda tarbiyaviy ishlar bo'yicha o'rinbosarlar ko'maklashadilar.

O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari ta'lim muassasining o'quv ishlari bo'yicha mas'ul shaxsdir. U o'quv ishlariga bevosita rahbarlik qiladi. Oliy ma'lumotli, kamida uch yillik pedagogik stajga ega bo'lgan eng yaxshi pedagoglarga mazkur lavozimda ishlashlari mumkin. Uning nomzodini ta'lim muassasi rahbari tavsiya etadi, tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limi tasdiqlaydi.

O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari o'quv muassasasidagi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, o'quv dasturlari talablarini bajarilishi dars mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etilish hamda talabalarning bilimlarini o'zlashtirishlari uchun javobgar bo'lib, ta'lim ishlarining yo'lga qo'yilishi talabalar bilim darajasining o'sishi ustidan nazorat olib boradi. Pedagoglarga metodik yo'riqlar ko'rsatadi, ta'lim ishlarining uyushtirilishini rejalashtiradi, metod birlashmalarining ishlariga rahbarlik qiladi.

Ma'naviyat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlari ta'lim muassasalarining tarbiyaviy ishlariga bevosita rahbarlik qiluvchi mas'ul shaxsdir. Oliy ma'lumotli, kamida uch yillik pedagogik malakaga ega bo'lgan eng yaxshi pedagoglarga mazkur lavozimda ishlay olishlari mumkin. Uning nomzodini ta'lim muassasi rahbari tavsiya etadi, tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limi tomonidan tasdiqlanadi.

Ma'naviyat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari ta'lim muassasida tarbiyaviy jarayonning to'g'ri tashkil etilishi, tarbiyaviy ishlarning yillik rejasini ishlab chiqish va uning bajarilishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, tadbirlarning bajarilishi ustidan nazoratni o'rnatish, ichki tartib qoidalariga rioya etilishini ta'minlash, talaba, pedagog va xodimlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirish, ularning xulq-atvorlari ustidan nazoratni tashkil etish kabi ishlarni olib boradi.

Xo'jalik ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari - ta'lim muassasining xo'jalik-moliyaviy ishlarini yuritish ishiga mas'ul sanalgan shaxsdir. Ushbu lavozimga nomzodni ta'lim muassasi rahbari tavsiya etadi va tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limi tasdiqlaydi. Uning asosiy vazifasi moliyaviy mablag' bilan o'quv muassasining ta'minlanishi, ko'shimcha daromad manbalarini yaratish borasidagi takliflar bilan chiqish, ta'lim muassasining o'quv jihozlar bilan ta'minlanishi, binoning joriy hamda to'la ta'mirlanishiga erishish kabi masalalarini hal etishdan iboratdir.

Ta'lim muassasining pedagogik kengashi (oliy o'quv yurtlarida ilmiy kengash) ta'lim muassasasi rahbari xuzuridagi maslahat organi bo'lib, uning qarorlari jamoaning yagona va umumiy fikrini aks ettiradi. Pedagogik Kengash (Ilmiy Kengash) qabul qilgan ayrim qarorlar ta'lim muassasasi jamoasi uchun ham, raxbar uchun ham majburiy hisoblanadi. Chunonchi, ta'lim-tarbiya ishlarining holati, yutuq va kamchiliklari, pedagog-xodimlarni davlat mukofotlariga tavsiya etish (o'quv muassasasilarida talabalarni sinfdan-sinfga ko'chirish, talabani o'quv muassasasidan haydash) kabi masalalar pedagogik (Ilmiy) Kengash yig'ilishlarida Respublika hukumati qarorlari, Prezident farmonlari, yuqori organlarning ko'rsatmalari (masalan, XTV va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari)ni amalga oshirishga doir tadbirlarini belgilash, ta'lim jarayonini amalga oshirish, ta'lim-tarbiya ishlarini yaxshilash, innovatsion va

axborotlar texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, ilg'or ish tajribalarini o'rganish hamda ommalashtirish, oila, jamoatchilik bilan ta'lim muassasi o'rtasidagi hamkorlikni yuzaga keltirish, uni mustahkamlash va hakozi masalalar ko'rib chiqiladi.

Kengashning har bir a'zosi ta'lim tarbiya ishiga oid masalani o'z tashabbusi bilan Kengash yig'ilishi muhokamasiga olib chiqish huquqiga ega. Kengash qarori ta'lim muassasasi rahbari tomonidan tasdiqlangandan so'ng kuchga kiradi va jamoaning har bir a'zosi uchun majburiy hisoblanadi.

Ta'lim muassasalarida metodik ishlar ta'lim-tarbiya ishlarining sifatini oshiruvchi eng muhim vositalaridan biri sanaladi. Metodik ishlarni tashkil etishdan ko'zlanadigan maqsad-pedagoglarning ijtimoiy-g'oyaviy dunyoqarashini kengaytirish va pedagogik, uslubiy mahoratini oshirishdan iboratdir.

Metodik birlashmalarga tajribali pedagoglar boshchilik qiladilar, ular birlashma yig'ilishida saylanadilar.

Metodik ishlar asosan ta'lim va tarbiya ishining sifatini yaxshilashga qaratiladi va u turli shakllarda olib boriladi. Metodik birlashmalar yig'ilishlarida ochiq darslar o'tkazish tartibi, ularning o'tkazilish holatlari ham muhokama qilinadi. Pedagoglarning o'zaro dars kuzatishlari ham metodik ishlarning muhim shakli sanaladi. Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan metodik ishlar umumiy rejada o'z ifodasini topadi.

Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan faoliyat yuzasidan ish yuritish hujjatlarida qayd etiladigan hisobotlar muhim ahamiyatga egadir. Hisobot ishlari davlat tomonidan belgilangan va tasdiqlangan shakllarda olib boriladi. Buning uchun ta'lim muassasasi hujjatlari, ish yuritish va hisob-kitob yaxshi yo'lga qo'yilishi kerak. Bunday muhim hujjatlar sirasiga talabalar (talabalar)ni hisobga olish bo'yicha yuritilayotgan hujjat kiradi, unda:

- a) talabalar ro'yxati (alfavit asosida);
- b) talabalarning shaxsiy ishlari;
- v) talabalarning sinflar bo'yicha (talabalarning kurslar bo'yicha) ro'yxati va boshqalar mavjud bo'ladi.

Ta'lim muassasalarida ish yuritish hujjatlari quyidagi tartibda joylashtiriladi:

- ✓ rahbar organlarning ko'rsatmalari;
- ✓ tashkiliy masalalarga oid hujjatlar;
- ✓ o'quv masalalarga oid hujjatlar;
- ✓ tarbiyaviy masalalarga oid hujjatlar;
- ✓ kadrlarga oid hujjatlar;
- ✓ jamoatchilik bilan olib boriladigan hamkorlik, ta'lim muassasasining, ommaviy ishlariga oid hujjatlar;
- ✓ moliya, xo'jalik ishlariga moddiy ta'minot va ta'mirlash ishlariga oid hujjatlar;
- ✓ ta'lim muassasasidan yuborilgan va unga kelgan hujjatlar qayd etiladigan daftar va boshqalar.

Mazkur hujjatlarning yuritilishi ta'lim muassasi faoliyatiga to'la baho berish, mavjud kamchiliklarni aniqlash imkonini beradi. Uzluksiz ta'lim tizimi va kadrlar tayyorlashning davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini tarkibiy jihatdan o'zgartirish va ularni izchil rivojlantirish davlat yo'li bilan boshqarilib boriladi. Barcha darajadagi ta'lim boshqaruv organlarining vakolat doiralari «Ta'lim to'g'risida»gi qonunga muvofiq belgilanadi. Ta'limning me'yoriy-huquq bazasi rivojlantiriladi. Moliya-xo'jalik faoliyatini olib borish hamda ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quv yurtlarining huquqlari kengayadi va mustaqilligi ta'minlanadi. Ta'lim muassasalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tkaziladi hamda akkreditatsiyalanadi. Akkreditatsiya yakunlariga ko'ra ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatish huquqi beriladi.

Muassis tashkilotlarning, mahalliy hokimiyat organlarining, savdo-sanoat doiralarining, jamoat tashkilotlarining, fondlarning va homiylarning vakillarini o'z ichiga oluvchi vasiylik va kuzatuv kengashlari tuzish orqali ta'lim muassasalarining samarali jamoat boshqaruvi tizimi joriy etiladi.

3. O'zini-o'zi boshqarishning nazariy asoslari.

O'zini-o'zi boshqarish darajasi hayotning turli bosqichlarida turli odamlarga bir xil bo'lavermaydi. O'zini-o'zi nazorat darajasi, shaxsiy boshqarishi u yashayotgan va mehnat qilayotgan muhitga bog'liq. Bundan tashqari uning shaxsiy sifatлари, zakovati, g'ayrati, fe'li, ruxiy va jismoniy, qolaversa nasl-nasabiga bog'liq. Nizoli va tang holatlar yuzaga kelganda ayrim odamlar o'zini-o'zi boshqara olmaydi, ba'zilar esa oddiy xollarda o'zini yo'qotib qo'yadi. Inson o'zining fikrlari, hulqiga doimo tanqidiy yondashishi, hayot talablari va o'z imkoniyatlarini hisobga olishi kerak.

Talaba shaxsi ta'lim jarayoni davomida ham, ta'limdan tashqari vaqtda ham shakllanib boradi. Talabaning shaxs sifatida kamol topishida pedagogning, ota-onasi, qo'ni-qo'shni va mahallaning ta'siri nihoyatda katta, ammo har bir talaba o'z ustida tinmay ishlashi, o'zining bilim darajasini, madaniyatini, tarbiyasini, ma'naviyat va ma'rifatini yuksaltirish ustida ish olib borishi zarur.

Yoshlarda mustaqil ravishda bilim olish va uni hayotga qo'llash ko'nikmalarini hosil qilish, axloq va odobni yaxshilash zarurati talabalik davrida shakllanadi.

Yoshlarni talaba bo'lguniga qadar ota-onasi, o'quv muassasasi pedagoglari, qarindosh-urug'i, mahalla-kuy nazorat qilib borsa, talaba bo'lganidan keyin bu nazorat susayib ketadi. Bu holatni talabaning o'zi anglab yetishi lozim, shundan keyin boshqaruv nazariyasining asosiy tamoyili, tushuncha va qoidalarni egallagan holda o'zini-o'zi tarbiyalay boshlashi kerak. Quyida boshqaruv nazariyasining eng umumiy holdagi tushunchasi berilgan. Har bir talaba uni o'rganib, o'z shaxsiyatiga qo'llashi shart.

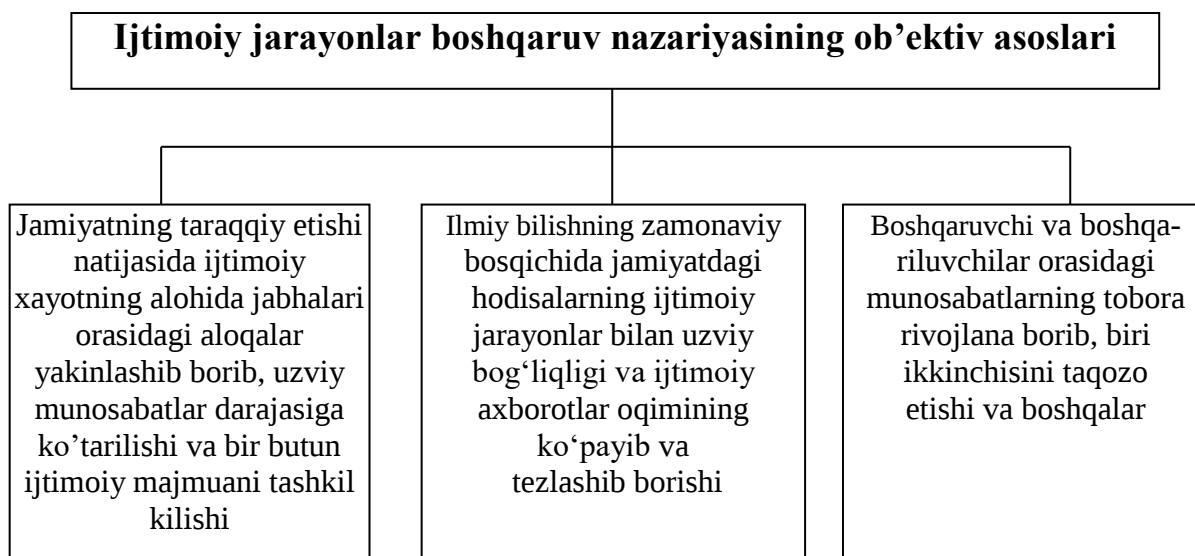
Jamiyat taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida jamiyatning alohida qobiliyat va bilimlarga ega bo'lgan kishilar tomonidan boshqarilishiga extiyoj paydo bo'la boshladi. Keyinchalik boshqaruvchi kishilar soni ko'paya borib, alohida ijtimoiy

guruhga, so'ng tabaqaga aylandilar. Bu ijtimoiy tabaqa kengayib, davlat deb nomlanadigan boshqaruv organi paydo bo'la boshladi.

Davlatning turli chayqalishlarsiz, ilmiy asosda boshqarilishiga extiyoj orta borishi natijasida boshqaruv nazariyasi vujudga keldi.

Boshqaruv nazariyasi nisbatan yangi va istiqbolli fan tarmog'i bo'lib, ob'ektiv borliqni ilmiy bilishga asoslanadi. U o'z faoliyatini bir qator tabiiy va ijtimoiy fanlar zahirida ko'radi. Akademik Todor Pavloning aytishicha, istisnosiz barcha fanlar pirovard maqsadda boshqaruvga xizmat qiladi. Chunki har qanday ilmiy tadqiqot olib borishdan maqsadi – tabiat, jamiyatdagi ob'ektiv qonuniyatlarni aniqlab, ularni inson extiyojiga xizmat qildirishdir. Bu esa – boshqaruv. Boshqaruv jarayonining mohiyati va qonuniyatlarini aniqlash, bu jarayonda sodir bo'ladigan munosabatlarni ochib berish, uning tizimini ishlab chiqish va boshqaruv sub'ektining asosiy tamoyillarni ishlab chiqish boshqaruv nazariyasining vazifalaridir.

Masalan, ijtimoiy hayotni boshqaruv nazariyasi shu sohani boshqarish jarayonida qo'llaniladigan tadbirlar tartibi va bosqichlarini aniqlab beradi.

Shu munosabat jamiyatning ob'ektiv ijtimoiy qonuniyatlari hamda boshqaruv qonuniyatlari orasidagi uzviylik boshqaruvni to'g'ri amalga oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham boshqaruv jarayonini shakllantirishda ijtimoiy fanlardagi qonuniyatlarga suyanish kerak.

Boshqaruv sub'ekti va boshqarilish ob'ekti orasidagi munosabatlar ijtimoiy jarayonlarni boshqarish nazariyasi tadqiqot predmetiga kiradi.

Boshqaruv munosabatlari muayyan bir maqsadga intilgan kishilarning o'zaro qonuniy ravishda kelishib qilgan harakatidir. Ammo ayrim shaxslar va ijtimoiy guruhlar boshqarilishi jarayonida bir xil vazifani bajarib, bir xil ahamiyat kasb etmaydilar.

Boshqarilish jarayoni hamma vaqt «boshqaruv organlari» deb nomlangan maxsus ijtimoiy guruhlar tomonidan amalga oshirib kelingan. Ular ijtimoiy

jarayonlarning kechish qonuniyatlarini o'rganib chiqib, ularni maqsadga yo'naltiradilar va nazorat qilib turadilar.

Boshqarish maqsadida olib borilgan munosabatlarni boshqa ijtimoiy munosabatlardan, jumladan, ishlab chiqarish, axloq-odob, o'zaro muloqot va boshqalardan farqlash uchun ular faqat jamiyatni tartibga soluvchi munosabatlar ekanini anglash kerak. Ular boshqarilish jarayonining umumiy faoliyatidan kelib chiqib, jamiyatdagi mavjud qonuniyatlarga asoslanadilar.

Boshqaruv deb tegishli qonuniyatlar asosida (bu jarayonni optimallashtirish orqali) boshqariluvchi majmuani bir holatdan ma'lum bir boshqa maqsadga olib borish holatiga keltirishga aytiladi.

Ijtimoiy hayotni boshqarishni ilmiy asosda tashkil qilish uchun boshqariluvchining muayyan holati to'g'risida to'liq va ob'ektiv ma'lumotga ega bo'lish kerak.

Shuning uchun ham boshqarilish holatiga kelishdan oldin boshqaruv jarayonining ilmiy asoslangan loyihasi, undagi tamoyillar, qo'llaniladigan uslublar, boshqarilish bosqichlari va boshqa jabhalar ijodiy ishlab chiqilib, qog'ozga tushiriladi. Bunga **majmuani ilmiy boshqarish deyiladi.**

Boshqaruvning ilmiy jihatdan amalga oshirishda asosiy omillardan biri **boshqaruv jarayonini iqtisodiy** jihatdan asoslab berishdir. Bunga boshqariluvchi ob'ektni muayyan holatdan jamiyatga kerak bo'ladigan holatga o'tkazish jarayonida sarflanadigan kuch, mablag' va vaqtni hisoblab chiqish hamda ularni jalb qilish manbalarini aniqlash, bu jarayon amalga oshgandan keyin jamiyatga keladigan ijtimoiy va iqtisodiy samaralarni ko'rsatib berishi kerak. Buni **majmuani iqtisodiy boshqarish deyiladi.**

Ijtimoiy jarayonlarni boshqarish nazariyasining asosiy vazifalaridan biri boshqarishni tashkil qilish qonuniyatlarini aniqlab berishdir.

Boshqaruvni tashkil qilish organlari deganda, jamiyat hayotini boshqarish maqsadida birlashgan kishilar jamoasiga aytiladi. Ular tuzilishi jihatidan piramidasimon shaklga ega va bir-biriga bo'ysingan bosqichlardan iboratdir. **Boshqaruvning bu bosqichini ma'muriy boshqarish deyiladi.**

Ijtimoiy jarayonlarni boshqarishning maqsad va strategiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Arastu o'z vaqtida aytganidek, har doim va har joyda ezigulikka etishish ikki shartning bajarilishiga: 1) har qanday faoliyatning yakunidagi maqsadni to'g'ri belgilashga; 2) pirovard maqsadga erishish tadbiri va choralarini izlab topishga bog'liqdir.

Boshqaruvning maqsadi va ko'rsatkichlari o'zgarmas narsa emas, maqsad amalga oshishi bilan birga ular ham o'zgarib turadi.

Har qanday jamiyat uchun ijtimoiy jabhadan tashkil topadi, ular o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, birgalikda «**jamiyat hayoti**» degan kompleksni tashkil qiladi. Ular quyidagilardan iboratdir:

Siyosiy hayot. Jamiyatni boshqarish jarayonida «davlat» deb nomlangan va boshqarishning mas'uliyatini zimmasiga olgan, maxsus bilim va iqtidorga ega bo'lgan muayyan bir ijtimoiy guruhning boshqa barcha ijtimoiy guruhlar bilan,

ularni tinchlik va farovonlikka boshlash maqsadida, amalga oshiriladigan munosabatlari ichki siyosat deyiladi.

Demak, boshqaruvga aloqador mas'ul kishilar tinchlik va farovonlikka erishish mezonlarini va jamiyat taraqqiyotining boqiy qonuniyatlarini to'liq bilishlari va shu qonuniyatlar asosida o'z siyosatlarini shakllantirishlari shart.

Barcha ijtimoiy guruh vakillari, boshqacha qilib aytganda, butun fuqaro qayiqqa boshqarilayotganliklarini va unga erishishning yagona to'g'ri yo'li shu ekanligini yaxshi bilishlari shart. Shundagina ular siyosiy hayotda faol qatnasha oladilar. Shundagina demokratik jamiyatga erishish mumkin.

Iqtisodiy hayot. Inson boshqa mavjudodlardan o'zining bunyodkorlik faoliyati bilan ajralib turadi. U tinmay moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratadi. Bunday boyliklarni yaratishda mahsulot ishlab chiqarish, uni saqlash, savdo-sotiq va boshqa sohalar ishtirok etadilar.

Bu sohalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, jamiyat iqtisodiyotini tashkil qiladi.

Ijtimoiy hayot. Inson o'zini-o'zi namoyon qilishini ijtimoiy hayot jabxasi deyiladi. Bu jabxada kishi o'qiydi, dam oladi, fuqaro sifatida, shaxs sifatida, oila va millat a'zosi sifatida o'zini namoyon qiladi, hamda jamiyat ishlab chiqqan moddiy va ma'naviy boyliklardan foydalanadi.

Jamiyatning farovonligi – har bir jamiyat a'zosi o'zini to'la namoyon qila olish sharoiti bilan belgilanadi.

Siyosiy va iqtisodiy jabxalarning pirovard maqsadi va faoliyatning samaradorligi ijtimoiy faoliyatga to'liq sharoit yaratilganligida ko'rinadi. Demak, iqtisodni rivojlantirishda boshqaruv idoralari jamiyatni to'g'ri yo'ldan eltishni o'z faoliyatining asosiy mezonini qilib olishadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo xalqlari o'zining ijtimoiy hayotining ko'p qismini oilada o'tkazar ekanlar. Shundan kelib chiqib, fuqarolarning oilaviy sharoitlariga e'tiborni kuchaytirish lozim.

Ikkinchi navbatda ma'rifat sohasi turadi, chunki ma'rifat sohasida kishi ham ishchi, ham oila a'zosi, ijtimoiy guruh va millat sifatida shakllanadi va rivojlanadi.

Ma'rifat sohasiga e'tibor sust bo'lgan jamiyatda yaxshi mutaxassislar, bilimdon olimlar yetishib chiqishi qiyin.

Davlat iqtisodiy va ma'muriy boshqarishni to'liq o'z zimmasiga olgan bo'lsa, ijtimoiy sohani boshqarishda faqat iqtisodiy va ma'muriy ta'sir etish yo'li bilan ishtirok etadi.

Ilmiy boshqaruv. Bunda ta'lim-tarbiya sohasining avvalgi holati atroflicha tahlil qilinib, uning ko'rsatkichlari ijtimoiy buyurtmaning ko'rsatkichlariga muvofiq keladiganlari rivojlantiriladi, muvofiq kelmaydiganlari o'zgartiriladi. Bu vaqtda butun ta'lim-tarbiya jarayonining tizimi, uning bosqichlari, har bir bosqichda beriladigan bilimlar mazmuni, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullannuvchilarni ijtimoiy muxofazalashning ilmiy asoslangan loyihasi, bajarilishi shart bo'lgan ishlar, ularning ketma-ketligi va bajarilish muddatlari, boshqaruvni amalga oshiruvchi mutassaddilar va bu jarayonning tadbir choralari ishlab chiqiladi. Odatda bu ilmiy asoslangan loyiha bir necha variantlarda tuziladi.

Iqtisodiy boshqaruv. Bu bosqichda ta'lim-tarbiyani maqsadga mos holatga keltirish uchun boshqarish bosqichida rejalashtirilgan ishlarni bajarishga ketadigan sarf-harajatlar miqdori aniq hisoblanib, moliyaviy ta'minlanish manbalari hamda huquqiy asoslari ishlab chiqiladi.

Boshqaruv jarayonining muvaffaqiyatli kechishi ko'p jihatdan iqtisodiy boshqaruv bosqichining ilmiy asosda hal qilinishiga bog'liqdir. Iqtisodiy boshqaruv bosqichi to'g'ri hal qilinishi uchun bajariladigan ishga ish xaki to'g'ri belgilanishi, moliyaviy manbalari aniq va barqaror bo'lishi, hamda bu jarayonning barcha masalalari iqtisodiy qonuniyatlardan kelib chiqib bajarilishi zarur.

Ma'muriy boshqaruv bosqichi. Bu boshqaruvning eng so'nggi bosqichi bo'lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun boshqaruv modelini to'g'ri tuzib chiqish muhim ahamiyatga ega.

Bu uch bosqich o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, «boshqaruv» degan ijtimoiy hodisani tashkil qiladi.

Har qanday faoliyat sohasining, ayniqsa, ijtimoiy sohalarning, shu jumladan ma'rifat sohasi faoliyatining samaradorligiga erishishda uning ilmiy tadqiqot ishlarini tartibga keltirish va rivojlantirishdan boshlash kerak.

Talabalarni olingan bilimlarni hayotda qo'llay bilishga o'rgatish zarur.¹ Bunga quyidagilar kiradi: o'zini-o'zi boshqara olish; ijtimoiy talablarni ongli ravishda bajarish; siyosat, huquqshunoslik, iqtisodiyot, ekologiya va boshqa fanlardan olgan bilimlariga amalda rioya qilish, tabiat va jamiyatdagi voqealarni mustaqil tahlil qila bilish. Shunday holatga erishish kerakki, bilim kishining barcha harakat va faoliyatining asosi bo'lib qolsin.

Shaxsga ma'rifiy fikrlashni o'rgatish, umumiy ruxshunoslik qonuniyatlarini berish lozim. Chunki bugungi talaba ertaga ota-ona, rahbar, tarbiyachi bo'ladi. Undan tashqari, har qanday shaxs o'zi bilan muloqotda bo'lgan kishilarga ozmi-ko'pmi tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi.

Boshqarish tamoyillari bilan birga uning vazifalari ham mavjud. **Boshqarishning vazifasi** kishilarning sub'ektiv faoliyatini birinchi navbatda boshqarish sohasidagi faoliyatini ob'ektiv qonunlarning talablariga ana shu qonunlar belgilab beradigan progressiv tendensiyalarning talablariga muvofiqlashtirishdan iborat. Shu sababli iqtisodiy qonunlarning mohiyatini, ularni amal qilish sharoitini bilish xalq xo'jaligining hamma bosqichlarida ilmiy asosda boshqarishni tashkil etishning eng muhim omili hisoblanadi. Shunday ekan boshqarishning quyidagi vazifalari (funktsiyalari) amal qiladi: rejalashtirish, muvofiqlashtirish, ishlab chiqish, o'zgartirish kiritish, nazorat qilish.

Ma'lumki, birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida "Ta'lim to'g'risida"gi qonun qabul qilingan edi. Ushbu qonunning 10-moddasida ta'lim turlari bayon etilgan bo'lib, unda o'quv muassasasigacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, o'quv muassasasidan tashqari ta'lim kabilarni o'z ichiga olishi nazarda tutiladi.

1.M.Q.Pardayev. Iqtisodiy fanlarda pedagogic texnologiya: nazariya va amaliyot. T. "Iqtisodiyot". 2012.

Shunday ekan, ushbu ta'lim muassasalarini ham boshqarish nazardan chetda qolmaydi.

4.O'zbekiston Respublikasida oliy va o'rta maxsus ta'limini boshqarish tizimi

O'zbekistonda oliy va o'rta maxsus ta'limi beradigan maorif muassasalari davlat byudjeti hisobidan ta'minlab turiladi. Ularning kundalik faoliyatini tegishli vazirliklar va idoralar boshqarib boradi.

258 ta o'rta maxsus ta'limi o'quv yurtlari tarmoq prinsipi bo'yicha 22 ta vazirlik va idoraga qarashli bo'lib, bu xol yagona o'quv - metodik rahbarlikni va ta'minotni tashkil etishni qiyinlashtiradi. Ham iqtisodiy vazifalarni, ham ijtimoiy vazifalarni hal etish uchun o'rta maxsus ta'limi o'quv yurtlarini kengaytirishi rejalashtirish ham qiyin.

Respublikadagi 58 ta oliy o'quv yurti 12 ta vazirlik va idoraga qarashli bo'lib, ularning asosiylari Oliy o'quv yurti vazirligi (32 ta oliy o'quv yurti), Xalq ta'limi vazirligi (6 ta oliy o'quv yurti), Sog'liqni saqlash vazirligi (7 ta oliy o'quv yurti), Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi (4 ta oliy o'quv yurti) va Madaniyat vazirligi (3 ta oliy o'quv yurti) dir. Oliy o'quv yurtlarining maxsus o'quv yurtlari kabi turli vazirliklar va idoralarga bo'ysunishi yagona o'quv-metodik rahbarlik va ta'minotni tashkil etishga to'sqinlik qilmoqda.

Oliy o'quv yurtlarida Kengaytirilgan kengashlar oliy boshqaruv organi hisoblanadi. Bu kengashlar tarkibiga tashqi tashkilotlarning vakillari (mahalliy hokimiyat organlari, korxonalar, ilmiy tadqiqot institutlari vakillar) kirishi mumkin, lekin ular oliy o'quv yurtlari oldiga umumiy vazifalarini qo'yishda va ular faoliyati natijalariga baho berishda sanoat va intellektual rivojlangan mamlakatlar oliy o'quv yurtlarida bo'lgani kabi hal qiluvchi o'rin tutmaydi.

O'quv, ilmiy, tarbiyaviy masalalar, oliy o'quv muassasasi ichki faoliyatining o'zga masalalari bilan olimlar kengashi shug'ullanadi, bu kengashda tashkilotlar va talabalar vakillari yo'q.

Rektorni oliy o'quv yurtini tasarruf qiladigan vazirlikning taqsimotiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi tayinlaydi. Prorektorlar rektorning taqsimotiga muvofiq tegishli vazirlik tomonidan tayinlanadi.

O'rta maxsus o'quv yurtlarida pedagogik kengashlar boshqaruvining oliy organi hisoblanadi, talabalar vakillari 10 foizi kengashga kiradi. Pedagogik kengashlarga tashqi tashkilotlarning vakillari taklif etilishi mumkin, lekin ular hal qiluvchi ovozga ega bo'lmaydi.

O'rta maxsus bilim yurti direktori unga rahbarlik qiladigan vazirlik yoki idora tomonidan tayinlanadi.

O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'limini boshqarish tizimi davlat tizimi qatoriga kiradi. Maxsus ta'limini boshqarishning barcha darajadagi organlarida va o'quv yurtlarida bu jarayonga malakali mutaxassislar tayyorlash va ta'limni rivojlantirishdan manfaatdor bo'lgan tashqi tashkilotlar (mahalliy hokimiyat organlari, savdo-sanoat doiralari, jamoat tashkilotlari va jamg'armalar) vakillari kirmaydi. Moliyaviy va moddiy ta'minot jihatidan qaraganda, ta'limni

boshqarishga mahalliy hokimiyat organlari va savdo-sanoat doiralari vakillarini jalb etish ayniqsa muhimdir.

5. Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.

Oliy va o'rta hunar ta'limini boshqarish tizimining sifat jihatidan yangi darajasi an'analarini, boy tarixiy va ma'naviy merosni hisobga olgan holda sanoat va intellektual rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslanishi lozim. Ta'limni boshqarish tizimi shakli va mazmuni jihatidan davlat-jamoatchilik tusida bo'lishi kerak.

Hunar ta'limini boshqarish tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari:

- oliy va o'rta hunar ta'limi va o'quv yurtlarini boshqarish tizimiga davlat - jamoat tusini berish;

- oliy va o'rta hunar ta'limini boshqarish tizimini mahalliyashtirish;

- oliy va o'rta hunar ta'limi o'quv yurtlarini boshqarishning tashqi tashkilotlar: mahalliy hokimiyat organlari, tadbirkorlar doiralari (mutaxassislariga buyurtma beruvchilar), jamoat tashkilotlari va jamg'armalar vakillari o'z ichiga oladigan ma'muriy kengashlar tarzidagi oliy boshqaruv organlarini barpo etish;

- o'quv-metodik, moliyaviy va tashkiliy masalalarni hal etishda oliy o'quv yurtlari muxtoriyatini kengaytirish;

- ta'lim, ilm-fan ishlab chiqarishni birlashtirish asosida yirik o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish komplekslari (birlashmalari)ni boshqarishning samarali shakllarini barpo etish;

Kutiladigan natijalar:

- oliy va o'rta hunar ta'limini boshqarishning puxta va samarali davlat-jamoat tizimini barpo etish;

- tashkiliy, moddiy va moliyaviy masalalarni hal etishga mahalliy hokimiyat hamda tadbirkordar doiralarini jalb etish;

- oliy o'quv yurtlariga muxtoriyat berish.

«Hunar ta'limini boshqarish tizimi» dasturini amalga oshirishga doir tadbirlar

	Tadbirlar	Bajarish muddati	Asosiy (mas'ul) ijrochilar
1	O'zbekiston Respublikasi xukumati koshida davlatning ta'lim sohasidagi siyosatini va uni rivojlantirish strategiyasini belgilab beradigan jamoat organi (ilmiy-texnika ziyolilari, akademiklar va tadbirkorlar doiralari, madaniyat va san'at arboblari vakillaridan) ni tuzish	1998	Davlat hokimiyat va boshqaruv organlari, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (OO'MTV), Xalq ta'limi vazirligi (XTV), Sog'likni saqlash, Madaniyat ishlari, Qishloq va suv xo'jaligi vazirlik-lari.
2	Oliy o'quv yurtlarini boshqarishning oliy organi sifatida shafelik (ma'muriy) kengashlari to'g'risidagi nizomini ishlab chiqish, mazkur nizomni amalga oshirish.	1997 1998-2005	OO'MTV, XTV, Sog'likni saqlash, Madaniyat ishlari, Qishlok va suv xo'jaligi vazirliklari.
3	Oliy va o'rta hunar ta'limini boshqarish tizimini mahalliyashtirishga doir takliflarni ishlab chiqish. Takliflarni amalga oshirish.	1997 1998-2005	XTV, OO'MTV
4	Ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarishni birlashtirish asosida o'quv-ilmiy ishlab chiqarish komplekslari (birlashmalari) ni boshqarish organlari to'g'risidagi nizomni ishlab	1997	XTV, OO'MTV, Fan va texnika davlat kumitasi, vazirliklar va idoralar,
5	O'quv-uslubiy, tashkiliy va moliyaviy masalalarda keng muxtoriyatga ega bo'lgan oliy o'quv yurti to'g'risidagi nizomni ishlab chiqish.	1997	XTV, OO'MTV

Yuqorida bildirilgan mulohazalarga tayanib quyidagi xulosalarga kelimiz:

1. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi davlat siyosatining mazmuni Respublika ta'limi taraqqiyotini yuqori bosqichlarga ko'tarish, uni eng ilg'or xorijiy mamlakatlar ta'limi darajasiga, jahon yangi pedagogik texnologiyalarni olib kirish asosida barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir. Ushbu mazmun ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillarida yanada yorqin namoyon bo'ladi.

2. Ta'lim tizimi deb muayyan jamiyatda ijtimoiy-tarixiy jarayonda tarkib topgan, ma'lum tamoyillar asosida boshqariladigan hamda bir-biri bilan bog'langan barcha tipdagi o'quv-tarbiya muassasalari yig'indisiga aytiladi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimi doirasida davlat va nodavlat ta'lim

muassasalari, ilmiy-pedagogik muassasalar hamda ta'lim sohasidagi boshqaruv organlari, shuningdek, ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlar faoliyat olib boradilar. Respublikada ta'lim rasmda ko'rsatilgan bosqichlarda olib boriladi.

3. Ta'lim tizimini boshqarish pedagogika fanining muhim tarmog'i bo'lib, O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim tizimi organlari va ularning vazifalari, ish faoliyati mazmuni va metodlarini belgilab beradi, shuningdek, ta'lim muassasalariga rahbarlik qilish tizimini asoslaydi.

Qisqacha xulosa

Umuman olganda, ta'lim tizimini boshqarishda umumiy rahbarlikni asosan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi olib boradi va shu bilan birgalikda o'z vakolatlarga egadir. Bundan tashqari, ta'lim tizimini boshqarishda ta'lim muassasalarining metodik birlashmalari, metodik birlashmalarning bo'limlari o'z faoliyatlarini olib boradilar.

Test topshiriqlari

1.Oliy ta'lim bosqichlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) magistratura, aspirantura ;
- B) bakalavriat, magistratura;
- C) doktorantura, magistratura;
- D) ilmiy tadqiqotchi, magistratura aspirantura, bakalavriat, doktorantura;

2.Ta'lim turi qanday boshqariladi?

- A) Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan;
- B) Xalq ta'limi vazirligi tomonidan;
- C) Vazirlar Mahkamasi tomonidan;
- D) Ta'limga rahbarlik qiluvchi davlat tashkilotlari tomonidan.

3. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limining bosqichlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan.

- A) bakalavriat, kasb-hunar kolleji.
- B) bakalavriat va magistratura.
- C) akademik litsey va kasb-hunar kolleji.
- D) akademik litsey, magistratura.

4.Ta'limning qaysi turlari majburiy hisoblanadi?

- A) o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim.
- B) oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim.
- C) maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim.
- D) maktabdan tashqari ta'lim, umumiy o'rta ta'lim.

5. O'quv dasturida nimalar ko'rsatilgan?

- A) o'quv yilining strukturasi
- B) o'quv predmetiga (fanga) ajratilgan haftalik soatlar (darslar) miqdori
- C) O'quv shaxsini tarbiyalash maqsadi va vazifalari
- D) Har bir o'quv predmetining (fanning) mazmuni, o'quv yil lari bo'yicha programma materiallarining (fanning) mazmuni va mavzularining taxminiy soatlari

6. DTSning vazifalari:

- A) Ta'lim mazmuniga qo'yiladigan majburiy minimal darajani belgilash
- B) Ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarli darajasini belgilash
- C) Ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan malaka talablarini belgilash

D) Javoblarning barchasi to'g'ri

7. Qanday ta'lim turlari uchun DTS joriy etiladi?

- A) Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim
- B) Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim
- C) Umumiy o'rta, maktabdan tashqari ta'lim, oliy ta'lim
- D) Ta'lim turlarining barchasi uchun

8. DTSni tayyorlash qanday ta'lim muassasalari uchun majburiy?

- A) Davlat ta'lim muassasalari uchun
- B) Nodavlat ta'lim muassasalari uchun
- C) O'zbekiston Respublikasidagi barcha ta'lim muassasalari uchun
- D) Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tasarrufidagi ta'lim muassasalari uchun

9. Majburiy standartli tekshiruv ishlari qaysi nazorat tarkibiga kiradi?

- A) Oraliq nazorat B) Maxsus nazorat C) Joriy nazorat
- D) Bosqichii nazorat

10. Ta'limning qanday turlari uchun Davlat talablari (DT) joriy etiladi?

- A) Maktabgacha, maktabdan tashqari, oliy o'quv yurtidan keyingi, malaka oshirish va qayta tayyorlash
- B) Ta'lim turlarining barchasi uchun
- C) Maktabgacha, malaka oshirish va qayta tayyorlash
- D) Faqat malaka oshirish va qayta tayyorlash

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. Rashidov H.F. va boshqalar. "Kasbiy pedagogika" blokini o'qitish metodikasi. /O'quv-uslubiy qo'llanma. –T.: UQTI, 2007. – 200 b.

2. Tojiboyeva D., Xo'jayev N. Iqtisodiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: «Fan va texnologiya», 2008. – 255 b.

3. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma.- T.: «Fan va texnologiya», 2007. – 511 b.

4. Xo'jaev N. va boshqalar "Pedagogika asoslari" 2003 yil.

5. Xo'jaev N. va boshqalar "Ta'lim nazariyasi" 2003 yil.

6. E.N. Pronina, V.V.Lukashevich. "Psixologiya i pedagogika". Uchebnik dlya studentov VUZov. Izdatelstvo «Elit», Moskva 2004.

7. Mavlankulov M. "Bank tizimida boshqaruv nazorati" Bitiruv malkaviy ishi. 2005 yil □ 45-bet.

8. www.ppf.uni.udm.ru

9. www.talant.spb.ruG'wald.html

10. www.gov.uz

11. <http://www.edu.uz>

TEST SAVOLLARI

1. «Didaktika» soʻzi qanday maʼnoni bildiradi?

- A. “Didaktika” soʻzi yunoncha “Didasko” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, «taʼlim beruvchi» degan maʼnoni bildiradi.
- B. “Didaktika” soʻzi grekcha “Didasko” soʻzidan kelib, «tarbiyalayman» degan maʼnoni bildiradi.
- C. “Didaktika” soʻzi grekcha “Didasko” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, «oʻqitish, oʻrgatish» degan maʼnoni bildiradi.
- D. “Didaktika” soʻzi grekcha “Didasko” soʻzidan olingan boʻlib, «shakllantirish» degan maʼnoni bildiradi.

2. Taʼlimning mazmuni qanday manbalarda aks ettiriladi?

- A. Taʼlimning mazmuni oʻquv materiallarida aks ettiriladi.
- B. Barcha javob toʻgʻri.
- C. Taʼlimning mazmuni: oʻquv rejalarida, dasturlarda va darsliklarda aks ettiriladi.
- D. Taʼlimning mazmuni darsliklarda aks ettiriladi.

3. Oliy taʼlim necha bosqichdan iborat?

- A. 2 B. 5 C. 3 D. 7

4. Oliy maʼlumot haqida davlat hujjati nima?

- A. Bitiruvchilarga beriladigan rasmiy hujjat
- B. Taʼlim standartlarini bajarganlik toʻgʻrisida hujjat
- C. Olingan akademik darajaga muvofiq ishlash huquqini beruvchi hujjat
- D. Toʻgʻri javob yoʻq

5. Oʻquv fan dasturi deganda nimani tushunasiz?

- A. Taʼlim mazmuni uning talabalar tomonidan oʻzlashtirilishining eng makboʻl usullari, axborot manbalari koʻrsatilgan meʼyoriy hujjat
- B. Bakalavr yoki magistr oʻzlashtirishi lozim boʻlgan mavzular roʻyxati
- C. Faqat nazariy bilimlar mavzulari roʻyxati
- D. Faqat amaliy bilimlar, laboratoriya ishlari mavzulari roʻyxati

6. Umumiy oʻrta taʼlim bosqichlarini ayting?

- A. Boshlangich taʼlim (1-4 sinflar), umumiy oʻrta taʼlim (1-9 sinflar)
- B. Boshlangich taʼlim (1-4 sinflar) tayanch oʻquv muassasasi.
- C. Boshlangich taʼlim (1-4 sinflar) oʻquv muassasasi -litsey.
- D. Boshlangich taʼlim (1-4 sinflar) oʻquv muassasasi- gimnaziya.

7. Kadrlar tayyorlash Milliy dastoʻrini ruyobga chiqarishning birinchi bosqichi kaysi yillarga muljallangan?

- A. 1997-2000 yillar B. 1996-2000 yillar C. 1997-2001 yillar
- D. 1998-2001 yillar

8. Kadrlar tayyorlash Milliy dastoʻrini ruyobga chiqarishning ikkinchi bosqichi kaysi yillarga muljallangan?

- A. 2001-2005 yillar
- B. 2000-2005 yillar
- C. 1999-2004 yillar

D 2001-2006 yillar

9. Kadrlar tayyorlash Milliy dasto‘rini ruyobga chiqarishning uchinchi bosqichi kaysi yillarga muljallangan?

A. 2005 va undan keyingi yillar

B. 2004 va undan keyingi yillar

C. 2005-2010 yillar

D 2006 va undan keyingi yillar

10. Uzluksiz ta’limning faoliyat ko’rsatish prinsiplari nimalardan iborat?

A. Ta’limning ustivorligi, demokratlashuvi, insonparvarlashuvi, ijtimoiylashuvi, milliy yo’naltirilganligi, uning tarbiya bilan uzviy bog‘likligi.

B. Uzluksiz ta’limning ijtimoiylashuvi, uning tarbiya bilan uzviy bog‘likligi.

C. Ta’limning tarbiya bilan uzviy bog‘likligi, milliy yo’naltirilganligi.

D Uzluksiz ta’limning demokratlashuvi, ustivorligi va milliy yo’naltirilganligi.

11. O‘quv muassasasigacha ta’lim bu-

A. SHaxs 6-7 yoshga etguncha davlat va nodavlat o‘quv muassasasigacha tarbiya muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi

B. SHaxs 6-7 yoshga etguncha, davlat muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi

C. SHaxs 7 yoshga etguncha oilalarda hamda shaxslar bog‘chalarida va shaxslar uylarida amal oshiriladi

D. SHaxs 6-7 yoshga etguncha davlat o‘quv muassasasigacha tarbiya muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi

12. Umumiy o‘rta ta’lim: bu

A. Tayanch o‘quv muassasasi va o‘quv muassasasi-litsey.

B. Tukkiz yillik majburiy ta’lim

D. Tayanch o‘quv muassasasi va o‘quv muassasasi-gimnaziya.

D Boshlangich ta’lim va o‘quv muassasasi-gimnaziya.

13. O‘rta- maxsus, kasb-hunar ta’limi: bu...

A. Umumiy o‘rta ta’lim negizida o‘qish muddati 3 yil bo‘lgan majburiy ta’lim

B. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida amalga oshiriladi.

C. Tayanch o‘quv muassasasi ta’lim negizida va maxsus o‘rta o‘quv muassasalarida amalga oshiriladi

D. O‘quv muassasasi-gimnaziya ta’lim negizida va maxsus o‘rta o‘quv muassasalarida amalga oshiriladi.

14. O‘zbekiston Respublikasida nechta ta’lim tizimi mavjud?

A. 1 B. 2 C. 3 D. 4

15. «Ustoz» respublika jamgarmasi qachon tashkil etilgan?

A. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 30 dekabrda 576-karoriga asosan

B. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 31 dekabrda Farmoniga asosan

C. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 11 martdagi 109-karoriga asosan

D. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 13 maydagi 203 -karoriga asosan

16. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ning maqsadi nimadan iborat?

A. SHaxsni hayotga tayyorlash

B. Kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash.

C. Ta'lim sohasini tubdan islox qilish.

D. Barcha javoblar to'g'ri

17. Uzlüksiz ta'lim tizimini afzalligi nimada?

A. Ta'lim tizimida o'zlash yo'qligida

B. Takrorlanish yo'qligida

C. To'g'ri javob A va V

D. Barcha javoblar to'g'ri

18. Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari nimalardan iborat?

A. SHaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish

B. Fan, ishlab chiqarish, uzluksiz ta'lim

C. SHaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan,

D. Barcha javoblar to'g'ri

19. Bilim bilan bilishning farqi nimada?

A. Bilim-bu-jarayon, bilish shu jarayonning mahsuli

B. Bilim birlamchi, bilish ikkilamchi

C. Bilimning hosilasi bilish

D. Barcha javoblar to'g'ri

20. Oliy ta'lim qanday bosqichlardan iborat?

A. Bakalavriat va magistraturadan

B. Bakalavriat va magistratura va aspiraturadan

C. Bakalavriat va magistratura, aspiratura va ad'yunaturadan

D. To'g'ri javob yo'q.

21. Bakalavriat nima?

A. Magistraturaga kiruvchilarni tayyorlaydigan bosqich

B. umumiy o'rta ta'lim negizida oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha chukur bilimlar beradigan oliy ta'lim

C. O'rta-maxsus. Kasb-hunar ta'limi negizida oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha fundamental bilimlar beradigan, o'qish muddati turt yildan kam bo'lmagan tayanch oliy ta'lim.

D. Diplom va kukrak nishonli oliy ma'lumot egasini tayyorlovchi ta'lim turi

22. Bakalavr, magistr nima?

A. Ilmiy daraja va unvonga ega kadrlar

B. Oliy ta'limning tegishli bosqichiga muvofiq dasturlarni muvaffakiyatli o'zlashtirgan shaxslarga beriladigan akademik darajalar

C. Ilmiy va pedagogik mahorati mukammal shaxslar

D Mehnat bozorida eng kadrli mutaxassislar

23. Sizningcha talaba o'zlashtirish bilan bog'lik ogir vaziyatdan qanday chiqishi lozim?

- A. Mukammal bilim evaziga
- B. Tinimsiz mehnat evaziga
- C. Hayotiy qiziqiy evaziga
- D. Yuksak tarbiya evaziga.

24. Talabalar bilimini yakuniy baholashda yozma ishlar necha so'zdan iborat bo'lishi talab etiladi?

- A. 1200 dan kam emas
- B. 2000 dan kam emas
- C. 2200 dan kam emas
- D. 2500 dan kam emas

25. Pedagogik texnologiya so'z birikmasi nimani anglatadi?

- A. O'quv predmeti bo'yicha metodik ishlanma
- B. Maqsadga erishish usullari
- C. O'quv jarayoni moduli
- D. O'quv jarayonining me'yoriy standarti

26. O'zbekiston oliy o'quv muassasasi tizimida nechta oliy o'quv yurtlari faoliyat ko'rsatadi?

- A. 58 B. 56 C. 54 D. 52

27. O'zbekiston oliy o'quv muassasasi tizimida nechta universitet faoliyat ko'rsatadi?

- A. 16 B. 14 C. 12 D. 10

28. O'zbekiston oliy o'quv muassasasi tizimida nechta institut faoliyat ko'rsatadi?

- A. 42 B. 40 C. 38 D. 36

29. Boshqarish madaniyati nima bilan belgilanadi?

- A. Barcha javoblar to'g'ri
- B. Rahbarning ma'naviy etukligi, siyosiy madaniyati va malaka darajasi bilan

C. Rahbarning tashkilotchilik qobiliyati, halolligi va mehnatsevarligi bilan.

- D. Rahbarning bilim saviyasi, xodimlarga bo'lgan munosabati va intizomi bilan

30. Boshqarishning iqtisodiy metodlari.....

- A. Iqtisodiy manfaatlardan foydalanishga asoslanadi.
- B. Buyruklar, farmoyishlar va qo'llanmalar chiqarish
- C. Kadrlarni to'g'ri tanlashga asoslanadi
- D. Boshqarish apparatining muayyan tuzilmasini tuzishga asoslanadi.

31. Boshqarishning tashkiliy-ma'muriy metodlari...

- A. Har bir boshqaruv buginining funksiyalarini belgilashga asoslanadi
- B. Jamoa manfaatlaridan foydalanishga asoslanadi
- C. Umumjamiyat manfaatlaridan foydalanishga asoslanadi
- D. SHaxsiy manfaatlardan foydalanishga asoslanadi.

32. «Milliy mafkura» deganda nimani tushunasiz?

A. Odamlarning dunyoqarashi va mentalitetiga asoslangan, xalq kelajagini ko'zlagan va unga xizmat qiladigan g'oyalar majmui.

B. YAngi tashkil topgan ijtimoiy harakat.

C. O'zining maqsadiga ega biror siyosiy partiya

D. Zamonaviy taraqqiyot yo'li.

33. Yoshlarning intellektual kamoloti nimaga bog'lik?

A. Ma'naviy o'zini-o'zi anglash, kelajakka ishonish, milliy mafkurani bilishga

B. Ota-onani e'zozlash, kattalarni xurmat qilishga.

C. Sport bilan shug'ullannish, musobakalarga katnashishga.

D. Erkin fikrlash, o'z fikrini himoya qilishga.

34. Shaxs xususiyatlarining shakllanishiga qanday omillar ta'sir qiladi?

A. Irsiy, psixofiziologik omillar va shaxsning bilim darajasi

B. kat'iyatlilik va prinsipiiallik

C. Tashki ta'sirlarga beriluvchanlik

D. Qoidalarga bo'ysunmaslik

35. Shaxsning to'g'ri shakllanishi uchun qanday omillar zarur?

A. Mafkuraviy faoliyat, oila va o'quv muassasasi tarbiyasi, jamiyatdagi faoliyati

B. Oiladagi tarbiya, atrof-muxit ta'siri

C. Jamoa ishlaridagi ta'siri

D. Sport, san'at, mehnat faoliyati

36. «Ma'naviy barkamol inson» deganda qanday odamni tushunasiz?

A. Ma'naviy, milliy va umuminsoniy kadriyatlarni chukur egallagan va unga amal kilgan, o'z kasbining fidoiysi bo'lgan ziyoli shaxsni

B. Adabiyot, san'at, falsafa, huquqqa doir chukur bilimga ega bo'lgan kishini

C. Diniy bilimlarni chukur o'zlashtirgan shaxsni

D. O'z kasbini yaxshi egallagan, ma'naviy jihatdan etuk shaxsni.

37. «Milliy ma'naviy kadriyatlar» deganda nimani tushunasiz?

A. Muayyan millatga tegishli bo'lgan barcha barcha (axloqiy, diniy, badiiy, moddiy, siyosiy) ma'naviy merosni.

B. O'zbek millatiga tegishli barcha ogzaki va yozma badiiy, ilmiy, falsafiy ta'limotlarni.

C. Faqat bir millat tomonidan yaratilgan, avloddan-avlodga utib kelayotgan barcha moddiy merosni.

D. Axloq-odob, siyosat, falsafa sohasida yaratilgan milliy ma'naviy kadriyatlarni.

38. «Milliy ong» nima?

A. Faqat biror millatga xos bo'lgan milliy ruxiyat, kayfiyat, tuygular, qarashlar, nazariyalar va g'oyalar majmuasi.

B. Muayyan millatning ilg'or kishilari tomonidan ishlab chiqilib, ushbu millat kishilari o'rtasida yoyilgan ijtimoiy-siyosiy qarashlar

C. Biror bir millatga tegishli bo'lgan ong.
D. millatning ravnaki uchun xizmat qiladigan, uning mustaqilligini ta'minlovchi g'oyalar.

39. «Ilmiy boshqaruvning otasi» unvonini olgan mo'tafakkir....

A. A.Fayol B. D.Makregor C. G.Emmeron D. P.Sofokl

40. Uzlaksiz ta'lim tizimi necha turdan iborat?

A. 7 ta B. 6ta C. 8 ta D. 5ta

41. Talabaning fan bo'yicha o'zlashtirishini baholash turlari

A. Joriy baholash, oralik baholash, yakuniy baholash

B. Ogzaki va yozma bitiruv

C. Oralik va yakuniy

D. Joriy va yakuniy

42.O'zbekistonda pedagogik tafakkur va ta'lim-tarbiya taraqqiyoti tarixini shartli ravishda necha davrga bo'lish mumkin?

A. 6 davrga; B. 4 davrga; C. 3 davrga; D. 2 davrga;

43. Amir Temurning tugilgan yili, oyi, kuni kaysi bandda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. 1236 yil 17 may

B 1336 yil 9 aprel

C. 1336 yil 19 aprel

D. 1300 yil 29 aprel

44. «Amir Temur ordeni qachon ta'sis etilgan?

A. 1996 yil 26 aprelda;

B 1992 yil 24 aprelda;

C. 1997 yil 10 mayda;

D. 1998 yil 21 dekabrda;

45. Alisher Navoiy 550 yilligi kaysi yili nishonlangan?

A. 1992 yilda; B. 1993 yilda; C. 1991 yilda; D. 1994 yilda;

47. Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» dostoni necha baytdan iborat?

A. 100 ta baytdan;

B. 100 ming baytdan;

C. 10 ming baytdan;

D. 500 baytdan;

49. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti qachon va kim tomonidan ta'sis etilgan?

A. 1991 yil 12 aprelda adabiyotshunoslar tomonidan;

B. 1989 yil 13 sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tomonidan;

C. 1996 yil 9 aprelda Vazirlar Mahkamasi tomonidan;

D. 1990 yil 20 sentyabrda O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tomonidan;

50.“Jadid” so'zining ma'nosi:

A. “Jadid” so'zi arabcha so'z bo'lib,”yangi” degan ma'noni bildiradi;

B. “Jadid” so'zi lotincha so'z bo'lib,”yuksalish” degan ma'noni bildiradi;

C. “Jadid” so'zi grekcha so'z bo'lib, “yangilik” degan ma'noni bildiradi;

- 55. Birinchi marta jadidchilik kaerda paydo bo'ldi?**
A) Toshkentda; B) Rossiyada; C) Krimda.
- 56. Abdurauf Fitrat qachon va kaerda tavallud topgan?**
A) 1886 yil Buxoro shaxrida;
B) 1890 yil kukon shaxrida;
C) 1902 yil Toshkent shaxrida;
- 59. Abdulla Avloniy qachon va kaerda o'zining yangi usuldagi o'quv muassasasiini ochdi?**
A) 1907 yilda Toshkentning "Mirobod" mahallasida;
B) 1903 yilda Fargonada "Tegirmonchi" mahallasida;
C) 1908 yilda Namanganda "Oktepa" mahallasida;
- 60. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asari qachon yozilgan?**
A) 1901 yilda; B) 1900 yilda; C) 1902. yilda
- 61. Abdurauf Fitratning ijodiy va ijtimoiy faoliyatining ikkinchi davri kaysi yillarni o'z ichiga oladi?**
A) 1918-1924 yillarni; B) 1910-1921 yillarni; C) 1925-1926 yillarni;
- 62. «Pedagogika» fanining asoschisi deb kimni tan olingan?**
A. YA.A. Komenskiy B. Suxomlenskiy
C. Alisher Navoiy D. Forobiy
- 63. Tarbiya jarayonining asosiy vazifasi nimalardan iborat?**
A. **Tarbiyaning asosiy vazifasi** - yosh avlodni xalqning hayotini yaxshilashga, Vatanining gullab-yashnashiga sarflashni biladigan, istaydigan a'zolari qilib tayyorlashdir.
B. **Tarbiyaning asosiy vazifasi** - yoshlarni vatanparvar, mard, jasur, irodali shaxs qilib shakllantirishdan iborat.
C. Barcha javoblar to'g'ri
D. **Tarbiyaning asosiy vazifasi** - bilim va ko'nikmalarni egallashni tarbiyalash
- 64. Shaxsni shakllanishida ta'sir etuvchi asosiy omillar kaysilar?**
A. Faoliyat, biologik omillar, ijtimoiy omillar
B. Muxit, jamoa tashkilotlari
C. Irsiyat, oila
D. Barcha javoblar to'g'ri
- 65. «Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot -yo xaloqat, yo saodat, yo faloqat masalasidir».**
Yuqoridagi fikrlar kimning fikrlari?
A. Alisher Navoiy B. Amir Temur C. Abdulla Avloniy D. Abu ali ibn Sino
- 66. Tarbiya jarayonining tamoyillari kaysi bandeda to'g'ri ko'rsatilgan?**
A. tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi;
B. tarbiyaning hayot, mehnat bilan O'zbekistonimizning mustaqilligi, gullab-yashnashi yo'lida kilinayotgan fidoyi ishlar bilan bog'lanishi;
C. shaxsni jamoada, jamoa orkali tarbiyalash;
D. Barcha javoblar to'g'ri

67. Tarbiya jarayonining umumiy usullari kaysilar.

- A. Ijtimoiy ongini, axloqni shakllantirish usuli.
- B. To'g'ri javob A,S,D.
- C. Ragbatlantirish usuli.
- D. O'zini-o'zi tarbiyalash.

68. Pedagogik muxit deganda nimani tushunasiz?

- A. Pedagogik muhit- pedagogik maqsadlarga muvofiq ravishda maxsus tuzilgan shaxslararo munosabatlar tizimidir.
- B. Pedagogik muhit-dars jarayonidir
- C. Pedagogik muhit -pedagog va talaba o'rtasidagi munosabatlar yig'indisi
- D. Pedagogik muhit-shaxslararo munosabatlar tizimidir.

69. Pedagogik faoliyat tushunchasiga ta'rif bering?

- A. Tarbiyachining ilmiy ishlar olib borishi
- B. Tarbiya jarayonini tashkil etish
- C. Pedagogik faoliyat - estetik, axloqiy, siyosiy va iqtisodiy maqsadga muvofiq ravishda yosh avlodni hayotga tayyorlashning aylan o'ylab ko'rilgan, katta yoshdagilarning ijtimoiy zarur bo'lgan mehnatining o'ziga xos turidir.
- D. Bevosita pedagog va talabaning faoliyati.

70. Sharq pedagogikasi namoyondalari nomlari keltirilgan qatorni ko'rsating?

- A. Al-Xorazmiy, Abu Ali Ibn Sino, Forobiy
- B. Abu-Rayxon Beruniy, YA.A.Komenskiy, Alisher Navoiy
- C. Abduraxmon Jomiy, Suxomlenskiy, Forobiy
- D. Barcha javoblar to'g'ri

71. Ma'lumot nima?

A. **Ma'lumot** - o'qitish jarayoni va uning natijasi hisoblanib talabada bilim, iktidor va ko'nikmalarning o'zlashtirilganligini, bilim qobiliyati usganligi va ular asosida ilmiy dunyoqarash, shaxsiy sifatlar shakllanganligin, ularning ijobiy kuchlari va qobiliyatlarining kay darajada rivojlanligini anglatadi.

B. **Ma'lumot** - ma'lum maqsadga yo'naltirilgan, rejali ravishda amalga oshiriladigan pedagog-talaba-pedagog muloqoti bo'lib, uning natijasida talabada ma'lumot, tarbiya va umumiy shakllanish, rivojlanish amalga oshadi.

C. **Ma'lumot** - Odamlarning ma'lumoti faqat ta'limninggina natijasi bo'lib qolmay, balki ota-ona va oila tarbiyasi o'zini-o'zi tarbiyalash va ommaviy axborot vositalarining (kino, radio, zangori ekran va xakozo) ta'sirida amalga oshiriladi.

- D. Barcha javoblar to'g'ri

72. Huquqiy tarbiya deganda nimani tushunasiz?

- A. Huquqiy tarbiya - huquqiy madaniyatni, talabalarda qonunga bo'ysunuvchanlik xatti-harakatini shakllantirish.
- B. Huquqiy tarbiya - akliy jihatdan shakllantirish
- C. Huquqiy tarbiya - tabiatga bo'lgan munosabatni shakllantirish
- D. Huquqiy tarbiya - tabiat, jamiyat qonunlariga bo'lgan munosabatni tarbiyalash

73. Ta'lim nima?

- A. Ta'lim - o'quv jarayoni.
- B. Ta'lim - ma'lum maqsadga yo'naltirilgan, rejali ravishda amalga oshiriladigan pedagog-talaba-pedagog muloqotidir
- C. Ta'lim - o'quv faoliyati natijasi
- D. Ta'lim - pedagog va talabaning o'zaro muloqoti

74. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonuni qachon qabul kilingan?

- A. 1999 yil 11 aprel
- B. 1991 yil 29 avgust
- C. 2000 yil 29 mart
- D. 2001 yil 29 avgust

75. «Texnologiya» so'zining lug'aviy ma'nosi.

- A. «Texne»-texnika, «logos»-ta'limot
- B. Texnologiya - ishlab chiqarish usuli.
- C. «Texne»-mahorat, san'at, «logos»-tushuncha, ta'limot.
- D. Buyumni tayyorlash jarayoni.

76. Pedagogik texnologiya tushunchasi ta'lim tajribasida necha darajada qo'llaniladi?

- A. 1 darajada - psixologik darajada.
- B. 3 darajada- umumpedagogik darajada, kisman pedagogik darajada.
- C. 2 darajada - qonuniy darajada, noqonuniy darajada.
- D. Xech qanday darajada qo'llanilmaydi.

77. «Texnologiya» tushunchasining ta'rifi.

- A. Texnologiya - ishlab chiqarish jarayoni.
- B. Texnologiya - tayyor mahsulot olish usuli.
- C. Texnologiya - buyumni tayyorlash metodlari majmui.
- D. Texnologiya - tayyor mahsulot olish uchun ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlar majmui.

78. «Pedagogik texnologiya» tushunchasiga YUNESKO ning ta'rifini ko'rsating.

- A. Pedagogik texnologiya - amaliyotga joriy etish mumkin bo'lgan ma'lum pedagogik tizimning loyihasidir.
- B. Pedagogik texnologiya - ta'lim tarbiyadan ko'zlangan maqsadga erishish uchun qo'llaniladigan vositalar, usullar majmui.
- C. Pedagogik texnologiya - oldindan belgilangan, loyihalashtirilgan o'quv-tarbiya jarayonini izchil amalga oshirishdir.
- D. Pedagogik texnologiya - bu, ta'lim shakllarini kulaylashtirish maqsadida texnik vositalar, inson salohiyati, hamda ularni o'zaro ta'sirini inobatga olib, o'qitish va bilim o'zlashtirishning barcha jarayonlarini belgilash, yaratish va qo'llashning tizimli metodidir.

79. Texnologik harita nima?

- A. Jarayonni bosqichma-bosqich usulda ifodalash, bunda makbo'l vositalar ko'rsatiladi.

- B. Pedagogik bilimlarni amaliyotda qo'llash.
- C. Utiladigan mavzularni rejalari.
- D. Noan'anaviy darslarni rejalari.

80. «Fikrlar hujumi» usuli qanday usul?

- A. Fikrlarni to'g'ri ifodalash.
- B. Katta mikdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni bir xil fikrlash inersiyasidan holi qilish, ijodiy vazifalarini echish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni echish
- C. YAngi pedagogik texnologiyalarni o'qitish jarayonida fikrlar majmuasini etkazib berish.
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

81. Ta'lim - tarbiyaga an'anaviy yondashuv bu--

- A. Kadrlar tayyorlash va ta'lim tizimidagi o'quv-tarbiya ishlari sohasidagi muammolarni echish.
- B. O'quv-uslubiy adabiyotlar majmualarini, yangi pedagogik texnologiyalarni yaratish va amaliyotga joriy etish.
- C. Pedagog ma'lum axborotni talabaga gapirib berishi, talaba esa bu bilimni xotirada saqlashi va bu bilimni uning xotirasidaligini imtihonda savol berib bilish.
- D. A va V javoblar to'g'ri.

82. Texnologik jadval nima?

- A. Texnologik jarayonning shartli tasviri, uning alohida funksional elementlariga bo'linishi va ular o'rtasidagi mantiqiy aloqalarning belgilanishi.
- B. Jarayonni bosqichma-bosqich ifodalash.
- C. Chegaralangan texnologiyani aniqlaydigan jadval.
- D. Ta'lim-tarbiya jarayonida kup variantlilik.

83. «Klaster texnologiyasi» usuli bu-

- A. Pedagogik texnologiyada bo'laklardan tuzilgan ijtimoiy birlik.
- B. YAngi pedagogik texnologiyalarni yaratish va amaliyotga joriy etish.
- C. YAngi pedagogik texnologiyalarni yaratish va hayotga tatbiq etish.
- D. Bu fikrlarni tarmoqlanishi pedagogik strategiya bo'lib, u talabalarni biron-bir mavzuni chukur o'rganishga yordam beradi. Talabalarni taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog'langan holda tarmoqlashlariga o'rgatiladi.

84. Pedagogik texnologiya usulining ilmiy metodik asoslari.

- A. Ta'lim-tarbiya qonuniyatlari.
- B. Bixevioristik ta'limot.
- C. Ishlab chiqarish texnologiyasi.
- D. Pedagogik tizim nazariyasi, tizimli, texnologik yondashuv.

85. «Texnologiya» tushunchasi fanga kaysi yilda kirib kelgan.

- A. 1999 yilda. B. 1872 yilda. C. 2001 yilda. D. 1890 yilda.

86. «Reyting» - so'zining ma'nosi kaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan.

- A. «Reyting» - inglizcha so'z bo'lib, baholash, individual koeffitsient ma'nosini anglatadi.
- B. «Reyting» - lotincha so'z bo'lib, bilim natijalari ma'nosini anglatadi.

C. «Reyting» - fransuzcha soʻz boʻlib, bilimni baholang degan maʼnosini anglatadi.

D. V-javob toʻgʻri.

87. Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari.

A. Taʼlim-tarbiyaning birligi, yaxlitligi.

B. Taʼlim shakllarining optimallashtirish.

C. Talaba va talaba faoliyatining oqilona uyushtirish.

D. Hamma javob toʻgʻri.

88. Virtual stend nima?

A. Virtual stend-bu oʻquv muassasasilarida, kollejlarda, litseylarda joriy etilgan kurgazma qurollari.

B. Virtual stend-bu oʻquv amaliy stendi yoki oʻquv malaka ustaxonasi boʻlib, talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlashga kompʻyuter dastur va texnologiyalari orkali maʼlum yoʻnalishda koʻnikmalarni hosil qilishga yordam beradi.

C. Virtual stend-bu talabaning shaxsiy oʻquv anjomi.

D. Barcha javoblar toʻgʻri.

89. Taʼlim-tarbiyaga tadqiqiy-ijodiy yondashuv bu-

A. Bu yondashuv taʼlimning maqsadi, talabada biror muammoni echish qobiliyatini ustirish, yangi bilimni mustaqil oʻzlashtirish, harakatning yangi usullarini topish, shaxsan tashabbus koʻrsatish.

B. Talaba oʻz ilmiy ishlarini, natijalarini hayotga tatbiq etilishiga erishish.

C. Talabalar ijodiy ishlarini, natijalarini rahbarlariga topshirishi.

D. Hamma javob toʻgʻri.

90. Masofadan oʻqitishning afzalliklari.

A. Oʻqitishning ijodiy muxiti.

B. Mustaqil taʼlim olishning imkoniyatlari.

C. Ish joyidagi katta oʻzgarishlar.

D. Barcha javoblar toʻgʻri.

91. «Bumerang texnologiyasi» - usuli

A. Talabalar fikrini oʻzgartirishga qaratilgan.

B. Mashgʻulot davomida oʻquv materialini chukur va yaxlit holatda oʻrganish, ijodiy tushunib etish usuli.

C. Biror mavzuni oʻrganishdan avval talabalarni fikrlash faoliyatini jadallashtirish usuli.

D. A va B javoblar toʻgʻri.

92. Pedagogik innovatsiya bu-

A. Uzluksiz taʼlimni boshqarish.

B. Sinf jihozlarini taʼmirlash.

C. Darslarni tabiat kuynida oʻtkazish.

D. Taʼlimga yangiliklarni kiritish.

93. Individual taʼlim bu-

A. Guruhlarda oʻtkaziladigan taʼlim.

B. Yaxshi oʻzlashtirgan talabalarni jamlab oʻtkaziladigan taʼlim.

C. Pedagog bir talaba bilan ishlab, ta'limni tashkil etish, boshqarishi, nazorat etishi.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

94. Faoliyat sohasini ekstensiv bosqichi bu-

A. Kitoblarni paydo bo'lishi.

B. Komp'yuterlarni paydo bo'lishi.

C. Internetni paydo bo'lishi.

D. Mashinalarni paydo bo'lishi.

95. Faoliyat sohasini intensiv bosqichi bu-

A. Darsliklardan yakka tartibda foydalanish.

B. Individual ta'lim tizimidan foydalanish.

C. Kollektiv ta'lim tizimidan foydalanish.

D. Komp'yuterdan yakka tartibda foydalanish.

96. Masofaviy o'qitish usulidan foydalanishning kamchiligi.

A. Vaqtning tejalanganligi.

B. Pedagog va talaba orasidagi nizolar kelib chiqishi sababini vujudga keltirishi.

C. Pedagogni maoshi kamayishi.

D. Pedagog va talaba o'rtasidagi bevosita muloqot va psixologik birlikni chegaralanganligi.

97. «Iqtisodchi texnologiyasi» usuli nima?

A. Iqtisodiy bilimlarni esga tushirish va ularni takrorlash.

B. Bu usul pedagogikadan olgan bilimlarni amaliyotda qo'llashni tashkil etadi.

C. Bu usul interaktiv texnologiya bo'lib, talabalarda fikriy bog'liklik, mantiq xotirani rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

98. Noan'anaviy darslarni ahamiyati.

A. Pedagogni bilish faoliyatini ustiradi.

B. Darslarni qiziqarli, samarali bo'lishini ta'minlaydi.

C. Talabalarni shu fanga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

99. Qanday kasb egalari axloqiy me'yorlarga qat'iy amal qilishi zarur?

A. Pedagoglar, artistlar, san'atkorlar.

B. SHifokorlar, savdogarlar, xakamlar.

C. Rahbarlar, hunarmandlar, tadbirkorlar.

D. Mehnat ob'ekti inson bo'lgan kasb egalari.

100. Test deganda nimani tushunasiz?

A. Test deganda talabalarni bir yil davomida o'zlashtirgan bilimlarini sinovdan o'tkazish tushuniladi.

B. Test deganda aniq vazifani takomillashganlik darajasini aniqlashda sifat va mikdoriy o'lchamlarda belgilash imkonini beradigan, faollikning biron shaklini qiziqtiruvchi, biror aniq topshirik shaklidagi sinov quroli tushuniladi.

C. Har bir fanning talaba o'zlashtirishining sifat ko'rsatkichini ballar yig'indisi tushuniladi.

D. Test deganda o'rganilgan mavzularni talaba, talabalar tomonidan o'zlashtirayotganini nazorat qilishga tushiniladi.

101. Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari, tamoyillari.

A. Ta'lim-tarbiyaning birligi, yaxlitligi.

B. Ta'lim shakllarini optimallashtirish.

C. Talaba va pedagog faoliyatini oqilona uyushtirish.

D. Barcha javob to'g'ri.

102 Yakuniy nazorat nima?

A. Bu nazorat yillik mavzular utib bo'lgandan keyin o'tkaziladigan nazoratdir.

B. Talabalarni kursdan-kursga o'tkazish uchun o'tkaziladigan sinov.

C. Bu nazorat semestr uchun belgilangan mavzular to'liq o'qitilib bo'lgan, utilgan mavzular bo'yicha yozma, ogzaki, test shaklida o'tkaziladi.

103. Joriy nazorat nima?

A. O'rganiladigan mavzularni talaba, talabalar tomonidan qanday o'zlashtirilayotganini muntazam ravishda dars jarayonida nazorat qilishdan iborat.

B. Fan bo'yicha utilgan bir necha mavzularni o'zlashtirish saviyasini aniqlash.

C. Yillik reja bajarilgandan keyin o'tkaziladigan sinov.

D. V javobi to'g'ri.

104. Oraliq nazorat nima?

A. O'rganilayotgan mavzularni talaba, talabalar tomonidan qanday o'zlashtirilayotganini muntazam ravishda dars jarayonida nazorat qilish.

B. Semestr bo'yicha belgilangan mavzular to'liq o'qitilib bo'lgandan keyin olinadigan yozma ishlar.

C. Fan bo'yicha utilgan bir necha mavzularni o'z ichiga olgan bo'lib yoki kism bo'yicha talabaning bilimni aniqlashdir.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

G L O S S A R I Y

1. **Adaptatsiya** – o‘quv jarayoni, o‘quv faoliyatiga moslashuv.
2. **Adekvat** (lotincha adequatus - tenglashgan, mos, aynan bir, o‘xshash) – bilish nazariyasida narsa va hodisalarning xossalari va aloqalarini ularning ob‘ektiv mazmuniga to‘g‘ri keladigan aniq va mos ilib olish. Inson ongi ob‘ektiv borliqni ijtimoiy amaliyot asosida adekvat ettira boradi.
3. **Adekvatlik** – ilmiy tadqiqot ishi natijasining tadqiqot ob‘ekti kechishi, ya‘ni ob‘ektning funksional vazifalarini (o‘zgarish, ishlash qonuniyatlarini va h.k.) aynan aks ettirishini nazorat qilish.
4. **Akademik litsey** – muayyan fanni chuqur o‘rgatishga yo‘naltirilgan o‘rta maxsus ta‘lim muassasasi.
3. **Akademiya** – 1) ilm-fan yoki san‘atni rivojlantirish uchun tuzilgan oliy ilmiy muassasa; 2) Ba‘zi bir oliy o‘quv yurtlarining nomi. Qishloq xo‘jaligi akademiyasi. Harbiy meditsina akademiyasi.
4. **Analiz metodi** – 1) pedagogik tadqiqot metodi bo‘lib, unda tekshirish ob‘ekti fikran tarkibiy elementlarga ajratib tadqiq qilinadi; 2) o‘quv vaziyatini har tomonlama tahlil qilish, chuqur tekshirish, o‘rganish.
5. **Analitik metod** – tahlil qilishga yo‘naltirilgan ta‘lim metodi.
6. **Annotatsiya** – kitob, qo‘llanma va shu kabilarning ahamiyati, mazmuni haqida qisqacha ma‘lumot.
7. **An‘ana** – uzoq zamonlardan beri avloddan-avlodga, otalardan bolalarga o‘tib, davom etib kelgan urf-odat, axloq me‘yorlari, qarashlar yig‘indisi.
8. **Auditoriya** – oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida dars o‘tkaziladigan xona.
9. **Afina tarbiyasi** – miloddan avvalgi VII-V asrlarda Afinada
10. shakllangan hamda Qadimgi Gretsiyada qo‘llanilgan tarbiya tizimi.
11. **Axborot** – 1) amalda qo‘llaniladigan aniq xabar. Axborot kishilar orasidagi, odamlar va EHM orasidagi ma‘lumot almashinish hodisasi; 2) Axborot-Biror voqea jumladan, ta‘lim-tarbiyaga oid xabar, ma‘lumot; 3) ba‘zi vaqtli nashrlarning nomi.
12. **Axborot bilan ishlash** – turli ma‘lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo‘lib, ta‘lim oluvchilar guruhi va pedagogik xodimlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonida qo‘llaniladigan usul.
13. **Axborot resurs markazi (ARM)** – ta‘lim muassasalari tarkibida tashkil etilgan axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatuvchi muassasa.
14. **Axborot-ta‘lim muhiti** – ta‘lim jarayonida yangi ma‘lumotlarni olish imkonini beradigan o‘quv vaziyati.
15. **Axborot texnologiyalari** – ta‘lim jarayonida axborot olish imkonini beradigan loyihalar.
16. **Axborot texnologiyasi** – axborotni hosil qilish, saqlash, kompyuter yordamida qayta ishlashni ifodalovchi faoliyat sohasi. Axborot texnologiyasini tatbiq etish muhiti bilan o‘zaro bog‘lik bo‘lgan jarayonlarga oid aloqadorlikni o‘z ichiga oladigan ko‘nikma va vositalar tizimidir.

17. **Axloq** – 1) shaxsning o‘zaro bir-biri, jamiyat a‘zolariga nisbatan qabul qilingan me‘yorlar asosidagi munosabatlari, hatti-harakatlari majmui, jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq me‘yorlari; 2) xulq-atvor, yurish-turish, tarbiya, adab.

18. **Axloqli** – yaxshi tarbiya ko‘rgan; odobli, xushaxloq. Axloqli bola.

19. **Axloqiy madaniyat** – 1) borliqni axloqiy jihatdan anglash, baholash va o‘zgartirish uchun insonga imkoniyat yaratuvchi madaniyat turi; 2) insoniyatning axloqqa oid madaniy tajribasini ifodalab, kishilar o‘rtasidagi munosabatlarda qadriyatlarga, axloqiy me‘yor va tamoyillarga amal qilishi hamda shaxsni o‘z-o‘zini muntazam takomillashtirib borishidan iborat ko‘nikmalarni yig‘indisi.

20. **Axloqiy tarbiya** – o‘quvchi yoki talabada o‘zaro bir-biriga jamiyat a‘zolariga nisbatan qabul qilingan me‘yorlar asosida munosabatlarni shakllantirish jarayoni.

21. **Aqliy tarbiya** – barkamol shaxsni hayotga tayyorlash uchun zarur bo‘lgan barcha aqliy jarayonlar, bilish qobiliyatlarini maqsadga muvofiq shakllantirish va rivojlantirishdan iborat jarayon.

22. **Aqliy tarbiyalanganlik** – aqliy sifatlarning rivojlanganlik darajasi.

23. **Aqliy testlar** – shaxs aqliy zahirasi namoyon qilishga qaratilgan psixologik diagnostika metodikasi.

24. **Aqliy hujum** – muammoni hal etishga nisbatan intelluktual yondashuv. Bunda muammoni hal etishga oid shaxsiy farazlar ilgari suriladi.

25. **«Aqliy hujum» metodi** – muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo‘llaniladigan metod.

26. **Badiiy tarbiya** – yoshlarni san‘atga nisbatan qiziqish va mehr-muhabbatlarini tarbiyalash hamda ularda badiiy faoliyat ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirish jarayoni.

27. **Barkamol shaxs** – kamolga etgan, bekamu ko‘st, to‘la-to‘kis inson, aqlan va axloqan pok, jismonan sog‘lom, nafosatli, jamiyatda o‘zligini tanigan, mustaqil fikrlaydigan, erkin, ijodkor, tashabbuskor, ishbilarmon, fidoiy shaxs

28. **Baho** – ta‘lim oluvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarining miqdoriy baholashda bal yoki raqamlar vositasida shartli ifodalanishi

29. Baholash – **o‘quvchi yoki talabaning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalari hamda shaxsiy sifati darajalarini belgilash**

30. **«Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim» metodi** – tahsil oluvchilarga muayyan mavzular bo‘yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini berishga qaratilgan interfaol metod.

31. Boshqarish pedagogikasi – **ta‘lim muassasalarini boshqarishning nazariy-amaliy asoslari**

32. **“Bumerang” texnologiyasi** – o‘quvchini mashg‘ulot va mashg‘ulotdan tashqari jarayonlarda turli o‘quv adabiyotlari, muammoli tajriba bajarish mazmuni bilan tanishtirish, fikrni erkin bayon etish hamda muayyan tajribani bajarish davomida uni baholashga qaratilgan texnologiya.

33. **Vertikal pedagogika** – yuqori sinf o‘quvchilarining quyi sinf o‘quvchilariga yordam ko‘rsatishni hamkorlikda tashkil etish shakli.

34. **Vizual** – (ko‘rgazmali) vositalar – doskadagi yozuv. Geometrik tasvir, tarqatma material, o‘quv plakati va fotosurat.

35. **Davlat imtihoni** – O‘zbekiston Respublikasida o‘rta maxsus va kasb-hunar o‘quv yurtlarida bitiruv imtihoni.

36. **Davlat ta’lim standarti (DTS)** – 1) bu davlatning ta’lim darajasiga qo‘ygan me’yori sifatida qabul qilinadigan asosiy parametrlar tizimi bo‘lib, muayyan shaxsning ta’lim tizimidagi mavjud imkoniyatlari va ularni ideal darajaga etkazishga erishishni anglatadi; 2) ta’limning zarur, etarli darajasi va o‘quv yuklamalari hajmiga qo‘yiladigan asosiy davlat talablari majmuasidir.

37. **Dars** – 1) uzluksiz ta’lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta’limning asosiy shakli;

2) o‘quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli, mantiqiy tugallangan, yaxlit o‘quv-tarbiyaviy jarayonning aniq vaqt bilan cheklangan qismi.

38. **Dars jadvali** – o‘quv rejasiga ko‘ra o‘quv haftasining har bir kunida sinflar bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ketma-ketligini belgilovchi hujjat.

39. **Dars tahlili** – o‘quv mashg‘ulotini bir butun yaxlit holda yoki muayyan bo‘laklarga bo‘lib baholash.

40. **Darslik** – muayyan fanga doir bilim asoslarini ma’lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma’naviy-g‘oyaviy, ilmiy uslubiy saviyada yozilgan o‘quvchilar va talabalar uchun mo‘ljallangan o‘quv adabiyotining asosiy va etakchi turi.

41. **Dastur** – o‘quv faoliyatini amalga oshirish rejasi va ushbu faoliyatning mazmunini ifodalovchi me’yoriy hujjat.

42. **Debatlar** – ikki qarama-qarshi, o‘zaro musobaqalashayotgan komanda (guruh) ishtirokchilarning oldindan tayyorlangan chiqishlariga asoslangan rasmiy muhokama.

43. **Didaktik o‘yinlar** – ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus ta’limiy o‘yinlar.

44. **YOsh davri** – shaxs va organizm shakllanishiga xos maxsus qonuniyatlar yig‘indisi bilan izohlanuvchi inson rivojlanishining muayyan bosqichi.

45. **YOsh psixologiyasi** – turli yoshdagi odamlar xususiyatlarini, bir yosh davridan boshqa yosh davriga o‘tishda ularning psixik rivojlanishini o‘rganuvchi psixologiya fani sohasi.

46. **Jadidchilik** – XIX asr oxiri va XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy xarakat.

47. **Jinsiy tarbiya** – jismoniy, estetik va axloqiy nuqtai nazardan yoshlarni to‘g‘ri jinsiy rivojlanishga yo‘llash jarayoni.

48. **Zulfiya nomidagi davlat mukofoti** – O‘zbekiston Respublikasining Davlat mukofotlaridan biri. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Zulfiya nomidagi Davlat mukofotini ta’sis etish bo‘yicha takliflarni qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida» 1999 yil 10 iyundagi farmoniga binoan ta’sis qilingan. Maktab, litsey, kollej va oliy o‘quv yurtlarida a’lo xulqi, zukkoligi, donoligi, tashabbuskorligi,

o'qishdagi muvaffaqiyatlari bilan alohida is'tedodini namoyon qilib ta'lim olayotgan, istiqbol g'oyalari amalga oshirish yo'lida astoydil mehnat qilayotgan 25 yoshgacha bo'lgan iqtidorli qizlarga adabiyot, madaniyat, san'at, fan, ta'lim sohalaridagi alohida yutuqlari uchun beriladi.

49. **Idrok** – o'quvchi va talabaning bilish, tushunish qobiliyati, zehni, fahm-farosati.

50. **Ijod** – o'quvchi va talabaning yaratuvchiligi, kashfiyoti.

51. **Ijodiy izlanish** – pedagog boshchiligida qo'yilgan muammolar, masalalarni echish yo'llarini faol izlashni tashkil etishga xizmat qiladigan usuli.

52. **Ijodiy izlanish metodi** – pedagog boshchiligida qo'yilgan

53. muammo va masalalarni echish yo'llarini faol izlashni tashkil etishga xizmat qiladigan metodlar.

54. **Ijtimoiy tarbiya** – ta'lim oluvchilardan ijtimoiy ahamiyatga molik fazilatlar va tajribalarni shakllantirish jarayoni.

55. **Ijtimoiy ta'lim** – shaxsning ijtimoiylashuviga yordam beruvchi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni.

56. **Ilm** – shaxsning o'qish, o'rganish va amaliy tajriba natijasida orttirgan bilimi.

57. **Induksiya** – (lot. inductio to'g'rilash, tartibga keltirish) oddiydan murakkabga qarab fikrlash.

58. **Innovatsiya** – yangidan kiritilgan tushunchalar, tartib qoidalar, texnologiyalar va yangiliklar.

59. **Interaktiv usul** – ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi faol hamkorlik, muloqot.

60. **Kreativ testlar** – (lotin. sreatio – ijod qilish, yaratish) – shaxsning ijobiy layoqatini o'rganish va baholash metodikalari majmuasi.

61. **Ko'nikma** – o'quvchi yoki talabaning o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan amaliy harakatni bajara olish faoliyati.

62. **Loyihalash metodi** – pedagogikaning pragmatik yo'nalishiga asoslangan holda, ta'lim jarayonida o'quvchilarga beriladigan amaliy topshiriqlarni loyihalash va ularni o'quvchilarning bajarishlari jarayonida bilim va ko'nikmalarini namoyon qilishlarini ta'minlovchi ta'lim shakli.

63. **Marketing** – ta'lim vositalarini yaratish va sotish bilan shug'ullanadigan soha.

64. **Ma'naviyat** – inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha.

65. **Ma'rifat** – ta'lim-tarbiya, iqtisodiy, siyosiy, falsafiy g'oyalar majmui asosida kishilarning ongi-bilimi, madaniyatini o'stirishga qaratilgan faoliyat.

66. **Nutq** – tilning fikr ifodalash va fikr almashish o'quv va ijtimoiy faoliyat ko'rsatish shakli.

67. **Odob** (arab. Adab so'zining ko'pligi) – jamiyatda qabul qilingan axloqiy-huquqiy me'yorlar.

68. **Odobli** – jamiyatda qabul qilingan axloqiy-huquqiy me'yorlarga amal qiluvchi shaxs.

69. **Oila pedagogikasi** – oilada beriladigan ta'lim-tarbiyaning nazariy-amaliy asoslari bilan shug'ullanuvchi pedagogika fanining alohida tarmog'i.

70. **Oila tarbiyasi** – oilada ota-ona, vasiy yoki katta kishilar tomonidan bolalarni tarbiyalash jarayoni.

71. **Pedagogikaning nazariy vazifasi**- ilg'or va yangi pedagogik tajribalarni o'rganish.

72. **Pedagogikaning texnologik vazifasi** - diagnostik satx - pedagogik hodisalar holatini aniqlash; bashorat qilish satxi - pedagogik faoliyatni eksperimental tadqiq qilish va shu asosda pedagogik vokalikni yaratish modellarini urnatish; loyiha satxi- pedagogik faoliyatning nazariy konsepsiyasi, uning mazmuni va harakteri asosida ularga muvofiq metodik materiallar (o'quv reja, dastur, darslik va o'quv qo'llanmasi, pedagogik tavsiyanoma-lar) ishlab chiqish; yaratuvchilik satxi - pedagogik fan yutuqlarini takomil-lashtirish va qayta rejalashtirish maqsadida ta'lim amaliyotiga tatbik etish; reflekslik to'zatma (korrektirovka) satxi - ilmiy tadqiqotlar nati-jalarining ta'lim va tarbiya amalistiga singib ketishini baholash.

73. **Pedagogika fani** - maxsus institutlarda (oila, ta'lim va tarbiya, madaniyat muassasalari) maqsadga muvofiq tashkil etiladigan real, yaxlit pedagogik jaraen.

74. Pedagogik jaraen - ta'lim masalalari, uning taraqqiyotini xal qilishga qaratilgan, maxsus tashkil etil gai pedagog va tarbiyalanuvchilarning maqsadli o'zaro munosabatlari.

75. Pedagogik jaraen tamoyishshari - pedagogik faoliyatni tashkil etish-ning asosiy talablari bo'lib, u pedagogik jarayonning yo'nalishini ko'rsatadi va uning qonuniyatlarini ochib beradi.

76. **Pedagogik ixtisoslik** - ta'lim natijasi ularok bilim, malaka va ko'nikmalar majmuidan iborat bir kasbiy guruh doirasidagi faoliyat turi.

77. **Pedagogik ixtisoslashish** - pedagogik ixtisoslik doirasidagi faoliyatning bir turi.

78. **Pedagogik malaka** - muayyan toifadagi vazifalarni xal qilish imkoniyatiga ega bo'lgan mutaxassisning kasbiy pedagogik tayyorgarligi darajasi va turi.

79. **Pedagogik masala** - pedagogik jarayonning asosiy birligi, o'ziga xos tizimidir. U vokalikni bilish va kdyta yaratish zaruriyati bilan bokpik ta-fakkur kilinadigan pedagogik vaziyatdir. Ta'lim katnashchilarining ma'lum bir mak,sadipi ko'zlagan ta'lim va tarbiyadagi moddiylashtirilgan vaziyatdir.

80. **Pedagogik mahorat** - pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil eta olish, harakatga keltira olish (A.S. Makarenko), pedagogik jarayonning yuko-ri samarshorligini belgshyuvchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sinte-zi.

81. **Pedagogik muloqot** - ta'lim oluvchilarnnj maqsadlari hamda ular-ning birgalikdagi faoliyatlari mazmunidan kslib chiqdsigan o'zaro aloqalar-mi urpatish va rivojlantirishni, bir-birini anglash va qo'llab-kuvvatlashpi tashkil etishning kup kirrali jarayoni.

82. Pedagogik takt - shaxslar faoliyatini turli doiralarida ular bilan muloqotda bo'lishni pedagogik tamoyili, ulchovi, talabalar bilan ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri muloqotda bu'la olish malakasi.

83. Pedagogik texnika:

a. har bir ta'lim oluvchiga va jamoaga pedagogik ta'sir o'tkazishni samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalar majmuasi;

b. har bir ta'lim oluvchi va jamoaning faolligini pedagogik jihatdan ta'minlash uchun zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalar.

84. Pedagogik texnologiya:

1). oldindan loyihalashtirilgan pedagogik jarayonni amaliyotda rejali va bir maromda tatbiq etish yoki pedagogik masa-lamni echiqqa qaratilgan pedagogik ushng usluksiz o'zaro bog'lapgai harakatlari tizimidir;

2). ta'lim va tarbiya metodlarning u yoki bu tugshaminn qo'llash bilan bog'lik, bo'lgan pedagogik usluksiz, o'zaro shartlangan harakatlari tizimidir;

3). Pedagogik yutuqdariga kafolat beradigan aniq, ishlab chiqshnan va k,at'iy ilmiy loyihalashtirshpan Pedagogik harakat; **4)** ta'lim shakllari-ni optimallashtirishga k,aratilgan, texnika x,amda inson omillari, uming o'zaro x,amkorligi asosida ukltish jarayoni va bilimlarni egallash, yaratish, qo'llash x,amda belgilashning tizimli mstodidir.

85. Pedagogik tizim - shaxsni rivojlantirish va yaxlit pedagogik jarayonni birlailirgagg ta'limning o'zaro bog'langan tashkiliy tuzilmasi.

86. Pedagogik faoliyat - ta'lim maqsadlarini amagga oshirishga qaratil-gan ijtimoiy faoliyatning alox,ida turi.

87. Pedagogik uyin - bilim olish ga kdratshpan va ma'lum bir pedagogik natijani ko'zlagan x,amda ta'lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshiruv-chi faoliyat turi.

88. Pedagogik kommunikativ madaniyati - pedagogning kishilar bilan k.iska muddatda muloqot urnata olnshi, ular bilan muloqot urnatishga bo'lgan doimiy intilishi.

89. Pedagogik nuqtai nazari (pozitsiyasi) - pedagogning dunyoga, pedagogik vok.elikka va ggedagogik jarayon!a bo'lgan intellektual va x,issiy munosabati.

90. Pedagogik xakkoniylilik - ukltuvchinig obektivlik mezoni, uning ma'naviy tayyorgarlik darajasi.

91. Proektiv malaka - malakaning maxsus turi bo'lib, kutilgan pedagogik natijalarni aniq ta'lim va tarbiya rejalarida aks ettiradi.

92. Preskriptiv - me'yoriy.

93. Psixologiya - 1) shaxsning ob'ektiv borlikni faol aks ettirish ja-rayonini o'rganuvchi fan; 2) ma'lum bir faoliyat to'ring o'zaro shartlangan psixik jarayonlar tuplami; 3) psixika, harakter xususiyati, kungil xazinasi.

94. Ratsionalizatsiya - metodlarni yoki biror ish - harakatni takomillash-tirish.

95. Releksatsiya - kuchli xayajon va jismoniy zurikishdan sung engil yur-tish, tnnchlanishning umumiy holati.

96. **Retrospektiv** - utmishga murojaat etish.
97. **Refleksiv malaka** - pedagogga nisbatan qo'llanadigan nazorat - bax.olash faoliyati.
98. **Ruxiy pedagogik tayyorgarlik** - pedagogikashgng metodologik acoclari va kategoriyalarini, shaxsning ijtimoiylashuvi va taraqqiyoti krnuniyatlari, ta'lim va tarbiyaning moxpyati, maqsadi va texnologiyalarini bilish.
99. **Sardor** - guruh a'zolariga lozim bo'lgan vaziyatlarda sezilarli ta'sir o'tkaza oladigan shu guruhning a'zosi, o'qtirish, to'la ishonch hosil qilish.
100. **Suhbat** - ko'zatuv chotda starli darajada aniq, bo'lmagan zarur axbo-rotni olish uchun qo'llanadigai tadqiqot metodi.
101. **Tadqiqotot ob'ekti** - ziddiyat va muammoli vazmyat tugdiruvchi, bilnshga qaratilgan ilmiy tahlilga muxtoj ob'ekt.
102. **Tadqiqot predmeti** - bevosita o'rganilishi lozim bo'lgan va amaliy yoki nazariy jix,atdan muhim ahamiyat kasb etadigan ob'ektning moxiyati, ma'lum bir tomoni, xususiyati.
103. **Tazyiq o'tkazish** - uyatga qo'yish, aybdorlik xissi yoki kungli chukkanlarning fikri, xissiyoti, intilishi va mayiliggi ularning ongidai xalos qilish.
104. **Takabbur** - o'z manfaatlarini yuqori kuyuvchi, manman shaxs.
105. **Takt** - misli kurilmagan garzda o'zini to'ta bilish.
106. **Ta'lim - I)** shaxsning jismoniy va ma'naviy shakllanishining yagona jarayoni, ijtimoiy etalonlarnipg ijtimoiy ong sifatida u yoki bu darajada kayd kilingan, tarixan shartlangan ideal timsollarga ongli yunaptirilgan ijtimoiylashish jarayoni; **2)** muayyan bilimlarni egallash g'oyaviy-axloqiy kadr, mshgaka, ko'nikma, axloq me'e'rlariga qaratilgan jamiyat a'zolarining ta'lim va tarbiyasi vazifasini bajaradigan nisbiy mustakdp tizim.
107. **Ta'limning madaniy insonparvarlik vazifasi** - kishining x.ayot tusiklarini engishga yordam beradigan ma'naviy kuchi, qobiliyati, malakalari, tabiat va ijtimoiy hayotga moslashish eaziyatidagi harakteri, ma'naviy mas'uliyatining shakllanishi, shaxsiy, kasbiy takomili hamda shaxsning o'zi tomonidan amalga oshirilishini ta'minlovchi imkoniyatlari, shaxsning intellektual, axloqiy erkinlikka, shaxsiy muxtoriyati shuningdek, baxtiga eri-shish uchun zarur bo'lgan vositalar shaxsning individual ijodiy tarakxiy etishi va ma'naviy imkoniyatlarining ochilishi uchun sharoitlar yaratishi.
108. **Ta'lim turlari** - sokratcha suhbat metodi, an'anaviy ta'lim, izohli-namunali (illyustrativ) ta'lim, bnlmlarni mustaqil egallash, dasturlashti-rilgan ta'lim, ta'limni algormtm lash jarayoni, differensiatsiyali, individual ta'lim va boshkdlar.
109. **Tarbiya - 1)** shaxsning ma'napiy va jismoniy holatiga muntazam va maqsadga muvofiq, tasir etish;
- 2)** pedagogik jarayonda ta'lim maqsadlarini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati.
110. **Taqlid qilish** - biror harakat, knlik, axd, fikr va xissistni tak-rorlash, aynan o'zlashtirish.

111. **Pedagogik faoliyat** - ta'lim maqsadlarini amagga oshirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning aloxida turi.

112. **Pedagogik uyin** - bilim olishga kdratshpan va ma'lum bir pedagogik natijani ko'zlagan x,amda ta'lim jarayonida muayyan maqsadni amalga oshiruvchi faoliyat turi.

113. **Pedagopshng kommunikativ madaniyati** - pedagogning kishilar bilap kiska muddatda muloqot urnata olnshi, ular bilan muloqot urnatishga bo'lgan doimiy intilishi.

114. **Pedagog nukta nazari (pozitsiyam)** - pedagogning dunyoga, pedagogik vokelikka va pedagogik jarayon bo'lgan intellektual va xissiy munosabati.

115. **Pedagogik xakkoniylik** - o'qituvchinig obekgivlik mezoni, uning ma'naviy tayyorgarlik darajasi.

116. **Tafakkur** inson akliy faolnyatnning oliy shakli, insonlarni urab olgan dunsdagi o'zaro bog'langan parsa va hodisalarni bilish jarayoni, muhim chayotiy jarayonlarni xis qilish va muammolarni xal qilish, ma'lum bo'lmagan vokea hodisalarni kidirish, kslajakpi kura olish. Tafakkur, tushuncha, xukm, xulosa shakllarnda namoyon bo'ladi.

117. **Temperament** - 1) shaxsning psixik faoliyati dinamikasining turli jihatlarinn bildpradigan turgup inlnvndual xususiyatlarining qonuniy munosabatlari;

2) shaxsning dinamik xususnyatlari: intemsivlik, tezlik, temp, psixik jarayonlar va holatlar ritmi.

118. **Test** - 1) standart shakldagi tomshnriklar bo'lib, akliy tarakknyot, qobiliyat, bil im va malakani aniqlash maqsadida o'tkaziladigan sinovdir; 2) aniq, sotsiologik tadqiqotlarda fondapaiiladigan tarkatma material, savol-noma; 3) shaxs ruxiyati va xulqinish aniq mikdoriy va ma'lum sifat baholarini oldindap berilgan ba'zi standart test me'yorlari bilan kiyosmy o'rganishga muljallangan psixologik tadqiqotlarning standartlashtirilgan metodi.

119. **o'tkazish** - ta'lim oluvchining bilim va malakalarini, psixik rivojlanishi, ijtimoiy tajribaspni aniqlash uchun savollar tizimi-ning qo'yilishi.

120. **Texnologiya** - ishlab chnk.arish jarayonida ashyolar, materiallar, yarim tayyor mahsulotlarnm tayyorlash, mnta tayyorlash, ashyoning holati, xususiyati. shaklini o'zgartirish metodlari tuplami.

121. **Tizim** - 1) yaxlit ta'limni, uping birligini belgilovchi bir-biri bilan k,onuniy bog'lik aksariyat unsurlar (predmetlar, hodisalar, qarashlar, bilimlar va boshqalar); 2) kislmlarning ma'lum bir bog'lanishlarda, harakat-larning o'ta izchillikda rejali, to'g'ri joylashish tartibi.

122. **Turtki (stimul)** - shaxs psixikasi motivlarining shakllanishini ta'minlovchi tashki ga'sir.

123. **Tushuncha** - atrof-muxitda hodisalar, predmetlarning muhim xususiyatlarini, ular orasidagi alok.a va munosabaglarni bilish.

124. **Faoliyat** - 1) ongli maqsad bilan boshqariladigan kishining ichki (ruxiy), tashki (jismoniy) faolligi; 2) atrof-muxitning kishilar tomonidan maqsadga muvofiq. qayta bunyod etilishi.

125. **Faoliyatning etakchi turi** - shaxs hayotining muayyan davridagi psixik rivojlanishini etarli darajada ta'minlovchi hamda keyingi tarakxiyotiga asos bo'luvchi faoliyatdir.

126. **Fundamental** - asosiy fundamental

127. **Xayrixohlik** - kishilarga ochiq, kungilli bo'lish, iltifotli, marhamatli bo'lish.

128. **SHaxs** - 1) kishilarning ijtimoiy xulqi, insonlar orasida o'zini tu-tishini aks ettiradigan ruxiy sifatlari majmuini bildiruvchi tushuncha; 2) turli-tuman sifatlari tizimidagi kishining ruxiy, ma'naviy mohiyati; 3) ijtimoiy mohiyat kasb etgan va o'zini-o'zi anglash qobiliyatiga ega buyagan kishi.

129. **SHaxs dinamikasi** - kishiing ontogenetik rivojlanishini o'z ichiga olgan holda sub'ektning xususiyatlari va sifatining vak,pa nisbatan o'zga-rish jarayoni.

130. **SHaxsiy fazilat** - shaxe tomonidan o'zining axloqiy, ruxiy va ishchanlik qobiliyatining ijtimoiy alyamiatini, jamiyatdagi urmini anglay olish xususiyati.

131. **E'tiqod** - shaxs amal kiladshan bilim, tamoyil va idsallarning xak,-krniylshnga kalban va asosli nshonch bilan bog'langan, uping atrof-muxitga hamda o'zpnipg xapi-harakatlariga bo'lgan sub'ektiv munosabati.

132. **Evrastika** ilmiy tadqiqogping mantiqiy usullari va metodik kri-dalari giznmn.

133. **Empirik** - tajribaga asoslangan.

134. **Empirik bosqich** tadqiqot ob'ekti to'g'risida har tomonlama tasavvur hosil qilish, ta'lim amaliyoti, ilmiy bilimlar saviyasi va hodisalar mohiyatsha ernshishga bo'lgan talab urgasiidagi ziddiyat, ilmiy muammoni nom-lash.

135. **Estetik tarbiya** - go'zallikni xis kllish, atrof-muxitdat go'zallikni paykay olish va tushunishga bo'lgan qobiliyatni tarbiyalash.

136. **Extiyoj** - individning biror narsa-hodisaga muxgojligi va kishinish ruxiy kuvvati hamda faolligi manbai hisoblanadshan asosiy xususiyati.

137. **Extimollik** - tasodifiylik, pedagogik hayotdagi o'zgarishlarni aniq aytib bsrnsh mumkin bo'lmagan, extimol kutilgan jarayon.

138. **O'yin** faoliyatnsh bir turi bo'lib, ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va bunyod etishga, o'z xatti-harakatlarini takomillashtirishga k,aratil[an bo'ladi.

139. **O'zini-o'zi baholash** -shaxsning o'z psixologik sifatlari, xulqi, yutuqlari va muvaffakiyatsizliklari, kadr-kimmati, kamchiliklarini baholay olishi.

140. **O'zini-o'zi tarbiyalash** 1) shaxsga xos bo'lgan madaniyatning shakllanishi va rivojlanishiga qaratilgan izchil va ongli faoliyati; 2) shaxsning o'z jismoniy, ruxiy va axloqiy sifatlarini tinmay amalga oshirish.

141. **O'qitish** - 1) ta'limning o'ziga xos usuli bo'lib, shaxsga nazariy va amaliy bilimlar berish jarayonida uning rivojlanishi ta'minlanadi; 2) talaba va o'qituvchi, talabaning boshqa talabalar bilan aloqasi natijasi ularok atrof-muxit,

uning qonuniyatlari, tarakxiyot tarixi va ularning o'rganilish usullarini bilishning muntazam boshkdrilish jarayoni.

142. **O'qituvchining innovatsion faoliyati** - ijtimoiy pedagogik fenomen bo'lib, ijoliy imkopiyaatni aks ettirish, kundalik faoliyatdan chetga chiqish-dir.

143. **O'qitish vazifasi** - ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlanish vaznfalari.

144. **O'qitish turlari** - sokratcha sux,bat metodi, kolok ta'lim, izohlash-namoyish etish asosida u'kitish, bilimlarni mustaqil egallash, dasturlashti-rilgan ta'lnm, o'quv jarayonini algoritmlash, lifferensiatsiyali x,amda in-dnvidual ta'lim va boshqalar.

145. **O'quv-bilish faoliyati** - insoniyat tomonidan tuplangan madaniy boy-likni egallash bilan boklik faoliyat.

146. **O'quv faoliyati** - shaxsning yangi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash jaraeni.

147. **Qiziqish** - shaxs harakatiga sabab bo'ladigan faoliyat yo'nalishining ongli shakli.

148. **Halollik** - shaxsiy va ijtimoiy majburiyaglarni, axloqiy me'yorlarni rostguylik bilan saqlash.

149. **Xasad** - o'zgalarpiig muvaffakiyatlarini kura olmaslikdan kelib chiqadigan tyugu.

Asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston 2003.
2. O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. –T.: O'zbekiston, 1997.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida”gi Qarori. Xalq so'zi, 2006 yil 26 avgust.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 29 fevraldagi PQ-805 son Qarori bilan tasdiqlangan “Yoshlar yili” Davlat dasturi.
5. Karimov. I.A. Eng asosiy mezon-hayot haqiqatini aks ettirishdir, O'zbekiston-2009y.
6. Karimov. I.A. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T.:2009 y.
7. Karimov I.A. Yuksak m'naviyat- engilmas kuch. T-2008.
8. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish – asosiy vazifamizdir. T. 2007 y.
9. Karimov I.A. Inson manfaatlarini ta'minlash, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish – ustuvor vazifamizdir. T. 2006y.
10. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklar hamda manfaatlar – eng oliy qadriyat. T-11. 2005 yil
11. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T. «O'zbekiston». 2005y.
12. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi – xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. –T; O'zbekiston, 2000.
13. Karimov I.A. Olloh qalbimizda, yuragimizda. –T.: O'zbekiston 1999.
14. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. –T.: O'zbekiston 1999.
15. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. –T.: O'zbekiston, 1998.
16. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. //Muloqot, 1998, 5-son.
17. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. –T.: O'zbekiston 1998.
18. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash – davr talabi. –T.: O'zbekiston 1997.
19. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xafsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. –T.: O'zbekiston 1997.
20. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. – T.: O'zbekiston 1992.
21. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. /O'quv qo'llanma. –T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. –160 b.
22. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi. /O'quv-uslubiy qo'llanma. –T.: TDPU, 2000.

23. Ziyomhammadov B., Abdullaeva Sh. Pedagogika: oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2000. –128 b.
24. Zunnunov A. va boshq. Pedagogika tarixi. –T.: O'qituvchi, 2004.
25. Ibragimov X., Abdullaeva Sh. Pedagogika nazariyasi (darslik). –T.: Fan va texnologiya, 2008. –288 b.
26. Inomov I. Iqtisodiy tarbiya nazariyasi. /O'quv qo'llanma. –T.: TDIU, 2005. –248 b.
27. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. /O'quv qo'llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2008. –132 b.
28. Yo'ldoshev J.G'., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. /O'quv qo'llanma. –T.: Iqtisod-moliya, 2009. –652 b.
29. Nishonaliyev U.N. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. /O'quv qo'llanma. –T.: TDPU, 2007.
30. Nishonova Z., Qarshieva D. Eksperimental psixologiya. /O'quv qo'llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2007. –92 b.
31. Mavlonova R. va boshq. Pedagogika (darslik). –T.: O'qituvchi, 2002.
32. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. –T.: O'qituvchi, 1994. – 112 b.
33. Pedagogika (A.Q.Munavvarov tahr.). –T.: O'qituvchi, 1996. – 200 b.
34. Psixologiya i pedagogika (uchebnik). Pod.red. A.A.Radugina. –M.: Visshaya shkola, 2003.
35. Pedagogika professionalnogo obrazavaniya (uchebnik). Pod. red. V.A. Slastenina. –M.: Akademiya, 2003.
36. Razdatochnie materialy metodicheskogo seminara po peredovim pedagogicheskim texnologiyam. Kiev, 2005.
37. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot). –T.: Moliya, 2003. – 172 b.
38. Sarsenbaeva R.M., Doniev B.B. Umumiy pedagogika. /O'quv-uslubiy qo'llanma. Samarqand: SDChTI, 2008. – 80 b.
39. Slastenin V.A. i dr. Pedagogika. –M.: Shkolnaya pressa, 2004.
40. Tojiboeva D., Xo'jaev N., Avalova G. Iqtisodiy pedagogika. /O'quv qo'llanma. –T.: Fan va texnologiya, 2008.
41. Farberman B.L. "Ilg'or pedagogik texnologiyalar". /O'quv qo'llanma. –T.: Fan, 2000. – 128 b.
42. Farberman. B.L., Musina R.T., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. /O'quv qo'llanma. –T.:O'qituvchi, 2002.
43. Xo'jaev N., Xasanboev J. Iqtisodiy pedagogika. /O'quv qo'llanma, –T.: Fan, 2002.
44. Qodirov B.G'. Ta'lim tizimidagi islohotlar: maqsad va yo'nalishlari. /O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: O'zbekiston, 2000.
45. G'aybullaev N. va boshqalar. Pedagogika (darslik). –T.: O'qituvchi, 2000.
46. G'oziev E. Pedagogika-psixologiya asoslari. –T.: O'qituvchi, 2002.
47. G'oziev E. Psixologiya. /O'quv qo'llanma. –T.: O'qituvchi, 2004.

48. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi: darslik. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2005. – 304 b.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

49. Mahkamov M. Bo‘lajak tarbiyachilarning pedagogik muloqat madaniyatini shakllantirish. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya ishi. –T.: TDPU, 2005. –128 b.

50. Rajabova S. Kasb-xunar kolleji o‘qituvchisining kasbiy maxoratini oshirishning tashkiliy pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya ishi. –T.: O‘MKHTTKMO va UQTI, 2004. –143 b.

51. Rashidov H.F. va boshqalar. “Kasbiy pedagogika” blokini o‘qitish metodikasi. /O‘quv-uslubiy qo‘llanma (Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun). –T.: O‘MKHTTKMO va UQTI, 2007. – 200 b.

52. Rahimov B. Bo‘lajak o‘qituvchidan kasbiy madaniy munosabatlarning shakllanishi. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya ishi. –T.: TDPU, 2004. –134 b.

53. Tojiboeva D. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. /O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2007.

54. Tolipov O‘.Q., Barakaev M., Sharipov Sh.S. Kasbiy pedagogika (ma’ruzalar matni). –T.: “Ofset-print” matbaasi, 2001. –100 b.

55. Sharifxo‘jaev M. va boshqalar Boazor iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti (darslik). –T.: “O‘zbekiston”, 2001.

56. Hasanboeva O. va boshqalar. Oila pedagogikasi (darslik). –T.:Aloqachi, 2007.–384b.

Internet saytlari:

www.bilimdon.uz- O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining veb sayti.

www.tgeu.uz- TDIU veb sayti.

www.tatu.uz- TATU veb sayti.

www.de.uz- Masofaviy ta’lim tizimiga bag‘ishlangan veb sayt

[www. inter – pedagogika. ru](http://www.inter-pedagogika.ru).

www.search.re.uz - O‘zbekistonning axborotlarini izlab topish tizimi.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1-MAVZU: PEDAGOGIKANI O‘RGANISH ZARURIYATI	
1.1.Inson bilimlarining ko‘pqirraligi va turlari.....	4
1.2. Dunyoqarashning tarkibiy qismlari.....	8
1.3.Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish o‘quv tarbiya jarayonining maqsadi sifatida.....	9
1.4.O‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan pedagogik talablar.....	12
2-MAVZU: MA’RIFIY QADRIYATLAR VA MAQSADLAR	
2.1.O‘zbek pedagogikasida ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlar.....	19
2.2.Inson ma’naviy–ruhiy olami va bu olamni boshqarish, rivojlantirishda pedagoglarning o‘rni.....	23
2.3.Barkamol shaxs tarbiyasining ma’naviy-ma’rifiy asoslari.Shaxs kamo-lotining yoshlar dunyoqarashidagi ahamiyati.....	29
3-MAVZU: MA’RIFIY FIKRLAR TARAQQIYOTI VA ULARNING TARIXIYLIGI	
3.1.Qadimgi Yunonistonda tarbiya, maktab va pedagogika Sohasidagi fikrlar.....	33
3.2.Sharq mutafakkirlarining pedagogika nazariyasiga qo‘shgan xissalari.....	38
3.3.Jadidchilik harakati namoyondalarining pedagogik qarashlari.....	43
3.4.Chet el mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya xususida bildirgan fikr-mulohazalari.....	48
4 MAVZU: ZAMONAVIY TA’LIM-TARBIYA VA UNING MOHIYATI	
4.1. Pedagogikaning ob’ekti, predmeti va tuzilishi.....	52
4.2.Pedagogikaning asosiy kategoriyalari.....	55
4.3. Pedagogika faning asosiy tarmoqlari.....	56
4.4. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.....	58
4.5. Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.....	59
5-MAVZU: PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR	
5.1.Pedagogik texnologiya haqida tushuncha.....	63
5.2. Pedagogik texnologiyalar va ularning tavsifi.....	66
5.3. Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy-psixologik shartlari.....	72
5.4. Faol o‘qitish metodlari va ularni tashkil etish.....	73
5.5. Bahs turlari. Yozma bahs o‘tkazish usullari.....	75
6-MAVZU: PEDAGOGIK MULOQOT	
6.1. Muloqot – pedagogik tajrbiya vositasi sifatida.....	80
6.2.Muloqot yohud muomala madaniyati haqida tushuncha. Muomala madaniyati.....	84
6.3.Tarbiyalanuvchilarda shaxslararo insonparvar-axloqiy muloqotni tarbiyalash.....	89
6.4.O‘qituvchi-pedagoglarning tarbiyalanuvchilar bilan pedagogik muomala madaniyati.....	91

6.5. Pedagogik muomala testi.....	98
6.6. Pedagogik muloqot – bo‘lajak yuksak malakali mutaxassis shaxsini shakllantirish sharti sifatida.....	101
7 MAVZU: O‘QUV-TARBIYAVIY VAZIYATLARNI LOYIHALASHTIRISH	
7.1. Tarbiyaning mazmuni va asosiy yo‘nalishlari.....	105
7.2. O‘quv-tarbiyaviy vaziyatlarning vujudga kelishi, namoyon bo‘lishi va ularning tahlili.....	107
7.3. O‘quv- tarbiyaviy vaziyatlarning usullari va tamoyillari.....	115
7.4. Oila shaxs tarbiyasi va kamolotining muhiti va sub’ekti sifatida.....	125
7.5. O‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini kamol toptirishning psixologik-pedagogik asoslari.....	128
8-MAVZU: O‘QUV FAOLIYATNI TASHKIL QILISH SHAKLLARI	
8.1. Ta’lim mazmuni (didaktika) haqida tushuncha.....	131
8.2. O‘qitish va o‘qish jarayonlarining mohiyati.....	135
8.3. Ta’limni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi ...	137
8.4. Ta’lim metodlari va tamoyillari.....	139
8.5. Ma’ruza matnlari bilan ishlash. Matnlarning tuzilishi va uning tahlili	146
9- MAVZU: PEDAGOGIK NAZORAT VA TA’LIM SIFATINI BAHOLASH	
9.1. Ta’lim sifati va uni baholash mazmuni va mohiyati.....	165
9.2. O‘qujarayonining tashkiliy elementlari	166
9.3. Mezonga va me’yorga asoslangan baholash.....	168
9.4. Baholashning reting tizimi	176
10- MAVZU: MA’RIFIY TIZIMLARNI BOSHQARISH	
10.1. Ta’lim tizimini boshqarish.....	183
10.2. Ta’lim muassasi faoliyatida rahbarlarning vazifalari.....	185
10.3. O‘zini-o‘zi boshqarishning nazariy asoslari.....	188
10.4. O‘zbekiston Respublikasida oliy va o‘rta maxsus ta’limni boshqarish tizimi.....	193
10.5. Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limni boshqarish tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari.....	194
TEST SAVOLLARI.....	198
GLOSSARIY.....	211
ASOSIY ADABIYOTLAR.....	221

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

Буюртма № 52. Ҳажми 14,25 б.т., адади 50 нусха
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти.
Институт босмахонаси, Шохрух кўчаси, 60.